НАША ИНДУСТРИЈА И ЗАНАТИ, II ДЕО, 1922

Садржај

1. Наше етиваже шљива
2. Наша производња пастрме, сланине, сувог меса, кобасица и осталих конзерви од меса
3. Производња шампањца код нас
4. Производња сока од малина и вишања код нас
5. Производња шећерлема, бонбона и колача код нас
6. Наша индустрија сардина и других роба у кутијама
7. Наша производња конзерва од воћа и поврћа изузев пекмеза, и сувих шљива
8. Наше ситне сирове коже, њихов квалитет, подела, употреба и трговина
9. Производња трске и рогоза и њихова употреба код нас
10. Наше сировине за керамичку индустрију
11. Наша лежишта бауксита и њихова садашња прерада у алуминијуве препарате и будућа у алуминијум
12. Наша лежишта и производња гипса
13. Производња креча у нашој земљи
14. Производња течне угљене киселине и течног кисеоника у земљи
15. Производња свећа код нас
16. Наша производња земљаних, минералних и хемијских боја
17. Производња ланеног уља, уљеног фирнеза и лака код нас

18. Скупљање и гајење мирисавог биља и производња мирисавог уља код нас

19. Израда катрана у срезу златиборском

20. Домаћа индустрија у ужичком округу

21. Наша производња памучне вате

22. Наше предионице памука

23. Наша производња памучних тканина

24. Наша вунена индустрија предива и тканина

25. Наша производња плетених и преплетених текстилних израда и позаментерија

26. Наша производња ћилима осим пиротских

27. Пиротско ћилимарство

28. Кућевна индустрија у округу пиротском (1911. године) – Платнари у Пироту

29. Производња кудеље и ужарска кућевна индустрија у врањском округу до 1912. године

30. Наша чипкарска и везиљска индустрија

31. Наша индустрија рубља и одела

32. Наша индустрија шешира од клобучне

33. Наша производња сламних шешира

34. Наша производња вештачког цвећа

35. Наша производња кишобрана и сунцобрана

36. Наша производња израда од каучука

37. Наша производња сита и решета

38. Наша индустрија чешљева и дугмади од рожине и осталог материјала

39. Наша производња израда од целулоида

40. Наш биланс увоза и извоза

41. Наша производња фурнира и сандука

42. Наша производња паркета

43. Наша производња дрвене вуне, дрвених клинаца и чачкалица за зубе

44. Наша производња штапова

45. Наша качарско-бачварска индустрија

46. Наша производња намештаја од савијеног дрвета

47. Наша остала производња дрвеног намештаја

48. Наша производња специјалних израда од дрвета

49. Наша производња кеса од хартије, кувертa и картонских израда

50. Наш каменорезачки занат и индустрија

51. Наша производња воденичког камења, тоцила и осталог камена за оштрење

52. Наша производња израда од цемента

53. Наша индустрија фајанса, мајолике и порцулана

54. Наша производња стакла за прозоре, огледала и стаклених глачаних плоча

55. Наша производња шупљег стакла

56. Наша производња гвоздених конструкција

57. Наша производња турпија и јегета у нашој земљи

58. Наша производња израде од гвозденог лима

59. Наша производња клинаца и ексера

60. Наша производња израда од жице

61. Наша производња српова и коса

62. Наша производња гвозденог намештаја

63. Наша производња браварских израда

64. Наш ковачки занат и индустрија

65. Наша производња израда златних и сребрних

66. Наша производња цинка и израда од њега

67. Производња олова у нашој земљи

68. Наша производња израда од алуминијума, калаја, никла и њихових легура изузев накита као и ситница од цинка

69. Занатско индустријско школовање

70. Пољопривредна политика Србије до 1910. године

71. Закон о сеоским дућанима

Сл. 67/68 – 38

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
БЕОГРАД
ИНВ. БР.
427

ИЗДАЊА МИНИСТАРСТВА ТРГОВИНЕ И ИНДУСТРИЈЕ.

НАША ИНДУСТРИЈА И ЗАНАТИ

ЊИНЕ ОСНОВИЦЕ, СТАЊЕ, ОДНОСИ, ВАЖНОСТ, ПУТЕВИ, ПРОШЛОСТ И БУДУЋНОСТ.

II. ДЕО.

ОД

МИЛИВОЈА М. САВИЋА

НАЧЕЛНИКА МИНИСТАРСТВА ТРГОВИНЕ И ИНДУСТРИЈЕ.

САРАЈЕВО

ЗЕМАЉСКА ШТАМПАРИЈА

1922.

ЦЕНА 20 ДИНАРА.

Инв. бр. 427

ПРЕДГОВОР.

Први део наше књиге »Наша Индустрија и Занати« лепо је примљен од стране привредника и јавности, па је изјављена и жеља, да се дело што пре продужи. Тој жељи смо одговорили II. делом, кога сад предајемо јавности. С тим нисмо стигли да завршимо опис наше индустрије и заната, него ће се дело продужити.

Овде смо унели, и детаљне описе кућевне индустрије у Србији, које смо, пре рата написали и штампали у »Царинском Гласнику« из разлога, што ова индустрија заслужује особите пажње, што је тако мало позната и што треба на њеном унапређењу радити, као и што се »Царински Гласник« не може готово никако добити и што се прилике у тој индустрији нису од тада знатно промениле.

У циљу познавања фактора, који су утицали и утичу на развитак индустрије у Србији унели смо и наш предратни чланак »Пољопривредна политика Србије« и »Закон о сеоским дућанима«.

И у овим описима наше индустрије и заната, старали смо се, да дамо публици, што је могуће прегледније и исцрпније стање описаних индустрија, и надамо се, да ће и овај део наићи на леп пријем од стране публике.

У Београду, новембра 1922.

Писац.

САДРЖАЈ.

Страна

1. Наше етиваже шљива 1
2. Наша производња пастрме, сланине, сувог меса, кобасица и осталих конзерви од меса 6
3. Производња шампањца код нас 13
4. Производња сока од малина и вишања код нас 16
5. Производња шећерлема, бонбона и колача код нас 18
6. Наша индустрија сардина и других риба у кутијама 21
7. Наша производња конзерва од воћа и поврћа изузев пекмеза, и сувих шљива 24
8. Наше ситне сирове коже, њихов квалитет, подела, употреба и трговина 30
9. Производња трске и рогоза и њихова употреба код нас . . . 35
10. Наше сировине за керамичну индустрију 43
11. Наша лежишта бауксита и њихова садашња прерада у алуминијеве препарате и будућа у алуминијум 46
12. Наша лежишта и производња гипса 49
13. Производња креча у нашој земљи 50
14. Производња течне угљене киселине и течног кисеоника у земљи 55
15. Производња свећа код нас 56
16. Наша производња земљаних, минералних и хемијских боја . . 58
17. Производња ланеног уља, уљеног фирнеза и лака код нас . . 62
18. Скупљање и гајење мирисавог биља и производња мирисавог уља код нас 65
19. Израда катрана у срезу златиборском 69
20. Домаћа индустрија у ужичком округу 79
21. Наша производња памучне вате 92
22. Наше предионице памука 93
23. Наша производња памучних тканина 96
24. Наша вунена индустрија предива и тканина 101
25. Наша производња плетених и преплетених текстилних израда и позаментерија 106
26. Наша производња ћилима изузев пиротских 113
27. Пиротско ћилимарство 116
28. Кућевна индустрија у округу пиротском (1911. године) — Платнари у Пироту 158
29. Производња кудеље и ужарска кућевна индустрија у врањском округу до 1912. године 167
30. Наша чипкарска и везиљска индустрија 207
31. Наша индустрија рубља и одела 210

Страна

32. Наша производња шешира од клобучне 216
33. Наша производња сламних шешира 219
34. Наша производња вештачког цвећа 222
35. Наша производња кишобрана и сунцобрана 224
36. Наша производња израда од каучука 226
37. Наша производња сита и решета 228
38. Наша индустрија чешљева и дугмади од рожине и осталог материјала 229
39. Наша производња израда од целулоида 232
40. Наш биланс увоза и извоза 233
41. Наша производња фурнира и сандука 235
42. Наша производња паркета 237
43. Наша производња дрвене вуне, дрвених клинаца и чачкалица за зубе 238
44. Наша производња штапова 241
45. Наша качарско-бачварска индустрија 243
46. Наша производња намештаја од савијеног дрвета 247
47. Наша остала производња дрвеног намештаја 249
48. Наша производња специјалних израда од дрвета 255
49. Наша производња кеса од хартије, кувената и картонских израда 259
50. Наш каменорезачки занат и индустрија 262
51. Наша производња воденичког камења, тоцила и осталог камена за оштрење 266
52. Наша производња израда од цемента 269
53. Наша индустрија фајанса, мајолике и порцулана 273
54. Наша производња стакла за прозоре, огледала и стаклених глачаних плоча 276
55. Наша производња шупљег стакла 279
56. Наша производња гвоздених конструкција 284
57. Наша производња турпија и јегета у нашој земљи 286
58. Наша производња израде од гвозденог лима 288
59. Наша производња клинаца и ексера 291
60. Наша производња израда од жице 293
61. Наша производња српова и коса 295
62. Наша производња гвозденог намештаја 297
63. Наша производња браварских израда 299
64. Наш ковачки занат и индустрија 301
65. Наша производња израда златних и сребрних 305
66. Наша производња цинка и израда од њега 311
67. Производња олова у нашој земљи 313
68. Наша производња израда од алуминијума, калаја, никла и њихових легура изузев накита као и ситница од цинка . . . 316
69. Занатско индустријско школовање 319
70. Пољопривредна политика Србије до 1910. год. 332
71. Закон о сеоским дућанима 352

1. НАШЕ ЕТИВАЖЕ ШЉИВА.

Етивирање шљива има за задатак да суву шљиву топлотом стерилизира, убије клице квара т. ј. сачува од ма каква квара, а у исто време пакује у укусним сандучићима, да би бољи изглед имале.

Постоје два система конзервисања — етивирања шљива топлотом и то: 1. да се сува шљива спакује у дрвене сандуке, па да се после заковани сандуци изложе 12—24 сата струји топлог ваздуха, француски систем »Лимон« са коксем; 2. да се шљиве у затвореним гвозденим цилиндрима у двозидним аутоклавима помоћу пуштања водене паре изложе три сата топлоти 80—105° С., по овоме се из цилиндера проспу на камаре где стоје покривене мушемом 5—10 минута, па се онда пакују у сандуке и набију пресама и тиме је за Европу етивирање свршено. За прекоморске земље се шљиве још дупло етивирају тиме, што се сандуци изложе 1 сат топлоти од 80° С. у аутоклавима са дуплим зидом. Овај је систем водене паре и топлог ваздуха, а греје се дрветом или угљем.

Етиваже шљива постоје у нашим центрима трговине шљива и то: Шапцу, Ваљеву, Обреновцу, Крагујевцу, Београду, Брчком, Осјековцу, Сарајеву, Земуну, Сиску и Загребу.

У Шапцу постоји: 1. Етиважа шљива Илије Т. Параноса основана 1909. године француског система, која може да етивира за 24 сата два вагона, а кошта га око 30.000 динара, годишње је етивирала из почетка 5—10—15 вагона, 1920. године 35 вагона, 1921. године 50 вагона. За време сезоне упосљава 20 раденица и 15 раденика; 2. Етиважа шљива г. Васе Т. Ковачевића трг., систем врућег ваздуха, која је отпочела рад концем октобра 1921. год. Може да етивира за 24 сата два вагона; раденике и раденице има за време сезоне 40; етиважа је коштала са зградом без магацина и споредних зграда око 200.000 динара, а систем је Терш и Ормон из Будимпеште; 1921. год. је етивирала 20 вагона шљива; 3. Етиважа шљива

гг. Браће Радојковић, који имају систем помоћу паре и топлог ваздуха, које је отпочело рад 1921. год. Апарати су израђени код уједињених творница (пређе Шкода и Комп.) у Пилзену (Чехословачка) и коштали су 300.000 чехословачких круна, а укупно постројење са зградама је коштало 320.000 динара. Може за 24 сата да пресује око три вагона шљива. За време сезоне су радили 16 радника и 14 раденица; 1921. године је етивирано свега 30 вагона, јер је рађено од 6 сати изјутра до 6 сати у вече; 4. Етиважа шљива г. Петра Спасојевића, трг., која ће се подићи до јула 1922. год. Систем топлог ваздуха, поручено код Терш и Ормон у Будимпешти. Саставни делови коштаће око 50.000 динара, а зидање зграде и монтирање котлова око 100.000 динара. Она ће моћи да етивира дневно око два вагона шљива; 5. Етиважа шљива В. Петковића и Комп. из Београда је систем загрејана ваздуха, која може да етивира до једног вагона за 24 сата.

У Ваљеву постоје нове етиваже: г. Николе А. Јовановића, основана 1921. год., систем француски загрејаним ваздухом »Лимо« за кокс са два реда цеви, која је коштала око 100.000 динара без зграде. За 24 сата може да осуши четири вагона; радника-ца има 12—15, а за сортирање шљива 25 радника-ца; 1921. године је етивирано свега 20 вагона, јер је доцкан сандуке добила; г. Петра С. Петковића и Комп. систем загрејаног ваздуха. Постројење је коштало без земљишта и потребних магацина 250.000 динара. За 24 сата може да етивира два вагона. Због задоцњења дасака за сандучиће етивирала је 1921. године свега око 4 вагона.

У Обреновцу постоје етиваже шљива: 1. Обреновачке Задруге а. д., која је купљена од г. Ранка Гоћевца, трг. из Београда 1920. год. Етиважа је основана 1906. год., а 1920. год. је обновљена и може да осуши за 24 сата ¾ вагона. За време сезоне је запослено 25 радника. 1920. године је етивирала 38 вагона, а 1921. године 22 вагона; 2. Косте Р. Живановића, трг. из Београда. Етиважа је основана 1920. год., систем је француски и може да осуши за 24 сата четири вагона, а за време сезоне упослује 40 радника. Постројење је пре рата коштало 25.000 динара.

У Крагујевцу постоје етиваже: 1. г. Леополда Пфефермана, трг. из Крагујевца, основана 1908. год. по француском систему, а коштала је са земљиштем и зградама око 120.000 динара. За 24 сата може етивирати до четири и по вагона. За време сезоне је било запослено око 100 радника, а за вађење коштица из шљива и до 300 радника. Ову етиважу држи у закуп Филијала Прашке Кредитне Банке из Београда. Годишње је етивирано 150—300 вагона шљива према годишњем раду; 2. г. Младена Луковића пређе г. Брахфелда, а коју држи у закуп Грађанска Банка у Београду. Етиважа је основана пре 20 година, систем француски, а може да етивира за 24 сата један вагон. Запосљава за време сезоне 40—50 радника. 1921. године је било етивирано 50 вагона.

У Београду постоје етиваже шљива: 1. Извозне Банке у Београду, која је подигнута 1908. год. по француском систему. Постројење је коштало 20.000 динара, а зграда 80.000 динара. Моћност је четири вагона за 24 сата, а за време сезоне је употребљено до 40 радника. Годишње је етивирано према раду сувих шљива пре рата 150—200 вагона, а сада испод 100 вагона; 2. Прве српске земљорадничке банке, коју је она купила од г. Исидора Брамера-Марковића, који је њу основао 1906. године. Систем је француски лимошки; а коштао је до 40.000 динара. Може да етивира за 24 сата четири вагона. Сушила је годишње 120—200 вагона, изузев рата, када није радила.

У Брчком постоје етиваже шљива: 1. Земаљске Банке за Босну и Херцеловину у Сарајеву, која је основана 1908. године, систем француски, а може да етивира за 24 сата четири вагона. Годишње је етивирала око 200—300 вагона, а за време сезоне запослила до 60 радника-ца; 2. I. босанско-херцегов. фабрике за конзервисање шљива д. д. у Брчком. Ради са паром и врућим ваздухом. Етиважа је основана 1889. године. За 24 сата при двоструком етивирању може да изради два вагона, а при простом етивирању четири вагона. При двоструком етивирању је запослено 80 радника-ца. Годишње је етивирано око 80—100 вагона, а 1920. године 260 вагона, а 1921. године 60 вагона; 3. Аграрне и комерцијалне банке за Босну и Херцеговину, која је основана 1911. године са трошком од 30.000 златних круна. Систем је француски. За 24 сата може да етивира један вагон, а запослује 30—40 радника-ца. Од 1912./13. до 1921./22. је етивирала 40, 25, 40, 50, 80, 80, 90, 90, 130 и 90 вагона годишње; 4. гг. Кантарџића и Камењашевића, трг. из Брчког, која је основана 1920. год. са утрошком

од 500.000 динара, систем француски, може да етивира за 24 сата три вагона. Израђује годишње око 100 вагона, а упошљава од 40—50 раденика-ца; 5. наследника пок. Стевана Ковачевића из Брчког, која је основана 1899. године. Може да осуши за 24 сата три вагона и за време сезоне је запослено 30—40 раденика-ца; 6. г. Ибраима Кучукалића, трг. из Брчког.

У Сијековцу до Бос. Брода подигло је друштво »Босна« етиважу шљива 1921. год., по систему Др. Неједли, помоћу паре. Може да етивира за 24 сата 1½—2 вагона. Раденика има 24 за време сезоне.

У Сарајеву »Мива« творница конзерви и етиважа шљива, систем Хавелка и етивирала је ове године 25 вагона.

У Добоју се оснива друштво »Спреча« д. д. за етиважу шљива са једним милионом обртног капитала.

У Земуну постоји етиважа шљива и складиште за претоваривање д. д. — Етиважа је основана 1911. године француског система. За 24 сата може да етивира три вагона и ради са 30—40 раденика-ца за време сезоне. 1921./22. године је осушила око 100 вагона.

У Сиску постоји етиважа шљива Хрв.-Слав. Земаљских Складишта а. д. подружница Сисак. Систем је француски. Друштво има две етиваже и то у Цапрагу до Сиска и у Сиску и то основане 1897. и 1907. године.

Од 1911./12.—1921./22. године је етивирано 80, 90, 185, 25, 40, 88, 115 и 43 вагона. Може дневно да етивира два вагона и запослује за време сезоне 30—50 раденика-ца.

У Загребу постоји новоподигнута етиважа шљива складишног и отпремног друштва д. д.

Шљиве се етивирају у сандуцима од 25 кгр., врло мало у сандуцима од 10 и 5 кгр. тежине. Од 707 вагона суве шљиве извежене из Босне 1921. год. је било етивирано 420 вагона и 287 вагона је било у џаковима. Цео босански рад 1921. год. био је 922 вагона.

Поред домаћих етиважа постоје и етиваже за наше шљиве у иностранству и то: 1. у Бечу својина Lagerhäuser der Stadt Wien етивира по нашим извештајима 1.5 вагона за 24 сата, али је слабо запослено било; 2. Михелсбруну до Беча удешена за етивирање до 2 вагона на дан. Ова етиважа нам прави велику конкуренцију; 3. у Будимпешти четири: варошког сместишта, Штрауса, Сингера и Винтерштајна и Сина, који сви суше до

8 вагона на дан. Ове су етиваже удешене за етивирање шљива без коштице, којима нас искључују са светских пијаца. Конкуренција будимпештанских етиважа нам је најопаснија; 4. у Хамбургу је етиважа, која је подигнута пре две године и успела је да наше етиваже потисне са пијаце у Енглеској, Шведској, Норвешкој и Данској. Она етивира око 500 вагона шљива; 5. у Роршаху (Швајцарска) г. Ханса Буоба; 6. у Плохинген-у Вајса и Комп.; 7. у Пасау са 40 вагона на дан, те је ове године правила велику конкуренцију итд.

Пре су ове етиваже етивирале шљиву као и наше етиваже. Преимућство им је јевтинија радна снага као и подеснije саобраћајне прилике и јевтинији новац, јевтинији пергаменат, чипке од хартије и етикете. Даље за 10% плаћају подвоз мање. Свима овим преимућствима нам јако конкуришу. У последње време су почели странци — место да наше шљиве етивирају, да их дипирају т. ј. перу у врућој води т. ј. квасе, чиме шљиве добијају на тежини 10—15%. Поред овога почели су да мешају старе и нове шљиве, да мешају са румунским, чешким или старим калифорниским шљивама. Познато је да румунске шљиве смрде на дим. Тиме шљиве добијају леп изглед, али су подложне квару, ако се одмах не конзумирају. Овако диниране шљиве продају као босанске шљиве. Овим начином нам стране етиваже шкоде како економски тако и у опште угледу наше шљиве у погледу конкуренције са Америком, па се због тога мора повести најозбиљнијег рачуна. Из Србије излази ¾ шљива неетивираних, па се у иностранству етивирају.

Да би се наше постојеће етиваже запослиле, као да би се нове подигле, да би могли сву шљиву као етивирану извести и то са коштицом и без коштице, потребно је да се за шљиве у џаковима и слично неетивиране удари извозна царина од 20 динара 100 кгр., док би етивиране биле слободне од царине, као и да се даје јевтинији железнички став за етивиране, него за неетивиране, јер је сада обрнут случај.

Овим би се омогућило етивирање у земљи под нашом званичном контролом, те би ишла само прима роба у иностранство, што би подигло углед наше шљиве у иностранству, а спречили би диповање-квашење и кварење шљива, што иде на штету употребе сувих шљива према осталом воћу.

Исто тако би се требало старати да цела трговина са нашим шљивама пређе у наше руке, у конзорцију наших трговаца и банака, тако да се искључи посредништво странаца и тиме порез њима.

Поред горњега би било потребно испунити познате жеље наших експортера етивираних шљива у саобраћајном погледу.

Пошто огромна већина наших етиважа набавља даске за сандуке у земљи и са њима су задовољни, то би требало, ако се усвоји царина на извоз шљива у џаковима, укинути повластицу увоза дасака за паковање шљива без плаћања царине.

Шљиве преко 120 комада у ½ килограма треба паковати у сандуке од 50 или бурад. Никако не треба дозволити слободан увоз или извоз џакова за шљиве, јер се тиме иде на уштрб наших етиважа за шљиву испод 120 комада ½ кгр., а добило би се извозом у нас израђених сандука.

Потребно је дозволити извоз сувих шљива у поштанским пакетима без осигуравања валуте, јер ове пошиљке иду као мустра купцима у иностранство.

2. НАША ПРОИЗВОДЊА ПАСТРМЕ, СЛАНИНЕ, СУВОГ МЕСА, КОБАСИЦА И ОСТАЛИХ КОНЗЕРВИ ОД МЕСА.

Пастрма овчија и козја т. ј. целе овце и козе осушене, производи се у великим количинама у Јужној Субији, Западној Србији, Црној Гори, Босни, Херцеговини, Далмацији, Лики и Крбави.

У Јужној Србији пастрму суше Нова Варош, Тетово, Призрен (15.000 комада), Скопље, Штип (10.000 ком.), итд. и то у знатним количинама, од којих се највећи део прода у земљи а нешто и извози у Грчку. Произвођачи ове пастрме су сељаци, који кољу за себе и за продају што преостане, као и трговци, који раде за трговину, чија роба чини претежни део трговине.

У Западној Србији главни произвађач пастрме је Ужице, где је произвођач сељак у златиборском срезу, који сувишак продаје или трговац из Ужица и села околних око Ужица. Пастрма се продаје у Ужици, а носи се и у Шумадију.

Црна Гора производи знатне количине суве овчетине и козетине-кастрадине и која иде као бедрица (задња нога), плећа (предња нога) и полутке остатка између предње и задње ноге. И овде сељак ради за своју потребу, а сувишак продаје, као што трговац израђује за трговину. По подмирењу потребе извозило се преко Рисна, Котора и Бара за Корчулу, Лушин и Трст. У Трсту су куповале лађе за исхрану наших поморaца на мору. Извоз из Црне Горе преко Рисна је био око 1.000 брава годишње.

Далмација, Босна, Херцеговина и Лика израђују пастрму, која се троши у самој земљи, или у околним местима и то како од сељака, који продаје вишак, тако и од трговаца. Иначе се у целој земљи суши месо свињско (изузев Муслимана), говеђе (изузев Словеније, Војводине и већег дела Хрватске и Славоније).

Израда пастрме и сува меса говеђа оснива се на начину гајења говеди, коза и оваца, да је стока само у јесен месната и дебела, и да се у позну јесен или почетак зиме све што се не мисли за род и запат држати заколје или за клање прода. Заклана се стока одере, осуши и једе преко целе године. Начин гајења свиња и употреба њиховог меса зими и потреба за машћу и сланином чини да су посеци свиња почетком зиме тако, да свака сељачка кућа има суве свињетине.

Цела ова знатна индустрија пастрме и сушења говеђине постепено опада у колико се шири чешћа употреба свежег меса по варошима и полако на селу, осим код Муслимана, и у колико се шири рационални начин гајења стоке.

Један специјалитет је производња ужичког сувог меса и сланине, »ужичких производа«, која се сада шири, јер се потрошња шири. Произвођачи овога артикла су Нова Варош, Ужице и околина Ужица (као Љубине, Качер, Чајетина, Мачкет итд.). И овде су произвођачи грађани, који кољу за посјек за своју потребу, па преко подмирења потребе продају, и трговци из вароши или са села. Основица одличном квалитету је изврсна брдска стока, начин сољења и држања у саламури, начин сушења у кућама са дрвеним кровом и отвореном ватром усред куће. Овој индустрији треба поклонити специјалну пажњу, да би се унапредила задржавши свој стечени глас.

Као специјалитет у Словенији су изврсне крањске кобасице од свињскога меса, које израђују сељаци, занатлије и индустријалци па ће о њима бити даље речи.

Кобасичарски занат се из дана у дан шири и то од севера државе на југ, израђујући производе месне потрошње као шунке и саламе и разне врсте дневних кобасица, као париску, франкфуртску кобасицу, салфаладу, крвњаче, џигерњаче итд. Овај занат одлично напредује. Главни преставници и учитељи тога заната у Србији и Босни су Чеси.

Индустријска производња израда од меса као сољена па и димљена меса и сланине, масти за извоз, саламе и других постојаних кобасица ради се у Србији, Војводини, Хрватској и Славонији и Словенији. Црна Гора, Далмација и Херцеговина немају свиња за извоз и прераду, а Босна извози своје свиње у Хрватску и Славонију и Словенију.

У Србији су кланице за израду месних прерађевина у Београду, Младеновцу, Великој Плани, Јагодини и Крагујевцу.

У Београду ради још од оснивања акц. модерне кланице А. Гасо и Комп., који имају инсталације, да могу да прераде 300—400 свиња дневно, и кад су потпуно запослени, да запослују по 180 раденика као кампање 1920./21. израђују: 1. саламу кућну, миланску и напуљску око 176.000 кгр., које извозе већином за Француску, а делом у Швајцарску и Турску; 2. мортаделу 30.000 кгр., коју извозе у Швајцарску; 3. масти око 330.000 кгр. и то у Чешку, Немачку и Швајцарску; 4. сољена и сува меса и сланине, као шунке сољене и суве шунке прасеће, плећке, прса, са коском и без коске, месо са сланином, извозе у Француску 150.000 кгр.; 5. плећке, сланина и прса са и без костију, четвртке свињске, сланина са месом сува сољена и сољена у саламури у Енглеску 1,115.000 кгр.; 6. сланина са месом, прса без костију и сланина вратна 420.000 кгр. у Италију; 7. сољене сланине у Чешку 60.000 кгр. и још мање количине у друге земље.

Кућа Гасовљева отворила је пут нашим производима меса у Француску и Енглеску, и врло корисно послужила, за време царинског рата са Аустријом и рата балканског.

У Младеновцу постоји кланица Паје Јовановића, која ради све горе поменуте израде у мањој количини. Велика кланица г. Настаса Павловића, чије су инсталације покварене, похаране и разнете, није обновљена што је велика штета.

Лепо удешене кланице Шеусова и Шумахерова, као немачких поданика су под секвестром и не раде, што је такође велика штета.

Кланица Клефишова у Јагодини ради и израђује годишње око 100.000 кгр. зване мађарске саламе и око 100.000 кгр. мортаделе, коју продаје делом у земљи, а делом извози у иностранство. Уз ово израђује маст, сланину, сољено месо и сланину и пуњене свињске ноге (џампоне), џигерњаче, суве језике котекине, суве печенице, сува ребра, суве свињске ноге, шваргле, бандијале, саламу ловачку, као и сапун за прање.

У Крагујевцу постоји творница конзерви Св. Стевановић, која израђује конзерве од меса као паприкаш, као и конзерве од поврћа и меса у знатним количинама, јер може по потреби да изради дневно до 20.000 кутија. Ова је творница за време рата учинила знатну услугу нашој војсци радећи за њу конзерве.

У Војводини постоје кланице за експорт у Новом Саду, Суботици Вршцу, Карловом Селу, Срп. Итебеју, Моноштру и Уљми.

У Новом Саду имају кланицу и творницу саламе Браћа Лазаревић. Они израде годишње око 10—15 вагона саламе, усољене сланине 30—40 вагона, свињске масти 60 вагона, 20—30 вагона усољена меса, разне прераде од меса 5—10 вагона и 5—7 вагона сапуна. По инсталацијама могли би прерадити пет пута толико. Своје производе продаје у земљи и на страни. У земљи су највише продали у Босну, Далмацију, Србију и Словенију. У Новом Саду ради исте производе и Задружна Банка д. д. У Новом Саду ће отпочети г. Б. Ковач и израду месних конзерви, поред садашње израде конзерви од воћа и поврћа.

У Суботици постоји кланица д. д. за извоз меса, која годишње преради 12.000 комада свиња на маст, сланину и месо, и упослује 8—10 стручњака и 10—15 раденика.

У Вршцу постоји творница саламе г. Матије Матејића, која годишње изради око 40.000 кгр. саламе, око 70.000 кгр. сољене сланине и око 35.000 кгр. масти. У Вршцу је отпочео да ради талијанску саламу и г. Тангел и Бижон.

У Карловом Селу (Банат) постоји творница саламе Херца и Сина, која изради годишње око тридесет вагона саламе, сувог меса и сланине и масти. Од тога продаје у Београду 25% остало у Србију, Војводину, Босну, и Херцеговину по 5%, Хрватску 10%, Словеначку 30% и Далмацију 20%. Из Словеначке иде роба у иностранство.

У Срп. Итебеју отпочео је да израђује ручно г. Новак Товладијац саламу и остале израде од меса у мањем облику.

У Уљми Браћа Ружичка израђују машински 10.000 кгр. саламе, даље одговарајуће количине масти и сланине. Производе продају у земљи.

У Моноштору постоји кланица државног имања Беља у којој се годишње изради 25.000 кгр. сухомеснате робе, 52.000 кгр. масти и сланине, 2.000 кгр. кобасица и 132.000 кгр. свежег меса за брзу продају. Инсталације су одличне, а прерађују само свиње са имања. Производе продају у земљи.

У Хрватској и Славонији постоје творнице у Шиду, Вуковару, Осјеку, Броду н/С., Петрињи, Бјеловару, Загребу и Запрешићу.

Творница сухомеснате и млинске индустрије у Шиду, која недељно коље по 300—400 свиња и 20—30 комада говеди, изради годишње разних врста саламе 20 вагона, масти 15 вагона и сланине 25 вагона. Инсталације су јој потпуно нове.

У Вуковару постоји прва вуковарска индустрија месних производа и творница сапуна, где са пет радника механички израђује сваковрсне кобасице, сланину и маст.

У Осјеку постоје: 1. Осјечка индустрија меснате робе и масти д. д., која је сада отпочела посао и ради механички са седам радника и четири шегрта; 2. Бела Банет, творница масне и сухомеснате робе, која преради годишње око 1.500 свиња и 250 комада рогате марве; 3. »Славонија« творница прашке сухомеснате робе д. д. која ради производе за локалну продају и то око шест вагона кобасица, четири вагона сланине и око четири вагона масти; има око 5—7 помоћника и пет шегрта.

У Броду н./С. израђује творница сухомеснате робе, Браћа Тајфел, разне кобасице, шунке, сувог меса, масти, сланине годишње око 30.000 кгр.

У Петрињи постоји I. Хрватска Творница саламе, сушена меса и масти М. Гавриловића Синови д. д. То је наш највећа и најстарија, чувена творница саламе, која има своју уведену познату марку у земљи и на страни. Кланица је најмодерније удешена за израду свих израда од меса и сланине, а нарочито за саламу. Радника има око 120, а извози 75% својих израђевина у иностранство.

У Загребу и С. Светима постоје творнице сухомеснате робе и масти К. Рабуса и сина, који годишње израде око 250 вагона робе, а запослује 85 стручних радника, 14 чиновника и 109 осталих радника и намјештеника. Творница израђује и изврсне прашке производе, које продаје у својим дућанима у Загребу. Творница у Свесветом је потпуно модерно уређена.

У Бјеловару постоји творница сухомеснате робе Свобода и Син.

У Загребу поред тога постоји и творница Донера д. д.

У Запрешићу код Загреба постоји индустрија месних производа д. д., која производи све производе кланичне индустрије, као месо свеже и сушено, сланину, маст, саламу, кобасице и сапун. Кланица има око 80 радника, годишње закоље око 5.000 свиња и 250 волова за прераду, поред клања за извоз у закланом стању. Кланица је најмодерније удешена са свима потребама како за кланицу, тако и за раденичке станове. Кланица израђује како робу за извоз тако и за домаћу потребу. Сопственици ове кланице су наши млађи и енергични људи.

У Словенији постоје творнице у Врхники, Љубљани и Марибору.

У Врхники постоји товарна конзерви и месних издељков, која израђује месне конзерве, суво месо и све врсте кобасица, за експорт свежег свињског и вогећег меса. Уз то прерађују црева, кости, раде сами кутије за конзерве као и сандуке. Дневно кољу 120 комада свиња и 70 комада волова. Сировине добијају из Словеније само дебеле свиње довозе и из Војводине. Творница је најмодерније опремљена. Радника имају 260. Производе продају највише у Италији, Швајцарској и нешто у Немачкој и Аустрији. Доста велики конзумент јесте наша земља и то Словенија, Далмација, Босна, нешто Војводина и Србија.

У Стожици п. Љубљане има творницу Ј. Буцолини, која може годишње да изради до 10 вагона кобасица и саламе.

У Марибору постоји Хермана Вегерера творница месних производа; и I. југослов. прекајевалница, творница саламе ин клобас, која израђује све врсте кобасичарске робе са 10 радника. Поред ових раде: Ј. Ј. Урбас у Љубљани кобасице, Фран Фистер у Љубљани крањске кобасице и то 1.600 комада недељно; »Месна« товарна за месне издељке Марибор; Андрето Рајмонд творница саламе Вич при Љубљани итд.

Нашем извозу масти и сланине смета што у јесен и лето зађу трговци по селима и купују осталу стару маст и сланину и месо па је извозе. Како ова маст, сланина и месо нису добро, стручно уређене, а од прошле су зиме, то се дискредитира добро име наших производа. Зато би требало забранити извоз оваквих производа т. ј. забранити извоз свој роби, која није одлично уређена.

У Швајцарској, Француској и Енглеској нам сметају произвођачи месних производа у Италији и Нем. Аустрији, који од наше стоке праве производе, који нашим производима конкуришу. Овоме би се помогло јаком извозном царином на живу и заклану стоку.

Наша кланична индустрија преставља: 1. рационално искоришћење наше стоке; 2. наш вентил сигурности за случај забране извоза живе и заклане стоке у случају забране извоза из ма каквих разлога; 2. важну чињеницу за исхрану војске за време рата и према томе важан фактор за народну одбрану. Из тога излази од колике је оно важности по нас, па је због тога треба што је могуће свима средствима помагати.

Као средства за помагање била би: 1. високе извозне царине за свиње, средња царина за заклану стоку и слобода извоза за производе; 2. набавка потребне количине вагона: за транспорт свиња, вагона за хлађење мотором, и вагона хлађених ледом; 3. подизање модерних општинских кланица са хладионицама и творницама леда уз све веће сточне пијаце, да би и мањи произвођачи могли радити и своје производе чувати; 4. спремање што већег броја младића, шегрта и калфи, као и свршених трг. академичара у Чешку, да науче модерно кобасичарство; 5. помагање етаблирања кланичне индустрије у местима где постоји јака производња свиња као у Босни, Поморављу и т. д.; 6. школовање извесног броја изабраних младића са 4 разреда гимназије за куваре у најбољим ресторанима и упућивање истих у творнице конзерви, да би са њима могли засновати индустрију конзерви од живине, меса јагњећег, свињског и говеђег, сама за себе или са поврћем, јер основне изврсне сировине имамо, па када би ове куваре имали, онда би могли створити првокласну извозну индустрију конзерви, као што је има Француска; 7. свима средствима помагање заснивања индустрије конзерви у свима крајевима, који имају одличне сировине, а то су стока, живина и поврће; 8. потпомагање напретка индустрије конзерви државном куповином конзерви за војску, државне пансионате, излете школа и слично; 9. повлађивање на железницама јефтинијим ставовима довоза сировина за прераду у кланицама и творницама конзерви као и извоза њиних прерађевина из земље; 10. потпомагањем државе у гајењу било стоке, било поврћа нарочито погодно за израду конзерви; 11. ослобођењем порезе извозних кланица и творница конзерви.

3. ПРОИЗВОДЊА ШАМПАЊЦА КОД НАС.

Шампањац се није производио у Србији. Било је говора да се у Смедереву подигне творница шампањца, али се у томе није успело. У ново ослобођеним крајевима било је творница шампањца у Словенији и Хрватској. Од ослобођења поред постојећих творница шампањца подигле су се и нове творнице и тиме није њихово подизање завршено, јер се јављају нове фирме. Сада постоје творнице шампањца у Великом Средишту до Вршца (нова), Новом Саду (нова), у Вараждину (стара), четири у Загребу (нове), у Птују (стара) у Радгони (стара).

Творницу шампањца у Великом Средишту до Вршца, на имању г. Хаузера винарског трговца из Вршца, које је било пре двор Лазаревића, подигли су г. Феликс Форстер из Сонвија (Кантон Берн) и г. Хаузер трговац вина. Они ће производити шампањац по француском начину т. ј. превирањем у боцама. За израду шампањца употребљава се вино вршачко, које се је показало годинама као одлично за израду шампањца, у творници шампањца г. Шлумбергера у Веслау, коме је г. Хаузер лиферовао вино вршачко. Годишње ће израђивати 50—60.000 боца. Поред продаје у земљи мисли продавати у Холандији, Норвешкој, Данској, Енглеској. Производи се шампањ који одговара бољим врстама француског шампањца.

Прошле године у августу месецу је основана »Фрушкогорац« творница шампањца и велетрговина вина а. д. Нови Сад, која ће производити шампањ француским начином. Они мисле производити око 100.000 боца годишње и то из фрушкогорских вина из Каменице и Раковца, која се сматрају за ту цељ погодна.

У Вараждину постоји творница шампањца Др. А. Халтера, која израђује око 6000 боца из вина, које добија из сопственог винограда, посађеног са сортама лозе француске, која се налази у Шампањи. Ово предузеће постоји још из 1859. год., а пре 15 година је снабдевено модерним стројевима.

У Загребу постоје четири творнице шампањца, које се служе вином загорским за израду шампањца, и то гг. Премужника, Барте и још две нове фирме.

У Земуну постоји творница шампањца, која израђује око 2000 боца годишње.

У Горњој Радгони од 1882. године постоји шампањско и винско клет (подрум) Клотара Бувне, који производи шампањ из вина већином из сопственог винограда. Купује и вина која су израђена из црног бургунца (Pinot noir), белог бургунца и клевнера и ризлинга. Земљиште је врло погодно за производњу вина за шампањац, само када би сељаци гајили сорте грожђа погодне за то, и када би вино умели и неговати. Годишње се производи око 35.000 боца. Највећи део се продаје у земљи. Шампањ се ради по француски и сам власник винограда и творнице шампањца је Француз.

У Птују постоје шампањске клети (подруми) Франца Чучека и Ком. коју су били основали 1883. године од Волдемара Хинце, па су прешли 1920. год. у руке г. Чучека и Комп. Шампањ се израђује из чувеног белог вина бургунца из Словеније. Годишња производња биће 30—40.000 боца шампањца. Шампањ се продаје само у земљи, а ради само француским начином.

У Сењу г. Е. Скарпа ће отворити ускоро творницу шампањца од сењског вина.

За чудо је велико, да се не нађе нико да почне у Смедереву са производњом шампањца из смедеревског вина, које се је за време пропасти винограда у Шампањи (Француска) употребљавало као и вршачко вино за израду правог шампањца. Али што није било надамо се да ће бити.

*

* *

Поред шампањца који се производи природним француским начином, производи се и шампањац и вештачким путем, т. ј. фалсификује се. Природни пут је, да се узме

првокласно бело вино, које превире у јаким стакленим боцама у хладу добрих подрума и то тако, да је грлић боце окренут на ниже, тако да се сав талог превирања скупи у грлићу. Добри подруми чине много, као што су подруми у Шампањи, чија је земља из меке креде, па су се лако могли у њој добри и дубоки подруми са сталном температуром ископати. Када је вино преврело онда се вештим вађењем запушача талог избаци, у боцу дода мала порција ликера па се боца запуши чим је шампањ готов за употребу. Ликер даје малу сласт и утиче на мирис шампањца.

Вештачки шампањ је, када се узме вино бело, заслади са ликером и попут кракерла се импрегнира са угљеном киселином. Оваквих фалсификата се све више појављује у трговини и иду на то, да не плате велику општинску и државну трошарину. Против њих треба повести енергичну борбу и то како у име заштите публике од фалсификата и наплате државне и општинске трошарине, тако и у име производње природног шампањца, који представља врхунац знања и умешности у гајењу винове лозе и неговања вина. Ова би се акција најбоље могла извести доношењем добрих винских закона и закона против фалсификата намирница.

*

* *

Досадањом производњом шампањца смо показали, да ми имамо на много места врло погодан терен за производњу вина за шампањац прве врсте, која би могла поред подмирења потребе, да послужи за извоз у велико у иностранство. Да би се то постигло, требало би у практично нађеним погодним крајевима за производњу шампањца прво гајити врсте лозе, које су необично погодне за добијање првокласног шампањца, а друго да се уведе начин бољег подрумирања са вином. Ово двоје може се постићи:

1. Интензивним радом од стране државе, а то школама, курсевима, путним учитељима, субвенцијама задрута и приватних, угледним подрумима и слично.

2. Дозволом, да се не ограничи величина поседа винограда творницама шампањца.

Успеси постигнути у производњи вина за шампањац били би добро дошли и производњи других бољих вина.

4. ПРОИЗВОДЊА СОКА ОД МАЛИНА И ВИШАЊА КОД НАС.

Сок од малина справља се највише по кућама, а ретки су произвађачи сока за продају. Малине се ретко гаје, него се само плодови сабирају од дивље растећих малина. У погледу скупљања најбоље стоји Словенија, јер се малине скупљају свуда а нарочито у Доленској-Метлика, Добро Поље, Ново Место, Кочевље, Љубљана и Марибор. Као произвађачи сока су: Срећко Потник у Љубљани, Метељкова улица, који прерађује годишње око 100.000 кгр. малине у сок; и г. Драгутин Хрибар у фирми Шуми и Комп. у Љубљани. Поред ових постоји велики број малих произвађача сока од малине, за своју потребу и продају, који је одличан, тако да се свуда у Словенији може добити прави сок од малине, што у другим крајевима земље није случај. Ове године су малине омануле због суше.

У Босни су позната места за малине у крчевини шума: 1. Гораждa и Рогатица у источ. Босни; 2. Оштрељ, Млиниште и Дрвар на повластици шуме шумског индустријског предузећа Добрлин Дрвар, где их има у огромним количинама, по местима где је била сеча и паљевина шума; 3. у околини котара Кладња, Бугојна и Пазарића. Ове године су и у Босни малине због суше омануле.

Сок природан од малине су израђивали: »Пехар« у Алипашином Мосту; у Осјековцу до Бос. Брода али га сада не раде; и г. Лука Аврам из Гламоча у Млиништу на прузи Јајце—Дрвар, али га ове године није радио, јер је малина оманула због суше.

Малине се у Босни може скупити око педесет вагона и више годишње, када је година родна. Г. Лука Аврам сакупља годишње око два вагона малине и од тога прави 12—13.000 килограма сока од малине.

Требало би интензивно агитовати да се ова корисна грана рада уведе што боље у Босну, да њих што више почну да израђују овај лековити сок, и да га продају како у Босни тако у целој земљи.

У Хрватској и Славонији се скупљају малине у Загребачкој, Вировитичкој, Личко-Крбавској, Вараждинској Županiji, па се прерађују у Загребу и то апотекар г. Влатко Барулић; у Вараждину апотекар г. Јосип Јурјевић; докле се у Вировитици, Вуковару, Иванцу (код Вараждина)) ради путем кућевне индустрије. Сиров незаслађени сок се извозио за Грац, а сирове малине из села Сирач и Ђуловеј (котар даругарски) је извожен за Беч. Цела Хрватска и Славонија давала је за трговину око три-четири вагона сока.

У Војводини, у Турском Бечеју, сок од питоме малине је израђивао спахилук Гезе Рохонција и извозио за Будимпешту, Аустрију и Немачку.

У Србији малина има на планинама: Гочу, Копаонику, Јастребцу, Јелици, Перистеру, подножју Шар Планине, Босању и Златару и т. д. На Гочу се беру малине и доносе се у Врњце, где посетиоци праве сок од малина, и то око 5000 килограма годишње. Са Јелица доносе сељаци малине у Чачак, где мештани праве сок, од чега по нешто иде у трговину. Са Перистера доносе сељаци малине у Битољ, где су две радионице пред светски рат израђивале сок, који су и продавале у Цариград, али сада не раде, јер им је капитал упропашћен. У срезу качаничком скупљају сељаци малине и продају сирове на станици Качаник. Овде би се могла засновати производња сока од малина. На Босању и Златару требало би скупљати малине и прерађивати у сок од малина у Новој Вароши.

У Србији се, на жалост, страшно патвори сок од малина, да га готово нигде не можете правог добити, него се продаје једна аналинском бојом заслађена бљутаво слатка течност, са вештачким мирисом малине парфимирана.

У интересу народног здравља и подизања скупљања и рентабилног гајења малина, као и израде правог природног сока од малина, требало би све оне који раде лажан сок од малине најстрожије казнити. Полиција би требала с времена на време да обилази како произвођаче сока од малина, тако и апотеке и кафане, да узима пробе, да их даде анализирати и онда сваког фалзификатора најстрожије казнити.

*
* *

У Далмацији се од поморских вишања мараске — израђује сок од мараске, који преврн и заслади се као и сок од малине. Овај се сок највише троши у Далмацији и у околним местима. Како ова вишња расте у

најкршевитијем крају средње Далмације и на острву Брачу, то се она и прерађује у Шибенику, и то: Петровић и Браћа Матавуљ; и у Сплету В. Морпурго и С. Браиновић и то око 500 хектолитара годишње за целу Далмацију. Иначе се ова вишња суши и сушена продаје у иностранство, као што се од ње израђује дестилацијом преврелих вишања чувени ликер мараскин.

У интересу је привредног напретка Далмације, да се што више рашири у нашој земљи употреба сока од вишања и мараскина.

У Србији се у врањском и нишком округу прави ракија од трешања, и то у општинама хумској, каменичкој, кнезселској, матејевичкој, малчанској, ореовачкој, сићевачкој, островачкој, јелашничкој, малонишикој и међуровачкој, али само за кућну потребу. Ова ракија када би се добро испекла, могла би служити за извоз у Швајцарску, где се она јако цени. Како вишња врло добро успева у Србији, то би је требало што више гајити за израду сока, као и за израду мармеладе — слатког.

Сок од боровнице се употребљује као вино, лек и апотека г. Влатка Бартуловића у Загребу производи годишње око 300 литара. Како се боровица јавља код нас у многим шумама, то би је требало скупљати и од ње израђивати сок и мармеладу — пекмез. Како у Јеловој Гори до Ужица има много боровница, то би требало да неко у Ужицу отпочне са израдом овог лековитог сока.

5. ПРОИЗВОДЊА ШЕЋЕРЛЕМА, БОНБОНА И КОЛАЧА КОД НАС.

Фабричка производња шећерлема, бонбона и колача распрострта је по целој земљи изузев Црне Горе и Далмације.

У Србији су фабрике у Београду, Скопљу и Битољу. У Београду постоје три фабрике и 10 радионица, а у осталој предратној Србији 25. У Јужној Србији у Скопљу има десет радионица бонбона и шест посластичара, а у свакој вароши или варошици по 1—2 бонбонџије.

У Београду: 1. К. М. Шонда, фабрика какао, чоколаде, бонбона и вештачког леда, израђује годишње до 300.000 кгр. 2. Фабрика бонбона Д. М. Магдића израђује годишње око

50.000 кгр. бонбона, од којих киселих бонбона (ропс и дропс) 30.000 кгр.; фондана 10.000 кгр., ратлука 5.000 и гумибонбона до 5.000 кгр.; сада има 7 раденика а када се монтира у новој згради имаће 20 рад. и онда ће утростручити производњу; 3. Фабрика бонбона и чоколаде Драгослава М. Радовановића израђује годишње: 60.000 кгр. разних бонбона, 10.000 кгр. ратлука, жутог шећера 5.000 кгр., ћетеналве, чоколаде 8.000 кгр. и разног слатка 2.000 кгр.; 4. Јечменица и Албала од рата не раде више. Лазић, Догу и Чонеску у Скопљу раде сада свега око 20.000 кгр. и то бонбоне 8.000 кгр., ратлука 10.000 кгр. и сока од малина 2.000 кгр., док су пре рата више производили, пошто су за време рата били интернирани, а радња им опљачкана.

У Битољу има фабрику Герасим Сотировић, који производи годишње 24.000 кгр. од којих 15.000 кгр. бонбона, 7.000 кгр. ратлука, 1.500 кгр. слатка и 500 кгр. малине. Ова фабрика, која је за време Турака израђивала дневно по 2.000 кгр. бонбона и ратлука, пошто је производила 90% за вароши, које су припале Грчкој и Албанији, изгубила је 19./20. својих потрошача. Једини би лек био када би јој се дозволио увоз и извоз на прераду, што је могуће. Радионицама у Јужној Србији смета кријумчарење из Солуна.

У Војводини постоје знатније творнице бонбона у Новом Саду, В. Бечкереку и Суботици, а има радионица у свима варошима. У Новом Саду постоји творница »Србија«, која израђује 30.000 кгр. бонбона, 5.000 кгр. десерт чоколаде и мање количине кекса и сокова од воћа. Моћ годишње производње им је три пута већа. Поред ове постоји творница Браће Брандајс и једна нова.

У Вел. Бечкереку постоји творница бонбона, кекса и конзерви »Амброзија«, која има моћ годишње производње око 500.000 кгр. Творница је одлично опремљена. Поред ове постоји и »Банатија« која има нешто већу производњу. У Суботици творница производи око 200.000 кгр. разне робе годишње.

У Хрватској и Славонији постоје творнице у Загребу, Осеку и Беловару, поред малих радионица у сваком месту.

У Загребу постоје: 1. »Унион« творница кандита и чоколаде, која годишње израђује 600.000 кгр. од којих бонбона до 400.000 кгр., чоколаде 150.000, мармеладе воћне 50.000 кгр., док је моћ производње за све 1,200.000 кгр., раденика има 170;

2. I. Хрватска творница кандита Ахман и Друг, која производи годишње око 300.000 кгр. бонбона, а запослено је 10 радника; 3. »Нада« творница двопека израђује двопек машинама са 36 радника.

У Беловару постоји творница г. Драгутина Волфа, која израђује дневно око 40 кгр. кекса, а скоро ће и повећати производњу.

У Осијеку постоје: 1. Творница Исе Лонга, која израђује годишње око 180.000 кгр. (фондана, карамела, проминцли и нарочиту врсту желе); 2. Творница Кајзера и Штирка: Прва Осечка Творница »кандита« 4,000.000 кгр. бонбона и 3. Творница Рехар и Друга 100.000 кгр. бонбона и 100.000 кгр. чоколаде.

У Новој Градишци отпочела је творница дечијег брашна »Салубра« са одличним препаратом.

У Словенији раде у Љубљани, Шоштању, Рајхенбергу, Рогачкој Слатини и Марибору.

У Љубљани раде: 1. Творница кандита и посластица Јос. Шуми наследник Д. и Е. Хрибар и то око 400.000 кгр. годишње и употребљава 30 радника; 2. Филип Шибеник Адрија производи ванилни шећер до 8.000 кгр. годишње; поред овога пакује чај у завоје за детаљ и производи прашак за пециво.

У Шоштању творница бонбона Јос. Рајштера производи годишње: бонбона 200.000 кгр., бонбона из чоколаде 35.000 килограма, кекса 180—220.000 кгр., пишкота 40.000 кгр., колача 80.000 кгр. и фондана 40.000 кгр.; радника има 120.

У Рајхенбергу раде траписти годишње око 75.000—80.000 килограма чоколаде, какао у праху 1.000—1.500 кгр. и бонобона 500—600 кгр.; поред овога израђују и ликере.

У Рогашкој Слатини раде Бизјак и Друг и израђују кекс, обланде (чувене) и посластице, екстрактира дневно по 40 поштанских пакета.

Поред ових постоји и једна творница у Марибору.

У Сарајеву постоји једна творница бонбона поред мањих радионица.

Које од творница, које од радионица ми смо у стању да подмиримо не само домаћи конзум бонбона, него и да извозимо.

За производњу бонбона употребљује се шећер из шећерне репе, скробни шећер, етри, скробац, боје, винске киселине, лимунове киселине, мирисава уља, артије и картон.

Наше творнице шећера по своме капацитету биле би у стању да подмире конзум, и оне ће то бити када буде било сејање шећерне репе за сељаке много рентабилније од сејања кукуруза, што сада није случај. Етар ће се скоро почети производити. Скробни шећер требале би да предузму у израду творнице скробца, којих има у земљи осам (пет у Суботици и по једна у Јабуци, Вршцу и Вел. Кикинди). Производњу винске и лимунове киселине требале би наше хемиске творнице да отпочну. За производњу мирисавих уља је нарочито погодна Далмација, па би ту и требало иницирати и помоћи. Артију и картон производимо из дана у дан више. Као што се види ова индустрија биће за које време права индустрија, јер ће само земаљске производе употребљавати.

У кексу и колачима из дана у дан се развијамо, али нисмо у стању да подмиримо сав конзум. Како ми имамо најлепше брашно, а можемо и да имамо најбољи маслац, то би били у стању, да производимо и за извоз, овај тако важан артикал светске трговине.

Када се среде прилике и буде могуће да наше творнице шећера буду у стању да покрију потребу земље и да раде за извоз, онда ћемо и ми имати и експортну индустрију шећерних израда саму од себе. Али како ми имамо и доста финог воћа, а у стању смо га и производити у огромним количинама, то би био наш велики интерес омогућити индустрију мармеладе и компота за извоз, давши јој шећер без царине и трошарине, уз контролу употребе и тиме омогућити извоз финог воћа, а нарочито онога које се у путу квари као трешања, вишања, кајсија и малина.

У овој целој индустрији требало би што више школовати наших младића за надзорнике творница и за будуће творничаре.

6. НАША ИНДУСТРИЈА САРДИНА И ДРУГИХ РИБА У КУТИЈАМА.

У Далмацији постоје свега 25 творница сардина и сличног.

Од предузећа у домаћим рукама налазе се 15 творница, а осталих десет налазе се у рукама странаца. Од домаћих су следеће:

Четири творнице има домаће друштво »Сардина« д. д. за конзервисање морске рибе у Спљету и то са творницама у: 1. Постирима где запослује 20 радница и 5 радника; 2. у Макарској 50 радница и 10 радника; 3. у Трпњу 20 радница и 5 радника; и 4. Велој Луци 20 радница и 5 радника. Радници се упослују према исходу риболова. Ове творнице су снабдевене са алатом за израду конзерви, а творница у Макарској још и за ручну израду кутија од лима.

Највише се раде сардине, а поред ових и скуше у уљу, поред овога усољене испружене и завијене филете (рибље печенице), са капром, као и рибљу пасту срђела, инкуна, скуша и локарде.

У Комижи (Вис) и Милни (Бока Которска) имају Мардешић и Комп. Комижа две творнице и израђују годишње до 200.000 кутија сардине у уљу, срђеле слане у кутијама у уљу према лову до 300.000 комада, лиње до 30.000 комада, белоне (иглице) у уљу до 50.000 комада, иглице мариниране (у сирћету) до 10.000 комада, јастог (велики рак), лангист у уљу до 10.000 комада.

У Комижи има I. Далматинска задруга с. о. ј. једну творницу.

Фратели Мардешић — Комижа имају три творнице у Комижи, Вису и Бијелој. Ф. Мардешић и Друг, Вис имају три творнице у Рукавцу, Болу и Трогиру.

Од страних предузећа имају творнице следећи:

Societe General Francese (Англо банка) Трст има творнице у Комижи, Врбовској, Шипану Муо и Рогозница.

Говори се, да ће ове творнице национализирати Словенска Банка у Љубљани са г. Драг. Хрибарем, познатим индустријалцем.

Творница англо банке у Шипанској Луци је израђивала од 1½—5 милиона срђела, па у добрим годинама и до 10 милиона комада према години и то само слане срђеле или их справља у уље сардине. Радника је имала око 8 до 15, а раденица од 15—50 према паду рибе.

Г. Деграси из Изоле (Италија) има творнице у Комижи и Вису.

Клинк и Лауер, Трст има творнице у Комижи, Силби и Сале.

Да се види, колико су ове творнице вределе пред рат, наводимо примера ради: 1. творница сардина у Постире (Брач), која је коштала 60.000 златних круна, толико је исто коштала и творница у Макарској; 2. творница у Трпњу (Корчула) 70.000 златних круна; 3. творница сардине у Муо (Котор) је 100.000 златних круна; 4. творница сардина у Бијелој (Котор) Браће Мардешић 50.000 златних круна. Из овога се види, да су наши људи могли лако имати све творнице, када би имали знања и нарочито трговачког духа.

Од домаћих предузећа раде четири творнице »Сардине«, једна творница Фратели Мардешић и једна творница Мардешића и Комп. и то обе у Комижи (на Вису) и од страних ради само англо банка у Рогозници, дакле свега седам творница.

Од наше сољене рибе срђеле раде у Чешкој дванаест творница сардину у кутијама.

Када све творнице раде онда производе толико да многа струка прелази конзум земље.

Из разлога, што су неке творнице биле под секвестром, постоје и други разлози, да је о. г. као у опште последњих 10 година мршав лов срђела, а нарочито ове год. Можда је то ишло са сушом на суву и врућинама. Није то само код нас, него је био слаб лов у Тунису, Шпанији, Италији и Португалији. Године 1921. је било уловљено 1,025.900 кгр. срђеле, од које посољено 372.900 кгр., а од ње израђено у сардине 250.000 кутија, док се пре рата израдило 10—11 милиона кутија. — Верује се, да смо на истеку гладних година са рибом, и можда ће велики снегови и од њих велике воде бацити масу мутне воде у море, и то ће изазвати и силну храну за рибе, те ће се и оне у знатнијем броју појавити.

Као конкуренти на нашим пијацама се појављују сада Шпанија и Италија. Због тога би требало царине на сардине повисити.

За време лова прошле године Шпанија и Француска као земље високе валуте су дошле па су куповале готово сву нашу слану срђелу и извезли. Сада наше творнице морају да купују слану рибу у земљама високе валуте и уз то да плате увозну царину, што им сада отежава конкуренцију.

Творничари сардине траже, да се забрани извоз слане рибе у иностранство.

*

* *

Сардине се очисте од главе, утробе, костију, па се соле и оставе да стоје, па се кувају у уљу када се доспе. Сардине се кувају у најчистијем уљу, а то се мора из Италије увозити. Ми производимо и до 1.000.000 кгр. уља, али изузев нешто што производе неколике уљарске задруге, остало уље није употребљиво за израду сардина. Докле се не подигну модерне рафинерије уља, свима творницама треба дозволити увоз уља без царине за израду сардина за извоз. Мале рафинерије уља требало би да заведу већа друштва за сардину као »Сардина« Спљет и Мардешићи, јер то не захтева велике инсталације, него само вештог хемичара. А уз то би требало уљарске задруге створити.

Сардине се пакују у кутијама од белог енглеског лима, који се лепи са калајем; и једно и друго не производимо у земљи, па би требало увоз овога творницама и даље без царине пуштати, као што се и чини, док се не почне у земљи израђивати. Исто тако им треба и потребан алат без царине пуштати што се и сада чини.

Поред производње сардина требало би да се развије и производња туновине у уљу, као производ обале хрватског приморја, где за сада нема те индустрије. Погодно место за ово био би град Бакар.

Израда конзерви омогућава искоришћење и бољи износ риболова, па би требало у име наших поморaца рибара створити и помагати како рибарске задруге тако и задруге за искоришћење рибе. Поред овога долази помоћ за подизање леденица уз ледене вагоне за смештај и пренос свеже рибе. А све ово за славу и добро нашег Приморја и наших Приморaца.

7. НАША ПРОИЗВОДЊА КОНЗЕРВИ ОД ВОЋА И ПОВРЋА ИЗУЗЕВ ПЕКМЕЗА И СУВИХ ШЉИВА.

Поред велике домаће индустрије сувих шљива и пекмеза, остала индустрија конзерви од воћа и поврћа, изузев киселог купуса, краставаца и паприка, почела је тек сада да се раз-

вија. Индустрија киселог купуса, краставаца и паприка јако је почела да се развија из спремања за кућевну потребу у занат и индустрију. Као и суве шљиве и пекмез и ова ће индустрија једном играти исту таку важност, јер је наша земља нарочито погодна за гајење најфинијег воћа, као кајсија, бресака, јагода, малина, вишања, трешања, огроза, рибизла и т. д., као и што је погодна за гајење најбољега поврћа, као што то показују производи баштованлука из Новог Сада, Ниша, Лесковца, села Купусина (Бачка), Чачка, Скопља, долине Неретве и т. д. За сада постоје код нас часни почетци — предходнице према ономе што ће некада бити. Да их видимо какве су.

У Крагујевцу постоји I. Краљ. С. Х. С. повл. фабрика за конзервирање поврћа, воћа и прераду меса, фабрика пекмеза у буради Светозара Стефановића. Моћност његове творнице је 20.000 кутија дневно, а годишње производи око 100.000 кутија и поврћа и 50.000 кутија воћа и то компота, као нешто пекмеза од кајсија, бресака, шљива и т. д. Ова творница је за време ратова учинила неоцењиве услуге народној одбрани радећи конзерве од меса за војску у ланцу, и конзерве од воћа и поврћа за рањенике и болеснике. Творница је удешена била пред рат да изради 120 вагона, а израђивала је 50—60 вагона пекмеза од шљива. Ове године је израдила 17.5 вагона пекмеза. Узрок малој изради је, што јој је од 6 казана чорбаша (предкувача), остало два, а од 12 парних бакарних казана остао је само један, а остало је однето. Творница израђује и један специјалитет, а то је пекмез од љуштених шљива, које је ове године израдила око 5000 кгр. Овај је пекмез пакован у кутије од једног килограма и сандуке од 10 кгр. Овогодишњи пекмез од љуштених шљива је одличног квалитета. Поред овога ради бачве и конзерве од меса. Сировину добија из околине и са сопственог имања.

У Новом Саду постоји творница конзерви Балинта Ковача, која израђује годишње око 10 вагона конзерви од воћа т. ј. компота, 10 вагона конзерви од поврћа, 10 вагона парадајса, 20 вагона сваковрсне мармеладе, 20 вагона краставаца и паприке и 100 вагона киселог купуса. Творница има парне котлове и вакум за израду сваковрсне мармеладе и сока од патлиџана, поред тога стројеве за цеђење, резање и љуштење и израду лимених кутија. За време сезоне има 150 радника,

а иначе 25 радника. Сировину добија из околине Новог Сада и из Србије.

У Загребу је пре рата отпочео са израдом одличне мармеладе познати загребачки усталац и трговац г. Никола Ђук, па је због несташице шећера 1917. године престао радити, што је велика штета. Он је својим радом показао како се из воћа из загребачке околице може израдити најбоља мармелада. По рачуну г. Ђука могло би се потрошити у Хрватској-Славонији, Босни и Херцеговини, Далмацији, Словенији око 1000 вагона киселих краставаца, 4000 вагона кисела купуса и репе, 80—100 вагона конзервисаног воћа и мармеладе са шећером укуване; 20—25 вагона сушеног воћа и поврћа (осим шљива).

У Загребу априла месеца 1920. године је отпочела рад »Хортус« I. Хрватска Творница Конзерви д. д. чији је годишњи капацитет око 100 вагона конзерви, али сада је још у развитку и толико не израђује, али осваја терен. Ради и компот и мармеладу. Материјал добија из Хрватске и Војводине.

Мармеладу израђује и творница »Унион« у Загребу, и то око пет вагона. Воће добија већином из Војводине. Исто тако ради мармеладу Лахман и Друг, Загреб. Мармелада се продаје по целој земљи.

Поред ових у Хрватској и Славонији има мањих творница које израђују киселе краставце, купус и репу, компот и мармеладу. Мармеладу праве и великопоседници од свога воћа, и то око 500.000 кгр. годишње, да боље своје воће уновче.

У Сарајеву постоје: 1. »Пехар« I. б.-х. фабрика конзерви воћа и поврћа д. д. која израђује киселе краставце, киселе паприке, кисео купус и мармеладу. Има најмодерније машине за израду мармеладе. 1917. и 1918. израдила је по десет вагона мармеладе, 1919. год. два вагона, а 1920. и 1921. по један вагон. Разлог је што су се странци, који су је трошили, од ослобођења већином одселили. Кисела купуса, краставаца и паприке израђује толико да подмири потребу Босне и Херецеговине. Посао иде сада врло добро. У Сарајеву се подиже нова творница конзерви »Мива«, у којој је као технички управник чувени стручњак Хавелка. По угледима који су били изложени на изложби у Сарајеву, надати се, да ће ова творница чинити част нашој индустрији.

Делнишка дружба »Триглав« у Шмарци при Камнику израђује годишње око четири вагона мармеладе, а могао би израдити око 30 вагона. Апарате за мармеладу има од фирме Рстер у Бечу. Продају врши у Словенији, а нешто и у Далмацији.

У Птују израђује Адолф Селингшег око 10 вагона кисела купуса и два вагона репе. У Марибору израђује мариборска творница за производњу поврћа око 15 вагона кисела купуса и репе.

У Љубљани ради г. Потник воћне сирупе без алкохола за грог, воћне и вегетабилне (мирисе) есенције, воћне етере, и воћне ликере (ратифије). Дневно може да изради есенције 50—100 кгр., а сирупа 1500—2000 кгр. Екстракција мириса воћних врши се помоћу пречишћена алкохола.

Конзерве од поврћа израђује и Томаш Гец у Марибору поред пиваре.

Далмација и то средња суши око 60—70% (остало потроши производња ликера у Задру), своју фину вишњу и извози за израду ликера у иностранству, и то око 20 вагона суве робе. Средиште производње је општина Пољица са селима Јесенице, Пострана и Дуће; општина Омиш и села Рогозница и Свинишће; општина Крајина села Брела и Жежевица, иначе је има по свом сплитском, задарском и шибеничком котару.

*

* *

Ми учинисмо преглед наше индустрије конзерви, да се види докле смо дошли. Наша индустрија конзерви ради за задовољење домаће потребе и то се обично купује пошто се утроши производња, што свака кућа чини.

Базирајући на одличној производњи шљива, један леп артикал за домаћу потрошњу и извоз могао би бити у Србији и Босни, пекмез од љуштених шљива, коме би се требала специјална пажња посветити, са додатком шећера или без шећера, али увек без шећера за извоз, јер би иначе платило велику царину. Исто тако један одличан артикал би било густо скувано слатко од кајсија, шљива, вишања, трешања и свег воћа, по домаћим изабраним рецептима, прво што би нашло свога потрошача у земљи, и у иностранству би пијаце нашло. У погледу финесе израде слатког и густог слатког — једне вр-

сте мармеладе, то су по неке жене код нас такви мајстори, да не би требало бољег из иностранства тражити. У погледу израде врсте мешане мармеладе од сокова, јабуке и т. д., ту би требало наћи стручне људе са стране.

Произвађачи en gros слатког и густог слатка, мармеладе а ла Амие-Фрер у Нанту, требали би воће за време сезоне да конзервишу у кутијама од пет и десет килограма, т. ј. да га опаре, мету у кутије и кутије да искувају у пари или води и залепе, а да израђују слатко и слатки пекмез (мармеладу) преко целе године.

Исто тако би требало обратити пажњу на израду компота од воћа за домаћу потрошњу и извоз.

Велику пажњу треба обратити да се заведе сушење: 1. кајсија у местима интензивне производње кајсија, као што су Штип, Суботица, Крушевац и да се заведе добијање бадема из коштица кајсија; 2. бресака као Лесковац (где се и ракија од њих пече) и т. д.; 3. јабука као округ ужички и т. д.; 4. крушака, као што је округ топлички (испод Јастребца) и т. д.; 5. сушење трешања, као долина Неретве, Ужице и слично. Овде би требало отпочети одмах са агитацијом по народу, јер би се сада необично велике цене постигле. Као пијаца за суве кајсије била би поред западних држава и Мисир.

Као места за воће за израду пекмеза, мармеладе и конзерви од воћа су Суботица, Нови Сад, Ужице, Чачак, Велес, Штип (за кајсије), Тетово и т. д.

*
* *

Код поврћа требало би обратити нарочиту пажњу: 1. да се развије производња кисела купуса — резанца, за потребу у земљи и извоз за снабдевање лађа и земаља на Средоземном мору, и у другим крајевима земље попут такве индустрије у Словеначкој; 2. да се развије производња киселих краставаца, на форму знајимских у Моравској, која може да буде по подмирењу домаће потребе и за извоз из земље, и то да та производња буде у Нишу, Скопљу, Лесковцу, Новом Саду и т. д. уз производњу краставаца свежих за извоз у Немачку, јер они би дошли за 15 дана пре на берлинску пијацу него чешки краставци из Знајима; 3. да се развије производња киселих паприка и то како печених, тако и сирових

у местима производње паприка у Новом Саду, Лесковцу, Нишу, Скопљу и другим местима производње паприке у велико за покриће потребе земаљске па и за извоз на Исток; 4. да се развије производња суве бораније, сувог зеленог грашка, жилиен супе, за покриће домаће потрошње, а и за извоз и то по лепом примеру Браће Пешић из Алексинца. За ово би била погодна долина моравска, вардарска, неретванска, савска, дравска и т. д.; 5. да се развије производња сока од патлиџана попут извозне талијанске производње, како је већ отпочето у Новом Саду, Нишу, долини Неретве и т. д., која би могла да буде одличан извозни артикал; 6. да се заведе у нова места и развије производња конзерви од патлиџана (изузев сока), грашка зелена, бораније, црних патлиџана у напред поменутим местима; 7. да се развије индустрија куваних конзерви од меса и поврћа; 8. да се заведе производња конзерви од рудњаче, а рашири скупљање и сушење и рудњача дивљих и у другим крајевима изван Словеније, као и да се свуда где има пећина поред великих вароши или железничких станица заведе производња и гајење рудњаче (шампињона) и т. д.

Видесмо шта треба завести, али на који начин. Ми смо мишљења да би требало: 1. уз сваку пољопривредну станицу, где се у крају гаји воће и поврће, одмах подићи и станицу за сушење и конзервисање воћа и поврћа, где би се одржавали курсеви сушења и конзервисања воћа за тај крај погодно. Такве станице би требало отворити у Купусини (за поврће), Новом Саду (за воће и поврће), Ужицу, Чачку, Митровици (Срем), Нишу, Штипу, Острошцу (дол. Неретва) и т. д.; 2. позвати најчувеније светске фирме за производњу конзерви од воћа и поврћа и у друштву са нашим људима, омогућити им почетак и успешан рад око производње воћних конзерви; 3. издати најопширније књиге где су описане методе и то сигурно опробане за конзервисање воћа и поврћа, као сав потребан материјал и алат; 4. да се у свима местима, где се сада ради у велико или воће или поврће, ако не постоје, заведу станице за исто, где би се гајило угледно воће и поврће, и трудило да се убаци нова врста рада или нове врсте поврћа као грашак, асперж, целер главичаст и т. д., или нове врста воћа као црна рибизла (за извоз конзервисане у Енглеску), или се популарише сађење кајсија, вишања и т. д.

Ове би станице требало подићи где се мисли заснивати повртарство као у Ђевђелији, Гостивару, Метковићу, Поповом Пољу по регулисању и т. д.; 5. да се потпомогне при оснивању модерног баштованства справама, машинама и стакленом баштом, или иначе чим више може, сваки баштован, који би отпочео угледан баштовански посао у неком баштованском месту, и тиме служио на углед осталим баштованима; 6. да се потпомогне свака баштованска задруга што више, за модернизирање посла; 7. да се ослободе порезе нови вртови кајсија, вишања, трешања и т. д., који би служили за конзервисање воћа, тако и нови вртови за нове врсте поврћа; 8. да се свакоме који хоће да подигне сушнице за воће или мале радионице конзерви, по могућству помогне да набави машине или нужни јефтинији капитал; 9. да се доведу наши најбољи људи из Калифорније, који се баве производњом воћа и конзерви за извоз (јер је та врста рада у Америци делом у рукама наших људи), да се населе о државном трошку у воћарске крајеве, како би могли послужити за пример другима у гајењу, брању, паковању и консервисању воћа; 10. да се сва производња конзерви ма које врсти ослободи од порезе; 11. да држава школује и теорски и практично спреми нужне руковође и учитеље за увођење ове индустрије.

Ово треба да учинимо што пре, док се Русија не врати у нормалан живот, када ће цене на светској пијаци, жита стоке и сточних производа, бити опет ниске предратне, па се неће као сада исплаћивати, те ће онда бити од необичне важности и користи што интензивније воћарство и баштованство и њихова најрационалнија прерада и извоз.

8. НАШЕ СИТНЕ СИРОВЕ КОЖЕ, ЊИХОВ КВАЛИТЕТ, ПОДЕЛА, УПОТРЕБА И ТРГОВИНА.

Јареће коже у Србији пре 1912. године нису биле свугде једнаке по квалитету, него су дељене у четири квалитета. Однос квалитета је био кад се узме да је први квалитет био 100, други 80, трећи 70 а четврти 60.

Најбоље јареће коже у Србији из Неготина, Зајечара, Књажевца, Параћина, Ћуприје, Ниша, Лесковца, Врање, Пирота, околине Крушевца и то је прима квалитет.

Свилајнац, В. Градиште, Пожаревац, Смедерево, Крагујевац, Аранђеловац, Јагодина су други квалитет.

Лесковац, Врање, Краљево и Чачак трећи квалитет.

Ужице, Ивањица, Рашка, Ваљево, Лозница су најгоре и најслабије и чине четврти квалитет јер имају црвену длаку.

Најбоље су јареће коже црне и беле, сиво зеленкасте и те се налазе у крајевима I. врсте. Најгоре су жуте, црвене боје и оне се налазе у местима IV. квалитета.

Јареће се коже не продају по местима производње него се доносе из целе земље и ту измешају и сортирају у Београду.

Коже јареће се даље деле по величини и то долази од времена клања: 1. клане у марту и априлу се зову млечне-милх и тешке су до 30 кгр. 100 комада и служе за израду рукавица; 2. клане априла и маја млечне-милх од 30—40 кгр. 100 комада и служе за фини шевро и рукавице; 3. од јуна до јесени од 45—60 кгр. 100 комада, просечно 50 кгр. 100 комада, имају најбољу цену и употребљују се за фини шевро за обућу.

Квалитет је двиске, козје и јарчеве коже по пределима: где су првокласне јареће ту су првокласне и двиске, козје и јарчеве коже, где су другокласне јареће, ту су другокласне и двиске, козје и јарчеве коже и т. д.

Двиске »Хеберлинг«, мала коза и велико јаре имају 4—6 стопа (фуса) и тешке су 80—110 кгр. 100 комада. Употребљују се за фини шевро лак и иду за Француску и Америку. Има их у козјим кожама 20%. Козје коже су тешке 130—140 кгр. 100 комада, а иду од 120—160 кгр. 100 комада, употребљују се за шевро и шагрин и иду у Америку и Енглеску.

Јарчеве коже су тешке од 170—250—350 кгр. 100 комада, и иду за седишта за аутомобиле у Немачку. — Козје и јарчеве коже иду и за Америку. Пре рата се је рачунало да је Србија давала до 2,000.000 јареће коже и 500.000 козјих и јарчевих кожа. Сада не пада ни десети део.

Најбољи квалитети јагњеће коже су: Зајечар, Краљево, Крушевац, Чачак, Пожаревац, Свилајнац, Варварин, Петровац и то су прима квалитети. То су дунавска провинција и оне су 20—25% скупље.

Други квалитет је Ниш, Врање, Лесковац, Шабац, Ужице, Ваљево, Г. Милановац и Ивањица.

Трећи квалитет су Врање, Лесковац за време рђавог пролећа, Књажевац и соколска нахија низ Дрину. Коже јагњеће из Ужица, Ивањице и Ваљева су крециг-флекаве од шуге, а јареће су рупичасте од богиња. Дакле и овде је квалитет по крајевима.

По тежини се деле: I. сисанци-милх кланице до Ускрса заклане до априла 40—50 кгр. 100 комада за гласе рукавице; II. први нож од априла до јуна сисанци-милх 65—70 кгр. 100 комада за рукавице; III. други нож од јуна до августа 80—85 килограма 100 комада а иде 70—110 кгр. 100 комада за рукавице у Немачку; IV. трећи нож од августа до Митровдана јагњад 70—120 кгр. 100 комада за лошије рукавице купују Чеси и за поставе.

Овчије: I. заклане од Петровдана до августа 120—130 кгр. 100 комада за имитацију шевра, а зову се кавлака т. ј. овчије шишане у мају; II. од августа до 1. октобра 150—200 кгр.; III. од октобра до половице новембра су тешке 200—230 кгр. 100 комада; IV. од половице новембра до почетка фебруара су 200—250 кгр. 100 комада. Од ½ новембра су слабије, јер вуна је добра, а кожа не ваља и иду као табачке за Будимпешту. Што више вуне код овчије коже, то је кожа слабија, најлепше су овчије коже од јула, августа и септембра и од њих се праве имитације шевроа. Овчије коже из Србије имају просечно око 8 квад. стопа (фуса). Све јагњеће и овчије коже су сада за 15—20% теже него пред рат због доношења војвођанских кожа, које су теже.

Овновске коже су тешке 250 кгр. 100 комада, иду за бунде и слично; имитацију бокса и обично су око 12 квад. нога (фуса).

Јагњеће тешке више од 800 грама комад иде за шеврет, и овче мање коже иду за шеврет, а јаче за шагрин и бокс.

Пре рата је падало у Србији до 1912. год. јагњећих, овчијих кожа до 2,000.000 комада, а сада 300—400.000 комада годишње. Јагњеће од 70—130 кгр. 100 комада су ишле пре рата у Немачку за рукавице и шевро за женске ципеле и то у Магдебург, Штетин, Лајпциг и Хамбург. Сада иду за Италију, Швајцарску и Грчку.

Трговци са кожама су били пред рат и годишње су премећали: 1. пок. Вучо 2,000.000 комада; 2. г. Јован Ђурић око 600.000 комада; 3. пок. Милан Пјевчевић 200—300.000 комада; 4. пок. Кораћ. Број сирових кожа је сваке године опадао.

Сада раде са кожама: гг. Хајим Израел, Вучо и Флајшер и Воја Петковић у Београду; Талфи у Смедереву и неки Јевреји у Нишу.

Коже купују на свој ризик мали трговци у варошима и варошицама и продају их преко комисионара. Трговина је ишла тако да су најпосле сви трговци са кожама рђаво пролазили, а комисионари се богатили, тако су на кожама зарадили комисионари пок. Паранос, Крсмановић и Вучо.

Јареће дунавске покрајине су боље него грчке. Јагњеће грчке је први нож бољи, други нож слабији него наш. Козје су коже боље наше него грчке. Овчије су »Кавлока« грчке боље, а остале овчије наше боље.

Овчије и јагњеће коже из Србије боље су по квалитету него банатске, али су банатске теже по комаду. У Мађедонији и Старој Србији су више првог квалитета него другог. Коже из Србије су боље по квалитету.

*

* *

Међу најбоље јагњеће коже у нашој држави спадају личке и то (Огулин, Карловац, Госпић) све I. врста. Босанско-херцеговачке су најбоље бањалучке а остале су због шуге II., III. и IV. квалитета. Јагњеће коже т. ј. 35—110 кгр. 100 комада и до 80 кгр. 100 комада за рукавице, може да даје Лика, Босна и Херцеговина, Хрватска и Далмација око 400.000 комада годишње и највише до 4.5 квадр. стопе енглеске. Јагњеће коже тешке до 110 кгр. 100 комада дају највише 250 грама вуне; од 110 кгр. до 250 кгр. 100 комада до 1 кгр. вуне.

Овчије коже су најбоље личке све I. врста и њих пада годишње око 25.000—30.000 комада од 110—225 комада. Овчијих кожа може да даје Лика, Босна, Херцеговина, Далмација и Хрватска око 200.000 комада годишње. Од 80—250 кгр. 100 комада тешке иду за шеврете, шагрин, кожа за намештај, кожу за шаре за кожухе, кожа за поставу и одело. Јагњеће из Хрватске и Босне иду за црне и беле рукавице са само 10% за рукавице остале боје. У Америку иду јагњеће тешке и преко 100 кгр. 100 комада за црне рукавице и имитацију шевра.

Овчије коже из Војводине (Срема, Бачке и Баната) су прима за кожухе и бунде, што имају најбољу вуну, али и најтању кожу. Најбољу кожу за имитацију шевро-а дају коже од шиљежади, која су шишана у мају а заклана у септембру и мере 130—140 кгр. 100 комада.

Личка јареча кожа је најбоља и квалитета је »балканске провинције« I. српских јарећих кожа. Јареће личке до 55 кгр. 100 комада иамју од 2.5—4.5 квад. енгл. стопа (фуса) и најбоље су за фини шевро. Јареће су за рукавице оне испод 320 грама тешке комад и таквих има 10—20% од свих јарећих. Од 55—75—80 кгр. 100 комада су 4—6 квад. енгл. стопа (фуса) за гемзледер и већи шевро и лак. Јареће одрасле и двиске »хеберлинг« 80—90 кгр. 100 комада иду за шевро и лак таквих има 20%. Од 85—250 кгр. 100 комада су 6—16 квад. енгл. стопа и употребљују се за кожу за чизме и папуче, и то се штаве или са биљним или хромним штавилом. Козја и јарчева кожа зимска не вреди половине летње коже, јер има много длаке а танку кожу. Козје и јареће сваке количине иду у Америку за шевро, мебелледер и за само фине ствари.

Мађедонска јареча кожа до 55 кгр. 100 комада има убоде мува и обади и због тога је обично лошија и спада у II. квалитет иначе остале су I. квал.

Јареће, козје и јарчеве босанске коже су II. и III. квалитет изузев Вишеград, Фоча и Бања Лука, које су I. квалитет. Херцеговачке имају шугу и богиње и због тога су II. квалитет, а тако исто и црногорске, али су мање краставе него херцеговачке. Албанске јареће коже су горе него херцеговачке, а јагњеће су рђаве а овчије добре. Рђаве врсте купују Напољци и праве јевтинију робу. Далматинске су II. и III. квалитет. Сва готова роба босанско-херцеговачка има шугу (крецен).

Босна и Херцеговина, Лика, Далмација и Хрватска даје годишње: јарећих до 55 кгр. 100 комада 150—180.000 комада и јарећих од 55—80 кгр. 100 комада 200.000 комада, од којих су око 100.000 комада прима; од 85—250 кгр. 100 комада до 75.000 комада.

Рачуна се да је пало јарећих 1921. године у Карловцу 21.000 комада, Сарајеву 10—12.000, Далмацији 3—4000, Беловару 10.000, Огулину 10.000.

Трговци са кожама су у: 1. Карловцу гг. Оскар Фрелих, Жига Крамер, Е. Х. Крамер, Хајнрих; 2. Загребу г. Ебеншпангер; у Огулину и Беловару више њих.

Најбоље телеће коже даје Срем, Банат и Бачка. Оне су прима квалитет и тешке су без главе и ногу 3—5—6 кгр. комад. Личка телећа кожа је III. квалитет, босанска III. и IV. квалитет, хрватска II. и III., српска I—IV. (I. од војвођанских телади). Телећих кожа нема довољно за прераду.

9. ПРОИЗВОДЊА ТРСКЕ И РОГОЗА И ЊИХОВА УПОТРЕБА КОД НАС.

Трска и рогоз расту у мочварним местима, крајевима, свуда у нашој земљи, где их има. Где год расту околни народ их употребљава и то трску за покривање кућа и стаја и израду таваница, а рогоз за учвршћивање судова и плетење асура, које израђују као врсту кућевне индустрије.

У Србији има округа где трска и рогоз расту у малим количинама, а има округа где је врло мало расте.

Од округа где врло мало или никако расте су: Ужички, рашки, бијелопољски, пријепољски, плеваљски, руднички, чачански и ваљевски, крагујевачки, тимочки, топлички и врањски.

У следећим окрузима Србије расте и употребљује се трска и рогоз: 1. шабачки у ср. јадранском месту званом Ивова Бара расте мало трске и рогоза, које околни свет употребљује за покривање стаја за стоку; у срезу мачванском на реци Засавици у околици села Раденковића, Равна, Засавице и Ноћаја, расте трска у већим количинама и употребљује се за покривање зграда, а нигде се не извози. У овом срезу расте и рогоз, трска и сита и то употребљује трску за покривање зграда и стаја, ситу-шашу за храну стоке, а рогоз за плетење корпица; 2. округ београдски, расте мало рогоза и трске па се употребљује за покривање стаја и за заптивање буради и то у општинама винковачкој и мајковачкој (с. врачарски), дражањској и шептинској (с. грачански), црљенској и врелачкој (колубарски) 3. округ пожаревачки: општине велико градиштанска (с. рамски), тополовничка, кисељевачка и резичка, где расте трска и употребљује се за храну стоке (ситнија) и крупнија за покривање кућа, а рогоз се сече и од њега се ткају асуре и уплећу се венци од лука; у општинама александровачкој и арсовачкој (с. моравски) раде од трске кошаре за стоку; 4. у округу смедеревском расте рогоз, шевар-сита и трска поред реке Језаве и то села Липе, Родинац, Враново, М. Крсна, Осипаоница, Лугавчина и т. д., као и по ритовима у селу Килучу

и Шалинцу. Трску употребљују за израду асура; 5. у округу крајинском: у општини неготинској расте у месту званом »Рит« трска, сита и рогоз на површини око 5.000 квад. метара трске за плафоне, остало се спаљује. Сече се и рогоз и од њега плету асуре, као врста кућевне индустрије, а остало се спаљује; у атару села Кобишнице и Србова у месту »Балта Маре« срез неготински расте трска и годишње се сече око 5.000 воловских кола и служи за покривање стаја и кожара. Рогоз се сече и сељаци израђују асуре које продају на пијаци у Неготину; у атару општине кладовске у државном црквеном риту расте трска у великој количини, која се само при великој суши или мразу сече, јер се иначе не може прићи, а употребљује се за израду трске за плафоне, за покривање зграда и кошара; у општини М. Врбичкој има вичних ткача, који од рогоза праве асуре; у Гребен-Равна (с. поречки) расте трска у малој количини и употребљује се за покривање; 6. у округу крушевачком расте трска у општини ћићевачкој, коју сељаци употребљују за покривање кошара; 7. у округу нишком: у општинама рутевачкој и делиградској (с. алексиначки) расте трска, која се употребљава за покривање торова и стаја, а рогоз за израду асура; у општинама вртишкој, трупалској, личкој, крављанској, прво кутинској, г. барбашкој, д. душиничкој, в. крчмарској и хумској расте на површини од 903 хектара рогоз и сељаци раде асуре од рогоза у виду кућевне индустрије; 8. округ кумановски у селу Клечевцу (с. жегљиковски) расте трска и употребљује се за покривање зграда; у селу Биљачи (ср. прешевски) израђују се асуре од рогоза у годишњој суми од 3—4.000 динара; рогоз доносе из околине скопске; 9. у округу косовском у Приштини има шест радњи, где раде асуре, а рогоз добијају из општина: липљанске, лешнске, радовске, црквено водичне, где расте рогоз уз реке Ситницу и Дреницу; 10. у округу звечанском расте рогоз у селу Цецилији општ. гојбуљској, где сељаци раде асуре; 11. у округу призренском у атару варошице Ораховац код језера званог »Блато« у величини 6 ектара расте трска и рогоз, даље код села Зрзе (с. подрински) поред Дрима у риту величине 15 ектара расте трска и рогоз од којих трску секу за покривање зграда по селима, рогоз за израду асура, које се продају у Ораховцу и Призрену; 12. у округу тетовском у општини шемшевачкој (с. доњополошки) а у селима Прељубишту, Требошу и Шемшеву расте у малој количини рогоз, и од њега сељаци раде асуре; 13. у округу скопском расте трска и рогоз у Катлановском језеру, Огњанцима, Белимбегову Тавору, арачиновском и асанбеговском језеру. Трском покривају куће и стаје, а од рогоза праве асуре, које носе у Куманово, Велес и Скопље; 14. у округу брегалничком у општини повлешенској (ср. овчепољски) расте трска на 6 хектара и употребљује се за покривање кућа; у селу Мољанцу и Д. Подлога (општ. облешевска, с. кочански) расте око 10 ектара рогоза, који се употребљује за израду асура; 15. у округу тиквешком на моноспитовском блату (с. струмички) величине 1.000 ектара расте рогоз у великим количинама и сељаци Моноспитова, Боријева и околних села преко целе зиме раде асуре, траке, таванице и зидове, које они продају у срезу струмичком по оближњим срезовима; на дојранском језеру расте трска и рогоз, од којих се праве од трске заграде за хватање рибе, а од рогоза асуре; у општини расоманској расте већа количина рогоза, који сељаци употребљују за израду асура; 16. у округу битољском у селима Логоварди, Пајешеву, Оптичару, Могили и Карамони поред Црне Реке расте рогоз и трска. Трска се сече и употребљује за гориво и плетење таванице и износи на продају на пијаце у Битољу, Скопљу, и Нишу. Рогоз се сече и од њега ткају асуре које се на битољској пијаци продају; у срезу преспанском у селима Стењу, Перову, Шурленци, Вукодера, Језерана и Грнчара поред језера расте трска, која се док је зелена употребљује за сточну храну, а сува за плетење таваница и покривање плевља, стаја и земуница. Од рогоза кога има мало, сељаци раде асуре; у срезу мориховском у селима Новаци и Кемалу поред Црне Реке расте трска и рогоз. Сељаци трску употребљују за плетење леса, таваница за покривање кућа а и продају у друга села. Од рогоза плету асуре и продају у Битољу; 17. у округу охридском у општинама: охридској и пештанској (ср. охридски), драсловачкој, радожданској и струшкој (ср. струшки) расте у великим количинама трска, сита и рогоз. Трска и сита се секу младе за исхрану стоке, а када застари од трске се плету лесе за таванисање кућа и слично као врста кућевне индустрије и продају у Охриду и Струзи. Рогоз се сече и од њега ткају асуре а продају у Струзи и извозе за Дебар.

Поред поменуте кућевне индустрије асурџија, асурџија као занатлија има у Београду 5, Парађину 10, Шапцу 2, Свилајнцу 4, даље по један у Неготину, Лесковцу, Нишу и Крагујевцу.

У Црној Гори у окрузима андријевичком, беранском и подгоричком не расте трска сита-шевар и рогоз у већим количинама. У осталој Црној Гори: 1. округу цетињском по барама и ритовима скадарског језера око Врањине, Одринске Горе, Липовика и Црнојевића Ријеке све у срезу ријечком расте у већим количинама трска, а у мањим рогоз. Трска се сече још млада за исхрану говеда. Мали број мештана плету таванице од трске и асуре од рогоза за потребу околну; 2. у округу колашинском расте рогоз у селу Црквини око блатског језера (с. морачко-ровачки), шевара-сите има у селу Липову (општ. липовска) и селу Мушовића-Ријека з. м. »Језерине« општ. колашинско речинска (ср. колашински); и једно и друго употребљује се за исхрану коња и пуњење сламарица; 3. у округу никшићском у селу Крупацу употребљује се за храну стоке и за израду асура; 4. у округу барском расте трска и рогоз у местима Доња Клезна, Шаско Језеро општина бојанска, загорско језеровачка и штајско загорска (с. улцињски). Трска се употребљује за покривање кућа за плетење кошева, а у мањој количини се извози за Италију. Рогоз се употребљује за израду асура. Асуре се продају у Улцињу.

У срезовима: Дубровник, Имотски, Хвар, Корчула, Супетир, Сплит, Макарска, Бенковац у Далмацији трска и рогоз не расте никако или расте у врло малим количинама. У осталој Далмацији расте: 1. у срезу которском расте трска у пољу Кути општина Ерцегнови, пољу Кртоли п. општ. Кртоли и Буљарници пол. општ. Петровац и она се не искоришћује ни за коју циљ. Рогоз расте у пољу Кртоли у малој количини и употребљује се само за учвршћивање буради и бачви; 2. у срезу метковићском расте у великим количинама свугде дуж Неретве, и у ритовима и мочварама, трска, сита и ботур (рогоз). Исте се највише зелене косе и служе за исхрану стоке. Трска се сече и употребљује за израду таванице и употребљује како у срезу тако и извози у околна места око два вагона. Трску плету земљоделци и то Никола Вујевић Јеркин, Иван Дуганцић Николин и Тома Вујевић из села Колина и Анте Јозе Варбира из Плине (Модровска). Сита се коси за исхрану стоке, а рогоз-ботур-мекић извози се у малим количинама за бачварске циљи; 3. у срезу сињском расте барска трска (Перинаш) у сињском пољу код села Турјака где се производи годишње око 50 вагона и два вагона рогоза. Трска се употребљује за покривање тежачких кућа и стаја, док се сита употребљава за плетење сједелица, асура и ужета. У селу Војнићу раде око 100 кућа сељака као врсту кућевне индустрије око 20.000 комада асура и извозе у Солин и Сплит; 4. у срезу книнском уз реку Крку у Слапу, Матасим и околици книнској расте по мало шаш (шевар) који се употребљује за покривање кућа; 5. у срезу шибеничком има рогоза и трске у већој количини у: одломку села Рупе (Висоваца рашки слап) у Дубровици (Чулишић), општина Скрадин, у Крки општина Скрадин и Шибеник, у Мадрови (дио врањског језера) што припада општини тијашњанској. Од рогоза се раде асуре за сушење смокава, а трска се употребљује за покривање кућа и стаја и обора.

У Босни и Херцеговини расте трска и рогоз: 1. у округу мостарском у Хутовом Блату (ср. Чапљина) и она се коси и употребљује за покривање кућа и стаја; 2. у округу бихаћском: у близини реке Сане, срез сански, где сељаци из села Тренова од рогоза плету асуре; даље у селима Ведро Поље, Голубић и Рачић где расту мале количине трске; 3. у округу бањалучком у срезу прњаворском уз Саву у селу Влакници и то трске на земљишту од 2 ектара, и рогоза на земљишту од 5 ектара, рогоз се употребљује за бачварске циљи, а трска за израду таваница и покривање кућа. Даље расте рогоз у селима Ћели и Самичани у рибњацима Артура Бурде, а коју прерађује Мухо Демировић из Челе у око 600 метара површине; у срезу дервентском расте барска трска у незнатној количини у граду Дервенти, а сита у селима Тратенци, Пјеваловцу и Корађу. Трску секу у јесен и употребљују за покривање стаја. Ситу сељаци секу за стељу стоци; трска расте у околини села Руданке и могло би се два вагона пожњети; рогоза има у селу Станови; у селима Сухаћи, Хозицима, Благоју и Агићима срез Бос. Нови расте рогоз у малим количинама и од њега поједини сељаци раде асуре; у срезу Босанска Градишка расте рогоз и трстика у селима поред Саве као Орахово, Бистрица, Мачковац, Козинци, Горња и Доња Долина, Јаружани и Лашинци и то од трске плету таванице а

од рогоза израђује асуре; у Бања Луци постоје 8 радњи које раде асуре од рогоза који доносе из Бос. Градишке; 4. у округу травничком једино има трске у срезу Ливно и то у општини Црни Луг, Челебић и Чапразлије и местимице у Ждраловцу. Трску употребљују за покривање кућа, а од рогоза раде асуре и то два брата Палића; 5. у округу тузланском расте само у Посавини; ту се употребљује за покривање кућа и стаја као и за израду асура и то у селима Петровице, Гор Сврачић, Кикти, Гор. Топчић и Боковић годишње 25 вагона асура; 6. у округу сарајевском трска и рогоз расте у малим количинама око реке Ракитице и Пречe у срезу рогатичком.

У Хрватској и Славонији расте трска и рогоз: 1. у жупанији модрушко-ријечкој; 2. у жупанији личкој расте у општини Добар ср. Оточац, нешто рогоза и трске, које народ употребљује за покривање и простирку стаја; 3. у жупанији Беловарској и Крижевачкој расте трска и рогоз уз реку Драву у вировским, ђурђевачким и друјским конацима, а употребљава се за покривање стаја и колеба, као и за простирку стоци; 4. у жупанији вараждинској расте врло мало трске и рогоза и то уз Драву, и народ је употребљује за покривање зграда, простирку стоци, за козаре и за израду асура; 5. у жупанији Загреб расте рогоз а особито сита у већој количини око села Ново Чиче, Пољане, Рибнице, Стрмец, Орле, Црнковец, Лазина у срезу Вел. Горица. Рогоз употребљавају за покривање кровова и бачварске сврхе, а ситу не употребљују ни за шта; затим расте сита и рогоз у Јанкомиру, котар загребачки у старом ријечном кориту и даје око 5—10 вагона и сељаци је употретребљују за простирку стоци и раде асуре-рогозине; 5. у жупанији пожешкој расте трска, сита и рогоз у већим количинама у местима Доњи и Горњи Варош, Ускаке у општини Старе Градишке, затим у рибњацима и барама у Гор. Лугу котара Дарувар и у подручју општине Кукуњевац и Антуновац котар Пакрац. Употребљује се за простирку за стоку за покривање стаја и за учвршћивање насипа код рибњака: 6. жупанија вировитичка уз реку Драву у котару: а) Д. Миховац у општини Д. Михољац, Пид. Подгојци, на пусти »Аделин Стан« општине Виљево, на пусти »Дравица« општ. Под. Масловина; б) Слатина у општини Сопље, у селима Насковци, Предрево, Горње Сопје, Капинци и Вашка, у општини Г. Михољац село Новаки на пусти »Зидина«; в) Валпово у

општинама Вањско, Валпово и Петријевци; г) Вировитица у општини Габуна и Лукач. Трска се употребљује за покривање стаја и леденица а рогоз за израду ужета за везивање снопова; 7. у сремској жупанији расте трска, рогоз и сита у местима Илоку 49, Сусеку 20, Махову 70 и Шаренграду 40 јутара; с. Иригу месту Раковцу 36; Рума место Грабовци 150, Платичеву 30, Хртковцу 200; Ст. Пазови општ. Ст. Бановцу 8, Војки 10, Сурдуку 5 и Сланкамену; Шиду у местима Луашевцу 60, Јамини 300, Липовцу 100, Моровићу 300; Вуковар у местима Богдановцу 65, Беречу 10; Моринцу 20, Веру 100, Нуштару 10, Томоројевцу 15, Свињаревцу 18, Миклошевцу 20јутара; Жупања у местима Гуњи 110, Грудинцу 56, Подгајцу 35, Рајевом селу 40, Сољани 60, Врбањи 35, Жупањи 60; у Петроварадину 937; Ср. Карловцу 300. Од ових се само трска сече и извози у Немачку. У Петроварадину о чему ће доцније бити говора сече се трска за покривање кућа, а рогоз за ужета за везивање снопова жита или шаше, али се нигде не тка.

У Словенији нигде не расте трска, рогоз и сита у таквим количинама да би било вредно споменути. Једино чини изузетак: 1. у срезу Птујском уз Драву и то делу Драве према Заврчу даље у рибњацима у Пацињу и Кицару и тамо је нема много. Тамошњи сељаци је употребљују за штукаторе; 2. уз поток Дртијацца под селом Брање у дужини од 1.000 метара, и то да би свега било годишње за неколико кола.

У Банату расте трска, рогоз и сита у већим количинама: 1. у срезу ковинском сече се трска и употребљује за покривање зграда, ограде и печење цигље, сита за печење цигље а рогоз за печење цигље и плетење умета; 2. у срезу ковачичком у општинама јарковачкој, опавској и црепајској поред реке Тамиша на површини око 1.000 кат. јутара, и трска се употребљује за покривање стаја и кућа; 3. турска канишка у општини Чоки 120 јутара, Т. Канижа 15 јутара и општ. Срп. Крстур 20 јутара; трска се употребљује за покривање кућа и стаја, а рогоз за везивање снопова и кукурузовине; 4. у срезу вршачком у селу Ритишево расте 60 јутара рогоза и 10 јутара трске. Трску употребљују за покривање кућа и стаја, а рогоз за везивање снопова жита и тулузине; 5. с. панчевачки у општинама Овча, Борча, Старчево, Омељинци, Иваново и Јабуке (у месту Надили има 50 јутара), трска се употребљује за покривање кућа и стаја, и за гориво и за израду таваница, а

рогоз за везивање снопова; 6. новобечејски у Меленцима 85 ектара, Беодри 60, Карлову 26, 42 у Кумани и Тарошу 17, у Новом Бечеју 10 и у Врањеву 5 хектара; 7. у срезу белоцркванском и то трска у општинама Паланци, Кајтасову по 20 јутара и сита у Карлсдорфу и Николицу по 10 јутара; 8. срез вел. бечкеречки у Срп. Арадцу добија око 200.000 снопова трске и употребљује се за покривање кућа и стаја исто тако у Елемиру; даље у селима поред Бегеја и Тамиша: Ботошу, Г. Мужли, Јанкахиду, В. Торку, Лукач Фалви, Мађ. Св. Михаилу, Нађ. Ержебетлоку, Перлезу, Рудолфсгнаду, Тержцу, Варнаку, Рогендорфу где расте доста трске.

У Бачкој расте трска поред Дунава и канала Краља Петра, а највише код Гомбоша, Апатина, Бездана, Паланке.

Трска се извози поред малог дела из Црне Горе за Италију, још и са ратног острва код Петроварадина око 200 вагона и од Ечке око 50—60 вагона. Извоз је ишао железницом за Немачку, а извозник је био г. С. Село поседник фабрике трске за таванице у Дуцентајху у Баварској; г. Село је куповао трску целог острва па је после продавао у земљи и на страни. Трска са ратног острва и из Ечке је највеће дужине 1—2.50 метра, а дебљине 1. см. Од 1.80—2.50 метра употребљује се за механичке израде трске за таванице, а ресто од 1—1.50 употребљује се за покривање кућа. Карловачка је трска 1—1.50см. дебљине у пречнику, и није добра као петроварадинска за трску за таванице. Трску на ратном острву секу сељаци из Темерина, Кача, Петроварадина, Мајерхофена и т. д. и то на пола. Свој део трске употребљују за покривање кућа. Сам г. Сел има 20 људи за манипулацију.

Одличне трске има Гомбош и Сонд. Од ове трске ради се механички трска таваница у Н. Саду и то г. Гајер и г. Јохан Мерлег у Сонду; Розентал у Сомбору и г. Ф. Хофнунг у Панчеву.

Г. Јован Гајер ради са два разбоја и има 20 радника. У Сенти ради Јохан Меркл годишње око 15 вагона трске за таванице. Г. Меркл рачуна да у нашој земљи има 25—30 произвођача трске за таванице. Г. Ф. Хофнунг у Панчеву плете трску на раму од 10 мет. дужине и 2 мет. ширине. Уздуж затегне 6 жица бр. 8 и бр. 9 и поједини штапови се преплећу жицом бр. 2 и бр. 3. Рам сврши за ½ сата. Може дневно да изради 200—240 кв. м. за ово утроши 16 снопова трске. Годишње изради око 70.000 м² трске. У Београду у гробљанској улици постоји радионица трске са две машине које израде дневно 3.600 м² трске за таванице. У Панчеву раде и сељаци као врсту кућевне индустрије.

Пре је трска ишла железницом за Немачку, али је сада подвоз скуп, те би га требало смањити. Немачка је добијала много трске из Мађарске као Кишкун Халаша, Палбача, Ђера и Блатног језера. Сада Немачкој лиферује много трску Холандија. За извоз из наше земље би пало из ратног острва Петроварадин 200 вагона, Ечке 100, Сусека 50, Бездана 100, Осијека 100 вагона. Ова би се роба могла извести ако би се жел. тарифа смањила за трску.

У казненим заводима треба узети све осуђенике из места где има рогоза и трске и учити их изради асура и трске за таванице.

У свим местима где има много рогоза, сите и сиротиње треба увести курсевима израду асура, а у местима где има велике количине трске и изгледа на продају трске за таванице. За потребу ограда, покривки за поврће и сличне цељи треба завести гајење трске воденске која добро успева и добре штапове даје. Ова трска се може видети у Бот. Башти у Београду.

10. НАШЕ СИРОВИНЕ ЗА КЕРАМИЧНУ ИНДУСТРИЈУ.

Од керамичне индустрије наш народ је обделавао лончарску и цигљарско-црепарску индустрију и за ове тражио и нашао погодне сировине. Тако имамо у лесковачкој и великокикиндској земљи изванредне сировине за израду склапајућег црепа, и то онакве како има мало где; и т. д.

За друге гране керамичне индустрије где је тражено нађено је, али је за сада слабо тражено. Тако је нађена иловача у: Бедековчини у Загорју, врло погодно за израду каменастих цеви; у Савињској долини за израду фајанса и мајолике у тамошњим творницама у Готовју и Петровчу до Цеља; у Аранђеловцу и Лешници за израду каменастих цеви и т. д. Нити је од приватне индустрије нити од државе систематски тражено. А важност керамичне индустрије у нашој земљи као производње: фајанса, порцелана, високо ватросталних израда, према киселини сталних израда, захтева и за потребу мира, а

још више за потребу рата, да се земља систематски испита, т. ј. прође, испитује и распитује и где нађу узорци изваде, испитају, и по том моћност утврди. По овоме се цео материјал опише и штампа; то је оно што држава треба да учини као предуслов за развитак керамичне индустрије.

Као сировине за керамичну индустрију служе иловаче и каолин, фелдшпат, белутак, и т. д. у главном не узевши у обзир угљен који се по себи разуме да га има у довољној количини.

Да би дошли до првих података где има каолина и каолину приближне земље, питани су лончари по целој земљи преко полицијских власти, да кажу где има беле земље. Лончари знају где има беле земље, јер исту употребљују за ангобирање (т. ј. преливање да би се сакрила права боја земље од које је суд израђен). Ми ово публикујемо да би омогућили истраживаче, да могу лакше тражити каолин. Уз ово доносимо иначе позната места наласка иловаче и каолина.

Од одговора које смо добили из Србије, налази се у следећим местима бела земља: 1. село Алинце срез прилепски, округ битољски; село Монастир, срез мориховски, округ битољски; 2. Пехчево, срез малешки, село Габреж, општина доњопалошка, срез радовишки; село Ињево општина ињевска, срез радовишки, све у округу брегалничком; 3. у Лесковцу округ врањски. У атару општине мечковачке источно од Врање налазе се слојеви иловаче зеленкасто-беле боје, које употребљују сељаци из 50 села за израду црепуља, а жене перу главу са њом; 4. Суви До и село Рудник код Истока, општина бањска, срез митровачки, округ звечански; 5. Говедарски поток, Приштина, округ косовски; 6. Аранђеловац и Врбаци, срез јасенички, округ крагујевачки; 7. Јасеница и Трњане, општина јасеничка, срез неготински, округ крајински; 8. Метриш, општина метришка, округ крајински; 9. Ботун, општина белишка, срез и округ охридски; 10. Куновица општина островичка, срез и округ нишки; 11. Лешница и Лозница, срез јадрански, округ подрински; 12. у Ораховцу (Подримље), округ призренски има беле масне земље; 13. село Ореовац, срез велешки, плаве иловаче и беле земље у селу Кумарину, срез велешки, обоје округ скопљански.

У књизи »Преглед рудишта у Краљевини Србији 1900. год.« наводи г. др. Дим. Ј. Антула да се налазе: 1. На подножју Рујевца каолин; 2. између Авале и Космаја појаве изданака фелдшпата који прелази у каолин у местима Авале, Бабе; 3. између Топошице и Клокочевца (округ крајински) каолин; 4. Слатина, округ ваљевски, ватростална земља, коју употребљава вој. тех. завод за лепљење пећи за ливање гвожђа; 5. Перомашње-Кучајна, пожаревачки иловача за израду ватропостојаних пећи за дестилацију цинка; 6. Метриш, округ крајински, каолин. Лепог чистог белутка налази се у општини сталаћској (који употребљује творница стакла у Параћину). Песка белуткова има у Рготини и својина је г. М. Здравковића. Овај је песак употребљаван за израду стакла у Костолцу.

У Далмацији у селима Хрваче, Угљане и Будимир, општине сињске налази се лежиште лончарске земље. Лончарске земље се налази у Црној Гори у срезовима: барском, црничком, улцињском, данилоградском и никшићском. Односно иловаче за друге потребе Црна Гора није испитивана.

У Пожешком Горју код Новог Села у Славонији налазе се богате наслаге каолина и то у горњим слојевима 25% у доњим и више каолина. Са каолином су чињени опити у творницама у Карсбаду и нађено је да је добар за израду порцелана. У Жупанији Пожешкој налазе се и лежишта фелдшпата, па и у Новом Селу уз каолин. Белуткова песка има у Јагми код Липика.

Иловача из Бедековчине (Хрв. Загорје) је већ напред поменута.

У Босни и Херцеговини по извештају рударског одсека има ватросталне иловаче у околини Хан-Компаније, у Кобиљој Глави код Крешева, код Кисељака и код Бјелаловца, као и у Креци.

Белутка има код Бусоваче и Тузле. Белутак из Бусоваче употребљује творница у Јајцу за израду феросилицијума.

У Црни над Камником (Словенија) копа се каолин у јамама које су својина »Црно Каолин д. д.« и који се употребљује за творнице артије, кемичке фабрике за керамичке потребе.

У Межици (Словенија) копа г. Јозеф Јениш иловачу и то годишње око 250—300 вагона. Највећи је купац Крањска Индустријска Дружба Јесенице, хемична товарна Мосте при Љубљани и т. д.

Ми смо напред казали да држава треба да испита земљу у погледу наласка добрих и довољних сировина за керамичну индустрију. Најбоље би било да овај посао предузме ново основани »Државни завод за унапређење заната и индустрије«. Завод би требао да ангажује стално или привремено једног чешког или немачког чувеног специјалисту за керамичну индустрију, да му стави хемиску лабораторију и нужне опитне пећи на расположење, уз то нужан персонал и кредите за обилазак земље за изналазак места и проучавање истих.

По пропутовању земље, проучавању и испитивању хемиски и керамички-практично, стручњак би требао да среди у збирке и опише и среди за штампу сваки пажње достојан материјал, као и да каже за какву је циљ најбољи. Да се среди за збирку има се и у томе смислу разумети, да се среде тако угледи сировог материјала и од њега испечене робе, да би се видело шта може дати. Истовремено да се даду савети како би се и која би се индустрија на коме месту могла и под којим условима да заснује, као и планови творнице, прорачун коштања и калкулација робе. Сав такав материјал требало би штампати, а до штампања давати свакоме нашем озбиљном предузетнику сва нужна обавештења.

11. НАША ЛЕЖИШТА БАУКСИТА И ЊИХОВА ПРЕРАДА САДАШЊА У АЛУМИНИЈЕВЕ ПРЕПАРАТЕ И БУДУЋА У АЛУМИНИУМ.

Бауксит-боксит је алуминијев хидрат, који постаје растварањем и одношењем кречњака у кречним брдима. Бауксит је име добио због својих лежишта у близини француске вароши Варх-Бо, која се чита по латински Баукс.

Из бауксита прерадом добија се алуминијев оксид, а из њега електричним путем алуминијум. Бауксита имамо на много места у нашој држави. Творницу која израђује из бауксита, алуминијев оксид имамо у Љубљани.

Није сваки бауксит за употребу него само онај који има најмање 50% алуминијева оксида и мање од 3% силициумове киселине. Таквога бауксита имамо у Далмацији, Босни, Херцеговини, Словеначкој, а по свој прилици и у Црној Гори.

Баукситна лежишта су присвојила разна друштва и наша и страна и то шест домаћих и шест страних фирми. Најбоља лежишта су у Дрнишу, Сињу и на острву Рабу у Далмацији.

У најбоље врсте спада бауксит из Читлука до Мостара, јер има 52.5% алуминијева оксида и испод 3% силициумове киселине, и Калун до Дрниша са 57% алуминијева оксида и 1.5% силициумове киселине. Ново друштво: Југословенски боксит а. д. у Спљету тврди да она има лежаје до 300.000 вагона.

У Херцеговини га има поред Читлука још Видушка Планина до Требиња и т. д.

За време рата Немачка је извозила из Далмације око 4000 вагона бауксита преко Ријеке за Америку. Интересантно је споменути да је највећи део лежаја у Далмацији нађен по случајном казивању једног сељака, који је много година ударао дирекe телеграфске и телефонске, и по томе знао где лежи црвена земља, која се увек испод оранице налази.

У Бохињској Бистрици у Словенији налази се бауксит који се експлоатише до 200 вагона годишње и шиље у Немачку од стране друштва Вохаднит, како се немачки зове бауксит.

У Љубљани постоји Кемична Товарна С. Х. С. Мосте при Љубљани, која израђује: алуминијев хидрат 400—450 вагона алуминијев оксид 300—350 вагона и алуминијев сулфат 180—200 вагона.

Бауксит набављају из Дрниша (Далмације) годишње око 600—700 вагона. Натријев хидрат потребан за чишћење бауксита из Лукавца до Тузле; 30—35 вагона целулозе коју треба за филтрирање до 10 вагона набављају сада од Н. Аустрије, а набављаће у будуће из Дрвара. Годишње им треба угља 2000 вагона, који повлаче из Трбовља. Запослених радника има 138. Творница има велику апаратуру и то: пет парних котлова са 160 м² загрејане површине и 10.5 атм. притиска; две парне машине по 200 коња; две електричне машине по 222 волта а 60 К. В.; 9 електро-мотора од 25 К. В. до 1.5 К. В.; 1 окрећућа се пећ за сушење бауксита; 5 млинова са округлицама за бауксит; 11 аутоклава за парно раздробљавање бауксита; 3 мешалице за растварање; 12 цедиљки за гвожђе и силициумову киселину; 4 цедиљке за алуминијев хидрат; 50 мешалица за издвајање алуминијева оксида; 1

комплетна направа за концентрисање луга; 1 пећ за печење алуминијева оксида; 3 генератора за производњу ген. гаса; комплетна радионица за израду шамотног посуђа у чему се пече алум. оксид; комплетна инсталација за израду алуминијева сулфата, која се састоји из два оловна и два бакарна казана и компресора ваздуха и потребне арматуре.

Алуминијев хидрат и алуминијев оксид продају у Н. Аустрији, Немачкој и Швајцарској. Алуминацијев сулфат продају нешто нашим трговцима артије, а главни део опет горе поменутим земљама.

Творница је била немачког поданика Ђулиона, па је версањским уговором прешла у руке наше државе. Уз ово има машинску радионицу за оправку ове апаратуре.

Навели смо апаратуру да се види колико свега овога треба па да се горња количина производа добије.

*

* *

Као што горе видесмо полупрерађевине за израду алуминијума имамо у Љубљани само немамо творницу за израду алуминујума. Она би могла бити најбоље за сада или у Руше у Словенији, где би из љубљанског алуминијева оксида за потребе мира израђивала алуминијум. За време рата би морала бити у Јајцу пећ, која би за војне потребе прерађивала нужне количине алуминијума.

Интереси наше индустрије а и подизања Далмације захтевају, да се бауксит почне у Далмацији прерађивати, јер у Далмацији има свега онога, што је за његову прераду потребно: угља, електричне струје из водених снага, бауксита, иловаче, целулозе и радних снага. У интересу тога требало би извоз бауксита у иностранство само тако дозволити, ако се докаже да га има нама у будућности у непотребним, непрегледним количинама, иначе не, него забранити и резервисати га нашој индустрији.

Како је алуминиум за време рата један неопходно потребан метал, то би требали и главни фактори наше националне одбране да се заинтересују и помогну у име народне одбране, да се ова индустрија нашим капиталом и нашим рукама подигне.

12. НАША ЛЕЖИШТА И ПРОИЗВОДЊА ГИПСА.

Гипс се код нас још релативно мало употребљује. Највише га употребљују творнице цемента ради примесе цементу, и то сиров гипс, а један део употребљују цигљане за калупе за склапајући цреп, као и електро-монтери при њиховим радовима, даље гипсари за израду израда од гипса, мањи део се употребљује при грађевинарству и пољопривреди, где ће некада имати огромне примене.

Гипса се 1920. године увезло и то сирова 597.302 кгр., а печена 2,518.740 кгр. То је сува штета јер да је искоришћен један део наших лежишта у земљи, тога не би било.

У Србији има: 1. на јужној страни Липничке Главице у атару села Липнице. Овај гипс је пред рат био експлоатисан за рачун фабрике цемента у Поповцу, али је за време рата окно затрпано, и треба га опет прочистити; 2. код села Валакоње у Тимочком округу; 3. код Матаруге близу Краљева; 4. у близини Дебра. У близини манастира Раковице подигнута је једна творница гипса, која ће прерађивати гипс из Липнице.

У Босни и Херцеговини има гипса: 1. код Брадине на Иван Планини 2—3 километра од станице Брадине, радили су гг. Микета и Деспић пред рат па престали. Гипс је био прима, алабастер гипс; 2. у станици Благај код Бос. Новог подигло је друштво »Сана« творницу гипса. Ово друштво је основао г. Мојше А. Кабиљо из Сарајева већином са загребачким капиталом. Гипса има још у околини Дрвара и другим местима у Босанској Крајини.

У Далмацији има гипса: 1. у околини Сиња село Сухач, Каракашица, Главице и Лучане; 2. у околини Дрниша села Кљаци и Топљух и 3. у околини Книн—босанско хрватска граница. Лежишта у околини Сиња су компактне наслаге гипса и протежу се десет километара и рачуна се да има на више милиона вагона гипса. Лежишта се налазе на бреговима и површини земље, те то знатно олакшава посао вађења, јер се ради у каменоломима на површини земље. Овај гипс се експлоатише и шиље творницама цемента у околини Сплета, који га 2% мешају цементу. Власници лежишта гипса у околини Сиња су гг. Совер Варда и Тома Ступарић.

У Рудама код Самобора, Хрватска налазе се моћни лежаји гипса. Сопственици лежаја су: »Кроација« творница портланд цемента у Подсуседу; Јулијо Касовиц у Рудама и творница садре за умјетно гнојиво Ханибал пл. Праусбергер у Самобору. Гипс сиров се употребљује за примесу у творницама цемента у Подсуседу у Беочину и то годишње око 400—500 вагона. Поред овога налазе се лежишта гипса у Лици на граници бос. далматинској.

* * *

Лежишта гипса имамо, чак је и почета експлоатација, али осим »Сане« још се само сиров гипс копа и употребљује за печен и млевен гипс на 250 вагона.

Индустрија гипса не захтева велике инсталације за печење и млевење, јер исте нису ништа скупље од обичног млина, зато је за чудо да се ова индустрија не подиже, или тешко подиже. Ово је индустрија малог човека-малог индустријалца, те зато треба држава да је помогне. А помоћи ће ако земљу истражи у погледу наласка лежишта гипса, по томе гипс испита квалитативно и утврди моћност, рентабилитет искоришћења и ово одштампа.

То би требао да учини Држ. Завод за унапређење заната и индустрије, разуме се када добије нужне буџетске суме за то.

13. ПРОИЗВОДЊА КРЕЧА У НАШОЈ ЗЕМЉИ.

Креч печен производи се по целој земљи и то већином у примитивним пећима у Црној Гори и у Србији осим села Жаркова код Београда (где се налазе модерне пећи), а са примитивним и модерним пећима у Босни и Херцеговини, Далмацији, Хрватској и Славонији, а с модерним пећима у Словенији. Највећа потрошња креча за грађевинске циљеве је сада у Београду. Потребу за кречом у Београду покрива производња у околини Београда, као и довоз из унутрашњости Србије и из Словеније. У околини Београда постоје кречане: 1. у Раковици »Пионира« са 9 пољских пећи; Пирони са високом и пољском пећи; 2. у Жарковцу имају кружне пећи г. Миливоје Буграчић једну и другу Браћа Ђорђевић где могу да израде по триста вагона за сезону: у Жаркову има сада до 30 пољских пећи, која може свака да изради пола вагона креча за 24 сата.

У Србији осталој креч се пече: у округу: 1. ваљевском, у срезу колубарском, у селима Паштрић, Толић, Кључ, Осеченица, Голубац, Струганик и Попадић са по једном пећи и у срезу тамнавском у селима Памбуковица и Степањ са две пећи и Докмир са једном пећи; о осталим срезовима немамо података. Креч је доброг квалитета и пече се када устреба; 2. врањски: Задужбина (с. бањска, с. јаб.) 1 пећ, Владичин Хан 1 пећ, Лесковац 1 пећ, Грделица 1 пећ и Првонек (срез пчински) две пећи; креч добар, раде по потреби; 3. крањски срез брзо паланачки Јабуковац 9 пећи, срез кључки Подвршка 1 пећ; срез поречки Клокочевац, Мироч и Бољешин по 1 пећ; 4. крагујевачки: срез крагујевачки Д. Сабанта две пећи (креч нарочито чувен) и Жировница 1 пећ; срез гружански В. Шење 15 пећи; срез лепенички по једну пећ Бадњевац, Губеревац, Ђурђево, Јарушница, Печура код Ђурђева; срез јасенички Врбаци 21 пећ, Бања 5 и Брезовац 1 пећ; 5. крушевачки: срез ражањски Скорић 3 и Чубура 1 пећ; срез копаонички Дубци, Влајковић и В. Грабовница по 1 пећ; срез Трстенички Брезовица 11 и Велуће 2 пећи; срез жупски Доброљупци 3 пећи; 6. моравски и темнићски Д. Крчин 1 пећ; с. деспотовачки Беловски Поток 4 пећи; с. белички Г. Штиље зас. Главица 6, Г. Штиље зас. Црни Врх 2 пећи; с. левачки Сиљевица, В. Крушевица (Пристој), Сибница (Чукара), В. Сугубин, и В. Пчелице по 1 пећ; 7. пиротски: с. нишавски Растница 6 и Камен 1 пећ; 8. подрински: с. јадрански Зајач 6, Пасковац 3, Ново Село 2, с. поцерски Метковић 11, Пуљковић 3, Волујац 22, Бојић 15, с. азбуковачки Рујевац 3, Селенац 2, с. мачвански Петковица 11, с. посаво-тамнавски Јазовик 4 и Каменица 1; 8. Руднички: с. таковски Брајић 4, Брезна 2, Бершићи 1, с. љубићски Рожац 2, Лађевци 28, с. качерски 2; 9. црноречки с. заглавски Орешац 1; с. бољевачки Боговина 2; с. зајечарски Леновац 1, Вратарнице 5 и Мали Извор 2; 10. ужички: с. рачански Пилица 1, Салотуша 4, Неруђац 1, Бесеровина 1; 11. топлички: с. добрички Беринье и Растовница по једна пећ, с. прокупачки Брезница и Баботињци по једна пећ, с. косанички Бања 1 пећ; 12 чачански: с. трновски Рајац и Трнава по 1 пећ, с. студенички Козја глава 2, Градац (Локва) 1, с. жички Вођњаци 1 и Маглић 3 пећи; 13. битољски: с. кичевски

Кичево, Мадинци, Кленовац и Белица по 1 пећ, с крушевски Зашка 4 и Радово 3 пећи, с. прилепски Никодин и Заревић по једна пећ, с. преспански Отешево 1 пећ; 14. брегалнички: с. радошевски Дедина 12; 15. звечански: с. жабарски Кисела Вода и Митривоца по једну пећ, с. вучитрнски Кароца 1 пећ; 16. косовски: с. грачанички Јањево 2 пећи, Драговац 4, с. гиљански Пограђе 1, с. неродимски Готовуш и Неродимље по 1 пећ, с. лабски Мојанац 1 пећ; 17. кумановски: с. жеглиговски Извор 1, с. прешевски Прешево 1, Ораовац 2, с. градиштански Живково Брдо 1; 18. охридски: с. струшки Вишње 3; 19. призренски: с. шарпланински Љубичево 4 и Влашња 3; 20. пријепољски: с. милешевски Милешево, Бродарево и Ивања по 1 пећ, с. нововарошки Нова Варош 3; 21. рашки: с. дежевски Долњани, Живалић, Ожево (о. сопоћански), Лешак и Лепосавић по 1 пећ; 22. скопски: с. скопски Св. Никита, Бањани 1, Мирковац 3 пећи, ср. велешки Велес (Св. Спас) Пекија, Камено Брдо по једну старовремску пећ, на путу Велес Прилеп подигли су Немци модерну пећ, ср. качанички Качаник и Ђен. Јанковић по 1 пећ; 23. тетовски: с. галички Жеровница 1 пећ; 24. тиквешки: ср. кавадарски Шеково 3; с. ђевђелијски Ђевђелија, Чифлук 4 пећи, с. неготински Прен и Клисура по 1 пећ, с. дорјански Кокчела 1 пећ, пећи су све старовремске пољске. За остале округе и ненаведене срезове не постоје подаци. Постојеће кречане подмирују потребу Србије.

У Бачкој постоје пећи: у Гомбошу две, Апатин две, Каравуково две, Милетић 1, Н. Врбас 1, Кула 1, Црвенка 2, Србобран 2, Чеб 1, Н. Паланка 1, Букин 1, Петровци 1, Ст. Сивац 2, Бездан 1, Гаково 1, Сомбор 1. Осим Гомбоша, Црвенке, Петровца и Сомбора где су пећи модерне у осталим местима су пећи старовремске. Навешћемо обим неких кречана: 1. у Новој Паланци постоји кречана дрв. инд. друштва са две пећи од 50 и 80 метара садржаја и четири радника. Изради годишње 200 вагона; 2. кречана С. Тота у Ст. Бечеју са две мање пећи од 5.000 кгр. садржи и пече 40 вагона годишње; 3. кречана Јосипа Лењог из Н. Врбаса, који ради 60—120 вагона са обичном пољском пећи са пет радника; 4. Букин Кречана Хиршенберг, која израђује годишње два вагона итд. Сви су набављали кречњак из Харшоња (Барање) а сада мисле набављати из Б. Пеште. Парагово каменоломно и грађевинско д. д. код Каменице израђује 200 вагона креча и кречњак за печење креча.

У Далмацији постоје пећи модерне у Дугом Рату код Омиша, Сплиту и Шибенику, иначе има пећи у Ријеци код Дубровника, у Слатини, Шолти, Брачу и Хвару. Пећи у Д. Рату и Шибенику раде за творнице карбида.

У Босни и Херцеговини има: 1. модерних пећи у Сарајеву две, а по једна у Хаџићима код Сарајева, Мостару, Добоју, Усори, Грачаници, Јајцу (која ради за фабрику карбида), Хуму код Требиња, Бругницама код Б. Брода; 2. старовремских у Бакинци (Бања Луха) 1, Љубичево 1, Агино Село код Бања Луке 1, Дервента 4, Приједор 1, Требиње 1, Фојница 1, Травник 1, Зворник 1, Добро Поље 1, Гаштица (Б. Градишка) 1, Тешањ 1, Брадина (Коњиц) 1, Батово 3, Бајела 1, Високо 1, Весело (Бугојно) 3, Видимље 1, Бијељина 1, Потепци 1, Брчко 1. Добој и Грачаница ради за фабрику соде у Лукавцу, а Усора за фабрику шећера.

О обиму појединих кречана у Босни дајемо следеће податке: 1. кречана у Мостару која припада Венцелу Берану израђује годишње на високој пећи 180 до 230 вагона, угаљ и кречњак из Мостара, са пет радника, а сада послови иду слабо, јер се мало зида у Херцеговини; 2. кречана Ивана Маслаћа у Хуму код Требиња, може да изради 300 вагона годишње. Ради највише два месеца годишње, а када је упослена упосљава 35 радника. Везана је својим колосеком за државну железницу; 3. кречана Оскара Вилфана у Сарајеву модерна стална пећ са коксом, која пече 8000 кгр. за 24 сата. Стално се даје ред коска, ред кречњака, а креч печен са времена на време се вади. Радила је по 7 до 8 месеци годишње и имала запослено 15—18 радника. Сада не ради, јер нема грађевинских послова у Сарајеву.

У Загребу постоји: творница вагона д. д. која производи креч у пољским пећима око 200 вагона годишње у своме каменолому. Раденика има око 50.

»Дом« за грађевну индустрију из Загреба има: 1. У Новом Марофу код Загреба једну високу пећ Ридесхајмова система са 9 ложећих окна по 90 × 120 цм. и са дневном производњом од једног вагона. Поред тога има и једну чврсто зидану пољску пећ од пола вагона, која испече за 48—52 сата, а другу од вагона, која испече за 90 до 100 сати. Имају упослених 24—30 раденика. Велика је потрошња да не могу да задовоље потребу, али им смета оскудица вагона, тако да су 1920. године

само израдили 87 вагона, а 1921. године 59 вагона. Тешко је радити под оваквим приликама са високим пећима, јер она треба пет дана да се греје па тек да се меће кречњак, па када се испече онда треба креч одаслати. У отвореним вагонима 1920. год. им је пропало 24 вагона креча, јер се дугим транспортом угасио; 2. у Очури високу пећ, која може да испече на дан један вагон креча, радника има када ради 28—30. Од 1919. године када је свршена је испечено свега 30 вагона, све због немања вагона.

У Осјеку има кречану Фрања Шнајдер, који је пре кречњак довлачио из Беремента и Нађ Харшања и Вилања, а сада је нашао кречњак у општини Великој код Пожеге.

У Хрватској и Славонији се увозило много креча из Словеначке и Барање. нарочито из Бермента, иначе се поред побројаних израђује у пољским пећима нарочито у Лици, Крбави, Горском котару и т. д.

У Целју постоји Апреник Целје д. з. о. з. у Загреду при Целју. Израђује годишње око 400 вагона креча и целу производњу продаје творници за душик д. д. Руше при Марибору. За производњу има две пољске пећи и једну велику пећ. Радника имају 40. Угаљ узима из Велења (лигнит).

У Загорју н/С. имају: 1. А. Барола кречане са две високе пећи за дневну производњу од 2—5 вагона. Радника има 50—55 и то 12 радника код пећи, 30 радника у каменолому и 10 код утовара; 2. Трбовељска премогокопна дружба годишње око 1450 вагона креча. Радника има 84. Угаљ употребљује, који се вади на лицу места; 3. Вајнбергера наследници имају кречану где израђују годишње 120 вагона; 4. Иван Тауфер кречану са годишњом производњом 130 вагона; 5. В. Михелчић кречану са 100 вагона годишње производње.

У Љубљани има А. Водник пољску кречану која може да изради годишње око 100 вагона, а сада израђује 50 вагона. Радника упосљава до 10.

У Видем Добром Пољу има кречану Иван Стех са једном високом пећи и три пољске пећи. Радника има 35—50. Производи годишње око 300 вагона.

Поред ових ради: Товарна хемиских издељков у Храснику 250 вагона годишње; товарна цемента у Зиданом Мосту 230 вагона; и поједини мали кречари око Камника и Савинској Долини.

Из Словеначке је се креч извозио за Италију, Хрватску, Београд, Банат и Бачку. Тешкоћу овоме извозу чини скуп подвоз и дуго путовање.

Креча је увежено 1920. године свега 65.812 кгр. за 41.833 динара и обична камена (где ће главни део износити кречњак) 1.090.534 кгр. за 102.654 динара. Према овоме ми подмирујемо потребу целе земље са кречом, а понекад и извозимо.

Како је увоз сировог камена слободан по свој прилици ће се увозити кречњак за печење креча у Бачкој и Банату из Мађарске и Румуније у колико се не олакша и појефтиња транспорт кречњака и креча вагонима и бродовима из Словеније, Босне и Србије.

Производња креча зависи од нас од употребе и могућности јевтиноће транспорта.

14. ПРОИЗВОДЊА ТЕЧНЕ УГЉЕНЕ КИСЕЛИНЕ И ТЕЧНОГ КИСЕОНИКА У ЗЕМЉИ.

Угљена киселина се употребљује за израду содне воде, просте и зашећерене и парфимисане (кракерла), за производњу купатила угљене киселине при производњи вештачког леда и друге хигијенске потребе.

Угљена киселина се производи у Креци у Босни и у Новом Саду.

У Креци творница М. Фишли Синови, који израђују годишње око 50.000 комада боца угљене киселине по 10 кгр. садржине. Угљену киселину добијају од оне која се образује при превирању меласе у алкохол.

»Магнезит« фабрика угљене киселине к. д. у Новом Саду производи годишње око 85—90.000 кгр. угљене киселине. Инсталације се састоје из једног гасног мотора са дуплим компресором, три апарата за мешање са једним гасометром, три казана за пречишћавање и једне велике цистерне за сумпорну киселину са садржином до 40.000 кгр. Број радника је 18—22. Угљена киселина се израђује поступањем доломита са сумпорном киселином. Доломит песак добија се из Подсуседа код Загреба. Конкуришу им много пешчарске и румунске творнице угљене киселине због мале царине. Нарочито осећа јако страну конкуренцију творница у Новом Саду код купаца у Војводини.

Апсолутно је потребно да се повећа царина, да би се одстранила страна конкуренција.

* * *

Кисеоник у течном стању се употребљује за вештачко дисање, за снабдевање подморница кисеоником, аутогено сваривање-швајсовање, за распрскавање и т. д.

Кисеоник се добија од кисеоника из ваздуха сгушњавањем истог и делимичном дестилацијом, тако да се азот одвоји од кисеоника.

Кисеоник долази као течност пакован у јаке челичне боце.

Код нас се израђује у: 1. поморском арсеналу у Тивту (Боци Которској) за државну потребу и продају приватнима; 2. железничкој радионици у Сарајеву за потребу те радионице; 3. у Копривници од стране д. д. за хемиску индустрију; 4. творница карбида д. д. у Руше у Словенији; 5. Рудник »Љубија« за своју потребу распрскавања; а како сада не ради мајдан, могао би радити за потребу приватних.

Постојеће творнице могу за сада да подмире потребу земље, која за сада није велика, али ће се све више развијати. Развијаће се како за аутогено сваривање, тако и за распрскавање. Аутогено сваривање је за нас готово нов посао, који треба преко нарочитих курсева увести међу наше занатлије. Исто тако је и распрскавање помоћу текућег зрака сасвим нов посао и треба га курсевима увести, где би се људи нарочито извежбали за овај посао. Одлична страна овога распрскавања је, да је многобројније 16 пут од динамита, а уштеди паре које се дају за динамит у иностранство.

15. ПРОИЗВОДЊА СВЕЋА КОД НАС.

Свеће се производе код нас од лоја, воска, церезина, парафина и стеарина.

Свеће од лоја раде се или као кућевни посао за потребу у кућама, где се обично употребљује лој од стоке добивене при посеку стоке за кућну потребу или од стране ситних сапунџија у привредно забаченим крајевима Србије и Црне Горе. Овај посао из године у годину опада и то због непријатног мириса лојаних свећа и због скупоће лоја према парафину.

Воштане свеће раде се обично од мајстора воскара и лецедера, којих има око 100 у целој земљи. Ове свеће се сада више раде од смеше церезина, стеарина и парафина са воском, а врло мало од чиста воска. Воскари восак претапају и беле према потреби, докле восковарину само Сема нова творница у Љубљани, екстрахира.

Парафин се добије као производ при преради нафте (галициска нафта, садржи парафина 5—6 од сто док румунска нафта нема парафина), дестилацијом у њене производње и чишћењем ових производа. Од наших фирама га израђује »Даница«, дестилација и рафинерија нафте у Бос. Броду али не у довољној количини да подмири домаћи конзум, који је врло велики у последње време. Парафин се добија и прерадом парафинског шкриљца у Шкотској, једне врсте мрког угља у Саксонској. И ми имамо врло погодне парафинске шкриљке за прераду, па је мука да ми не разумемо прераду а не устручавамо се да приступимо преради, а странци који те послове разуму, за сада неће да дођу. Велики би био наш интерес да почнемо ове шкрљице прерађивати.

Стеарин се добија из лоја и масти растављањем лоја у масне киселине и глицерин и одвајање уљне киселине из масних киселина да остане стеаринска и галмитинска киселина. Ово се ради у творницама, које захтевају сразмерно велику апаратуру и знатни капитал. Због добијања глицерина, наш би био велики интерес народне одбране, да се уведе производња стеарина и глицерина.

Церезин се добија рафиновањем из озокерита, једне земљане смоле, која се у Галицији из земље копа у близини нафтиних извора. Ово рафиновање не захтева велику апаратуру, нити знатан капитал. Могуће је да ће се и код нас наћи негде у близини нафтиних извора озокерит. Дотле требало би повлађивати увоз озокерита, да би се код нас прерађивао у церезин.

Осим воштаних свећа чистих или помешаних које се раде ручно, израђују се стеаринске чисте, стеаринско парафинске и чисте парафинске, које се раде машински.

Творница свећа је: 1. велика бечкеречка творница сапуна и свећа Љубомира М. Лукића В. Бечкерек, која израђује годишње око педесет вагона свећа са 15 машина, и то свеће за осветљење.

Осим њега раде свеће у Војводини г. г. Френкл и Сенти; Хартман и Конен и Роза Шпорер у Суботици.

»Даница« у Бос. Броду израђује годишње око 100 вагона парафинских свећа од парафина, кога сама израђује.

У Сарајеву ради свеће из парафина и стеарина творница сапуна и свећа »Вила«. У Мостару ради г. Кнежић поред сапуна и свеће, воштане, парафинске и стеаринске свеће.

У Хрватској и Славонији свеће ради у Карловцу М. Лукинић, Прва Хрв. Парна Творница воштаних свећа и медичарских производа.

У Љубљани раде следеће творнице свећа: 1. Ј. Копач и други, свећарна на паро, годишње око 15 вагона свећа из парафина и стеарина и један вагон воштаних свећа; 2. Миларна ин свећарна д. д. ради до 280.000 кгр. свећа највећим делом из парафина и стеарина, а мању количину из воска; 3. Долничар и Рихтер, товарна воштарних изделков који израђују годишње око 300.000 кгр. црквених, надгробних и божићних свећа, и раде са 5 стројева; 4. Орослав Доленец, воскар у Љубљани израђује годишње око 25.000 кгр. воштаних свећа.

У Далмацији раде свеће: 1. парна воштарница Хектора Каргота у Сњету и то воштане и асталске свеће; М. Кулић, Инхјости и Фенци Шибеник; Мађер и »Биоково« у Макарској; Манура Тијесно код Шибеника; у Дубровнику самостан Фрањеваца.

У Београду израђују у великом обиму воштане свеће г. г. Миловановић и Стојковић.

Осим »Данице« у Бос. Броду друге творнице купују стеарин, парафин из Аустрије, Пољске, Италије, Америке, Холандске и Енглеске.

Потрошња свећа је већа за 4—5 пута него производња у земљи, и ако се производња постепено развија; за то је крива мала диференција између царине на стеарин, парафин и свеће коју треба повећати.

Потребно би било да се царинском тарифом омогући што пре производња стеарина и парафина у земљи, а из њих и производња свећа.

16. НАША ПРОИЗВОДЊА ЗЕМЉАНИХ, МИНЕРАЛНИХ И ХЕМИЈСКИХ БОЈА.

Земљане боје израђују се у Београду, Осјеку, Броду н/С., Копривници, Загребу, Љубљани, Храснику и Мозирју.

У Београду постоји творница боја, мастила, фирниса и лака г. Димитрија Ђорића. Ова творница је пред рат израђивала све врсте боја осим цинковог белила и париског плавила. Дакле израђивао је окер енгелрот, улепшане боје, хромово жутило, зеленило, разне лак и пигмент боје, као и све у фирнис утрљане боје, а поред овога викс за обућу, мастило за писање и копирање, боје за поштанске жигове и слично, викс за патос, маст за обућу, маст за кајише машинске, товотову маст и штампарску боју. Творница је израђивала изврсне производе. Сировина за земљане боје је донешена из Лесковца и Аранђеловца. На жалост творница је за време рата била порушена, и тек је сада г. Ђорић из својих средстава обнавља, пошто није добио од државе очекивану и обећану помоћ за обнову. Обновљена творница биће већа него што је била предратна. Овако обновљена задовољиће једну потребу, која се од ослобођења осећа.

У Осјеку постоје две творнице и то I. Осечка творница хемијских боја Л. Папај и Другови. Ова творница је нова и отпочела је са радом у месецу августу 1920. године. Израђује све земљане боје улепшане и неулепшане. Моћ јој је производње око 150 вагона годишње. Сировину добија из околине Плетернице, а каолин из Чешке, а аналинске боје из Немачке. Ускоро ће иста фирма почети са израдом фармацетских препарата. Исто тако почеће да производи боје за утрљивање са уљем.

У Осјеку постоје канцеларије творнице боја и хемиских производа »Вам« са творницом у Ратковици (пожешка жупанија) и то окер, сатин обер, енглеско црвенило, млевену креду, улепшане земљане боје, лак боје и хромово жутило. Моћност производње је 100 вагона годишње, али се за сада израђује око 35 вагона. Поред овога се израђује и кит за прозоре и то око 15.000 кгр. годишње и око 10.000 куглица за плављење рубља. Радника има око 20. Ова творница је модернизована, а пре се звала Нерозин.

У Броду н/С. израђује творница »Мабе« рудокоп и творничко складиште боја земљане боје и то 10—12 вагона годишње, а могле би по уређењу 24—30 вагона. Осим овога израђују и продају звану будимску земљу. Са производњом су почели у октобру 1920. године. Ова творница располаже са огромним лежиштима иловаче погодне за израду улепшане земљане боје.

У Копривници »Даница« д. д. за хемијске производе израђује енглеско црвенило и гвоздену мрку боју. Могућност инсталације је 70 вагона годишње, а сада израђује око 8—10 вагона годишње. Ускоро ће почети са израдом и хемијских боја. Боју израђује од остатака при пржењу пирита за сумпорну киселина коју она израђује. Поред свега ова творница ради течни кисеоник, суперфосфат и навртње и завртње.

»Јуб« југославенска индустрија уља и боја, израђује у својој творници долско—видемској у Словенији земљане и улепшане боје, јер је она откупила Финкову творницу боја. Годишња производња је 250—270 вагона, а могућност 300 вагона. Ово друштво има две творнице и то у Долу и Подграду.

У Загребу Мостер творница лака. Д. Д. израђује емаљ боје и све врсте утрљане боје. Утрљане боје ради и фирма Клајн у Суботици.

У Љубљани Медић, Раковец и Цанкл производе годишње 10 вагона у фирнис утрљаних боја и моћност им је 20 вагона.

У Мосте при Љубљани хемична творница С. Х. С. израђује као споредни производ 240—360 вагона годишње гвоздена оксида, који служи као сировина за израду енглеског црвенила. Само један део продаје творницама боја, пошто је подвоз скуп, јер се рачуна подвоз за њега као и за боју.

У Мозирју при Цељу има мању творницу земљаних боја улепшаних г. Алојз Горичар. Сировину узимају из околине. Годишња му је производња око 50 вагона боја.

У Храснику творница хемиских производа производи годишње око 120 вагона земљаних боја, а моћ јој је производње око 500 вагона. Ова је творница почела још 1880. године са производњом боја. Своје производе продају по целом свету. Боје производи из гвоздених руда и из остатака при пржењу пирита за сумпорну киселину, коју она израђује. Поред боја ради ова творница кристалну соду, глауберову со, лужину за прање рубља, шалитру, супер фосфат, сумпорну и сону киселину, мастило, црнило за кожу, чистило за метале, плаветнило за рубље и уље за мазање машина.

Погодни лежаји за земљане боје се налазе и то лимонит за окер — сатин обер налази се у околини Сребренице; исто тако у Новом Брду налазе се природне жуте, зелене и црвене боје, да би се исплатила прерада, ако би прошла железница од Бујановца за Урошевац.

Земљаних боја природних и улепшаних израђујемо више него што износи наш конзум, па због тога и извозимо. Не израђујемо чађ и лозин угљен, природан или заменицу од млевеног каменог угља, и ако је потрошња истих таква, да би се рентирала производња у земљи, а сама фабрикација је проста.

Од хемиских боја производимо хромово жутило и пергамент белило, али не у довољним количинама. За производњу хромовог жутила нужно оловно сирће се производи у Белишћу, али се бихромат на жалост не израђује и ако имадемо огромне количине хромне руде. Желети је да се ове хромове соли израђују, јер су оне потребне и за израду шевроа и бокса званих хромом штављених кожа. Ако у земљи производимо олово и цинк, опет не производимо ни цинково ни оловно белило. Цинково белило би се могло и требало радити у Деж. Цинкарни у Цељу, а оловно белило и црвенило (миниум) у Межици уз производњу олова.

Ултрамарин се не израђује него се увозе чисте марке па се разблажују; од њих се праве куглице за плаветнило за рубље. Ове куглице раде више фирми у Загребу, Љубљани, Цељу и т. д. Од великог би интереса било ако би која творница боја почела да производи париско и берлинско плавило, а нарочито растворљиву врсту, која је иначе потребна за зеленило смешано са хромовим жутилом.

Исто тако би требала Цинкарна у Цељу да израђује: 1. цинкграу, од цинканог пепела који добија као споредни производ при добијању цинка; 2. цинкалит и литопон, којима је основица цинк и сумпорна киселина. У колико не би цинкарна предузела овај посао, требало би једна од постојећих творница боја предузети.

Како наша земља има погодних земаља за израду лак — боја и улепшаних боја, то би требало земљу исте боје истражити, да би се та лежишта открила и испитала. Исто тако би требало земљу истражити да се пронађу лежишта барита, тога важног средства за израду патент белила, као и средства за разређивање боја. Овим би се помогло да се подигне у земљи јака експортна индустрија боја, која би од извоза земље и руде леп новац земљи доносила.

17. ПРОИЗВОДЊА ЛАНЕНОГ УЉА, УЉНОГ ФИРНЕЗА И ЛАКА КОД НАС.

Ланено уље се производи из ланеног семена. Ланеног семена падне у нашој земљи око 200 вагона годишње, што није довољно за подмирење потребе за семеном и уљем. Семе ланено се мора сада доносити из Аргентине и Индије а пре рата и из Јужне Русије. Код нас се семе ланено добија као споредни производ уз производњу влакна, јер се онда густо сеје па даје финије влакно и мало семена. Док се у Аргентини, Индији ретко сеје, па се биљка грана, и даје доста семена, а грубо влакно.

У нашем привредном интересу би било, да се заведе интензивна култура лана и то поглавито за влакно, па би добили онда и као споредни производ довољно ланеног семена и за производњу уља.

Ланено уље се производи у творницама у В. Бечкереку, у Копривници, Загребу, Бритову и Медведама у Словенији.

Творница уља у Вел. Бечкереку у стању је да изради огромне количине ланеног уља, само када би могли по повољној цени добити, т. ј. када би могла да добије и из Јужне Русије или Румуније. Капацитет је творнице у уљу око 1000 вагона годишње. Иста творница у колико добије уља сама га у фирнез прекувава. Када се поврате нормалне прилике у Русији, и када се могне ланено семе по повољној цени добити, онда ће ова творница бити у стању да да знатне количине уља и фирнеза.

Творница уља у Копривници израђује највише годишње или 388.800 кгр. ланеног уља или 385.700 кгр. фирнеза и 25.000 кгр. кита. Уље израђује из домаћег ланеног семена. Творница уља у Загребу може да изради највише до 1,000.000 килограма ланеног уља и до те количине фирнеза. Сировине набавља у земљи колико може.

У Медводама творница уља југословенске индустрије уља и боја д. д. може да изради годишње око 1,000.000 кгр. уља, ланеног, конопљиног, од сунцокрета и бундева. Своје уље прерађује и у фирнез.

Творница у Бритофу при Крању Забрета и Комп., је у стању да изради годишње 1,000.000 кгр. уља, али сада само израђује годишње око 500.000 кгр., јер не може да буде довољно домаћег семена. Своје уље продаје као уље а и прерађује га у фирнез.

Поред ових творница мале сељачке уљаре у Медведама у Словенији и иначе у оџачком срезу (Бачка) израђују ланено уље за локалне потребе.

Наше творнице ланеног уља када би радиле пуном моћношћу, биле би у стању да подмире земаљски конзум и да имају за извоз. Због конкуренције холандског уља наше творнице нису у могућности да увозе страно семе, јер их онда кошта израђено уље скупо. У Холандији се израђује уље на уљарним ветрењачама, па израда готово ништа не кошта.

Квалитет нашег ланеног уља, т. ј. уља из домаћег ланеног семена, је одличан и у своје време је важио као најбољи. То важи и сада, у колико по некад не долази као разређено јефтинијим уљем. Ово фалсификовање са разређивањем требало би забранити и кажњавати, па било то код домаћег или страног уља.

Од купљеног ланеног уља израђују следеће фирме ланени уљни фирнез, кит, утрљане боје у уљни фирнез а поред овога и лакове.

У Београду творница г. Димитрија М. Ђерића може да изради у својој творници око 200 вагона уљног фирнеза, 20 вагона кита за прозоре. Уље је добијао домаће и из Холандије. Сада је уље скупо и кошта 36 форината холандских 100 кгр., а холандска форинта 35.50 динара. Поред овога ова фирма израђује и годишње десет вагона лакова.

У Загребу Мостер творница лака д. д. може годишње да изради 24—30 вагона лакова и боје у лаковима, у фирнезу утрљаних боја 10—15 вагона, куваног фирнеза 40—50 вагона, стакларског кита 10—12 вагона.

У Суботици творница фирнеза и лака Гезе Клајна, која има моћ годишње производње око 60 вагона лака и фирнеза и 30 вагона лак фирнеза.

У Љубљани Медић, Раковец и Цанкл творница лакова и боја. Моћ производње ланеног фирнеза је годишње 40—45 вагона, кита за прозоре 110—120 вагона и 10—15 вагона лака, а израђује сада годишње фирнеза 18—20 вагона, кита за прозоре 30—35 вагона, и лака 7—8 вагона. У уљном фирнезу утрљане боје могу да израде годишње 60 вагона, а израђују

12—15 вагона. Ланено уље купују у земљи 40 од сто, а 60 од сто из Холандије.

У Љубљани товарна оњнатих барв и лаков »Оријент« производи годишње у фирнезу утрљаних боја око десет вагона и око десет вагона кита за прозоре. Фирнез сами кувају из ланеног уља. По потреби би могли и дупло производити. Лакове не раде.

Поред ових наведених творница има доста још трговаца, који раде стакларски кит или у маломе кувају фирнез или простије лакове.

Из горњег је јасно да наше творнице могу да подмире потребу за лаковима, утрљаним бојама и стакларском киту, према своме капацитету.

Лакова има двојаких алкохолних и лак фирнеза и целулоидних лакова и т. д. Алкохолни лакови се састоје из раствора смоле у алкохолу, лак фирнези су смеша смола, терпентинског уља и уљног фирнеза; целулоидни лакови у раствору нитроцелулозе у амилацетату, асфалт лакова, раствор асфалта у тер. уљу или бензолу, бензину и т. д. Како стојимо са сировинама за лакове и утрљане боје. Алкохола имамо у земљи довољно; од смола имамо само у неколико колофонија, која се добија у Поречу уз терпентинско уље. Када проради творница терпентинског уља и калофонија у Вишеграду, биће га довољно осим за финије сорте, што важи и за терпентинско уље. Остале се смоле морају увозити; резиноти израђени из смоле, соли, смолне киселине и метала, који се употребљују за израду алкохолних лакова и за сикативе делом се израђују у земљи, а већим делом увозе. Земљане боје главне имамо довољно; хемиске боје делом се раде и све више радиће се у земљи, а делом увозе; асфалта имамо у земљи али се и увози; бензол се добија у земљи али се и увози; увођењем гасног осветљења ће се моћи више израђивати или када се подигну коксане код нас; кинеско дрвено уље не израђује се код нас него се доноси из Кине; нитроцелулоза и амилацетат се увозе, али ће скоро почети израда амилацетата код нас.

Могуће је да ће се наћи начин, да се смола из клеке може обезбојити, па да послужи место шелака, а за сада се употребљује за израду печата за писма место шелака, а могла би се употребљавати за шелак лакове затворене боје, за лакове за ципеле — црњење ципела и т. д.

Ову смолу из клеке за сада ради творница Арко у Загребу, а могли би је радити сви произвођачи клековаче.

Кинеско дрвено уље добија се из семена кинеског млечног дрвета, које расте по обавештењу од г. Александра Алексића, поморског капетана (које је он добио од наших капетана помораца), на морској обали у Кини, у климату и земљишту које одговара климату и земљишту поред обале у Далмацији. По мишљењу тих капетана лако би се могло ово дрво код нас завести, и тиме на каменитој обали Далмације добити уносне културе тога дрвета. Због огромне важности што би ово имало за Далмацију у случају успеха, требало би отпочети покушаје са њим, и то на многим местима дуж обале Далмације.

Кинеско дрвено уље се употребљује и при изради ланеног фирнеза и лакова, и из дана у дан узима све већу важност у овој индустрији. За нашу целу земљу био би велики добитак, када би се код нас могло производити. Како производња извесних лакова и фирнеза није тешка, то би и занатлије и индустријалци могли за своју потребу радити, када би имали уџбеника на нашем језику, зато би требало написати и штампати тај уџбеник за сву ову индустрију. Ово би добро дошло и свом персоналу употребљеном у овој струци.

18. СКУПЉАЊЕ И ГАЈЕЊЕ МИРИСАВОГ БИЉА И ПРОИЗВОДЊА МИРИСАВОГ УЉА КОД НАС.

Скупљање и гајење мирисавог биља је једна велика врста рада у Француској, која је везана производњом цвећа с једне стране у Ници и околини, као и индустријом мирисавих есенција и мирисавих уља и парфимерија с друге стране. Ово је врста рада којој Француска придаје нарочити значај, јер има годишње на десетине милиона франака прихода.

Свима је познато колико Бугари полажу на производњу ружиног уља.

Као најглавнији наш крај где има знатне количине дивље растећег мирисавог биља јесте Далмација. Најпространија су мирисава биља: рузмарин, кадуља, лаворика, мрћа (Myrtus italica), клека, глухи смрич, дивљи пелин, шпинат, вријесак, смиље и т. д.

Рузмарин дивљи расте у шипрагу: на острвима око Задра и Шибеника; на острвима Шолти, Брачу, Вису, Мљету, Ши-

пану и Локруму, на копну га има око Спљета, Дубровника и на Пељешцу. Рузмаринове се гранчице секу сваке 3—4 године јуна и јула, па се слажу на хрпе, где се суше две или три седмице. По овоме се лишће омлати, па се лишће или извози, или прерађује у уље дестилацијом. Лишћа падне годишње сува 110—120 вагона на Хвару, 40—50 вагона на острву Вису, 4—6 вагона на Шолти, и нешто на Пељешцу и Боци.

Дестилација се врши на Хвару и Вису, а у последње време у Јањини и у Поповој Луци на острву Пељешцу. Рузмариново уље се примитивно ради у обичним ракијским казанима, осим на острву Хвару, где постоје две рузмаринске задруге у Брусљу и Грабљу, где раде са парним казанима, које су од владе добили. Од 100 кгр. рузмариновог лишћа добија се 1.5—1.8 кгр. уља. Уља падне годишње око 7.000—22.000 кгр. Мали дестилери продају месним трговцима, а ови трговцима у Трст, а задруге продају директно за Чешку и Немачку. Квалитет уља је испод квалитета уља француског и шпањолског, јер ови узимају само младе вршке, обично цветне гранчице и дестилишу, да добијају финије уље.

Потребно би било увести више апарате модерне за дестилацију, који би се монтирали на лађици и били својина државе и ишли из малог пристаништа у пристаниште да дестилишу рузмарин за рачун скупљача рузмарина. Ово је потребно учинити из разлога, што: 1. тамо где расте рузмарин нема довољно воде за хлађење, па се најфинији мирис губи и износ је мањи; 2. нема путева да би се апарат лако преносио, него би се рузмарин преносио у неко веће место које је на мору; 3. скупљање и прерада је много лакша и рентабилнија, ако се апарат из пристаништа у пристаниште може преносити; и 4. што ни један појединац неће да купи бољи апарат, а да не експлоатише скупљаче, а руководац државног апарата би имао од државе плату и процент од израђене количине.

Кадуља расте по целој Далмацији и Хрватском приморју и на острвима Крку и Черсу. Годишње се скупља на Крки и Чресу око 20 вагона, а могло би се скупити до 40 вагона годишње. Иначе се скупља на подручју сплитске трг. коморе 30 вагона (центар Трогир 20 вагона), даље на Сланом на Пељешцу итд. даље из Боке Которске и Црне Горе. Пред рат је кадуља плаћана 28—38 круна 100 кгр., а сада 40 динара 100 кгр. Кадуља се извози преко Трста за Немачку, а одатле у Енглеску и Сјед. Сев. Амер. Државе.

Лаворово лишће се скупља у Боци Которској годишње двадесет вагона, даље из дубровачке околине и Пељешца по који вагон. Лишће суво се плаћа око 100 динара 100 кгр., а пред рат се плаћало по 40—60 круна 100 кгр. Лаворово лишће и плод се све извози. Ово лаворово лишће је дестилисано свеже у Ријеци, иначе се извози суво да служи као зачин.

Питањем скупљања, гајења и дестилисањем мирисавог уља се бави г. Антун Брадановић, управник Трговачке Академије у Сплиту поред трговаца скупљача. Он је написао неколико чланака и једну брошуру о томе. Његов рад је ове године помогло и Министарство Трговине и Индустрије накнадивши му трошкове око рада, као и стављајући му на расположење апарат за дестилацију.

У Сплиту би требало створити станицу за гајење и дестилацију мирисавог биља, која би се поверила г. Брадановићу, коме би се ставило у задатак да изврши покушаје гајења мирисава биља, као рентабилитета дестилације самониклог дивљег мирисавог биља. Ова би станица служила као расадник скупљања и гајења мирисавог биља, као и његовог дестилисања, чији би се рентабилитет показао. Уз ову станицу би требало основати станицу за гајење цвећа у околини Дубровника или Метковића, која би имала за задатак да рашири гајење цвећа за украс. У колико би се ова култура раширила, она би дала биље као љубичицу итд. за израду есенције.

* * *

У Банату расту огромне количине дивље камомиле, која би могла да послужи за израду уља од камомиле. Један део камомиле се тамо скупља и извози. Исто тако би се могла скупљати камомила и у Србији, где је доста дивље расте. Камомиле би се могле гајити у Србији, Банату, Бачкој, као што би се могла гајити и нана и лавендула итд. које се гаје у Енглеској, Америци итд., јер су ове културе врло рентабилне.

Исто тако би се могао гајити у старим крајевима, а нарочито у Јужној Србији, чије су културе рентабилне, ким, као што се гаји у Холандији; кориондер, који се гаји у Галицији; корен од љубичице, који се гаји у Италији итд.

Ове би културе биле нарочито за јужну Србију, где се у велико гаји аниж, који се по покрићу знатне потребе, за израду анасолније ракије, извози.

У Ђевђелији би требало створити станицу за гајење цвећа за украс, лековитог и мирисавог биља, која би извршила опите, па на основу истих пропагирала њихову културу.

При изради ракије клековаче млевењем и потапљањем клеке врућом водом, превирањем и дестилацијом добија се и уље од клеке као Арко у Загребу итд. Уз ово се добија и клекина смола, која има особине шелака. Уље од клеке се може добити, ако се кроз млевену клеку и исецано смреково дрво спроводи водена пара. Кад се добија уље из клеке овим путем онда се добија и у казану клекин шећер, који је врло лековит. Надати се да ће се овај начин искоришћења клеке завести у крајевима Србије и Босне, где расте клека. Добро би било када би произвођачи клековаче у Ужицу, своју клеку после дестилације клековаче, подвргли превирању, дестилацији и добивању смоле.

Огледима у ботаничкој башти у Београду се показало, да звана бугарска бела мирисна ружа за израду ружиног уља, врло добро успева. Оно није ни чудо када успева у околици Лајпцига мора успевати и код нас. Гајење ове руже требало би опробати на источним падинама Јастребца или Шарпланине око Тетова итд., па по показаном сигурном успеху, требало би засејати знатне културе и снабдети са апаратима за дестилацију. Ове опите би држава требала да чини, као и да заснује и помогне оснивати прве културе и даје апарате онима, који би хтели озбиљно развијати рад.

Потребно би било да се изради једна ручна књига о скупљању, гајењу и дестилацији мирисавог биља, да би могли заинтересовати овим тако уносним послом што већи број наших привредника. За проширење скупљања и гајења лековитог биља требало би да се образује или субвенционира друштво или нарочити државни одбор у Министарству Пољопривреде.

Да би што пре дошли к циљу требали би позвати фабрику Шимел и компанија у Лајпцигу, која има огромно искуство у скупљању, гајењу и дестилацији биља, па јој омогућити рад у нашој земљи, око гајења, скупљања и дестилације биља. Уз ово би требало помоћи свакога, који би радио на скупљању, гајењу и дестилацији мирисавих биља. Жртве које би се учиниле биле би знатно надокнађене добитцима нашег газдинства првих година оснивања ове врсте рада.

19. ИЗРАДА КАТРАНА У СРЕЗУ ЗЛАТИБОР.

Црни бор, где год га има, употребљава се, због знатне садржине смоле (нарочито у корену и стаблу), за израду луча катрана и терпентина, као и грађе. Код нас се црни бор појављује у околини Златибора као Торнику, Тари, Вучјаку и другим околним планинама и висовима. Док није било петролеума, свугде, где се свећа није могла употребити (било због мале светлости, као при раду на пољу, било због релативне скупоће свеће и јефтиноће луча) употребљаван је луч, како у селу тако и у варошима, јер је луч јевтинији и даје већу светлост. Појавом петролеума, прво у вароши, а после и на селу, престаје употреба луча, нарочито у кућама.

Док није било соба, у сеоским се кућама и после појаве петролеума луч употребљавао. Смоловити део стабла је употребљаван као луч, а корен и мање смоловити део стабла као материјал за израду катрана. Катран је употребљаван за подмазивање кола и то или сам или мешан са покваренним зејтином или машћу. Тек појавом коломаза, начињеног од отпадака нафте као главног састојка, почела се употреба катрана за подмазивање кола потискивати. Још 1870. године је у Београду употребљаван катран за подмазивање кола. Пошто се сама борова шума појављивала у главном у златиборском и ибарском срезу, то се из ова два краја подмиривала потреба земље. У њима се развила знатна кућевна радиност, добивање луча и катрана, које су становници ових срезова, поред својих сточарских и пољопривредних послова обављали, а добивене производе разносили по свој Србији.

Докле још није било развијеног саобраћаја и колских путова, потреба катрана била је мања, те је и производња била мања. Са све већим развитком колског саобраћаја почиње и потреба катрана постајати већа. Докле је у околини Златибора и у самом Златибору било шуме више, али није било путева за извоз грађе, борови су сечени само због стабла и корена, а остало је дрво као неупотребљиво остављано да труне. Бројним повећавањем становништва, потреба за пашњацима бивала је већа, при екстензивном газдинству, тако да се о боровој шуми и њеном подизању није водио никакав рачун, него се готово једва чекало да борове шуме нестане и место ње да се добију пашњаци без обзира на то, да ли ће се то земљиште моћи

употребити дуго као пашњак. У том циљу било је уобичајено паљење шумских комплекса, а млада шума није подизана. Колико се у то доба полагало на шуму, показује прича о једном среском капетану, који је почетком 70. година прошлога столећа долазио у Кремна и наређивао, да сваки сељак понесе секиру и да обара и пали шуму у Тари, са мотивацијом да се у шуми не би крили хајдуци.

Ја сам 1894. год. својим очима видео стотине највећих борова на Торнику, који су због луча и катрана били посечени, и пошто је стабло при дну искоришћено, остављани су да труну. Због немања комуникације остављано је да труну и пропадају стабла, која би представљала огромну вредност да је било комуникација.

Пре је било борова по целом златиборском срезу, сада већ није тако. Остало је још у Мокрој Гори, Кремнима, Семегњеву, Јабланици, Доброселици, Драглици и Негбини и у околини ових села. Тако је некад Чигота била покривена боровом шумом, а сада неће бити више од неколико дрвета. За секиром је ишла стока и онемогућавала подизање нове шуме, а и онде где стока није шуму затрла, место борове дигла се букова шума. Врло често после шуме дошла је испаша, а после извесног времена, вода је са брда земљу спрала, те је остао камењак. Што има борове шуме, приватна је или државна својина; општинске шуме су у већини случајева упропашћене.

Луч и катран добива се сада у Мокрој Гори, у Кремнима (мање), у Семегњеву (више), у Јабланици (највише), у Доброселици (средње), у Драгилица (мало) и у Негбини (врло мало). У ових 7 села рачуна пок. Ратко В. Туцаковић, порезник (коме за знатан део података благодарим) да се баве у 500—600 кућа до 1000 људи израдом луча и катрана. Свака кућа пече катран обично 5 до 6 пута, а по некада 10 до 12 пута годишње. Годишња количина испеченог катрана не може се лако оценити. Статистика није вођена, а на рачунање појединих произвођача не може се ослонити. Помињана је количина од 2,000.000 кгр., што изгледа невероватно. Од израђене количине прода се 10 до 20 од сто у округу ужичком, а остало се распрода по свој Србији.

За израду луча и катрана употребљава се смоловито стабло црног бора 1—2 метра од земље, чворови и корен. Остало се дрво употреби за грађу. На цену луча и катрана упливише

потреба и тражња за једним или другим. Кад настане доба сушења шљива или печења ракије, онда се луч троши, а кад се суве шљиве преносе, онда се катран тражи. Ако је тражња луча велика и цена добра, онда се из слабијег луча израђује катран; ако је пак већа цена катрана, онда се из бољег луча катран ради. Цене су лучу у самом месту производње 2—2.50 и 3—4 дин. 100 кгр., и то према смоловитости истог. Цена је катрану на месту производње 14, 16 дин. 100 кгр., изузетно 8—10 дин. 100 кгр. Све даље од места производње скупљи је, тако да се у најудаљенијим местима продаје и по 30—40 дин. 100 кгр. Цене зависе и од родности године и новчаности сељакове и потрошачеве. Израдом катрана и луча баве се људи; остали чланови породице обделавају поље и баве се сточарством. Сиромашнијим је стално занимање производња и пренос луча и катрана.

Прераду и пренос катрана врше сами произвођачи. Један тера било неколико коња, натоварених овим производима, или коњским колима, ако је пут погодан. Често се здружи по 5—6 произвођача са 10, 20 или 30 коња, па иду заједно. Храну за себе понесу, а коње узгред напасају било успут било на приватном земљишту, где нема газде, или на општинском. Тако трошак до Крагујевца и натраг није већи лети од 1—2 дин.; зими више стаје пут због хране коња. Живот је врло бедан, како људи тако и коња.

Често однесу катран или луч, а донесу кукуруз, који код њих тешко успева. Од 100 кгр. луча (по рачуну катранџија) добива се 10—20 кгр. катрана, и то према смоловитости. Средњи ће износ бити 10 од сто.

Катран се производи у гломачама. Гломаче су округле, или четвртасте рупе, које се ископају у страни брега, и то 2 метра у дубину, са дном од 1—2 метра у пресеку, а 2—4 м. у врху. Бокови се убију и углачају добро, да се не би земља осипала. Ако су гломаче сталне, онда се патошу даскама, по даскама набије се слој иловаче. Што су бокови тврђи и глађи, у толико је катран чистији. На дну гломаче прокопа се канал-јарак, дуг 0.60 до 1 м., који је у вези с малим резервоаром (сантрачем), где кроз јарчић — канал катран утиче.

Када је гломача довршена, попуни се исцепаним лучем, у комадима дужине 0.20—0.30 м., а по 2.50—5—7, 5—10 см. дебљине, и то тако, да при врху, ван гломаче, образује купу.

По дрвима се метне слој иверја лучевог, а по овом иглице; на површини се запали пламен, те ухвати и луч испод иверја. После два сата купа се засипа влажном земљом свугде сем врха, кроз који одилази дим и тих пламен. При овоме горњи део луча сагорева, а слој испод њега загрева се и испушта смолу која делом (гасовитији део) иде у пламен, а делом цури на дно. При овоме се чује цврчање, и то за прва 24 сата. После 48 сати отвори се вентил за катран, који је дотле био затворен, кад отпочне цурити катран у сантрач. Чим се отвори вентил одмах се почне помало са гломаче, прво земља, па после и пепео и угаљ скидати, да се ватра не би у гломачи угасила, и то скидање иде постепено доклегод ватра постепено не дође до дна. За све време док гори ватра у гломачи, катран непрестано цури кроз јарчић у сантрач. Печење траје 5 до 6 дана у гломачама, које дају 500 кгр. катран, 8 до 10 дана у гломачама, које дају 1000 кгр. катрана. Ради се преко целе године, али се не сме потпалити кад пада снег, или киша; а кад се гломача распали време не шкоди. Луч за катран треба да је по могућству сув. Од сировог луча добива се катран, који има воде. Често се и у добре катране меша вода, да би тежи били. Угљен који се добива при горењу, баца се.

Катран се кутлом вади из сантрача и сипа у мешине, или у бурад од зејтина, која хватају 180 до 200 кгр.

Раднику, који надгледа печење катрана, плаћа се за дано-ноћни рад 2 дин. дневно. Онима што ситне луч 1 до 1.50 дин. дневно. Двојици радника потребан је дан рада, да дрво оборе, стабло исцепају и жиле изваде. За 1000 кгр. луча потребно је 3 до 5 дрвета. За 500 кгр. катрана 2500 кгр. луча, узевши да луч даје 20 од сто катрана. Толика количина катрана стаје 70 до 80 дин. или 14 до 16 динара 100 килограма.

Пошто се продајна цена такође креће око 16 дин. излази да се рад око сечења и цепања дрвета, као и око надгледања гломаче не рачуна, или ако се то рачуна, не рачуна се дрво шта кошта. Кад је луч скуп, проберу што је боље и продаду, што се пак не може употребити као луч иде у гломачу. Израђени катран произвођач носи својим коњима, како би надницу истерао.

Планински терени, на којима су ова села, искључују знатну пољопривреду, те су становници овога краја принуђени да живе од сточарства и прераде шуме. Ако се продужи сатирање шума, неће требати ни 50 година док се сва сатре.

Опстанак становништва на овоме терену зависи од држања шуме, и то не само због израде луча и катрана, него и због израде грађе и качарских предмета (н. пр. у Рожанству у Никојевићима).

Становништво се намножило, а при непромењеном, екстензивном газдинсту осећало је потребу за проширење попаша. Како је пак држава своје попаше — сувате у Златибору давала под закуп трговцима, а ови је чували од сељака, то је ширење попаше ишло на рачун шуме, и то је главни разлог зашто је шума упропашћена, а не као што се обично мисли, да је производња луча и катрана упропастила шуму. Страшно, али нужда закон мења. И у другим местима, где није било борове шуме и њене прераде у луч и катран, шуме је нестало због потребе попаше и оранице.

Без шуме ови становници не могу опстати. Али је прва потреба смишљати како да се ова одржи, што није интерес само ових становника, него општи привредни интерес. Да би се шума одржала потребно је смишљати како да се са досадашњим попашама изађе на крај, како оне да се поправе и да задовоље потребу становништва. За одржавање шуме потребан је добар закон о шумама, како за одржавање овдашњег стања, тако и за њихово рационално газдовање и пошумљавање голети. Било би довољно, када би се становницима златиборског среза дали сувати као компензација за испашне терете, који по природи не могу да служе за праву попашу, и која би се одузела од општине и приватних и пошумила; у исто време амелиорацијом планинских попаша, како се то ради на тиролским и салцбуршким алпима, добио би се један део одличне испаше од оног бољег дела садашњих испаша које се не би пошумиле. Уступање златиборских сувата околним селима било би врло корисно, кад би се условило и важило за задружно газдовање, уз задружну прераду млека.

Рационално искоришћавање шума не само да не забрањује него и заповеда искоришћавање смоловитости корена и доњег дела стабла црног бора. Јер искоришћавање корена најбоље се врши за израду луча и катрана. Врло је корисна и израда терпентинске смоле, односно терпентина, што се такође добива од стабла.

Добивање катрана врши се код нас примитивно. И ако је једна врста суве дестилације, опет јој најскупљи производ

сагори и изгуби се, а то је лучево уље и сирово дрвено сирће. Добивање катрана, поред добијања лучевог уља и сировог сирћета, може се видети у околини Торгау (провинцији Саксонске), у Лужуци (у Саксонској), у Пољској, Русији, Шведској, Финској и Америци. У Торгау се у рационалним радионицама добива катран на овај начин. Корење од црнога бора исече се у комаде, пошто се кора скине; комади се мећу у пећ од ватросталних цигаља, која има облик главе од шећера. Ова пећ има на угнутом дну цев за одвођење тежих гасовитих производа дестилације. Пећ се споља загрева ватром; а цев води у резервоар. Из цеви има одвод за лаке гасовите, водене и уљне производе дестилације, која пролази кроз табарку за хлађење, где се претварају у течност. Цев се завршава у једној флорентинској боци, где се одваја лучево уље од сирћета.

Лучево се уље после тога ректификује дестиловањем преко креча и дрвеног угља. Лучево уље се употребљава место терпентинског, и то за све простије употребе. Код нас долази у трговину под терпентинским уљем највећи део лучевог уља. У Русији се ради у кућевној индустрији. Вредност годишње израде је тамо 1,500.000 рубаља.

Од 1000 кгр. у пола сувог доброг луча добива се 35—36 кгр. лучевог уља, 250 кгр. катрана, 160 кгр. дрвеног сирћета и 210 кгр. угљена. Ови подаци су из америчке производње. Од 1000 кгр. борове струготине добива се у Америци 20—25 кгр. лучева уља. Од 1000 кгр. луча наш произвођач добије 200 кгр. катрана, у вредности 30—40 дин. Док Американац од тога добије 250 кгр. катрана, (37.50 дин.), 35 кгр. лучевог уља (35 дин.). Без дрвеног сирћета и угља добије два пут више од нашег произвођача. При рационалном раду принос је дакле два пута већи. Такав би рад много значило за 500—600 кућа, које се код нас баве производњом катрана. Због тога би вредело, да се министарство народне привреде за ово заузме; да проучи пећи у Торгау, па да у једном селу (можда у Јабланици) подигне такву пећ, где би се примером показала корисност ове пећи. Монтирање ових пећи сигурно не би више стало него израда једне сталне гломаче.

* * *

Друго искоришћавање смоловитастих борова је: добивање смоле, а из ње терпентинског уља. Смоле и терпентинског уља

добива се највише у Северној Америци, после у Француској, а мање у Аустрији, и то из борова у Бечкој Шуми и околини Винер-Најштата, а и у другим земљама. У Америци је нерационално пустошење шума, у Француској и Бечкој Шуми рационално. По књизи: »Die aetherischen Oele« von Dr. E. Gildmeister und Fr. Hofman, Leipzig 1899. исписао сам начин добијања терпентинског уља у Северној Америци, Француској и Аустрији.

Добивање терпентинске смоле у Америци.

У првим сувим данима пролећа, обично у априлу, усече се у борово стабло, једна до једна и по стопа од земље, једна рупа — усек. Дужина рупе је 35.5 см., а дубина 15—18 см. тако да рупа може да ухвати најмање литар смоле. Ако су борови дебљи онда се насече с друге стране стабла друга рупа. Чим почне у пролеће сок да се пење, кора се са сваке стране рупе у 5 см. широким и 20 см. високим ушицама, сасече помоћу секире до мезгре. По томе почне сок да тече, више или мање, према температури ваздуха, и слива се у рупу. Према топлоти ваздуха и интензивности образовања у циркулацији сока, сваке или сваке друге недеље кора се даље скида. Ово траје докле год траје топло време, обично до краја октобра. Рупа се пуни из почетка и при топлој температури просечно сваке друге или четврте недеље, а из ове се вади смола, која се прилепила. Идућег пролећа рупа се или наново усече и кора ољушти на истом месту, или се то место остави, па се те идуће године с друге стране дрвета усече. Фармери, који се тиме баве, имају бакарне казане са капацитетом од 800 галона (галон је 3.785 литара), дакле 30.280 литара. Казани напуњени смолом прво се загреју, затим се сипа танак млаз воде, а пара, која се развија, спроводи се кроз цеви, а цеви се хладе. За овакву радњу са казаном потребно је 4000 акера добре шуме. Иста је подељена у 20 парцела и има 10.000 усечених рупа на стаблима.

Према дебљини стабла, код дебљих се усецају више од једне (и четири, при потпуном пустошењу шуме) рупе. Број рупа распореди се на 4—5000 дрвета, која обично заузимају простор од два акера.

Од 10.000 рупа добива се, при рационалном раду, приликом сваког црпљења 40—50 буради смоле од по 280 фунти. Прве године добива се на оваквој парцели (из 10.000 рупа или

4.000—5.000 дрвета) 270 буради по 280 фунти смоле, а ољуштене смоле 70 буради. При дестилацији се из сваког бурета смоле добије 7 галона (26.495 литара свега), а од ољуштене смоле од сваког бурета 3 галона (127.12 кгр. једно буре). Или 30 буради терпентинског уља по 45 галона и 260 буради калофоније од сваког акера.

За време прва 2—3 месеца скупљена смола је беле боје, и даје најфинији квалитет. Доцније је више или мање жута, и даје лошији квалитет. У другој години је мање смоле за 10 буради, али ољуштене смоле има 120 буради. Количина терпентина је 40 буради по 45 галона и 200 буради калафоније. Другогодишње терпентинско уље је с првогодишњим подједнако, али је калафонија жућа.

Дрво треба оставити неколико година недирнуто, па да се опет прави рупа с друге стране, или како је у последње време почето, да се усек не прави него да се узима суд од лима, који се приљуби уз усек у кори, како би сок у њега утицао. На имању од 4000 акера добије се за четири године 120.000 галона терпентинског уља, 52.000 буради калафоније првог квалитета, 4.000 другог и 2.400 буради трећег квалитета.

Терпентином и смолом на светској пијаци владају северно-америчке државе. Производња је у малим и средњим фармовима (ретко у великим), обично црначким. Број фармова, који су узети тога ради под закуп друштава за земље, био је 1905. год. 1285; капитал 6,961.185 долара. До 1905. године производња је стално расла, од те године опада. Опадање долази од пустошења. Тек од неколико година друштва за земљишта почела су да уводе рационално добивање терпентина и смоле. Производња се није могла концетровати, него је остала на малим радњама.

1905. год. извезено је 15,894.813 галона терпентина и 2,310.275 буради смоле. Око 50 од сто производње терпентина и 34 од сто смоле потроши сама Америка. Експортује се највише у Енглеску, Немачку, Холандију и Аустрију. Стално опадање производње забринуло је потрошаче.

Деценијама су шуме пустошене у Сједињеним Државама, а није се пошумљавало, тако, да су огромне просторије опустошене. Од неколико година посветило се томе питању, и гледа се да се спречи пустошење. Као мера уводи се т. зв. »бехер или цапфсистем«. Пре је у дрвету бушена рупа, али

тај систем не само да је рђав за дрво, него и за производњу. Дрво, у којем је избушена рупа, усек, јачи ветар обори; пожар траве такође је опасан за шуму, јер се лако упали усек са терпентином. Код »бехер — и цапфенсистема« не постоје ове незгоде. С једне стране скине се кора на два места уздужно од дрвета; два олука од никленог лима, који стоје правоугално један на другом, уметну се, а на дну се утврди судић (бехер). У овај се судић слива терпентин. Ово шума у Америци што је, довољно је за производњу 15—20 година. Отпочета је понова сува дестилација боровог дрвета зашта се употребљују дебеле гране. Производ је сад бољи, и може се место терпентина употребити.

Француски терпентин.

У Француској се добива терпентинско уље из бора са морских обала (Pin из maritime Poiret), и то највише у департману Жираод и Лоар. Терпентинска смола добива се на тај начин, што се при почетку мезграња, циркулације сока, на дну дрвета одсече кора до мезгре, у висини 30—40 см., ширине 10 см.; испод усека утврди се за дрво лимани или земљани суд у који сок утиче. Усеци се, према температури и трајању цурења сока с времена на време уз дуж повећавају; тек пошто зарасте исцрпљени усек, на противној се страни идућег пролећа усече један или два нова. Пражњење судова бива по потреби. Скупљена смола у близини се дестилује, а уздуж пресека скупљена смола продаје се. Усецање дрвета бива кад дрво достигне узраст од 20 до 30 година, а траје код нормалног дрвета при рационалном раду 100 година. Дуго употребљавана дрвета се по свршетку сезоне посеку и употребе за грађу. Сто стабала западнофранцуског бора дају годишње просечно 360 кгр. терпентинске смоле, која садржи 15—18 од сто терпентинског уља. Дестилација бива у бакарним казанима од 300 литара, преко слободне ватре, у коју се уводи водена пара. Остатак је жута калафонија. Ако се дестилација врши без увођења водене паре, онда калафонија загори и добије мрку боју.

Аустријски терпентин.

Израда терпентина ограничава се на бечку шуму. Тамо служи у околини Медлинга, Феслау и Најнкирхен црни бор (Pinus Laricio Poiret) за добивање терпентина. Добива се по американском начину. Због необичне кржљавости дрвета, рад

почиње тек од 50 година старости дрвета. На подножју стабла се усече угнута рупа за скупљање смоле. Изнад рупе се кора и лика савијеним чекићем с времена на време исече, у висини 15 см. Смола тече из усека у рупу, где се скупља. Идуће године изнад зарасле рупе опет се скине кора за 15 см. Да би сок могао брже да тече, направи се од дрвених цепчица канал. Главно место производње је Винер-Најштат. Годишња производња терпентинског уља цени се на 4000 метарских центи.

* * *

Америчани су, дакле, гору опустошили; производња не може дуго трајати. Због тога су се појединци почели да селе у борове шуме Мексика, где заснивају индустрију терпентина. Французи раде рационално; управа државних шума издаје под закуп борове за експлоатацију смоле, и то по прописним правилима. Сто килограма америчког терпентина стају 68 франака у Антверпену (цене се често мењају.) Подвоз до Београда износи 7 дин. царина 25 дин. Сав трошак до 32 дин. Према томе оцарињени терпентин стаје у Београду 108 до 110 дин. 100 кгр. Цена обичној калафонији је у Београду 25 дин. 100 кгр. Од сто борова добива се 360 кгр. смоле, а из ове 20 од сто (како је из наше смоле добио г. Мита Ђорић по једној проби), или 72 кгр. терпентина. То чини вредност 80 дин. Вредност је смоле (277 кгр. по 25 дин. 100 кгр.) 69 дин. Дакле производњом смоле и терпентина добива се 149 дин. за 100 борових дрвета, или од једног бора 1.49 дин. годишње.

За борове, који би се у року од 3 године секли, требало би узети поправљени американски систем; за борове, који ће служити од своје 30 до 100 године, француски.

Како је добивање терпентина и колофоније један велики интерес, како околног становништва, тако и државе као поседника шуме, то би што пре требало да отпочне искоришћавање борове шуме производњом терпентина, па ма за прво време то било и у сопственој режији, како би се производња одомаћила.

Производња терпентина, и побољшани начин израде катрана у вези са производњом лучевог уља, као и рационално шумарство, пошумљавање голети и мелиорација пашњака, били би средства, да се материјално стање становништва среза златиборског знатно побољша и да се омогући развитак и напредак тога краја.

20. ДОМАЋА ИНДУСТРИЈА У УЖИЧКОМ ОКРУГУ.

I.

Лончарска кућевна индустрија, у селима: Злакуси, Потпећу и Рогама.

Од старина раде се у селима Злакуси и Потпећу (општина потпећска срез ужички) и Рогама (општина рошка, срез пожешки) лонци обли и са дршком, црепуље и пржуље за печење јањади и ћувече. Пре се радило поред пољопривредног рада, али их сада има, који то искључиво и стално раде. У Злакуси има 40 кућа, у Потпећу 60 кућа, а у Рогама 80 кућа, које се баве лончарством. Од ових половина ради стално, а остала половина, када од пољопривредног рада доспе. Поред ових један ради у Врањанима (срез ариљски) и један у Крвавцима (срез ужички). Подела је посла у толико изведена, што се у Рогама раде црепуље, а у Потпећу и Злакуси лонци. Понеки у Злакуси и Потпећу раде и црепуље. Лонци и црепуље су сиве боје, неглеђосани, лонци дебљине око 1 см. и црепуље 1½—2 см., јер црепуље су нешто дебље. Са појавом штедњака (шпорета) на селима поједини раде и лонце за штедњаке али не сви, јер их је теже радити. Лонци и црепуље раде се из плаве иловаче, која се вади у селу Врањанима (срез пожешки) и калцита (кристалисанога кречњака), кога зову врстом а ваде га у Рупељеву (општина рошка). За израду употребљује се половина иловаче а половина жареног и млевеног калцита. Мајдан иловаче одакле доносе иловачу њихова је заједничка својина по тапији, коју им је кнез Милош уступио, неплаћајући никакве аренде селу Врањанима. Село је то захтевало, али је на основу тапије одбијено. Мајдани су дубоки 3—4—10—20 метара, раде их у облику рупе за бунаре без икаквог осигурања, па када дођу до иловаче онда иду у страну опет без икаквог осигурања, тако да је било често несрећних случајева од одроњавања и затрпавања земље. Када пада киша, мајдан се одроњава и онда га треба поново чистити, што кошта доста рада. Нема чекрка којим би извлачили земљу, него земљу у врећама извлаче на конопцима три човека. Вади сваки где оће и кад оће. Од државног пута код здравчинске механе на путу Ужице—Пожега па до Врањана има 1½ сат пешице, Пут је широк три метра и у кишно доба је много рђав, тако

да тону кола у њему, те се њиме од октобра до априла једва може да прође. Општина неће никако пут да оправи. Када иду из Потпећа у правој линији са коњима, јер колског пута нема, преко Горјана, онда стижу за три сата до Врањана. А ако иду са воловским колима путују, јер је заобилазно преко Пожеге, читав дан. За вађену земљу, јер сада један сељак из Врањана вади, ако сам не вади, плати по 0.20 Дин. од 100 кгр., а за дотеривање 100 кгр. земље до Потпећа плаћа се до 1.20 Дин. *).

Мајдани за калцит су својина Рупељева, а имају и појединци. Мајдани су дубоки 5—15 метара па се одрањавају и пресипају. Немају чекрке, него се калцит на конопцима, рукама извлачи. Пут је врло рђав и има даљине 2½—3 сата до Потпећа и до Рога 1 сат. До пола пута се вуче или на леђима или на коњима, а тек одалте може колима али врло тешко. Камен се пече да се распадне, и то треба за 100 кгр. камена један коњски товар дрва. После печења се туца. Туцање се врши на ступи, која је удешена као за трвење конопља. То је двокрака полуга, која је у средини подупрта; на једној страни има гвоздени маљ, а са друге се стране подигне притискујући ногом, тако маљ пада у ступу и туца. После туцања се на ситима гвозденим сије. Сита су онаква, каква се употребљује за пројино брашно. За вађење калцита се плаћа 0.20 Дин.; подвоз је 1.20 Дин. од 100 кгр.; 100 кгр. камена да се истуца потребне су три дневне наднице. Покушавано је, да се меље камен на обичној воденици за жито, па се није дошло до повољног резултата. Покушавано је, да се камен по печењу прелије водом, да би се дао лакше уситнити, но тада је давао житку масу, јер је повукао воду. Товар дрвета коњски кошта од 40—60 пара дин. Печење бива на равни у слободном простору и на тај начин, што се подметне дрво, горе се стави камен и покрије дрветом па потпали. Земља се овлажи водом па се остави да стоји 24 часа, потом је газе ногама и то 100 кгр. четири сата. Потом се додаје туцан камен, који мора бити сув. Додавањем на 100 кгр. земље и 100 кгр. камена добија се 80 комада лонаца малих и великих или 40 црепуља. За црепуље треба да је камен нешто крупније уситњен. Овох 80 лонаца или 40 црепуља могу да се израде за недељу дана, и то три дана се

*) Све у предратним ценама.

спрема и набавља материјал, дрво, иловача, камен, а три дана се праве лонци или црепуље и пеку; лонци и црепуље раде се у кући на колу, које се левом руком окреће, а десном лонац и црепуља ради. Суше се када се хита за два дана, а када се не хита 3—4 дана и то на тавану више огњишта. Пече се на сред равни исто као и печење камена. За сушење 80 лонаца потребно је коњски товар дрва. Лонци се могу и у соби да суше а црепуље не могу. Печење траје два сата. Сиров лонац је црн, а кад се испече побели па се тада и вади. Покушавали су да пеку у лончарској пећи, па се није добар успех постигао, а за печење 80 лонаца треба три товара дрва. Горе је понестало, а и поскупила је. Роге имају општинску шуму и сваки сече бесплатно. У Потпећу и Злакуси то није случај. 50 комада црепуља, када је угажена земља, могу да се израде за два летња дана. Сиромашнији раде преко целе године, богатији преко зиме а у лето када доспу. Сељаци у Злакуси и Потпећу који немају горе не раде од Божића до частног поста, а ко ради има мало користи: јер су дрва скупа, пошто се много троше, јер се лонци на равни пеку. Међутим то би време најзгодније било за израду, јер баш онда нема пољопривредног рада. Има их који код другог богатијег раде под надницу и то зими за 40, а лети за 70—80 пара на дан поред хране. Не раде за стовариште, нити пак раде зими да би лети могли пећи. Цена лонаца је 80 комада 6—10 динара — обично 6 динара. Иста је цена и за 40 црепуља. Најбоља им је цена лети и с јесени, јер онда потрошач — сељак има пара, а и прекупци долазе из Студенице, Ивањице, ваљевског и подрињског округа, који колима ову робу разносе по свој Србији. Ти прекупци купују ђутуре и то обично бољу робу, јер се таква исплаћује кад се извози. Продаја се врши у Ужицу, Пожези, Чачку, Горњем Милановцу, на пијаци пазарног дана и на вашару, и ту им је дозвољена слободна крчма. Што не прода пазарног дана као на пример у Ужицу, онда оставља за идућу суботу код некога магазације и за то плаћа 20—40 пара дин. за оставу. Ивањица, Бајина-Башта, Мрчајевци, Краљево, Крушевац, Ваљево, Љубовија, не допуштају слободну продају — крчму ни на вашару ни на пијаци, него лончари морају да продају трговцима ђутуре, па ако су остали без новаца, морају бити задовољни оним ценама, које им понуде трговци. За ово се нису жалили Министарству

Народне Привреде. Сада се све више и више шири израда и потрошња и то и у најудаљеније крајеве Србије од Ужица до Неготина, Пирота и т. д. Јело кувано у оваквим лонцима је укусније и слађе, те и они сељаци који су се служили лонцима од ливеног гвожђа, сада радије ове лонце узимају. Лонци за штедњаке троше се доста по Шумадији. У Потпећу продају се по 12 динара 100 комада, а у Шумадији 20—30 до 40 динара. Када лончар путује, узме за товар лонаца товар жита или 12 динара; потроши за себе половину, на путу се бави седам дана и осми дође кући. На коњима носе у Ужице, Ваљево, Пожегу, Лозницу, Крагујевац, Аранђеловац, Краљево, Чачак, а са колима иду даље. Ни десети лончар нема коња, јер га нема чиме да храни. Када се сваке недеље изради и прода 80 лонаца и узме 6—8 динара и од тога се одбије 2.40 за подвоз земље и камена онда остаје 5.60 динара, а ако нема својих или општинских дрва него узме 5 товара дрва по 40 пара што износи 2 динара, остаје му 3.90 динара, као принос од недељног рада. За 52 недеље, а толико нико не ради, било би 187 динара. Узмимо да ради 40 недеља, онда износи 144 динара. Ако нема коња, него га узме за пазарни дан под најам, онда износи недељно рад 2.60 динара, дакле ни пола динара дневно. Ово није никаква зарада али се занат не оставља пошто су села брдовита и сиромашна, нарочито Роге, чија је земља посна, и кад неби радили занат неби могли ни половина у селу да опстану. Срећа је још за Роге што има општинске шуме, где може сваки лончар да сече за печење црепуља дрва колико му треба.

Шта би требало учинити за развиће и потпомагање ове знатне занатске радиности код нас, питање је велико и треба озбиљне штудије. Ми пишемо ове редове и ако нисмо имали довољно времена у месту производње, да би могли исцрпно сва питања проучити. Међутим налазимо да је крајње време, да се почне наша јавност са питањима ове природе бавити, да се та питања почну проучавати и тиме о важности овог питања сваки увери. То ће све имати као последицу уверење, да треба учинити све што је потребно, да се ова индустрија одржи и усаврши.

За сада изгледа да би требало учинити ово: Прво отворити у режији општинској мајдане иловаче, и осигурати их, да се не би земља одасипала и рушила, непотребан рад трошио и људи гинули. У исто време требало би инсталирати чекрке ради извлачења земље. Друго, да се пут од здравчићске механе до Врањана о трошку округа оправи да се може у свако доба колима ићи. Треће, да се о трошку округа начини колски пут преко Горјана до здравчићске механе, да се неби губило време у одвозу иловаче и да се подвоз појевтиња. Четврто, да се и камен вади у режији општинској у Рупељеву, окна осигурају од рушења и материјал чекрком извлачи, и по цени коштања даје. За чекрке и осигурање окна требало би да се постара сама општина, а право на вађење имао би свако, као што је и до сада било. Пето, да се пут од каменог мајдана до Роге односно до Злакусе и Потпећа изради о трошку те две општине, јер се сада лончари жале што их нема ко да натера да тај пут подигну. Шесто, да се како има водене снаге, за рачун општине подигне модерна млевеоница, уз припомоћ државе у општинској режији, а млевен камен да се даје по цени коштања, да би отпао тај најтежи посао туцања камена од кога многи у младости пропадају. Сем тога требало би укинути забрану крчмљења на вашарима. Седмо, да се пошумљавањем врлети допринесе омогућавању добавке јевтиних дрва за доцнија времена. Осмо, да се проучи питање о пећима, да би се постигла велика уштеда у потрошњи дрвета. Девето, да се отвори школа за формовање лонаца, јер сада само понеки умеју да раде лонце за штедњаке, а ови ће се све више трошити, а сем тога да се сељаци поуче и прављењу других предмета од иловаче. Десето, да се испита иловача и камен који се употребљује, па да се види шта би још могло од садашњег материјала да се ради поред досадашњих израда, а што би се боље исплаћивало, као на пример штајнгут или штајнцуг, јер када постоје вредне и радне руке, онда је лако нову индустрију увести. Школа би могла у томе много помоћи, јер би имала пећи где би се камен могао пећи само уз наплату цене коштања. Школа би могла за кратко време да примером покаже и помогне, да се уведе точак за израду лонаца и црепуља који се ногом покреће и на коме би се могло лакше и брже радити, јер онда обе руке могу да обличе лонац. Једанаесто, да се покуша, ако је могуће, да се помоћу државе организује задруга, бар за заједничко продавање израђевина. Не морају по њих двадесет бити на једном

пазарном дану, задруга би сама продавала а сем тога она би их кредитирала на основу израђене робе, тако да би могли и зими да раде, јер би им она давала довезен и млевен камен, иловачу и дрво. Задруга би могла да набави машину за млевење — мешање иловаче, место напорног гажења ногама. Дванаесто, да се проучи питање, да ли би те лонце требало глеђосати и шта би тиме они добили. Израда лончарије и у Немачкој је ручни занатлијски посао, који се није могао машинским радом заменити. Осим машине за мешање иловаче, која се са гепелом коњским покреће у Немачкој, лончари немају никакве машине за рад. Према томе овој индустрији не прети ни сада опасност од фабричког рада, не треба велики капитал, па се може са малим и помоћи.

И ако смо мишљења, да ће се доласком жељезнице у Ужице и употреба раширити, опет би била срамота оставити ове вредне људе самима себи, као што је то било до сада.

II.

Кућевна индустрија брезових метала, у Губиндолу и Трнави.

Брезове метле израђују се у Губин-Долу (општина рибашевска) и Трнави (општина каранска). Оба су села једно до другог на подножју Црне Косе. У Губином-Долу раде метле 50 кућа, и у Трнави 30 кућа. Метле без дрвене дршке радиле су се одавно, а последњих 10 година почеле су да се раде метле са дрвеном дршком. Метле се раде од новембра до марта, т. ј. док не почне листати бреза. Метле раде сиромашнији сељани. Пруће добијају из општинске горе бесплатно, али је тамо готово нестало. Сада се надничи један дан за грање за 100 метала или се од грања израде метле па се $^1/_3$ да сопственику грања, а за рад се задрже $^2/_3$. У оскудним се годинама ради више него у родним годинама. Дневно може да се изради 30 комада метала без штапа, а са штапом мање. 100 комада метала продаје се у месту 4.50 до 5 динара ако су са штапом, а 3—4 динара ако се без штапа.

Обично један раденик изради толико метала, колико може да стане у једна до двоја рабаџијска кола. У једна кола може да стане 700 комада. У Београду их продају по 8 динара

100 комада без штапа, а са штапом 12 динара 100 комада. Рабаџије истерају себи 5 динара подвоза до Београда. У Београду се догони 15—20.000 комада, које се делом ту троше а делом продају за источне крајеве Србије, као Неготин, Зајечар, Свилајнац, Паланку и Ниш, а рабаџије ужичке сами носе метле у Ваљево, Шабац, Обреновац. Метле на штапу пре су биле скупље, а сада су јефтиније. Пре су биле 17—18 а сада су 10—12 динара, јер су штапови врло рђаво утврђени, тако да у магацину пола штапова отпану. С тога разлога их нерадо узимају. Кад би бирали још тање грање и боље га ликом везали или ексером дрвеним уковали између места везаних жицом, онда би могли по 5—6 динара 100 комада скупље да продају. Ове метле потисле су метле од вриска, које су доношене из Крањске, а стајале су 16—18 круна 100 комада. Царина је сада 50 динара од 100 комада, а по уговору 10 динара од 100 кгр., тако да се неће са стране доносити.

Да би се спречила рђава израда, која тако убија цену, требало би наредити, да се од самих бољих мајстора образује комисија, која би прегледала све метле за извоз и само добру робу пуштала да се извози, јер би том мером добили два пута већи новчани износ него сада. Тако исто би требало побринути се, да у општинској шуми има увек за израду метала довољно брезе.

III.

Кућевна индустрија дрвета у округу Ужичком.

У селима Рожанству, Сирогојну, Гостиљу, Алином Потоку, Кривој Реци, Чајетини, Љубишу (срез златиборски), Никојевићима, Скружити, Равнима (срез ужички), ради се качарски занат, и то бурад за воду, котлови за заватање воде, качице, чабрице, парионице за прање рубља, капци за казане, табарке за казане, каце за џибру, чаброви за воду, каце за метање купуса, прављаче и шафољи. Ове качарске израде раде се од јеловог, смрчевог и боровог дрвета; борове су скупље, постојаније и тврђе. Ова индустрија је пресађена из Дражетића из Ново-Пазарског Санџака пре сто година. Прво су почели да раде: Јевта, Миле и Обрад Гаговићи-Цицварићи. Они су тај занат пренели из Дражевића, кад су се настанили у Никојевићима, а од њих су други научили и тако се даље

посао раширио. Сад овај занат раде у Николајевићима 17 кућа, у Рожанству 60 кућа, Сирогојну 5 кућа, у Алином Потоку 10 кућа, у Кривој Реци 5 кућа, у Гостињу 4 куће, у Равнима 8 кућа, свега око 117 кућа. Ово је по податцима које сам ја директно добио. По податцима Милоша Ј. Смиљанића, општинског деловође у Равнима, има 130—160 кућа које се овим занатом баве. У Рожанству се највише ради, јер је земљиште рђаво, горе него у Никојевићима. У местима где се ради нема игласте шуме нарочито у главним местима као у Рожанству и Никојевићима. Дрва борова доносе се из државне шуме Вучјака; јелова и смрчева дрва доносе се из Јабланице и Муртенице. Од Никојевића до Вучјака и Јабланице има 7 сати коњем, а до Муртенице 6 сати. Дрва се преносе коњима јер нема колског пута; и постоји један пут преко Чајетине за Ужице, али је он много заобилазан, па се њиме нико за довоз дрва не служи. Пре су им дозвољавали у Вучјаку и Муртеници да могу по такси купити по неколико дрвета, али како се из Муртенице сече гора за стругару ужичке ткачке радионице, од тога времена им не дозвољавају сечу у државној шуми. У раније доба било је горе ближе, као у Чиготи, а сечено је без питања, сада им пак по њиховом казивању много сметају шумари на путу из Јабланице за Рожанство, Никојевић, пошто они купују гору за њих од сељака у Јабланици, Доброселици, Драглици и Белој Реци или им мештани тих села доносе. У Јабланици купују код стругаре г. Саве Дидоновића, или из шуме г. Јоце Гмизовића. Коњски товар, када сељак сам оде, купи на лицу места за 1 динар; осим тога за коња надницу, а поред тога надницу за њега, тако да га товар кошта до куће 3 Дин.*) Дрва се одсеку у дужини од једног метра, расцепе на половине и четвртине и тако товаре и доносе или им јапију доносе у села становници из близине шуме и продају по 1.80—2—2.40 динара*) товар. Овако донета јапија је већином из државних шума шверцована, јер када се на суду од стране шумара оптужио онај који је купио јапију, онда продавац не признаје да је продао. За израду судова није добро свако дрво, оно мора да је цепко т. ј. да се даде лако цепати, јер се онда лакше и брже ради. Судови су или са дрвеним или са гвозденим обручем. Цена судова варира према исходу рода године. Боље године боље су и цене, тако

*) Све у предратним ценама.

за мале буце цене варирају од 0.80 до 1.20 динара, за велике пак 1.60 до 2.40 динара комад, ако су оковане шином и од борова дрвета. Цена за чаброве за воду, чабрице према величини варирају од 1.20, 1.40, 1.60, 2 до 3 динара, средње цене, када су горе године спуштају се за 0.20—0.40 динара од комада, а када су боље повишавају се 0.20—0.60 динара од комада. Кутлови, продају се борови оковани по 0.70—0.80—1 динар комад. Капци за казане 3.50 динара при слабој цени, по средњој цени 4 динара, а по доброј цени 5—6 динара; за табарке слаба цена је 7—8 динара, средња 9, а добра цена 10—12 динара; перионица од 4, 5, 6, 7, 8 и 10 динара; каце за купус 5, 6, 7, 8 и 10 динара. Од товара дрвета добија се 8—10 качица по 10 литара садржине, тих 10 комада раде се три дана и могу да се сада продаду комад по 60—80 пара дин. Тако исто од товара дрвета могу да се израде 10 буца и то за четири дана, а такву буцу може да прода 0.60—0.70 динара комад. На три буце иде гвоздене шине један килограм, а једно кило шине купују по 0.50 динара. По овоме за три дана рада може да се добије радећи качице 6—8 динара, када се од тога одбије 3 динара на дрво, остаје 3—5 динара, али то још није чиста зарада, јер се израђена роба мора још товарити на коња и догонити на пијацу у Ужице, Чачак и т. д. и око тога дангубити. Али сељак не долази сваке суботе на пијац са робом, већ веће количине донесе, те је надница његова и за коње у пола, тако да је за 3½ наднице добио 2.50—2.90—4.50 динара. За 4½ дана радећи буце добије 6—8 динара, од тога три динара за дрво, 0.50 динара за шину, коњска дангуба и његова дангуба за продају, тако да му остаје за рад 3 динара. Оваквих качица и буца могао би да изради недељно 20 комада. За време добре године, а нарочито време сезоне брања шљива и доброг плода један мајстор радећи табарке, каце и капке, може да заради 2.50 динара дневно, а понекад и 5—6 динара дневно. Поред ових најбоље се плаћају перионице, јер то троши варошко стовариште, а оно боље плаћа но сеоско. Док је шумарска управа допуштала сечу у државним шумама по такси и то: 1, 2, 3 и 4 дрвета, дотле је јапија код приватних била јевтинија; али пошто им не допуштају сечу из држ. шума, јапија је постала скупља. Пре је била 1.80—2—2.40, а сада их по казивању стаје три динара, т. ј. када сам иде ту рачуна своју

надницу и коњску по динар. Раде обично зими у собама или код ватре у кући, лети у кући или качари. Који нема качару он направи ладњак па ту ради. Сиромашнији који имају мало рђавог имања раде преко целе године, богатији раде када стигну од пољопривредног рада. Зими је немогуће доносити јапију зато се највише ради у јесен.

Има их да иду под надницу, и то обично када неко хоће да иде на вашар, па не може да стигне сам, онда плаћа 0.50 до 0.60 динара зими, 0.80 до 1.— динар лети и уз то добру храну. Међу произвођачима има их који рђаво раде, дају рђав материјал, и лошији рад па дају јевтиније и тиме убијају цену.

Обично продају из Никојевића у Ужицу а Рожанство продаје па свој Србији. У Чачку и Ваљеву добију већу цену, али је подвоз скуп. До Чачка и натраг је потребно три дана, кирија је за коња три динара; до Ваљева је 5 дана, и кирија је за коња за то време 4—5 динара. Са стране не долазе ради куповине, већ сиромашнији прекупљују и препродају по Србији. И ако се један део дрвенарије замењује израдом лима, као крављаче, шавољи ипак распростирањем продаје по Србији и то удаљеним местима потрошња напредује. Само последње године због недобијене дозволе сече у државној шуми, кувања пекмеза, преносом истог из Равни и преносом трупаца из Муртенице, неки који су занат радили напустили су га. Извесна специјалисања су извршена јер се раде предмети који не спадају у качарство. Тако у Алином Потоку раде нађве и сељачке сандуке сирове или бојене, малане шареним круговима. Сандуци се раде од готових дасака од 10 метара од цола, и то два сандука на дан; ако мора да се даска струже онда се израде два сандука за три дана. Два сандука могу да се продаду за 4—5 динара. У Равнима раде њих шесторица столице; у Сирогојну раде њих пет поред судова и мерице — кутије за жито од буковине. Ових мерица може да се изради два комада дневно. Букове се даске прво рендишу па се поквасе са водом и загревају над ватром, потом се превијају и оставе око једног пања да се охладе и заузму округли жељени облик. Ово раде сиромашни сељаци. Један изради 50—60 мерица годишње а продаје 0.80—1 динар комад. Раде их мање него пре јер немају дрвета. Дрво купују од приватних лица. За надницу може да се добије 0.80 дин. дневно. У Гостињу поред судова раде, од јаворова мечљикова (мечје љеске) и кленова дрвета

кашике и то их ради десет кућа. Тесте од 10 комада простих (дечији рад) кашика продаје се по 0.20 а у детаљу се продаје у Ужицу по 0.35 динара; финије израде по 0.40 динара тесте и у детаљу по 0.50 дин. Ове се кашике троше као и пре. Они што раде кашике раде и преслице. Од кућевне индустрије дрвета раде се чанци, сланици, тањири и чутуре, у Пилици (срез рачански); мерице за жито раде се у Рудој Букви (костојевачка општина срез рачански); мишоловке у Крвавцима ради само један али је у стању да подмири потребу ужичких гвожђара. Раде се и корпе од цепака лескових у Татинцу и Гостионици (срез ужички). Раде их у Крвавцима и то десет кућа корпе за веш и цегере од љуштеног прућа. Те корпе за веш добијају се у Београду за 4 или за 2.40 динара комад. У Дрежнику ради један муштикле, гусле, тамбуре, кашике и то са лепим дуборезом. Кашике се још раде у Рожанству, Чајетини, Никојевићима. У Гостиљу раде столице и продају се: мале по 0.30 динара комад а велике по 0.50 динара комад, поред једнога који ради варошке столице.

Прво што би за ову кућевну качарску индустрију требало учинити, то је дозволити сечу у државним шумама по такси и израдити колски пут од државних шума до села Рожанства и Никојевића. Тако би се дошло до јевтиног дрвета, јевтиног превоза у свако време. Ова индустрија из једног квадратног метра дрвета које се продаје у Муртеници по 3 динара изради ствари, што вреде 48 динара, док од таквог дрвета када се израде греде добија се 24—30 динара. Од тога више оде на сам пренос дакле на рад стоке, а мање на рад људи.

Чим су једни из једне исте сировине у стању да добију већу вредност, него други онде је у интересу државе да помаже баш те људе, што стварају већу вредност а ни у ком случају да им рад онемогућава и спречава.

Да би се ова индустрија раширила као и да би јој се опстанак омогућио, требало би у државним мумама: Вучијаку и Муртеници резервисати извесну количину шуме за сталну потребу, па им сечу допустити по јевтинијој цени, но што се то допушта стругарима. У свима земљама где постоји оваква индустрија она се свестрано испитује и фаворизира, а код нас је дошло до тога да се просто угушује, не давши јој сировину за прераду из шума где хиљаде грмова труне. Против ове забране жалили су се произвођачи Народној Скупштини, али им није ништа помогло.

Чим у једном крају у таквој маси кућевна индустрија постоји, то је најбољи доказ да у тим местима није земљорадња и сточарство у стању становништво да исхрани, као и да има вештих и вредних руку, које тај рад могу обављати. То пак значи, да су та места сазрела за индустрију. Када се индустрија могла сама да развије, онда би и држава требала све да учини, да се она одржи и модернизира. Зато би најбоље било да се у Рожанству оснује занатлијски музеј израда од дрвета, које би се могле још израђивати. Тај би музеј био још са школом, где би и деца и одрасли учили израду нових до сада нерађених предмета, као и мочењу (бајцовању), фирнисовању, политури и малању дрвета. У прво време би школе посредовале у продаји тих новоизрађених предмета. На пример шарени сандуци за девојачку спрему раде се шестаром и боје земљаним бојама, али нису тако укусно израђени, као што су то шарени сандуци београдски. Када би се поучили да раде са другим бојама, да малају по шаблонима, добили би боље цене, а не би уложили много више труда но што сада улажу. Нове израде које би се могле по мом мишљењу одомаћити биле би ове: дечије кутије за пера и плајвазе од дубљене сирове буковине или са прекопирајућим сликама украшене, кутије дечије од меког дрвета дубљене или од дашчица, састављене, бојене или малане са прекопирајућим сликама или шареном хартијом превучене, дечија колица за лутке, оклагије за прављење теста, чекићи за туцање меса, даске за јувку, даске за исецање, транжирање печења, ормани за зачине, даске за прање веша, муљкалице за масло, муљкалице за јаја, кутлаче, буренцета за со и бибер, машине за рачунања, етажери, дечије пушке, сандучићи за разне потребе, игленице, обручи за играње деце, виле, косишта и лопате, дрва за четке, рамови, кутије, разни крстови, дечије домине, коцке за дечије зидање, дршке за бичеве, подметке за судове на столовима, луле, фигуре, кутије округле за помаду, викс и коломаз, дечје играчке, шафоље, каде, дрвену обућу, чачкалице, ободе за сита, кутије од растовине за ћетену алву, кутије за спремање мустара за уље, вино, ракију и т. д. Школа би се састојала из теоријског дела познавања материјала, цртања, калкулације и т. д., а поглавито из практичног рада. Практичан би рад предавао и показивао један искусан раденик у своме занату. По примеру г. Глише Јосиповића, ситара, који је засновао индустрију обода сита у Солотуши (срез Рачански), требало би и у Сирогојну, Рудној Глави, довести по једног вилара, који би их пошто им је познат посао око савијања буковине, једно или два лета поучио у изради вила косишта и лопата. Израђевине би могао занатски музеј у Београду препродавати односно купце за нове израђевине изналазити и продају посредовати.

Са доласком железнице у Ужице, продајна област ове индустрије рашириће се а и могућност многих израда повећати тиме, што се продаја неће ограничити на најужу пијацу нити ће се израда задржати на тако ограниченом броју предмета. Тиме ће се створити могућност продаје, а по томе и могућност специјалисања за тај предмет.

У Пилици где се стругарске ствари израђују требало би спремити добра мајстора стругара, који би сељаке научио изради: штапова за амреле, бичева, шетњу, муштикла, лула, етажера, славина, чепова, разних круница, дугмета — жижака, и играчака као крокета, лав-тениса, игленица, лутки и сличног. Друге би пак требало поучавати у изради других дрворезачких радова као фигура, статуа, орнамената за намештај. То би се дало постићи спремањем једног мајстора и отварањем нарочитог курса. Нове израде требале би за прво време по извесној сталној такси држава да откупљује и да их преко београдског занатског музеја препродаје. Сем тога требало би установити премије за оне сељаке који у вештини оду мало даље.

У Гостињу и Равнима један мајстор би могао сељаке поучити изради модерних столица.

Овако радећи држава би засновала нове гране рада, имала би израду у земљи и земаљском производњом подмиривала потребе са предметима, који се сада са стране довозе. Да би се то могло постићи, највећа је гарантија кућевна индустрија која већ постоји и вредноћа и марљивост људи који све што очима виде у стању су од дрвета израдити. Јака природна интелигенција овог становништва, као и потреба да се све више и више мора овај посао поред пољопривреде радити ако се жели опстати, услови су за успешно напредовање ове индустрије онако, како су за подизање индустрије били најпогоднији Швацвалд, Харц, Ризенгебирге, Вогези. Моје је мишљење да је округ ужички најпогоднији и најпотребитији у том погледу.

21. НАША ПРОИЗВОДЊА ПАМУЧНЕ ВАТЕ.

Код нас се производи памучна вата и то у Београду, Дугој Реси, Карловцу и Тржићу, а и увози се.

Године 1920. је увежено: памучне вате обичне 91.550 кгр. за 1,180.383 динара; хигроскопске и антисептичне 30.670 кгр. за 773.378 динара; одпадака од памука који се место вате употребљују 96.495 кгр. за 368.195 динара; и памука бељена, гребенана, чешљана, који се место вате употребљује 18.511 кгр. за 330.954 динара.

У Београду постоји фабрика вате и вештачке вуне. Она израђује вату за јоргане, памуклије и грудњаке. Фабрика се носи мишљу да заведе производњу гумиране фате за кројаче и произвођаче шубара. Годишње израђује 120.000 кгр. вате. Вату ради разчупавањем белих праних памучних крпа. Пред рат је ова творница била дупло већа, али је за време рата страдала.

Пре рата је постојала једна творница вате у Шапцу, али је она ратом поништена.

У Дугој Реси до Карловца израђује д. д. домаћа творница предења и ткања памука уз предионицу и ткачницу и вату памучну кардовану и некардовану, обичну и медецинску. Она може да изради да покрије потребу земље.

У Карловцу творница јоргана има инсталације за израду вате и израду толико вате колико јој је потребно за производњу њених јоргана.

У Тржићу (Словенија) фирма предионица и ткачница Гаснер и Гланцман израђује годишње око 60.000 кгр. вате и то кардиране и некардиране.

При предењу памука отпада 15% од употребљеног памука од којих су 5% суво ђубре, а 10% се може за производњу вате употребити. Да би се вата могла израдити из тих отпадака свима фабрикама вате треба дозволити слободан увоз ових отпадака, а нарочито отпадака од мако памука при предењу, који су бољи од сировог индиског памука, а јевтинији.

Ми извозимо знатне количине памучних крпа за иностранство. То је сува штета за нас, јер би их ми могли прерадити у вату и као такву код нас употребити место отпадака од памука, које увозимо и место стране вате. Исто тако би је као вату могли извозити. Бојене памучне крпе би могли употребити за израду картона за кров и хартије за паковање катранисане, коју у великим количинама увозимо.

Да се ова индустрија вате што боље развије, наш је велики и народно одбранбени интерес, пошто нам је за време рата потребна за израду бездимног барута и вате за превијање.

Да би се ово постигло требало би забранити слободан увоз памучних отпадака другоме осим предионицама памука, а такве артикле царинити као и вату памучну.

22. НАШЕ ПРЕДИОНИЦЕ ПАМУКА.

У нашој земљи ми имамо предионице памука у Нишу, Београду, Дугој Реси, Литији, Преболду и Тржићу.

У Нишу постоји предионица памука нишке акц. штедионице. Предионица је пред рат имала 6.000 вретена са свима помоћним машинама. Она је прела око 50.000 пакета од 10 фунти од енглеске Нр. 8—24 једножично сирова квалитета кромпсонова памука за ручно ткање за сељаке.

За време рата је готово упропашћена, али се сада обнавља и надати се да ће ове године предузети посао.

У Београду има Милан Јечменица и Комп. предионицу за вигоњ предиво т. ј. предиво за плетену и преплетену робу (трикотажу) са 1.320 вретена, где преде прђу за употребу своје трикотраже.

У Дугој Реси постоји д. д. домаћа творница предења и ткања памука, која има своје предионице кончанице, ткачнице, белионице, бојаџинице, апретуре и творницу вате. Предионица има 22.112 вретена на селфакторима, 17.332 вретена тростловима и 5.334 вретена за израду конца за шивење и т. д. (кончање). Уз све има комплетне потребне машине за то. Уз ово има ткачница са 1.200 разбоја. Годишње може да изради око 1,800.000 кгр. памучна предива. И то израђује: до Нр. 8 једножично сирово 228.142 кгр.; до Нр. 8 једножично бојено 1.170 кгр.; од Нр. 8—20 једножично сирово 783.034 кгр.; од Нр. 8—20 једножично бојено 53.833 кгр.; од Нр. 20—30 једножично сирово 192.495; од Нр. 20—30 једножично бојадисано 12.139 кгр.; од Нр. 30 и више једножично сирово 89.908 кгр.; од Нр. 30 и више једножично бојено 2.320 кгр.; до Нр. 8 вишежично сирово 24.269 кгр.; од Нр. 8—20 вишежично сирово 194.204 од Нр. 8—20 вишежично бојено 3.379; од Нр. 20 до 30

вишежично сирово 28.734; од Нр. 20 до 30 бојено 1.342 кгр.; од Нр. 30 и више вишежично сирово 54.331 кгр.; и од Нр. 30 и више вишежично бојено 6.588 кгр.; разног предива 48.014 кгр. Раденика има од 600—1.400 према запослености фабрике. Од тканина ради американ, бељено платно, зефире, поркете и слично. Поред тога ради и вату. Предионица ради прађу за ручне разбоје, за механичке предионице тврду и меку прађу, као и конце за ткање и шивење.

У Литији налази се предионица памука, која има 32.000 вретена са свим припадајућим машинама од којих су 5.600 вретена у Преболду. Раденика има око 300. Може годишње да изради око 2,000.000 фунти енглеских памука. Предионица у Литији израђује предиво за ручне разбоје за народ и предиво за индустријску потребу и то како за себе тако и за друге. Она сама има ткачницу са 486 разбоја, где израђује само сирову тканину-американ.

У Тржићу постоји предионица памука и ткачница Гланцмана и Гаснера. Она има комплетну предионицу са 11.948 вретена селфактора и 8.296 вретена тростла и 2.058 вретена за кончање.

Сада монтира и бељачницу, поред овога има и механичку ткачницу где израђује до сада американ и радионицу вате. Израђује предиво од Нр. 3—24 енглеске и то: једножичног сировог предива 2.350.000 енглеских фунти, вишежичног предива сирова 250.000 енглеских фунти, бељено и бојено свих три врсте 400.000 енглеских фунти. Преде $^{1}/_{10}$ американског сировог памука, а $^{9}/_{10}$ индиског памука. Творница је својина г.г. Гланцмана и Гаснера и има као покретну снагу воду.

* * *

У 1920. години је увежено памучно предиво: 1. једножично до Нр. 8: 232.027 кгр. за 6,509.577 дин.; од Нр. 8—20: 1,465.750 кгр. за 57,354.236 динара; од Нр. 20—30: 895.726 кгр. за 29,573.063 динара и преко Нр. 30 по енглеској нумерацији 31.936 кгр. за 1,450.824 динара; 2. двожично и вишежично: до Нр. 8: 25.793 кгр. за 875.252; од Нр. 8—20 енг. нум. 81.313 кгр. за 2,823.316 динара; од Нр. 20—30 енг. нум. 441.333 кгр. за 1,780.447 динара; преко Нр. 30 енг. нум. 2.571 кгр. за 114.435; 3. памучног предива за продају на ситно 761.748 кгр. за 47,927.142. Свега је увежено памучне прађе 3,540.997 кгр. за

128,400.292. Исте године је увежено сирова памука 1,414.237 кгр. за 9,601.315 динара. Моћ прераде је око 4,000.000 кгр. што значи да за око 2,500.000 кгр. није те године искоришћена моћ израде. Када се узме да је увоз прађе био 3.5 милиона и од тога одбије неискоришћена моћ прераде од 2.5 милиона, значи да наше предионице при најбољем раду нису у стању да подмире за један милион килограма нашу потребу у памучној прађи. Када се узме да је увоз памучних израда изузев конфекције био у 1920. год. 13,137.446 кгр., што би значило око 14,000.000 прађе, то са оним једним милионом чини још потребу прађе за 15 милиона. Узевши да једна велика предионица са 20.000 вретена израђује око 1,000.000 кгр. значи да нам за подмирење наше потребе треба још 15 великих предионица.

Како је памучна индустрија једна првокласна индустрија за народну одбрану, то би већи део таквих фабрика требало подизати у средини земље, а остале распоредити по целој земљи.

Познато је да код нас у Јужној Србији од Ђевђелије до Велеса успева добро памук и да би се са наводњавањем и ђубрењем са фосфатом добиле врло велике рентабилне културе, то би требало све учинити да се бар најнужније потребе памука за рат могу тамо произвести.

Како су у постојећој памучној индустрији све руковође и мајстори странци, то би требало наше школовати, да би могли та места заузети и то како из економских тако и војно одбранбених разлога. Како је због горе наведена повећања броја фабрика потребно имати четири пута већи број руковођа и мајстора за памучну индустрију, то да би се та места са нашима попунила, треба наше људе школовати.

Да би се ово школовање извело потребно је: 1. један известан број најбољих ђака вечерњих школа машин. бравара, као и свршених ђака машиниста средње техничке школе, или крагујевачке војнозанатске школе, школовати као предачке мајсторе у школама као Рајтлингену и слично; 2. изабране раднике изузетно способне прелце из наших садањих фабрика, треба школовати такође у Рајтлингену или иначе; 3. у Дугој Реси, Литији, Тржићу основати вечерњу текстилну школу за прелце ткаче, бојаџије, апретере, где би сви млађи радници посећивали, да се добију наши спремни мајстори за по-

једине одељке предионице; оне раднике који би се нарочито показали, требало би школовати о државном трошку у Рајтлингену и слично; 4. основати у једном месту као Лесковцу, Сарајеву, Карловцу једну централну школу за текстилну индустрију са радионицом где би се теоретски и практично спремали како мајстори, тако руковође и инжињери за текстилну индустрију.

23. НАША ПРОИЗВОДЊА ПАМУЧНИХ ТКАНИНА.

Индустрија памучних тканина је заступљена у Србији, Босни, Војводини, Хрватској и Славонији.

У Београду постоји текстилна фабрика Косте Илића А. Д., која има своје ткачнице у Београду и Лесковцу. У Београду поред ткачнице са 223 разбоја и 8 припремних машина за прећу и апретуру тканина, постоји и бељачница, бојаџиница и штампарија платна са 30 машина, као и мала предионица памука. Како бељачница тако и бојаџиница је за време рата оштећена, јер су сви делови од бакра скинути као и други делови разнети, тако да се сада са огромним трошком може оправити.

У Лесковцу има 275 разбоја и 6 машина за сновање и апретуру и парну машину са 1.000 коња. Ткачнице израђују американ, платно за војничко рубље, платно за војничко одело, платно за шаторе и слично.

У Београду постоји ткачница Милана Јечменице и Компаније која има своју трикотажу и своје предионице. Разбоја има 166, и све потребне машине за намотавање, сновање и штиркање прође, као и чупављење и апретуру тканине. Она изради годишње око 60.000 комада порхета и фланела од 35—40 метара комад и 10.000 туцета марама. Фабрика ће се ускоро проширити и за бељење, бојење, штампање и апретирање тканина памучних, за свој рачун и за рачун других.

У Нишу постоји I. Краљ. Срп. Повл. Фабрика за тех. индустрију Мите Ристића и Синова. Она има 300 разбоја механичких и све машине нужне за сукање, намотавање, оснивање, штиркање прође, за бељење, бојење и штампање. Упослених радника има 200. Изради годишње 1—1,200.000 метара платна. Као специјалитет производи шамије, цицеве и слично штампане израде.

У Лесковцу постоји фабрика памучних тканина вуненог и свиленог гајтана Лазара Дунђерског и Комп. Она има 33 механичка разбоја, израђује српско платно, зефире, чаршаве, пешкире, марамице и салфете.

У Власотинцу постоји ткачница памучних тканина »Лабуд« Јоргићевића, Стојановића и Бонцулића. Они имају 23 разбоја и то од 65—132 см. ширине. 4 машине за намотавање и једну машину за навијање. Од тројице ортака г. Бонцулић је школован ткач у ткачкој школи у Чешкој.

У Ужицу I. Повл. Ужичка Акц. Ткачка Радионица. Она има брану на реци Ђетињи од 2.50 метра висине и јаз дуг 850 метара, водени пад под 3.20 метра и турбине: једна од 60 коња и две по 30 коња и 4 мотора разне јачине и производе 100 киловата струје. Сем тога има локомобилу од 55 коња. У вече струја осветљава варош, а дању ради у фабрици. Поред овога има стругару са два гатера. Прерађује око 3—4.000 комада дрвета годишње у грађу. Ткачница има 129 механичких разбоја и све потребне машине за сукање и оснивање прође, за штиркање, за калдрирање и чупављење тканина. Израђује годишње 100.000 метара американа, 50.000 метара поркета, 150.000 метара срп. платна, 5.000 туцета марама, 1.500 туцета чаршава, 50.000 метара градла, 20.000 метара зефира, 2.000 туцета пешкира, 100.000 метара платна за сламњаче, платна шаторског 5.000 метара, сегелтуха 20.000 метара. Роба је позната као необично лепо постојана и трајна. Радника имају у пословима ткачнице 164, у централи 8, а у стругари 14.

У Новом Саду постоје: 1. ткачница Мицића и Камхера, која има 12 механичких разбоја и две машине за сукање-намотавање прође и једну машину за сновање. Годишње изради 80.000 метара српског платна. Запослених радника-ца има 16. Ради од Нр. 24 енг. прође српско платно бело и продаје у Србији; од Нр. 32 српско платно бело и продаје у Војводини; и Нр. 60 српско бело танко платно и продаје у Војводини; основу Нр. 24 и потка Нр. 10 жуто које продаје у Босни. Дебљи конци су двожични из горњих нумера прође; 2. Ткачница Браће Станковић који имају 8 механичких разбоја за израду платна.

У Кули има Јанош Варг једну механичку ткачницу, која израђује сервијете за астал и чаршаве.

У Дервенти (Босна) постоји »Укрина« индус. и трг. д. д. која има 34 разбоја, две машине за сукање и 1 машину за сновање основе. Имају парну локомобилу са 40 коња. Раде звано српско-босанско платно. Мисле повећати број разбоја на 60 комада.

У Сарајеву уз ткачницу ћилима постоји и ткачница безабосанског платна, која изради годишње око 3.000 мет. платна.

У Дугој Реси (Хрватска) постоји д. д. домаће творнице предења и ткања памука. Разбоја имају 190 са свима потребним помоћним машинама и код осмосатног рада израде 1,758.900 метара сирове, 198.300 метара бељене и 493.000 мет. бојене робе. При осмосатном раду израде 766.000 кгр. пређе годишње. Радника имају при целом раду 1400.

У Вараждину постоји механичка ткачница платна, која упосљава 40 радника, а производи платно за шаторе, пешкире, столњаке и то поглавито од лана, конопље и јуте.

У Тржићу постоји предионица и ткачница Гланцмана и Гаснера, која израђује са 373 разбоја годишње око 4,250.000 метара платна и то доместика, инлета, молиноса, оснабрика, габота од којих сиров продају 2,385.000 метара, мустроване робе 1,000.000 метара, и бељене око 735.000 метара. Пре је продавао кабот и шертинг у Леванту, а шертинг у крајеве Црвеног Мора, а малинос сиров у Чешку. Ткачница подиже бељачницу. За терање целог предузећа служи водена снага.

У Преболду код Цеља постоји ткачница памука, која је својина уједињене аустријске текстилне индустрије у Бечу, као и предионица у Литији. Радника и особља има 154, разбоја има и то 278 разбоја систем »Нортноп« и 20 аутоматских разбоја систем Штернен Висти. Израђује само сирову робу као американ.

*
* *

Поред фабрике Мите Ристића и Синова шамије израђују од увезена платна: 1. Фабрика Хранта Мумџијана у Нишу, која ради поред шамија у разним дезенима, мараме, асталске чаршаве, завесе и марамице за џеп у разним дезенима; 2. фабрика шамија (јеменија) Михаила К. Петровића у Сарајеву, који израђује око 150.000 комада годишње шамије (јеменије) за народну ношњу Православних и Муслиманки у

Босни и Херцеговини и сељанки и варошанки у Србији и Црној Гори. У обе фабрике је ручна штампа. Радника има 15. Муслиманске шамије занатлијски израђује у већој количини Јахја Махмуда и Комп. у Скопљу, поред малих радионица неких Јермена, Грка и Турака у Скопљу. Поред израде код нас ове се шамије увозе из Солуна, Цариграда и Швајцарске.

*
* *

У Хрватској и Славонији и Војводини троше се и израђују индигом обојене и штампане тканине. Ова роба се штампа или ручно или машински, и то све од купљена платна.

У Чаковцу (Међумурје) постоји творница С. Најмана наследници, која боји и штампа годишње око 500.000 метара. Она има три машине за штампање, две машине за апретирање, две машине за бојадисање (јигер и рулет кипе), једну машину за влажење платна, два календера, једну машину за мерење, две машине за намотавање и једну са одмотавање платна, једну центрифугу, комплетну механичку сушницу, 16 резервоара за бојадисање, 7 електромотора, 1000 модела за отисак и упошљава 20 радника. За модернизирање и проширење радње добио је од мађарске владе пред рат машине.

У Копривници постоје: 1. I. копривничка творница бојадисаних тканина, која боји годишње око 200.000 метара малиноса, ради механички и има 10 радника; 2. Творница бојадисаних тканина Брајнер и Хорват, која је почела 1921. год. и механички израђује ову робу.

У Клоштару Подравском има Адам Лајбинг механичку бојадисаону тканина, која годишње израђује око 50.000 метара, ради са две перотине (машине за штампање тканина) и 12 басена и 5 радника.

У Сомбору постоји радионица Стевана Хусвета, која боји и штампа плаво тканине и то око 100.000 метара годишње.

Поред ових постоје још и неколике ручне радионице.

*
* *

Године 1920. увежено је памучних тканина и то: 1. глатких преко 120 грама квад. метар 9,613.000 кгр., за 765,428.395 динара; од 60—120 грама квад. метар 2,214.899 кгр. за 223,545.096 динара и до 60 грама квад. метар 41.255 кгр. за 4.682.140 динара; 2. џепних марама, шамија и марама за главу

279.758 кгр. за 20,881.362 динара; 3. сомота, плиша и осталих сличних ткива 355.961 кгр. за 46,355.997 динара; 4. памучне конфекције 280.724 кгр. за 33,859.858 динара.

Целокупни увоз тканина памучних би био 12,744.342 кгр., не урачунавши увоз веза и везене чипке.

Узевши да један разбој истка просечно у квалитетима у којима увози 1000 кгр. годишње, то би нам требало још 12.744 разбоја, па да подмире потребу наше земље. Узевши за мерило: 1. ткачницу ужичке ткачке радионице, онда би нам требало још таквих 100 ткачница; 2. ткачницу Косте Илића и Синова у Лесковцу и Београду, онда би нам требало 24 такове радионице; 3. а ако узмемо за мерило ткачницу Дуге Ресе, онда би нам требало таквих још 10 ткачница.

Узевши целокупну израду тканина кућевне индустрије и велике индустрије код нас око 5,000.000 кгр., онда би нам још 2½-пута требало веће и кућне и фабричне индустрије да подмири нашу потребу. Узевши само фабричну индустрију, онда би требало да буде већа 4-пута.

Имајући у виду да је памучна индустрија једна важна индустрија економска, јер би упослила око 10.000 радника-ца, а још важнија за националну одбрану, то би требало свима средствима радити, да се код нас развије рационална памучна индустрија и подмири потребу земље за време мира и рата.

У целој данашњој памучној индустрији тканина су странци: управници, руковође и мајстори, па би требало гледати да се школују наши људи да би странце заменили. За потребу будуће индустрије треба још четири пута више стручњака.

Да би добили ове стручњаке, требало би: 1. школовати у страним ткачким школама у Чешкој и Немачкој за ткачке и апретурне мајсторе што већи број, памећу и радљивошћу истакнутих машинских бравара и ткача мајстора и свршених ђака машинског одсека Средње Техничке Школе; 2. школовати најмање 12 матураната за будуће руковође ткачница; 3. основати уз веће творнице као Илића у Београду и Лесковцу, Ристића у Нишу, Ужицу, вечерње ткачке школе за раденике и раденице; 4. основати у Дугој Реси и Тржићу вечерње текстилне школе; 5. написати или превести и штампати књигу предења, ткања, бојења и апретуру памука и његових израда.

24. НАША ВУНЕНА ИНДУСТРИЈА ПРЕДИВА И ТКАНИНА.

Ова је индустрија најбоље заступљена у Србији, па онда у Војводини, Далмацији, Босни, док је у Словеначкој и Хрватској у оснивању.

У Србији је прво основана државна фабрика у Топчидеру код Београда 1850. године, па је онда пренета у Ужице, као својина Стојана Поповића, где је радила од 1870.—1880. године шалове, штофове и ћебад око 20.000 кгр. годишње, па престала. По овоме је основана 1880. у Параћину велика фабрика Браће Минх, која је радила око 25 година па изгорела, по овоме су основане фабрике у Лесковцу 1884., по овоме у Београду 1897. год., Грделици, у Козари код Грделице и најпосле у Параћину.

Индустрија вунених тканина је базирала на знатној потреби војске за војничком чојом и ћебадима и потребом народа за шајаком и сукном, а потпомогнута индустријским повластицама, државним набавкама и царинском заштитом. Детаљну интересантну историју ове бранше описаћемо другом приликом.

У Лесковцу постоји Фабрика Илић, Теокаревић и Петровић, која има 100 разбоја и предионицу гребенане вуне, 4800 вретена и чешљане вуне 2000 вретена. Уз ово има све уређаје за прање, сушење, карбонизирање вуне, бојење, ваљање и апретирање тканина, као и чарке за израду гајтана и бурме. Она израђује чоју, сукно, шајак, мушке штофове, гајтан и бурму и то директно од вуне. Фабрика је за време рата оштећена и још није сасвим оправљена. Ова је фабрика послужила као кошница за нове фабрике у Београду, Грделици и Параћину.

У Београду постоји фабрика вунених тканина Косте Илића и Синова. Фабрика је основана 1897. године, а у поседу данашњих власника је од 1. јануара 1907. године. Она има једну парну машину од 650 коња, једну парну машину од 120 коња; једну динамо машину од 120 волта; једну парну перионицу вуне са сушаром; бојаџиницу са 5 апарата за вуну и 2 за комаде; предионицу са 8 кремпел сортимана и 11 селфактора; 86 механичких разбоја; 20 машина за плетење гајтана; као и све комплетне уређаје за сортирање и манипулирање сировине и апретирање и израде готове робе.

Израђује: војничку чоју тежу и лакшу, официрску, комисну, прописну и у свакој боји; егализир чоју сваке боје; војничку и сваку врсту ћебади; сукно суре, беле и црвене боје; шајак абацијски и у разним бојама; мелтоне у разним мустрама, штофова разне каквоће; гајтан и бурму око 20.000 кгр. годишње. У стању је израдити до 1000 метара дупле ширине за 8 сати дневно. Сами преду вуну за чоју и тканине, а предиво за гајтан и бурму увозе. Број радника је сада 400. Ова фабрика је за време рата оштећена и брзо још 1919. године са великим жртвама оправљена од стране њених вредних имаоца.

Фабрика вунених тканина Јовановића, Поповића и Комп. Грделица. Годишња је производња око 300.000 метара при раду од 16 сати, а сада за 8 сати дневно израђује 150.000 метара годишње. Израђује све врсте сукна од 124—126 см., шајака 138—140 см., чоје 138—140 см. и разне штофове, ћебад. Имају парну машину од 220 коња, турбину на води од 70 коња, перионицу за вуну, 3 апарата за вуну и комаде, 4 сортимента кремпела, 4 селфактора са 1400 вретена, 1 курјака, 1 машину за разчупавање, 30 великих разбоја и два мала разбоја, сушаре за вуну и комаде; апретуре; 4 ваљавице, 3 машине за прање, 1 пресу, једну чупавицу, 2 шивање машине, 1 четку, 1 машину за декатирање и 2 казана за пару. Радника имају 160. Ова фабрика за време рата није била оштећена и одмах је по ослобођењу отпочела интензиван рад.

У Параћину постоји: индустрија вунених тканина Владе Теокаревића и Комп., то је нова фабрика и тек је ове године отпочела радити. Фабрика има комплетну фабрику чоје са 60 разбоја, где се од сирове вуне израђује чоја, штофови за мушко одело, сукно, шајак и разна ћебад. Дневно може да изради при осмочасовном раду 900 метара, а при две смене за 16 сати 2000 метара. Радника имају 350. У Козари код Грделице има предионицу камгарна и вунице из увезена камцуга Јовановић и Комп., која ради са 500 вретена.

У Србији постоје поред примитивних ваљавница са чекићем и ваљавнице са ваљцима уз млинове као: у Бору Симе Јовановића која ваља годишње 43.800 метара, у Соко Бањи, у Смедереву г. Коцас уз млин и влачницу вуне и ваљавницу и т. д. Браћа Јотић у Неготину имају две чешљаре и ваљавницу, и т. д.

У Србији постоје влачаре за чешљање вуне ручне, коњске и моторне и то највише у Пироту, па у Лесковцу, Нишу, Пожаревцу и т. д.

У Београду има фабрика плетене робе: Јечменица своју предионицу за вуну о чему ће бити речи код израда плетених.

У Даниловом Граду у Црној Гори подигла је држава фабрику штофа и уложила 80.000 перпера. За време рата је ова фабрика упропашћена, а зграда је употребљена за школу.

У Кули постоји творница штофа Фрање Брандекера, који има машине за предење са три пара чешљара и три селфактора са по 150 вретена и са 20 разбоја; ради шалове и разне штофове.

У Новом Саду постоји фабрика вунених и памучних тканина Браће Станковић. У фабрици има 30 радника, а ради предиво за трикотажу, ћилимове, тканине, сукно, шајак, штоф и платно у разним димензијама. Годишње може да изради 5000 кгр. прађе, 10.000 метара сукна, 10.000 метара штофа, 20.000 метара платна и 5000 комада ћебади. Од инсталација има: машину за чешљање вуне, машину за влачење и за предење, селфактор са 60 вретена, за ткање (два разбоја за вуну и 8 за платно), машину за пеглање, електрични мотор, парни котао и инсталацију за сушење вуне и израда.

У Великом Бечкереку фабрика д. д. за израду вуне, која израђује вунене тканине, плетене израде и смирна тепихе. Има машине: Волфову парну машину од 50 коња, 2 селфактора, 360 вретена, 2 сортимента карди, 1 сновалку, 6 разбоја, 1 машину за кончање, 1 машину за копсове, 2 машине за навијање, 1 ваљаницу, 1 машину за прање, 1 машину за пеглање, 2 центрифуге и 4 разбоја за ћилиме, и упосљава 26 радника.

У Сенти постоји: »Сенћанско инд. удружење за прераду вуне«, које израђује прађу. Има парну машину од 6 коња; машине за чупање вуне једна широка 50 см., а друга 80 гм.; једну машину за прављење пантљика, две машине за предење — селфакторе и 6 помоћних машина као вито, мотивило и друге. Израде дневно 70—80 кгр. прађе.

У Сомбору има Виљем Клајн и Друг предионицу вуне, где преде годишње 20.000 кгр. вуне.

У Апатину има мању предионицу вуне г. Шефер.

У Шибенику у Далмацији постоји I. дал. творница предива и ткања Пашко Рора и Друг. Она има предионицу гребенане вуне са 400 вретена, има 7 разбоја и 30 раденика-ца. Може да изради годишње око 20.000 ћебади и 40.000 метара чоје за војнике или 50.000 метара разних штофова. Употребљује лепу вуну са острва Пага и осталих наших острва.

У Сарајеву постоји творница Мухамеда Ужичанина и Башчаушевића, која има један сортимент чешљаре, један селфактор, два механичка разбоја, пет ручних разбоја, две ступе, бојаџиницу и машину за пеглање. Производе шајак, сукно и шевиот.

У Бања Луци постоји творница сукна са 240 вретена селфактора, шест разбоја, две ваљавице; машине за чупављење и шишање, каландер, прање, бојење, лајмовање. Творница је припадала трапистима, а руководио их је један трапист, који је изучио у једном манастиру траписта у Холандији. Израђују лепе штофове.

У Вараждину се оснива једна фабрика чоје са чешким капиталом, текстилна индустрија д. д.

У Карловцу се зида једна нова вунена фабрика.

У Загорју у једном племићком дворцу монтира г. Милан Прпић једну фабрику вунених тканина, управо он преноси једну чешку фабрику.

У Осјеку има: 1. Јосип Глозер малу предионицу са 200 вретена, са две машине за разчешљавање, једну машину за чешљање. Раденика има осам и изради годишње 15.000 кгр. пређе; 2. Мартин Глозер има селфактор са 60 вретена. Предионице има: 1. Јаков Неиген у Ст. Паланци и изради годишње 1200 кгр. пређе; 2. Венделин Хуберт у Черићу код Нуштара (Славонија) 1500 кгр. пређе; 3. Ђорђе Вурм чарапар у Паланци преде 1500 кгр. вунене пређе; 4. Михаил Михел у Приглавици Св. Ивану преде око 6000 кгр. пређе; 5. Сава Шијаков Нови Сад 2000 кгр.; 6. Јосип Хог Жабаљ (Бачка); 7. Ђока Порешки Србобран 1200 кгр.; 8. Селингер и Друг, Вуковар ради са 6 раденика; 9. Георг Стеван у Парабуђу и т. д. Све ове предионице израђују пређу за чарапе и трикотажу.

У Љубљани израђује Кунца компанија шалове и фине штофове за женске. О њој ће бити говора опширније код плетене робе. У Кочевљу и Марибору се подижу фабрике вунених тканина. Лано у Сгомоху подиже предионицу. Броти Триплот има у Мосте р. Жировница предилницу и товарну сукна, и израђује годишње предива 1800 кгр. и 600 метара сукна. Поред њега постоје мале предионице и ткаонице сукна: 1. Софије Строј; 2. Луке Грилца обоје у Запуже п. Бегуње; 3. Алојз Кристан и М. Коп оба у Згоше п. Бегуње; 4. Иван Калман Бегуње, Горенско.

*

* *

Вунених тканина се увозило, и то: тежих од 700 грама квад. метар 86.050 кгр. за 8,323.774 динара; од 500—700 грама тежине квад. метар 215.866 кгр. за 27,049.411 динара; од 300 до 500 грама квад. метар 1,044.137 кгр. за 154,322.774 динара; и тешке 300 грама и мање квад. метар 187.300 кгр. за 35,488.584 динара. Поред овога је увожено: 17.250 кгр. за 1,247.664 динара тканих марама и шалова; 113.371 кгр. за 3,771.213 динара ћебади; простирача за под: простих 1781 кгр. за 86.785 динара и осталих 7297 кгр. за 612.993 динара. Узимамо да је број увезених курентних метара био: 1. од тканине теже од 700 грама: 100.000 метара; 2. од тканине 500—700 грама око 300.000 метара; 3. од 300—500 грама око 2,000.000 метара; 4. испод 300 грама квад. метар 500.000 метара; 5. марама 150.000 метара; 6. ћебади 100.000 метара; 7. простирача 20.000 метара, износи свега 3,170.000 метара курентних. Узевши да једна велика фабрика даје годишње 300.000 метара, а једна средња фабрика 150.000 метара, онда излази да би нам требало да подигнемо још 10 великих фабрика или 20 средњих само рачунајући конзум од 1920. године и увоз, без рачунања вунене конфекције увезене.

Како је увоз конфекције био око 447.651 кгр., што би одговорило око 800.000 метара, за чије би подмирење дошло још 5 средњих или око три велике фабрике. Али када се узме у обзир, да потрошња вунених тканина бива из дана у дан већа, због тога што народ нарочито сеоски шири своје потребе и напушта сам израде вунених тканина, то ће и сваке године требати бар по једно две фабрике више, да подмири ову нову потребу.

Како је вунена индустрија једна од необично важних индустрија за народну одбрану, што нам је и прошли рат показао, да су наши лиферовали и давали најбољу чоју и јевтино и на време, то јој треба поклонити специјалну пажњу, да би

се што пре подигла, да може подмирити и у миру и у рату потребу земље.

Да би се то постигло, требало би: 1. у првом реду подићи царине на вунене тканине и конфекцију, да би се онемогућио огроман увоз на страни демодираних вунених штофова, купљених готово по коштању материјала, који највише шкоде подизању производње модних женских и мушких штофова; 2. да безусловно држава мора покривати потребу производима домаће индустрије; 3. да се уз све наше велике фабрике подигну вечерње текстилне школе, да би се спремао и школовао радионички персонал, да би што пре добили домаће мајсторе-руковође и подруковође и мајсторе, место досадашњих странаца; 4. да се за потребу наших мајстора и контролора Мин. Војног у фабрикама при изради, као и кројача напише или преведе по једно дело о вуни у опште, природној и вештачкој, табачкој и т. д., вуни и длаци, о предењу гребенане, о предењу чешљане вуне, о ткању, бојењу и апретури вунених тканина, о испитивању већ готове вунене тканине на материјал у њој уткан (разликовање вештачке, табачке вуне, длаке од рунске вуне); 5. да се створи у Лесковцу или Београду дневна ткачка школа уз фабрике вунених тканина за вунену индустрију, за добијање руковођа за вунену индустрију; 6. да се за сада школује у страним школама као у Ахену, Лилу, Рајхенбергу, Брину и т. д. што већи број или свршених ђака са матуром машинског одсека средње техн. школе или гимназијском матуром за мајсторе руковође за вунену индустрију и то пошто су једну-две године практицирали у нашој вуненој индустрији.

25. НАША ПРОИЗВОДЊА ПЛЕТЕНИХ И ПРЕПЛЕТЕНИХ ТЕКСТИЛНИХ ИЗРАДА И ПОЗАМЕНТЕРИЈА.

Ова индустрија је заступљена у Србији, Војводини, Хрватској и Славонији, Босни и Словенији.

У Београду постоји фабрика Милана Јечменице и Компаније. Она има: 1. предионицу вигоње предива за израду јегеровог веша, која се састоји од парне локомобиле од 100 коња, динамо машине од 19 киловата, једне машине за чишћење памука, једне машине за дрндање памука, две машине за чешљање и шест селфактора по 220 вретена за предење; 2. трикотажу: 71 машина за плетење, 9 машина за премотавање предива, динамо машину од 22 коња, динамо машину од 7.5 киловата, нафта мотор од 5 коња, 3 машине за чупављење и 22 машине за шивење, једну локомобилу од 150 коња; 3. ткачницу од 166 разбоја, 6 машина за премотавање пређе, 4 машине за сновање, машину за мерење комада, машину за савијање комада, машину за шлихтовање — скробљење основе, парни казан, пумпе, хидрауличне пресе, електро моторе, динамо машине од 49 и 19 киловата и механичку радионицу за оправку машина. Може да изради годишње око 30.000 туцета подкошуља и гаћа, око 2,400.000 метара фланела и порхета, око 10.000 туцета марама, око 20.000 туцета чарапа. Фабрика је за време рата била оштећена, али је почетком 1922. године отпочела рад. У фабрици је упослено 300 радника.

У Београду постоји »Моравија« фабрика плетених производа а. д. Она може да израђује око 30.000 комада жакета и хаљина; 60.000 комада дечијих гарнитура, шалова и капа; 80.000 комада мушких подкошуља и гаћа и 20.000 женских марама и шалова. Али је 1921. године израдила око половину горње количине. Прошле године нису могли искористити капацитет због јевтине бечке конкуренције ради падања аустријске круне.

За израду ове робе има следеће машине: 44 комада разноврсних штрикаћих-плетећих машина, три рашле машине за шалове, 12 машина за трикотажу-подкошуље, 4 мале и једна велика машина за извлачење чупе, 8 машина за сновање, 1 машина за кравате и 24 разне специјалне шиваће машине. У овој години ће фабрика повећати на више од дупли број машина и производити више од дупло робе. У фабрици је запослено 92 радника и радница. Фабрика је основана 1914. године, па је за време рата опљачкана и машине однете, а радионице претворене у шталу и касарну. По овоме је фабрика обновљена 1920. године. Фабрика је морала спремити себи раднице месецима, док их није припремила за рад.

У Ћуприји постоји ткачница и плетарница Рудолфа Матушке, који ради са 8 машина штрикаћих, једном машином за чешљање, две сновалке, све терано бензинским мотором од три коњске снаге, и то штрикане ствари као жакете за госпође, дечије хаљинице, капице за децу и све врсте штрикаћих ствари.

У Смедереву постоји: смедеревска плетиљска задруга. Она има 16 разних штрикаћих машина и 16 помоћних машина. Има 30 раденица. Ова задруга израђује плетене ствари од вуне као подкошуље, гаће, прслуке, капуте, капе, блузе, хаљине, шалове, чарапе и сву дечију плетену конфекцију.

У Београду, Сарајеву, Ђаковици и Призрену су постојали казаси — гајтанџије, који су израђивали ширит, гајтан и бурму за потребу при изради финог народног одела. Са изменом народне ношње и овај је занат опадао. За потребу нове женске ношње као и за поменуту, потребни су позаменти, који су са стране доношени. Потребно би било ову нову модерну грану рада увести у земљи заснивањем радионица у нашим великим варошима као школа новога заната.

У Пожаревцу има Женско Друштво школу за плетење, која има десет машина за плетење и 16 ученица. Школа је помогнута од стране Мин. Трговине и Индустрије, што је оно дало машине и плаћало учитељицу и дало један део обртног капитала. Школа израђује лепе ствари и надамо се, да ће иницирати подизање ове гране индустрије у Пожаревцу као кућевне индустрије, зашта Пожаревац има као пољопривредно место погодности. Предратна школа трикотаже, Браће Илића у Власотинцима, коју је Министарство Привреде потпомагало плаћајући личне издатке, упропашћена је од непријатеља и није више ни обновљена.

Гајтан раде фабрике у Београду, Лесковцу (2), Грделици, Битољу (3) и Тетову. У Лесковцу раде Кулић и Илић гајтан са 36 чарка и вуницом са два штула.

У Велесу раде 300 жена вунене плетене рекле.

У Прилепу раде 2000 жена чарапе вунене и 200 жена рекле за продају.

У Призрену раде 200 жена подкошуље вунене. А осим 25% богатих све жене раде чарапе беле за продају.

У Магареву раде 200 жена подкошуље, у Трнову (оба села код Битоља) 100 жена. Даље жене цинцарке раде чарапе у Маловишту, Гобешу, Нижепољу и Крушеву чарапе.

У Сарајеву постоји: творница чарапа Аврам Леви Садића, која производи годишње око 40.000 туцета чарапа. Она има 41 аутоматску машину за чарапе, 9 машина за прављење ивица, 4 машине за мотање пређе, 15 кетел машина, две оберлок машине, један парни котао за бојење, 2 пећи за сушење, једну центрифугу, 3 пресе, 4 електрична мотора. Раденика и раденица има 94.

У Сарајеву ради Гавро Леви 10.000 туцета годишње кићанки за фесове од увежене пређе. У Сарајеву има неколико произвођача гајтана.

Сарајево би било необично погодно да се рашири индустрија штрикана одела као кућевна индустрија, због својих муслиманки. А и државни би велики интерес био да се за наше жене муслиманке нађе једно рентабилно занимање.

Чарапара у Срему има 35 и то два у Черевићу, два у Илоку, два у Иригу, три у Руми, четири у Шиду, четири у Винковцима, два у Иванкову, седам у Вуковару, по један у Церићу, Митровици, Врбани и Јамини и пет у Земуну. Већина ради сами око 400—500 кгр. годишње чарапа и плетених полуципела од купљене пређе. Изузетак чине: 1. Карл Армбруст у Руми који има 6 радника, ради 10.000 пари чарапа има предионицу и ваљавицу; 2. Илија Бранић у Руми, који има два радника и ради 1500 кгр. годишње; 3. Јохан Стефан у Винковцима има 20 раденика и ради око 10.000 пари годишње; 4. Јосиф Бауер у Винковцима 4 радника и 2.000 пари; 5. Иван Есерт у Винковцима два радника и изради 1.000 пари годишње; 6. Иван Нојбергер у Винковцима има 5 радника и ради 3.000 пари чарапа; 7. Иван Ковачевић, Вуковар 6 радника и испреде и изради годишње 1500 кгр.; 8. Петар Ајбек, Вуковар три радника; 9. Јосип Бел Вуковар изради са пет радника 1.000 кгр. али му други преде; 10. Венделин Хубер Черић 9 радника 6.000 пари и 2.000 полу ципела (штрока), јакни и светера 1.000 комада, шалова 1.000 и то има две машине за чешљање вуне, три селфактора, 15 машина за плетење; 11. Франц Фриц, Митровица, два радника 4.000 пари; 12. Јосеф Хорват, Врбања три радника; 13. Адам Девалд у Земуну два радника 6.000 пари; 14. Петар Хофикер у Земуну два радника 2.000 пари годишње; 15. Селинцер и Друг у Вуковару који ради 500 плетених капута, 2.500 пари чарапа и 1.000 пари ципела. Има 6 радника а преде сам машином, а има ручне машине за штрикање. Од ових неки ваљају чарапе и имају своју ваљавицу, а неки не ваљају него само како је плетено продају. Ови раде чарапе обично ваљане како Швабе носе и полу ципеле како Швабице носе.

Уз горе наведен број чарапа иде и одговарају броју полуципела па и са ђоном од коже и капута.

У Осјеку има: 1. Мартин Глозер предионицу вуне са 60 вретена и ради годишње 9.000 пари чарапа, поред тога полуципеле и капуте; 2. Јосип Глозер има вунену предионицу са 200 вретена, 10 штрикаћих машина, мотор са сисајућим гасом.

У Хрватској и Славонији иначе има још чарапара у Нашицама 3, Ђакову 5 и т. д.

У Загребу постоји загребачка текстилна творница Вилим пл. Рајнера, који израђује чарапе, трикотажу и конац за шивење; има своју бељачницу и бојаџиницу. Годишње изради 100.000 туцета пари чарапа и 120.000 пари гаћа и подкошуља. Са 3.000 вретена уконча годишње 750.000 фунти конца.

Текстилна индустрија д. д. у Вараждину је продала своју инсталацију позаментерије за израду фитиља за лампе, врпце за завесе, пантљике за везивање ципела и слично госп. Влади Илићу, који ће је негде у својим творницама монтирати.

У Великом Бечкереку постоји I. Торонталска предионица вуне и творница чарапа д. д. Она израђује годишње: дабар чарапа мушких и женских 27.000 пари; »стандард« памучних чарапа 60.000 пари, женских од вуне плетених капута и блуза 3.000 комада, шалова 2.000 комада, капа 4.000 комада. Имају комплетну предионицу за гребенану вуну, даље бојаџиницу, 20 комада ручних плетећих машина и једну комплетну »штандард« радионицу за плетиво чарапа са 16 разних машина. Раденица имају 43.

У Апатину постоји: 1. I. Апатинска фабрика чарапа и плетене робе Антона Бекера. Он је израђивао 1914. год. 120.000 пари чарапа и 12.000 комада конфекције са 85 раденица; има 60 машина за штрикање и четири штандорт апарата. Сада ради само 7.000 комада капута за децу, господу и даме и светере, аљинице из домаће вуне, има 21 радницу и памучну робу 2. Сигмунда Шефера радионица има 60 машина и 60 раденика.

У Суботици постоји творница за плетене и ткане робе Јене Бека. Дневно може да изради једно туце плетених капута женских и две дечије гарнитуре. Упосљава 18—22 радника.

У Паланци (Бачка) има 7 чарапара а у срезу 6 мајстора. Главнији су: 1. Јосиф Бајнштенгел, који ради годишње чарапа, светера и рукавица око 2.000 пари и ради 2.000 чарапа и 2.000 пари рукавица; 2. Ђорђе Вурм који израђује чарапе, полуципеле, капуте и разно женско одело и то годишње

око 1.500 кгр., има предионице и мотор од 4 коња; 3. Јаков Хенген, који има машину за предње и преде за своју потребу 1.200 кгр. а толико за ујам.

У Парабућу ради: 1. Герл Стефан са 65 машина и 40 раденика чарапе, капуте мушке и женске, наруквице, гамашне за увијање, капе и томе слично. На дан може да изради 400 комада; 2. Петар Шмид са две машине и једним радником.

У Оџацима ради Кристијан Брунер са 6 машина и 6 радника.

У Сомбору ради: 1. Вилим Клајн и Друг и то има предионицу где испреде 20.000 кгр. од домаће вуне и 10.000 кгр. стране вуне и 5.000 кгр. памука, и то све преради у предиво. Предиво исплете у јакне, чарапе и прслуке. Има 60 ручних машина и 70—80 радника; 2. Штефан и Компанија са 70 машина и 60 раденика.

У Св. Ивану има: 1. Михаел Филип чарапар своју предионицу и штрикаће машине и 7 радника. Годишње преради 5—6.000 кгр. вуне; 2. Јосип Филип чарапар који изради 1.000 пари чарапа, а за другог опреде још 1.000 кгр. пређе. Има два мала селфактора и пет радника; 3. још четири мала чарапара.

У Ст. Бечеју има Јован Феглајн малу предионицу вуне и плетионицу капута са два радника. Поред овога има у Ст. Бечеју још два чарапара.

У Србобрану има Ђока Парошки чарапар предионицу где годишње преради 1.200 кгр. вуне и ради са једним калфом и једним шегртом.

У Врбасу, у Надаљу и у Петровом Селу има по један чарапар.

У Жабљу има Јосип Хог малу предионицу вуне са малим мотором, где ради сам без радника.

У Кисачу ради Пара Пиксиади око 1000 пари чарапа годишње, пређу купује у Осеку, Вуковару и Паланци.

У Новом Саду има Сава Шијаков предионицу вуне где преде за сељаке до 2.000 кгр. вуне годишње, а иначе изради за продају 1—2.000 пари годишње чарапа. Поред набројаних постоје још мањи чарапари у Бачкој.

У Љубљани постоје: 1. Словенска творница плетенина ин тканина Драгутин Хрибар. Она ради годишње: 280.000 пари чарапа мушких од најтањих до најдебљих; 310.000 пари патент чарапа за децу од Нр. 1 до Нр. 9, и за женске од Нр. 10

до Нр. 12; 1.000 комада мушких вунених рекли како носе сељаци у Лици и Црној Гори; 5.000 комада патент рукавица за женске и 3.000 пари рукавица за мушке. Преради 50.000 кгр. памучне прође и 1.000 кгр. вунене прође; 2. Товарна ногавиц ин плетенин М. Фронцл и Синови ради чарапе, гамашне, рекле, свитере, плетене кравате и слично и то око 40.000 пари чарапа. Има 30 раденика; 3. Франц Кос механичка плетилна индустрија и ради са 15 раденица и ради рекле, прслуке, чарапе и слично.

У два једина српска православна села у Словенији Бојанци и Мариндолу плету сељанке око њих 150 као врсту кућевне индустрије поред шарања јаја ускршњих (5.000 комада) и неколико хиљада пари чарапа.

У Запуже при Лесцах ради Лојзе Кристан рекле, завијаче, шалове, рукавице, чарапе, прслуке. Има предионицу вуне и тканину са три разбоја где је запослено пет радника, а код плетионице десет раденика са пет машина за плетење.

Иначе има таква три мања предузећа и то: Софије Строј у Запуже п. Бегуње, Ивана Колмана Бегуње и Браће Триплот Мосте п. Жировница. Браћа Триплот раде 600 метара штофа и 1.800 кгр. вунене прође.

У Згоме п. Лешће има »Лана« текстилна товарна која ради свитере, плетено одело, рекле и ради за 1,000.000 динара годишње око 100.000 кгр. вуне. Сада има запослених 50 раденика-ца.

У Љубљани постоји: товарна тканина ин плетенин Јосипа Кунца и Комп. Она израђује годишње: 30.000 комада плетених рошел шалова; 3.000 комада шалова за шпорт; 8.000 комада модних шалова; 20.000 пари гамашни за завијање; 120.000 кравати плетених; 25.000 комада тканих марама вунених за главу; 25.000 метара штофа за даме; 50.000 комада кашенец марама; 10.000 комада шалова за главу. Прђу довозе из иностранства, боје у Љубљани и робу апретирану. Фабрика је пренос једне бечке фабрике у ортаклуку са једним Словенцем великим трговцем гросистом у Љубљани и ради првокласне израде.

*

* *

Увоз 1920. године је био: 1. памучне плетене и преплетене робе 296.460 кгр. за 24.669.667 динара; памучне позаментерије 31.303 кгр. за 2,872.830 динара; 3. памучних ужета 3.108 кгр. за 165.107 динара; 4. плетене ланене робе 2.371 кгр. за 63.220 дин.; 5. ланене позаментерије 1.824 кгр. за 69.863 дин.; 6. вунене плетене и преплетене робе 18.946 кгр. за 2,106.806 дин.; 7. и вунене позамантерије 2.227 кгр. за 267.081 динара; 8. свилене плетене и преплетене робе 2.037 кгр. за 533.102 динара; 9. позамантерије свилене и полусвилене за 2.604 кгр. 4,459.921 динар.

Узевши већ у обзир средњу фабрику Хрибар у Љубљани нама би требало још око шест средњих таквих фабрика у земљи да подмири потребу. Због побољшања живота народног и напуштања кућевног рада по селима увек ће бити повећане годишње потребе за оснивање једне до две такве фабрике. Овде боље стојимо него у погледу вунене индустрије предива и тканина.

*

* *

Како ова индустрија спада у индустрију за народну одбрану, то би је требало што боље завести. Ово се може постићи 1. само школовањем у овој индустрији вечерњим школама за раднике уз фабрике Јечменице, Рајнера и Хрибара; 2. као и оснивањем практичних радионица са предионицом у Велесу, Прилипу и Призрену и другим местима кућевне индустрије; 3. шиљањем машинских бравара и свршених ђака вечерње школе у плетарске школе у иностранству; 4. изашиљањем наших бољих ужара или механичара у Анаберг у Немачку да науче израду позамената; 5. изашиљањем свршених ђака машинског курса средње техничке школе или матураната, да изуче теориски и практично плетење (штрикање), преплетање (трикотажу), израду тила, петинеа и сличног.

26. НАША ПРОИЗВОДЊА ЋИЛИМА ИЗУЗЕВ ПИРОТСКИХ.

Ћилими се производе изузев Пирота у Србији у Прилепу, Сјеници, у Босни и Херцеговини и Војводини.

У Прилепу раде до 1.000 жена просте ћилиме са памучном основом и вуненом потком и то: 1. дугачке 5½ и широке 5 аршина и тешке 5½—6 ока; 2. дугачке 3, широка 2½ и тешке 2.5 оке. Ћилима се изради око 2.000 комада годишње.

Ћилиме раде жене за свој рачун или за рачун четворице вунара. којих је пре било 7, а сада 4. Тако један вунар даје радити за њега 400 комада, други 150—200 комада и т. д. годишње. Жене купују вуну од сељака и од вунара. Вунари купе око 12.000 ока вуне у Прилепу, донесу 8.000 ока из Солуна и 16.000 ока из Штипа и Кочана, а од тога продају и у Битољ.

Жене раде ћилиме зими и у пролеће, када не раде ћилиме раде чарапе или ткају платно. Ћилими су на форму пиротских само лошијег квалитета. Ћилими се носе у Скопље, Велес, Солун, Битољ, Серез и Драму.

У Сјеници раде четири жене српске ћилиме, а пре су их радиле више њих. Како околина Сјенице има врло лепу вуну, то је, да би се нашло Сјеничанкама Муслиманкама занимање, јер од 4.000 становника су 3.000 Муслимани, заснована 1908. године ћилимарска школа, која је од тога доба животарила, али успеха није имала, јер су једва неколике ученице научиле.

У Сарајеву постоји: Покрајинска ткаоница ћилима. Ткаоница, ћилима производи како у централи у Сарајеву, тако и у подружницама ћилима глатке пиротске или чупавце-персијске ћилиме, као и гобелине. Ћилиме раде за јастуке, предлагаче, ламберкине, завесе, столњаке, креветњаке, сагове, покриваче за диване и ћилиме за патос и то до највише 12 квад. метара. Ћилиме за патос израђује од 2—4 метра ширине. Чупавци-персиски ћилими се раде: 1. као ћилими за патос за 40.000 узлова (завезака-петљи) на једном квадратном метру; 2. као ћилими за декорацију од длаке ангорске са 160.000 узлова на квад. метар; и 3. као свилени персиски ћилими са 384.000 узлова.

У години 1921. године произвела је: 1. глатких ћилима 1498 комада у разним величинама и квалитетима; 2. персиских-чупаваца 354 комада са 40.000 узлова на квад. метар; 3. персиских ангора ћилима 44 комада са 160.000 узлова на кв. метар; 4. персиских свилених ћилима 10 комада са 384.000 узлова квад. метар; 5. гобелинских слика 32 комада. Свега 2938 комада у вредности 1.504.200 динара.

Како је босанска вуна и сувише груба, то се не може да употреби за израду ћилима, јер сувише грубо испадају, зато се мора да употреби финија вуна. Та се вуна продаје делом у Сарајеву, делом у Шибенику. За израду ћилима столњака и

креветњака и ангорских ћилима узима се чешљана вуна односно ангорска козја длака која се купује из Енглеске. Памучна се основа купује у Дугој Реси и служи за основу персиских ћилима. 1913. године је ткачница купила: 1. предене вуне из Енглеске вефта и мохера 5.183 кгр.; 2. из Швајцарске 100 кгр. сирове опредене свиле; 3. из Немачке 345 кгр. разних боја и хемикалија; 4. из аустр. предионица 38.000 кгр. вунене обичне пређе. Ткачница има своју бојаџиницу где све боји биљним и сталним ализаринским бојама.

Ткаља и радника је било 1921. године 285 и то у Сарајеву 102, у Крешеву 76, у Јелечу 43, Фојници к/К. 28, Стоцу 25, Фочи 7, Кладњу 6.

Осим ткаонице, раде се ћилими као врста кућевне индустрије у Прозору, Гацком и Бос. Петровцу на разбојима у ширинама од 60—70 см., те се ови комади сашивају у шире ћилиме. Цене су од квад. метра: обичног персиског ћилима 600 динара; ангорских 1.800 динара; свиленог 5.000 динара. Што ткачница изради продаје се већином у земљи. а мањим делом у Чехословачку, Италију, Швајцарску, а неколико комада је продато и у Мисир.

Раднице раде по цртежима, што је велики успех школе. Ова ткачница управо практична школа је одлично уређена и руковођена и може да послужи за сад за образовање учитељица за ћилимарство за целу земљу.

У Банату раде српска села Кумани, Врањево, Меленце, Елемир и т. д. ћилиме и то раде сељанке за себе и за продају, а нарочито из Кумана и Врањева.

У Бачкој у Стапару и осталим српским селима поред Сомбора сељанке раде ћилиме за себе и за продају. Ћилими су рађени по штампаним угледима за вез вуницом.

У Вел. Бечкереку постоји фабрика ћилима, Дунђерског а. д. Она има: 1. 87 разбоја за персиске ћилиме; 2. 50 механичких разбоја; 3. 100 комада ручних разбоја са којима у околним српским селима ћилиме израђује; 4. три машине за осниваше основе; 5. једну предионицу од 180 вретена; једну машину за туткалисање основе, једну машину за гребенање ћилима, три машине за шишање ћилима чупаваца. Фабрика је уређена за израду најфинијих чупаваца, глатких ћилима плишаних, тапестри, холендер, кидерминстер и јуте тепиха. Она има и дупли разбој за намештајне штофове. Када је пот-

пуно упослена има до 250 радника-ца. Од 1914. год. није радила а сада је прорадила и ради са 50 раденика-ца. Ради фине српске и смирна ћилиме и све имитације ткањем на механичким разбојима. Годишња је производња: 2.500 квад. метара ћилима чупаваца (смирна); 50.000 метара простирача за ходнике (лауфтепихе) од јуте; 3.500 квад. метара сомотских и других вунених простирача.

Године 1920. је увежено простих простирача од животињске длаке 1781 кгр. за 86.785 динара; финих од вуне 7.297 кгр. за 612.993 динара; простирача од јуте и сличног 10.302 кгр. за 258.320 динара. Количина је мала и великобечкеречка фабрика ће је моћи лако покрити. За подизање и унапређење ове индустрије требало би: 1. ради бољег усавршавања наших радника-ца у овом раду младе одличне раднике-це ћилимарске из Пирота и Прилепа послати на рад у ткачницу у Сарајево и Вел. Бечкерек да би се научили раду ћилима по цртежима; 2. требало би за сада рад ткачнице ћилима у Сарајеву раширити на Сјеницу, Прилеп и Пирот, с тим да тамо оснује своје подружнице, док се не оснује засебна централа у Пироту; 3. основати вечерњу школу уз фабрику у Вел. Бечкереку где би се спремали радници за мајсторе; 4. увести израду пређе и бојење ализаринским бојама код наших фабрика, да би ћилимарке добиле добру, јевтину и добро обојену пређу; 5. основати у Сарајеву уз ткачницу и предионицу, где би се пређа прела, па овакву пређу давати и ћилимарима; ова би предионица служила као школа за предење.

27. ПИРОТСКО ЋИЛИМАРСТВО.

Да би се ћилимарство у Пироту као и однос његов према страном ћилимарству и мере за његово напредовање, потпуно обухватиле, — потребно је почети од куповине и прања вуне па онда прећи на чешљање, бојење, израду ћилимова, организацију рада, стање раденица, калкулацију ћилимова, трговину са ћилимовима, ћилимарску школу београдског Женског Друштва, десиновање ћилимова по боји и шари, на стање ћилимарства у иностранству — у Босни, Бугарској, Галицији, Турској, Персији, Кавказу и Туркестану — као и на имитацију ћилимова механичким путем и на конкуренцију ових у Србији, — па да се онда заврши са мерама за које се мисли да би биле у стању да пиротско ћилимарство унапреде и повећају.

Извесни подаци, а нарочито о бојењу, имају и имаће своје индустријске и историјске важности, поред важности у садашњости, па су зато и опширно третирани.

У порекло ћилимарства у Пироту и ћилимарства у опште, у порекло десена у боји и шари као и какве боје и шаре треба да буду, нисмо се упуштали, јер то није наш посао, пошто смо се трудили да опишемо ћилимарство са привредно-политичког гледишта, — а ствар је наших етнографа, историчара као и вештака сликара и архитеката да по предњем даду свој суд.

Куповина и прање вуне.

У Пироту има 15 вунарских радњи, које продају вуну како ћилимаркама за ћилиме тако и сељанкама за сукно. Ћилимарска задруга купује вуну па је пере и продаје својим задругарима, и то за израду потке, управо даје им под рачун. Задруга је 1910. год. купила 2800 кгр. вуне, опрала је и издала својим члановима. Тако исто и кожари и табаци продају своју табачку опрану и чешљану белу вуну појединим ћилимаркама, поред продаје на велико сељацима, који сукно израђују. Продају црну, суру и белу вуну; црна је вуна скупља за 1—2 гроша од оке, — а сура за грош скупља од беле. Од вуне је најбоља суватска и то овнова; она прана, даје 75% чисте вуне. — Вуна од сељака — овчија — даје 55—60% чисте, пране вуне. Стара планинска вуна је боља од остале и то како по дужини влакна тако и по танкоћи влакна. Вуна за ћилиме пере се у врућој води на реци, и то вода се у казану загреје толико, да може рука да се метне у воду, па се онда меће вуна и притискује руком, док се добро не загреје — онда се вади из казана и препира у реци. Прање вуне кошта 0.041 дин. од кгр. Кило пране рунске вуне коштала је око 3.90 динара а табачке вуне 3 динара 1 кгр.*) Табачка вуна или табачина је лошијег квалитета, јер је прво мало кад тако дуга као рунска, а друго је вуна у неколико страдала од креча, па због тога нема оне постојаности као рунска вуна.

Чешљање вуне.

Пре се чешљање вуне вршило руком, и то су се обично узимале специјалне раденице за тај посао. Раденица је могла да изради за два дана једну оку основе и две и по оке потке

*) Предратна цена.

а добијала је 0.80 дин. на дан са храном, тако да је чешљање вуне дошло око 0.50—0.60 дин. од оке.

За време Турака 1873. год. Али-бег је основао фабрику за влачење и предење вуне — о којој ће доцније бити речи. Турци су наплаћивали 0.30 дин. за оку влачене вуне. Ова је влачионица по ослобођењу похарана па је престала да ради. 1890. год. донео је г. Недељко Марковић у друштву са једним Македонцем прву влачугу за влачење вуне. Из почетка је било тешко док се свет навикао да даје вуну влачити на влачузи. После 8 година од доношења ове прве влачуге донео је другу г. Коста Ћирковић, а после 13 година г. Славче Лебановић, а сада њих 10 предузимача раде са 12 машина. Влачуге се покрећу или руком — и то онда крећу 2 радника — или са коњем помоћу гепела витла или — као што већ двојица имају: г. Коста Ћирковић и Петар Видаковић — са бензинским мотором. Влачуга (карда) има четири са 26 цоли ширине и 9 са 30 цоли ширине. Влачуга са 26 цоли кошта 1010 динара у Пироту, са 30 цоли 1110 круна у месту производње и то како влачуга тако и ручни курјак за прво рашчешљавање вуне. Машине су од Хермана Ригера из Херманштата. Где се влачуга руком креће, ту су двојица људи да покрећу влачугу поред газде и детета, које мећу вуну у влачугу и скида са влачуге. Где се креће помоћу коња гепелом, ту је потребно једно дете за терање коња, поред газде и двоје деце за метање и скидање вуне са влачуге. Ко влачи људском снагом истера 40 ока вуне дневно, са коњем 50 ока, а са мотором 60 ока на дан.

Пре пет година су влачиле вуну само ћилимарке, а од пет година на овамо почели су сељаци у све већој мери да доносе вуну на влачење. Сезона је од августа до јануара и за то време раде и ноћу. После јануара раде дневно 10—20—30 ока а у месецу мају и јуну раде свега недељу дана. Рачунају да имају свега годишње око 200 дана рада. Кад немају рада чешљања, дају коње под кирију, они који са коњем влаче. Коњ их кошта дневно хране 1.50 дин. Зими почињу од 1—2 сата изјутра а престају у 8 сати у вече, а лети од 6 из јутра до 6 у вече. Деци плаћају 0.20—0.30 дин.*) дневно а одраслом раднику 0.80—1.20 дин. дневно. Преко ферија су обично деца из 3—4 разреда основне школе као деца раденици. Где се покреће са коњем не може се радити више од 8—9 сати, јер се коњ одмара а машина чисти. Ко има 2 коња тај може више радити. Из почетка увођења влачуга, влачено је по 0.30 дин. ока, а сада када је сезона рада преко реди плаћа се 0.30 дин. ока, иначе раде сада због велике конкуренције по 0.20 дин. оку лети, а зими 0.25 дин. Ако се узме да раде 200 дана по 40 ока излази 8000 ока по 0.20 дин. — 1600 дин. од чега има да се одбије 300 дин. за коња и 120 дин. за децу — тако да би приход био 1180 дин. без одбитка за кирију и порез.

*) Ови податци, као и сви остали у овом чланку, који се односе на цене, имају се као предратне цене разумети.

Предење вуне.

Вуна се преде руком и то готово сва потка, а основа се узима знатним делом готова, машинска. Предење вуне плаћа се, и то прећа за основу за ћилиме једна ока 1.60 дин. а потка за ћилиме 0.80 дин. ока. Прећа за чарапе 2.40 дин. ока, прећа за појасе 1.60 дин. ока, за шајак основа 2 дин. Пре 15 година прела се ока основе за ћилиме 5—6 и 7 гроша, а ока потке за 3 гроша. У турско време предена је ока потке три гроша, а ока основе четири гроша.

Једна прећа може да испреде оку прође за пуна четири радна дана — тако да јој излази надница 0.20 дин. дневно, ако не преде цео дан, заради 0.10—0.15—0.20 дин. дневно. У Пироту преду само старе жене, а и млађе, само кад другог посла немају. Сад се највећи део прође опреде у селима око Пирота. Основа је узимата машинска и то од фирме Илић, Теокаровић и Комп. из Лесковца по 6.50 динара кгр. а узимата је и из Бугарске по 5.30 дин. кгр. што је са царином износило 6.10 дин. кгр. Потка из једне наше фабрике није се дала употребити јер је била мека и лако се кидала — а не сме да се кида. Потка из Енглеске није се могла употребити. За потку је врло употребљива вуница из Немачке. Ако би потка била тврда, онда би се правили увојци — сугрци, па би кварили изглед. Камгарн се не може да употреби за потку ћилимова, јер такав ћилим нема влас коју треба да има. Потка израђена у једној другој нашој фабрици чоје показала се одлична а и са њоме су били израђени они лепи плави ћилимови у школи Женског Друштва у Пироту. Које основе, које потке за ћилимарство употреби око 8000 кгр. и то 30% основе и 70% потке. 1872. године је основао Али-бег државну предионицу вуне у којој је била механичка влачуга за вуну, бојаџиница, предионица за предење прође за гајтан и четири

точка за израду гајтана. Вуна се влачила по 0.30 дин. ока. Рађен је црвен и црн гајтан. Радили су осуђеници. Машине су биле из Енглеске и покретане воденом снагом. Мајстор је био један Бугарин из Самокова. Прела се и прећа за ћилиме али се није дала бојити јер је била масна. Из предњега види се очигледна намера Турака да појевтине трошкове око израде ћилимова и да тиме ову индустрију унапреде. За време ослобођења предионица је опљачкана заједно са машинама; зграда и сада постоји.

Бојење прође.

Вунена прећа се боји сада у Пироту или анилинским бојама код куће од стране ћилимарки, незадругара ћилимарске Задруге, или старим бојама од стране бојаџија а за рачун ћилимарки пиротске ћилимарске Задруге. Остале ћилимарке изузев оне код задруге раде само алево и зелено (због тога што бојење анилинском бојом нема сјаја) код бојаџија а остале боје код куће анилинском бојом. Пре једну годину дана је ћилимарска Задруга давала прећу само једном бојаџији, те су остали били без посла. Сада су се обавезале све бојаџије да боје за све чланице задруге само са старим бојама, а за друге т. ј. за нечланице како хоће. Али по уверењу од стране ћилимарске задруге, сада све бојаџије боје прећу за ћилиме и за незадругаре истим старим бојама. До 1885. гдоине није се знало за анилин и онда су сељанке доносиле код бојаџија да обоје прећу. Пре 10 година су почели код куће да боје анилин бојом, а од пет година ово се бојење нагло код куће уводи. Прво је дошла из Бугарске црна — мацун — боја па су онда дошле друге анилинске боје. Сада сељаци доносе само зубуне да се боје, а остало боје код куће.

*
* *

У Пироту има 12 бојаџија, од којих су 7 са дућаном а други су (5) само по имену бојаџије. Пре их је било 20—25 мајстора. Код ових 12 мајстора има 3 шегрта и 3 калфе. Док је било 25 мајстора сваки је имао по 1—2 калфе и по једног шегрта. Бојаџијских надничара је било 7—8. Бојаџија плаћа кирију за дућан 100—120 дин. годишње а на бољем месту и 200 дин. Обрт је 1500 дин. (пре је био 2000 дин.). Ако један

изради 50 ока прође на недељу по 1.60 дин. онда скине капу и вели: хвала богу. Ко недељно заради 15 дин. онда је радостан. Док је задруга давала прећу једноме, који је недељно бојио по 200 ока — а то је трајало 7 година — дотле су други материјално врло ослабили. Бојаџије раде у месецу септембру, октобру, новембру, децембру, јануару, фебруару, марту и априлу а осталих месеца седе, а тих четири месеца у лето раде свега три пута по 10—15 ока вуне. Бојаџија на своју малу кућицу и радионицу плаћа порез и то порез на земљиште 1.12 дин., на зграде 1.80, на радњу 16 дин., на личност 7.06 дин., државног прореза 24.99 школског, жандармског и железничког 10.87 дин., за војне грађевине 1.25, за ремонтски фонд 1.25, прирез самосталним властима 2, општ. прирез 16.49 и кулук 6 дин. свега порезе 97.01 дин. и то на чист принос од 600 дин. годишње. По њиховом причању били би срећни кад би могли да истерају 2 динара на дан.

Прећу боје задругаркама по 1.60 дин. оку или 1.30 дин. кгр. Материјал плаћају: чивит Јава 1.20 д. кгр.; крмез 6 д. кгр.; зердешев (куркуму) немлевен 1 дин. кгр.; стреш 2.50 дин. кгр.; калај 5 дин. кгр.; пепео загарен из пекарнице 2—3 дин. 80 кгр.; стипсу 0.50 дин. кгр.; галицу 0.30 дин. кгр.; морбакам 0.80 дин. кгр.; ћезап 1 дин. оку; српак 0.40—0.50 дин. оку. Материјал је поскупљивао тако: калај је био пре 1900. године 3.20, а сада 5 дин. Ћезапа потроши пет пута по 12 кгр.; чивита потроши 15 кгр.; крмеза 30 кгр.; зердешева 20 кгр.; стреша 20 кгр.; српка 80 ока; стипсе 25 кгр.; галице 5 кгр.; корена од кисељака, који сами купе, 200 кгр.; морбакама (плавог дрвета) 12.5 кгр. Један бојаџија потроши дрва за кућу и радњу за 200 динара.

Алат бојаџиски стаје, и то: ћупови т. ј. 2 ћупа са зазиђивањем 50 дин. Један ћуп кошта сам 15 дин.; 2 палице за трљање чивита 1 дин.; казан од 160 кгр. за алево и ћувез (бордо) кошта 80 дин.; велики казан од 300 кгр. воде за мају 150 дин.; мали казан од 100—135 кгр. за стипсу за жуто и зелено 40 динара; три бакрача за пресипавање ћупова по 4 динара; мотке за сушење предива 15 комада по 0.80 дин.; кантар за оку 10 дин.; кантар за кгр. 20 дин.; камена ступа за туцање зердешева 5 дин.; чутура за туцање крмеза 1 дин. — свега прибора за 381 динар.

*
* *

Прећа се боји старим бојама на следећи начин: модро, зелено и то отворено зелено и затворено зелено, плаво модро — тегет боји са индигом — чивитом — у ћуповима.

Ћупови су узидани у ложиште и то два, — тако да је по један од сваке стране ватре. Ћупови хватају по 200 литара воде. Маја се узима, да би се ћупови за бојење курдисали —уредили — прво из једног лонца и преручи се у казан и пусти да проври и мође 5—6 кгр. штављака — корена од киселице, зеља (чиме сељаци праве питу) и кува ½ сата. Чим отпочне да кључа, узима се 10 лопата, згорела пепела из пекарске пећи (30) кгр. и извади ватра испод котла, па се остави да се један сат сталожи, по том се узме метла и скине пена. По скидању пене исцрпи се маја бакрачем до пепела у ћуп, после се нагне казан да се сва маја исцрпи. Онда се сипа у казан 4—5 бакрача чисте воде (по 5 кгр.) по пепелу у казану и извади корење кисељака, испере изнад казана и метне врх ћупова. Вода, која се сад избистри у казану преточи се у резервни ћуп и служи као резервна маја за досипање ћупова и испирање у њима бојених ствари. Исто се тако ради са другим ћупом. Кад се боји, узме се штављак од ћупова у паницу — зделицу — ђувеч, па се сипа кова воде од 7—8 кгр. и рукама се трља и размут полако у ћуп мође. Чивита — индиге метне се 1½ кгр. са 1½ кгр. резервне маје и стоји ¼ сата док се чивит раскисели, па се онда маја врати у лонац а чивит остаје сам у паници. Сад се чивит каменом трља и то дотле додајући мају, да чивит постане као масло, тада се почне додавати маја трљајући чивит док се не успе ½ панице мајом. По овоме се камен пере са мајом у паници. После се паница допуни мајом и остави да лежи ½ сата да чивит падне на дно, онда се бистри део полако сипа у ћуп. Ово се ради и понавља 4 пута а циљ му је да чивит, најфиније иситњен, дође у ћуп — иначе се не би растворио и била би штета.

Кад се насуо чивит у ћуп, онда се узме мешаљка и промеша чивит а корење од штављака подигне горе, да се промеша. Кад се промеша и изиђе бела пена, онда је добро а ако изиђе зелена онда је рђаво. После се ћуп покрије, јер је са свим курдисан. Курдисање 2 ћупа траје цео дан, док их мајстор не курдише. У 2 ћупа може да се обоји 40 ока прође. На сваку оку прође, треба да дође 10 драма или 32 грама

чивита. Ако нема 40 ока прође, онда чивит пропада, а ако има више онда се још додаје чивита и боји. Ако чорба у ћуповима није врућа онда се подмеће ватра и загреје преко ноћ толико, да се једва рука може држати у лонцу. Сутра дан ако је ћуп добар, вода је црвена и образује се скрама а када се метне рука и извади она одмах поплави. Прво се у ћуп унутра међу сељачке бунде да би се обојиле модро и стоје ¼ сата и рукама се исправља да се боја изједначи и вади се и цеди и четири пута исто понавља, после се извади исправља и мође на лонац. По овоме се мође прећа 3—4 пута и ако прећа није исцрпила чивит, онда се промеша, па ако се покаже чивит онда се са новом прећом чивит извади. По овоме се прећа испече т. ј. сва прећа и бунда побаца у ћуп и кува — пече 4—5 сати, после се извади, ако је добра т. ј. ако отиче црвена вода из ње, а ако је вода која отиче зелена, онда није добра, и у томе случају се враћа у ћуп и пече још 4—5 сати. По овоме се прећа испере и суши. На овај начин се ради модра боја. За небо-плаву умочи се добро прећа у резервну мају и брзо пусти у ћуп па извади и рукама извије па иде маја у ћуп и опере у резервној маји и суши. Црно зелено се обоји жуто, па се расправи и пусти у ћуп где стоји 10 минута и извади па се чека ¼ сата, док се не исцеди, па се прегледа да ли је добра и ако је добра, не пушта се више, ако није добра мође се у ћуп и стоји 10 минута, па се пере у резервној маји и суши (при томе се резевна маја не просипа). Маја из ћупова стално служи.

П л а в о-з е л е н о. Свака канура жуто на доле наведени начин обојена узме се у руке и пусти у ћуп и преокреће се 40 пута у рукама у ћупу, па извади и остави на ладовину да стоји пола дана, после овога се опере кад се стигне. Ово окретање 40 пута траје 10 минута.

А л е в а. Прећа се боји алево на следећи начин: прво се на 5 ока прође узме 25 грама калаја и метне у стакло од 0.800 кгр. по томе се узме једна половина оке и 50 драма ђезапа и сипа полако у стакло са калајем, при чему се стакло окреће и ова смеша меша и хлади у бакрачу хладне воде, док се калај у ђезапу не раствори. Вода се у бакрачу 2—3 пута мења. Када је калај у ђезапу растворен, онда се у средњи казан наспе вода, па се под њега наложи ватра. У казан се сад мође на 5 ока прође, 75 гр. стреша и 165 гр. крмеза (ко-

шениле) — све се ово помеша у казану и кад вода почне да избацује клобуке, онда се калај, растворен у стаклу успе у казан, па се меша, и онда чорба у казану постане алева. Онда се прећа метне у казан, док не исцрпи боју, што траје 1 сахат — по томе се остави да врије једно пола сата, онда се ватра испод казана, извади и узме бакрач хладне воде и наспе у казан, па се казан покрије и тако стоји пола часа. Онда се дрвеним шипкама прећа вади из казана, и метне у корита, па се носи у реку на прање. Ако се има још што алево да обоји, онда се ради на исти начин, користећи се остатком чорбе.

Ђ у в е з-б о р д о. За ђувез се употребљава од алевог исцрпена чорба, у коју се меће на 5 ока прође, 300 др. стипсе, па се 1 час меша у загрејаној чорби, по томе се прећа 1 час кува, најзад извади и опере у реци. По овоме се чорба од алевога проспе, казан се лепо изриба, напуни чистом водом и загрева. Док се вода загрева, узме се 12½ драма калаја, и раствори у 100 грама ћезапа као што је код алевог споменуто. У загрејан казан даје се 75 др. терђије-стреша, 175 др. крмеза и кад већ вода клобуча, сипа се калај растворен у ћезапу и измеша се, по овоме се меће прећа и кува читав час да исцрпи боју, по овоме се извади ватра испод казана, наспе се бакрач воде и покрије па стоји ½ сата. По овоме се прећа извади однесе на реку и опере.

К а ф а р е н ђ и ј а — к а ф е б р а у н. Прво се прећа обоји као ђувез, па се после меће у чорбу од плавог дрвета, где се меша у врућој чорби и ½ сата кува а по овоме извади из казана и пере. Чорба од плавог дрвета за 5 ока прође добија се, кад се 1 ока и 100 драма плавог дрвета у једном џаку метне у казан чисте воде и кува 2 сата, по овоме се џак извади и испере хладном водом над казаном и онда меће прећа обојена као ђувез у ту чорбу и боји.

Ж у т о. За жуто се узме на 5 ока прође 200 гр. стипсе и метне у казан пун воде и загреје до клобучања воде, по том се у казан сипа бакрач хладне воде, меће прећа и меша ¼ часа па се пусти да ври. По овоме се опет дода бакрач хладне воде и остави да ври 2 сата, онда се прећа извади из казана расправи се и опере и распореди шта је за жуто, шта за зелено а шта за плаво-жуто. По овоме стипсовању прође, чорба се из казана проспе, казан очисти и напуни чистом

водом. По овоме се узме 2½ оке српка и загрева да вода 2 часа ври, да би извукла боју из српка. Сад се узме прећа за жуто, па се метне на мешаљке и умочи два три пут у ову чорбу и остави на страну а чорба у казану ври још ½ сата, па се мешаљком повади српак и над казаном испере хладном водом, по томе се српак избаци напоље. По овоме се узме прећа, шта је за затворено зелено и зелено плаво и метне у казан и промеша ½ сата и остави ½ сата да легне, пошто се ватра испод казана избаци.

По овоме се извади из казана, исцеди и меће у ћупове, како је напред већ код ћупова речено. За жуто се још метне чорба из казана у бакраче, којима се дода 2 лопате пепела и доцније хладна вода, да може рука да трпи, па се руком чорба измеша па се жута прећа метне у бакраче и руком протера па извади, однесе на реку, опере, осуши и тиме је готова.

Л у к о в а б о ј а. Прво прокључа вода у коју се метне шака луковог (црног лука) спољног лишћа и онда метне ока прође и обоји.

Д у њ е в а б о ј а боји се као и лукова са дињиним лишћем.

О р а х о в а б о ј а. Зелена љуска орахова плода, када орах сазри, сабере се и осуши, па се њоме боји као и луковим лишћем. Место овога може да се боји и кореном од ораха. Луково, орахово и дињево боје саме ћилимарке код куће. Прећа се бели кађењем влажне прође сумпором.

* * *

Прећу за ћилиме боје ћилимарке, које нису чланице ћилимарске задруге, са анилинском бојом. Од анилинских боја, којима се ћилими боје нашао сам у дућанима: Kristal Ponceau (Freund & Wiener) 6R (на светлости постојана), 20. Naphtylamin schwarz 4R Bayer, прилично постојана; 894 Directtiefschwarz, слабо постојана на светлости; 56 Mehtylviollet 2R Bayer, на светлости непостојана; Diamantfuchsin gr. Kristale, extra, Bayer, непостојана; 68 Rhodamin B. Bayer прилично постојана; 366 Brillantgrün, extra, Bayer, непостојана; 276 Orange II B. Bayer, прилично постојана на светлости; 309 Naphtol Z. B. Bayer непостојана на светлости; 319 Metanilgelb R. Bayer прилично постојана; Martiusgelb R. Bayer непостојана; Malachitgrün Nr. I-a непостојана; Methyl-

viollet, непостојана; Blau O и Blau G 9962 непостојана; Wollschwarz 6 B. A. прилично постојана на светлости; Bordeau 8729 прилично постојана на светлости. Од боја које сам нашао, у литератури, нисам могао наћи постојаност за ове: Orange G.; Viollet, Orange II 8939 — али ја мислим да нису постојане (по овоме видети Handbuch der Färberei der Spinnfaser, Dr. Richard Loewental, Berlin 1900.)

Горе поменуте боје нису постојане нити погодне за ћилиме који треба да трају 50 год., али су јевтине и лако се њима боји. Бојење њима не кошта ни ¼ цене као са старим бојама. Ако се и даље овим бојама боји, доћи ће наше ћилимарство у опасност, јер неће одговарати једном од главних услова за своју вредност, а то је: — неће ћилими трајати оно време, које су трајали пре а што се од њих и сада тражи.

Није оправдано мишљење публике да су само старе биљне боје постојане. Изузев чивит који је врло постојан, друге вештачке боје су постојаније него српкова (жута), лукова, орахова, ђувезна и алева — а то су изабране поједине боје анилинске и све ализаринске. Код бојења чивитом има нових начина, којима се боји поузданије, лакше и јевтиније а нарочито са јевтинијим, вештачким, чивитом. За модерне бојне нијансе нема старих боја, па и због тога треба тражити вештачке боје, којих има на хиљаде, које најбоље одговарају ћилимарству, јер се иначе морају узети нове вештачке боје. Треба наше бојаџије поучити како бојењу са појединим анилинским бојама тако и ализаринским новим начином, као и чивитом. То је најбоље учинити сталном школом за бојење у Пироту, о којој ће доцније бити реч, а у којој би се и пређа за прима ћилиме бојила. Овакве школе има у Сарајеву и тамо се боји пређа за ћилиме. Велике фирме ћилимова чупаваца у Смирни имају своје засебне бојаџинице, где боје са извесним биљним и вештачким бојама. У случају неоснивања те школе, требало би како за пиротске тако и за остале бојаџије основати један шестонедељни курс за бојење, где би се поучили бојењу новим и јевтинијим бојама. Тај курс би држао један бојаџија фабрике боја из Немачке, код које бисмо се решили узимати боје. Боје и мочила за бојење требало би узимати en gros из фабрике и бојаџијама их давати преко Ћилимарске Задруге, која би им давала по цени коштања уз мали додатак за режију а обртни капитал требало би да да Мин. Нар. Привреде.

И при досадашњем начину бојења, било би од велике користи за бојаџије, када би могли добивати материјал од ћилимарске задруге под горњим условима. Овим би наше бојаџије добијале јефтине боје, бојење би појефтинило и имали би постојано бојење пређе.

Али најбољи је и најсигурнији начин, да се пређа боји у школи и тиме потпуно осигура од штете, која може да наступи у пиротском ћилимарству од бојења пређе непостојаним бојама. У случају да се пређа боји у школи један део бојаџија узео би се за рад у школи, а други би се спремали за бојаџије у нашим фабрикама чоје, тиме би им боље ишло, него сада као самосталним бојаџијама а један би се део одржао као добро осигуране модерне бојаџије.

Израда ћилимова.

Како се ћилими раде на разбоју а и сам разбој описује необично лепо г. Мита Живковић у своме Албуму пиротских ћилимова, тако да ја тај одељак узимам од речи до речи:

»Основа се не боји, него се онаква, каква је, бела од беле, а црна од црне вуне (од црне се не преде потка) навије на примитивни разбој. Основа је непрекидна жица обавијена око просана, у виду шрафа, и пресеца се кад се ћилим доврши.«

»Разбој је састављен из 2 попречна ваљка, кросне, и 2 усправна дирека соје. У соје су и горе и доле скроз, ужлебљене рупе, у које се увуку спљоштени крајеви кросана па се горња кросна клинцима утврди, да се не миче, а доња се непомично утврди заглавцима, који се ваде, кад ваља откани део основе помаћи назад. То се помицање овако ради: положи се уз соју поврх доње кросне пљосната полуга, звана повратало, те упре у дувар, на онај се крај повратала, што је уза зид, вертикално намести друга полуга, запонка, која упре у горњу кросну, и онда се налегне на повратало, те се доња кросна потисне на ниже, а због тога се могу извадити заглавци те доња кросна олабави и сад је лако навијену основу помицати на ниже. Око кросана се навије основа тако, да око ње иду 2 и 2 наспрамне основице жице, предња и стражња (задња) жица, као шраф. Први се пар основних жица с леве стране завеже за прут, који се зове прутац, па се његови крајеви провуку кроз отвор између предњих и стражњих жица основиних на доњу страну и један с другим вежу; изнад

прутца се почиње ткати и прутац не дâ, да набијене основе беже. Цепац (прут, штап, штапац, цијепац) је прут, који на предњој страни разбоја раздваја поједине жице основине од стражњих те показује зев, а то је отвор између предњих и стражњих жица основиних, кроз који је провучен да га одржава, т. ј. да се не размрсе предње и стражње жице. Поврх цепца је кроз зев провучена и свезана крајна жица основина с десна и с лева, која се опет зове зев, да она држи зев, ако цепак случајно испадне. Обнителник је дебео штап, на ком су нити од канапа; сваки нит полазећи од обнителника иде поред предње жице основине те обиђе око наспрамне стражње жице, па се враћа обнителником градећи круг; обнителник је дакле што су нити на ткачком разбоју само је непомичан, а утврђен је за соје у висини ткаљиних груди.«

»За такав разбој, усправљен с малим нагибом уза собни дувар (у соби се обично и скоро само зими намешта мањи разбој), уз кућни зид испод стрехе, а најчешће у ходнику, заседну 1 до 8 раденица (ткаља) тако, да свака ради на основи ширину од 1 аршина (0.68 м.), која је обележена обојеним кончићем потке завезаним за обнителник. Раденици је сав алат тупица (место познатијег брда), начињена од дрвета у виду људскога стопала обично са 11 зубаца, поређаних као прсти на стопалу; с противне је стране од зубаца углављен кратак држак. Раденица прстима врши посао нита и чунка шири основу, укршта је, промеће обојену потку десно и лево, па је туницом набија, да се не би видела основа — да се основа не цери, као што веле ткаље; поред раденице је корпа са канурама (смотуљцима) потке у оним бојама,, које су раденици потребне за шаре на њеном делу ћилима. Раденица овако тка: прстима десне руке кроз зев захвати потребан према облику шаре, број предњих жица основиних више обнителника и повуче те жице себи, а због тога те жице напред искоче испод обнителника и онда те жице испод обнителника прихвати прстима леве руке, у којој већ држи кануру с потребном јој потком, па је одмах провуче кроз зев прихваћених жица; тако провучену потку прими у десну руку, па истом руком назад потисне потребан, према облику шаре, број предњих основиних жица више обнителника, а због тога испод обнителника напред искочи исто толики број стражњих жица основиних, које раденица по зеву захвати прстима леве руке

дода потку левој руци и врати је кроз зев — тиме је извршено укрштање основиних жица око потке, т. ј. свршен је посао нити; за тим раденица десном руком дохвати тупицу завуче јој зупце у основу поврх провучене потке и потку добро набије, а то ће рећи: и брдо је свршило свој посао.«

»Пре ткања се обојеним тачкама на основи обележе правци, којима иду поједине шаре, а свакој се раденици каже, какве шаре има да ради на своме аршину, и онда она скоро увек без прегледа у песми и разговору тако рећи геометријски тачно изради своје шаре, које се после са шарама или њиховим деловима у суседне раденице потпуно слажу и поклапају. Занимљиво је посматрати, како прсти у раденице овај доста компликовани посао брзо па ипак тачно врше. Ређе бива да раденица хитно промећући потку, прстима захвати више или мање но што треба основиних жица и ако скоро при сваком захватању ваља захватити други број жица; уз то не треба сметнути с ума да сваки час мора прометати потку друге боје.«

»Кад се ћилим сврши, пресече се основа дуж ћилимове ширине на оба краја на 15—20 осовиних жица на 2—3 чвора завежу у ресе, дугачке 15—20 см. Готов се ћилим разастре, шкропи водом и метлицом чисти, да спадну вунене длаке те да ћилим дође гладак.«

Организација рада и стање раденица.

Ћилими се раде обично од Ђурђевдана до Митровдана на пољу, под стрехом уз кућу, а када време дозволи и пре. У ово време, у јесен, раде обично велике ћилиме, а зими у кући мале ћилиме због малих соба. И за време рада на пољу раде више у пролеће и јесен а мање лети због пољских радова. Наднице за време пољских радова лети утичу јако на обављање ћилимарства, тако да је прошле године била мала тражња за пољским радницама и онда је сав свет легао на израду ћилимова лети, а ове године је била велика тражња за пољским радницама те су се с тешком муком могле наћи за израду ћилимова, просто због тога што се рад пољски боље плаћа.

Рад напољу под стрехом или у неком затвореном дућану врло рђаво утиче за време непогоде на здравље ћилимарки; многе од тога пропадају — тако да ми је један лекар рекао да би због тога требало забранити ћилимарство. У случају велике

потребе за ћилимима раде на пољу и за време зиме изузев јакога мраза у децембру и јануару.

Има раденица које се баве искључиво ћилимарством, има их које се њиме баве као споредним послом у времену кад немају другог посла било у кући или на пољу, а има их и које само лети раде, и то су девојке, а зими спремају од зарађеног новца себи дарове. Оне раденице, које га раде уз остали посао, као споредно занимање, оне су задовољне најмањом надницом и стално у ценама конкуришу сталним раденицама. Израда ћилимова, а нарочито већих, обавља се обично преко малих предузетника, који имају толико средстава да купе вуну и плаћају надницу или које кредитира Ћилимарска Задруга за материјал и то на тај начин што она узме вуну, опере ишчешља је, даде опрести и обоји па је онда раденице на њеном разбоју раде на парче или од квадратног аршина. Рачуна се да има око 1300 раденица, које се баве израдом ћилимова било као главним било као споредним занимањем. Како је филоксера уништила винограде, те су од винограда остале само прљуше, које не дају ни пети део износа, како је трговина у Пироту опала, због тога што је већи део села из бившег пиротског округа по ослобођењу остао под Бугарском т. ј. од 300 села која су набављала своје потребе у Пироту остало је 55 села и како су занати испропадали — то је сада многима, којима је ћилимарство било споредно занимање, постало главно, од чега издржавају породицу.

Раденице почињу да раде већ од 12. године по свршетку школе, и то раде годину дана, ако је раденица вредна и пре тога гледала и помагала мајци, шест месеци ради бесплатно докле не изучи, да може да добије исту надницу као и одрасле раденице. Може да постигне лепо да ради за четири године а даровитија и пре. Пре је био обичај да свака пиротска девојка изучи радити ћилиме, без разлике је ли богата или не, — да има занат, па ако је богата или се обогатила онда не ради. У последње време многе девојчице претпостављају кројачки занат ћилимарском и иду у раденичку школу женског друштва, јер су после у стању више да зараде. Па и саме ћилимарке отимају се да раде вез шљокама и тифтиком на поркету, што се почело од пре годину дана да ради — где може да се заради 0.80—1.— дин. на дан и где већ 15 раденица то раде. Раденицама се рад плаћа од квадратног аршина, — и то обично

старе шаре 2.50 д. Рашићев цртеж 3.— динара, а фине фигуре по цртежу три динара — што се изради за недељу. Рашићева шара је шара по ћилиму, коју је донео г. Рашић са пута по Истоку и дао да му се сличан ћилим изради код нас. Ако су теже шаре, раденица заради по 0.80 на дан — а најбоље 1.20 динара на дан — за ћилиме где су сталне раденице радиле по 11 сати на дан а где су ћилими краљевски плаћени за краљевски двор раденице су зарађивале по 1.20 дин. на дан. — За један батал ћилим три раденице добијају по 15 дин. за Рашићеве шаре, и то раде три недеље а остале шаре добијају 10—12 дин. Све су ове наднице за сталне раденице, — остале које не раде по цео дан зараде 0.29—0.30—0.40 дин. дневно. Раднице саме рачунају да зараде 2.40—3.— дин. на недељу. За једну најбољу радницу која је радила јастуке утврдили смо надницу по 0.78 дин. за њу и њену ћерку. Раднице раде обично веће ћилимове у друштву 2—3—5 њих, и онда, ако која од радница не може да ради из ма каквих разлога због пољског или кућевног рада и друге морају да стоје и неће да је замене и због тога губе наднице. Зато вредне раденице могу највише да зараде кад раде саме, као што је случај при изради јастука — па и овде није зарада већа од 0.78 дин. дневно. Израда ћилимова је ручни рад, код кога дневна зарада зависи од вредноће и умешности као и од количине употребљена времена, па због тога и подаци о заради врло варирају.

У Пироту раде сиромашније жене и девојке ћилиме, а богатије чарапе и продају, као што су и у турско време тако исто радиле и продавале чарапе.

Раднице не раде празником и недељом и мало која недеља да има шест радних дана. Оне раднице, које имају веће имање у пољу не раде искључиво ћилимарство, него раде и у пољу а свака радница има мало свог имања, па због тога је и било врло осетно за њих кад су виногради пропали. Има богатих жена, које дају новац под интерес, па опет израде по 3—4 батала.

До почетка Ћилимарске Задруге наднице радница биле су мање — тако да се батал плаћао 8 дин., место сада 12 и 15 динара, у томе је задруга постигла врло леп успех, што нарочито треба забележити. У турско време били су ћилими скупљи а наднице су биле мање, батал је продаван по 1200 гроша а раднице су добивале свака за свој рад по 40 гроша.

Пре је била турска лира 140 гроша. У турско доба радница није могла за време летње сезоне да заради више од 200 гроша. Ћилима се изради годишње око 8000 м² од тога добијају ткаље по 5 динара м² — 40.000 дин. а преље по 1.— дин. — свега 8000 дин. што чини свега 48.000 дин. или просечно на 1300 ткаља по 30.7 дин. годишње.

На раду код једне чланице ћилимарске задруге испитивао сам раднице о њиховој заради и њиховом стању и нашао следеће стање:

Једна радница заради лети 100—120 дин. а зими 100 динара; има мужа неспособна за рад и једно дете. Има парлог — њиву где је пре био виноград са које добије 100 ока кукуруза а за воће узме 30—40 дин., на то имање плаћа 16 дин. порезе, нема своје куће и плаћа 30 дин. годишње кирије. Само у недељу и празничне дане има кувано у кући, иначе сваки дан из јутра, на подне и у вече: хлеб, лук и паприке; недељом пола киле меса у мрсне дане, у посне дане пасуља. Од овога меса претекне да и дете има у понедељак шта да једе. Држи 5—10 кокошију као и све раденице што држе.

Друга раденица заради за време сезоне рада на пољу од 100—120 дин. према времену кад могу почети на пољу да раде. Зими заради 20 динара при изради ћилима. Она је сама с мужем, муж је ћурчијски радник и ради код куће. Он заради зими око 200 дин. Имају своју кућицу и своју њиву од 20 ари, добију 400 кгр. кукуруза; сами раде, само плате брање. Ово кукуруза није им доста — морају да прикупе. Лети не кувају радним даном, него само хлеб умесе. Радним даном имају хлеб, со, бибер и паприку. Празником купе пола кгр. меса. Има већ неколико година како нису могли да купе прасе за Божић. Порезе плаћа на сав рад и имање 30 дин.

Трећа радница је удовица и има дете; заради лети 100 до 120 дин. а зими 100 дин., има имања од 3 јутра са кога скине 7000 кгр. кукуруза. Радним даном једе сув хлеб и паприку, а недељом млеко и сир. Сама поље обделава. Порезу не плаћа, јер јој је муж био комита па погинуо.

Четврта радница је девојка. Лети заради 100 до 120 дин., има оца и мајку и једног брата, отац јој је бојаџија, и мајка јој је ћилимарка, која исто толико заради. Имају своју кућицу.

Девојка све што заради употреби на куповину девојачке спреме, коју преко зиме прерађује. Боље се храни јер јој је брат кројач, и опет немају сваки дан кувана јела; недељом узму 2 кгр. меса.

Пета радница је девојка, лети заради 100—120 динара а зими плете чарапе и шије спрему. Има оца, — мајку нема; има брата, сестру и снају. Отац је рабаџија; брат пиљар. Не кувају сваки дан, — два три пута недељно кувају, и то у пост пасуљ, чорбу од патлиџана са пиринчем, а у мрсне дане месо, обично паприкаш. Снаја јој ради ћилиме, само мање због кућевног посла.

Шеста радница има мужа. Муж јој је пекарски радник, који заради 0.50 дин. дневно. Она заради лети са три девојке 400 дин. а зими 124 дин. Недељом и празником не кувају. Празником и недељом у мрсне дане једу шкембе и џигерицу са салане или 0.3—1 кгр. меса. Има своју кућу на коју плаћа порезе 17 динара. Зими потроши 20 кгр. пасуља и 20—30 главица купуса.

Ови примери лепо илуструју стање сталних радница на ћилимарству у Пироту. Једна трговачка жена, која се сматра за имућну, преде вуну, тка ћилиме или тка платно за сељанке, поред кућевних послова. Може да изтка по 12 аршина на дан — по 0.10 дин. аршин или да испреде ¼ оке преље а то раде, и ако зараде на дан 0.10—0.20 само да не седе беспослене.

Калкулација ћилимова.

Узевши предратну цену пране вуне — 3.90 дин. кгр. — онда кило употребљене потке кошта: вуна — 3.90 дин., чешљање 0.20, предење 0.80, и бојење 0.30 — што износи 6.20. Ако се узме да при предењу и упакивању има отпадака, онда излази да кило потке кошта 7.0 динара. Један батал од 5—6 аршина тежак је 12,5 кгр., и, узевши да је 30% основе, то чини 3.75 кгр. и 8.75% кгр. потке — што износи за основу 24.40 динара и 61.80 динара, за потку — свега 86.20 динара. Један батал ткају 4 раденице по 15 дин. на сваку — свега 60.— динара и једна радница — обична предузимачица — настојава и снује потку такође за 15 дин. — што чини заједно 75.— дин. Цена је 86.80 + 75 = 161.80 дин. или 13,4 дин. квад. метар.

Ово је цена коштања сад, испод које се не може ићи — све што се више узме преставља предузимачку зараду и наднице. Овакав ћилим узима ћилимарска задруга од својих чланица

по 172—178—190 дин. — тако да за предузимача и раденицу остаје 10.60—18.80—28.80 дин. од комада односно по цени коштања 6.70—11.60—17.70% зараде. Задруга га после прода по 205—220 дин. од ове се суме даје трговцима каса-шконто 5—8% — тако да задрузи остаје 5% за режију.

Трговина са ћилимима.

За време Турака свраћали су Босанци, идући за робу у Цариград, и у Пирот и тако се снабдевали робом, па је и највећи део робе ишао у Босну, а остало за Бугарску и Турску. Тако исто су долазили трговци из Новог Пазара и Скопља и слали у Цариград, где су ти трговци радили са нашим ћилимима, као што је више него сада ишло и за Софију. Трговци, који су долазили да купују ћилиме, куповали су их по чаршији и малама да би се јевтиније сортирали ћилимима. У Цариграду су српске ћилиме потисли анадолски.

Као најстарији ћилимарски трговац је г. Тома Петровић, трговац, који са тим послом ради већ 50 година. За трговину са Босном нарочито је заслужан пок. Јордан Петровић, који је умро 1898. год. Он је проширио потрошњу ћилимова, односно обновио старе трговачке везе, које су биле раскинуте доласком Босне под Аустрију.

За време Турака ћилими су били скупљи — тако је батал продаван за 1200 гроша (место сада за 180—190 дин.); док су раденице плаћане 40 гроша (место сада 15 динара), а вуна је била 6—6½—8 гроша ока, неприана, место сада 17—18 гроша ока. Радничке наднице и предење били су 3 гроша ока потке и 4 гроша ока основе*). Ово наводим да се види да је трговина онда била рентабилнија. У колико није било купаца на пијаци, природно је било да је један купац диктирао цене а нарочито за време потребе раденица за празнике: Божић и Васкрс. Г. Тома Петровић давао је вуну у напред, па се са радницама наплаћивао по излиферованом послу. Године 1894. основао је »Пиротско трговачко ћилимарско удружење« са 20 чланова, које се бави искључиво куповином и продајом, недајући вуну у напред. Удружење је спало на 4 члана са по три акције од 500 дин.; раде са капиталом од 6000 дин., али од чланова има имућних људи, који на своје име узимају кредит и раде са тим кредитом у радњи. Оснивање овог удружења већ је створило конкуренцију на пијаци и радничке наднице су се нешто побољшале — бар раднице нису једном јединoм упућене.

*) Ово су све предратне цене.

Године 1903. 16./III. основана је »ћилимарска потрошачка задруга«, т. ј. тада су потврђена правила. Рад је почео по оснивању и већ у септембру месецу имали су ћилиме на продају.

В. Карић, говорећи о пиротском ћилимарству у својој »Србији«, помиње и дружину ћилимарску, коју су основали ћилимарски радници. Дружини је држава дала 10.000 динара на зајам. О њој нисам сазнао ништа даље. Тако исто г. Живан Живановић у »Отаџбини« 1890. год. у лепом чланку о ћилимарству помиње ћилимарско друштво, коме је председник био чиновник. И о овом друштву ми нису ништа поменули у Пироту.

Ћилимарској Задрузи је држава једном за свагда дала помоћ од 50.000 динара. Задруга се служи кредитима, и то има кредита код Народне Банке 20.000, код Београдске Задруге 10.000, код Нишке Трговачке Банке (отворен рачун) 6000 дин. код Пиротске Трговачке Банке 8000 дин. и код Земаљске банке 7000 дин. Задругара има око 170 домова са 700 раденица. Задруга прода својим чланицама годишње 2800 кгр. вуне потке и одговарајућу количину машинске основе — зато управо чини половину прерађене количине у ћилимарству. Обрт износи дин. 50—57.000 годишње. Задруга је успела да подигне наднице од 8 на 10—12 дин. на батал — управо да готово два пут повећа наднице — што је велики успех Задруге. А и ћилими су скочили у цени, јер је пре био батал 120—140 дин. а сада је 205—220 дин. Други је успех Задруге што одржава, да се узме како добра вуна тако и постојано бојење — што чини да се глас ћилимарства одржава. Задрузи је циљ да раднице доведе у стање, да не моле трговца да прими посао, да им не би диктовали, па због тога раденици стоји на вољи, где ће свој производ да прода. — Ако прода трговцу по бољој цени, онда је добро, јер задруга гледа да постигне извесан минимум цене за ћилиме и радничке наднице. Задруга је учествовала и на изложбама. У исто време, тиме што је задруга кредитирала своје чланове, од како је задруга почела, израда ћилимова се дупло повећала. По задругином мишљењу могла би се и више повећати, кад би се

повећао и број ткаља, пошто би се ћилимарство раширило и по селима. Чланови је улог 50 дин. — од тога има уплаћених 13.000 динара. Већина је чланица мали предузетник и од 1, 2 па и 3 разбоја, које кредитира задруга, члановима породице или надничаркама, раде ћилиме — дакле кооператива малих предузетника а не и радница. Задруга има своје филијале у Сарајеву, Софији, Чачку, Ваљеву и Крушевцу, а до скора је имала и у Београду. На изложбама је одликована са grand prix . . .

Пре две године почели су да раде са ћилимима у маломе и Браћа Гаротићи и то мењајући манифактуру за ћилиме.

И сада се рада тражи највише по Србији, после у Босни, Македонији (Скопље) и Бугарској. У Македонији пиротском ћилимарству јако конкуришу чипровачки ћилими због своје јевтине цене, пошто су готово у пола јевтинији и ако лошији.

У Бугарској је велика царина, око 3 дин. кгр. а и царибродске одсељене Пирођанке конкуришу нашима. Македонци траже старе и нове шаре; Босна већином старе шаре и боје. Према извозу робе из Пирота у Босну до 1878. год. садањи извоз није у половину.

Од како су цене ћилимима скочиле од 1903. године потрошња у Скопљу је спала на половину, као што у исто време долази раширена појачана потрошња бугарских ћилимова — чипароса. Чим цена ћилимова пређе 13 дин. m^2 потрошња удари натраг.

Изложбе наших ћилимова у иностранству износиле су на видик ову нашу кућевну индустрију и свршавале су продајом изложених ћилимова, али тако да се нису створиле и омогућавале трговачке везе. — Дакле, било је излагање више ради репрезентације и продаје изложених ћилимова а не и стварања веза и уношења у светску индустрију, јер зато нису били испуњени други услови — а то је што ћилими нису одговарали укусу и потреби публике. Јер ако наши ћилимови пасују за Босну и Мађедонију не пасују као поједини комад у модерном намештају, у колико не би било узета читава гарнитура за нарочит салон, као салон за пушење. За тим треба да буде гарнитура по укусу купујуће публике, што изгледа да није случај, оно што чини да се анадолски ћилимови шире у употреби по Европи и Америци и да се анадолска индустрија развија — то је прилагођавање њихове индустрије на навику купаца, на шаре и боје — што код нас није случај. То нарочито важи за ствари непосредне употребе, што би био случај код наших ћилимова, а не мора да важи за праве вештачке старинске персијске ћилимове, који, и ако не одговарају укусу, опет служе за репрезентацију имаоцу, таквих ћилимова — па и персијски ћилими се прилагођавају европском укусу. Други је разлог што ми и немамо робе у оноликој мери, за коју би се исплаћивала реклама и рад на велико — па то је и разлог зашто нам се не исплаћују везе са Европом.

Ћилима се годишње изради за 120.000 динара. Ова производња преставља максимум који се може постићи у Пироту. Мисли се да би се при бољој цени могла постићи сума од 150.000 динара.

Ћилимарска школа Београдског Женског Друштва.

Школа је отворена 23. октобра 1907. године, потпомаже је Министарство Народне Привреде са 1200 динара годишње. Школа траје 4 године, и сад има уписаних у први разред 4, у други 9, у трећи 4 и у четврти 4 ученице — и то све Пирођанке; без и једне сељанке. Због малог простора не могу да приме више ученица од 6 у први разред. У овој школи има свега 20 ученица. Школом управља управитељка, која поред стана има 60 дин. месечно, учитељица има 40 дин. месечно — учитељ има 24 дин. месечно. Школа је потпуно практична и осим, цртања, теоријски се ништа не предаје. Све ученице не уче цртање, неке, како кажу, да не дангубе, а и оне што уче неће тиме више да се забављају од два часа недељно. Ученице раде од 2.50—5 дин. квадратни аршин. Уче како цртати тако и по цртежу радити ћилимове. Цртежи, који су до сада рађени, нису били прави патрони за израду ћилимова, јер се није при цртању водио рачун да свака основина жица буде престављена једном линијом на милиметарској хатрији, тако да раденица може увек да види са патрона код које основине жице почиње шара, него мора сама да комбинује — што односи многа времена. Од нове године до 20. августа били су израдили у школи 29 ћилимова већином шестака. За школу раде и две добре одрасле ћилимарке а и школа даје за потребу продавнице Женског Друштва у Београду да и друге раднице код куће раде ћилиме за њих. Школа ради

нове десене — мотиве, а и старе у другим бојама, али без неког стручног вештачког руковођења, и ако су имали леп успех у ћилимима са основном бојом небо-плаво, која се публици у Београду јако допала. Основу узимају од Илића и Теокаревића из Лесковца, а потку па и бојење те потке бесплатно им израђује г. Вл. Илић у лепим ализаринским бојама и новим начином бојења индига — чивита. Са машинском потком и бојењем необично су задовољни, јер ћилим лепо изгледа а и потка је подједнака.

Десиновање ћилимова у шарама и бојама.

Како шаре, тако и боје наших пиротских ћилимова су удешене за источњачки укус и за потребу источњака. У том су укусу како шаре и боја, тако и композиција боја дошле у извесну сагласност, која одговара укусу. У колико се код нас култура развила с њом се упоредо развија и укус, који тражи како нове шаре тако и нове боје и композиције боја. Покушава се да се одговара тој новој тежњи — али свако ради за свој рачун, те према томе нема оне сагласности, које има код старе боје, шаре и композиције боја. — То се примећује и онда се тражи у јавности не напред него назад, у стари колосек. Али поред тога за тражњом иде производња као и трговина — то се не да избећи; па се према томе мора водити рачун и то тако да се задовољи тражња, која би одговарала новом укусу, и имало би своје симетрије, које има и по старинском раду за старински укус. Да би се то успело треба цело пиротско ћилимарство да буде вештачки руковођено, са циљем да се прилагоди модерном захтеву како шаре, тако боје и распореда боја. Кад би се то учинило, било би изгледа како за већу потрошњу у Београду, за који веле у Пироту да се, изгледа, заситио ћилимима, тако и у самом иностраству, има изгледа за проширење потрошње. У колико се код нас укус приближује страном, у колико страни копирамо, у колико друге намештајне израде одговарају странима у толико се више не слаже у собама по томе укусу намештеним на стари начин израђени ћилими. У толико су више принуђени да се тај ћилим прилагоди осталом намештају, јер ако се не прилагоди онда се не узима или се избацује. Ово се јавља код наше најбогатије публике, која, у колико не узима читаве гарнитуре за дечију собу и собу за пушење, она

га почиње не узимати и за собе за употребу, јер не одговара осталом намештају, тапетима и малању. Ово се најбоље види из сравњења наших ћилимова са фабричким, који се претпостављају и где су по цени једнаки, и о чему ће доцније бити реч.

Ово је веома важна ствар, и коме је стало до ове наше националне индустрије као и самога Пирота и пиротског ћилимарства, тај мора о томе водити рачуна, — јер мени изгледа да је питање прилагођавања новом укусу питање о његовом одржању у будућности. То је питање што се тиче новог укуса у Србији, а питање његовог ширења у Европи јесте питање прилагођавања укуса Европљана. Ову тражњу новог укуса није могла да избегне ни једна ћилимарска индустрија — а да би се одржала и повећала, што ћемо доцније видети.

ПИРОТСКО ЋИЛИМАРСТВО.

Ћилимарство и ћилимарска школа у Босни и Херцеговини.*)

У Босни и Херцеговини раде се ћилими на лежећим разбојима, управо на онаквим на каквима се сукно тка. Ћилими су 75—80 см. широки и због тога се за шире ћилиме полутке ушивају. Главна места израде су Прозор, Гацко, Зеница, Карјеница, Ластва, Крм, Доња Граучарова и то се по разним местима раде и разне мустре. Како су разбоји лежећи то и нису Бог зна како мустровани ћилими него су са појединим мањим балучаним шарама. Чупавци ћилими раде се у Гацком и то у истим шарама као и код ћилима, за ове се употребљују усправни разбоји. Боје су биљне, али се у последње време у понеким местима завеле анилинске.

Да би се ћилимарство одржало Босанска Влада је подигла 1888. године школу: »Земаљска школа за ткање ћилимова у Сарајеву«. Школа има за циљ да становништву, нарочито женском, да могућности да се кућним радом одржава, а да полако уведе индустрију ћилимова и да се стара техника и старе оријенталске мустре спасу од пропасти и да, најпосле, израђеним производњама створи још већу пијацу. У заводу се поучавају девојчице модерном ћилимарству, а по свршеном курсу, добијају од завода разбој на послугу. Раде-

*) Einiges über bosnisch-hercegovinische Industrie von Prof. S. Feitler. — Wien 1910.

нице раде за надницу. Материјал добијају из завода, јер је тиме загарантована како доброта пређе тако и постојаност боје. По изради доносе ћилиме заводу где се испита да ли је добро израђено. Просте мустре са обичним геометријским фигурама раде се у Босни и Херцеговини са погодним дречећим бојама и тешко им је ван земље наћи купца и због тога се раденице упућују на друге, потпуно стилистичке мустре.

У завод могу ступити девојчице сваке религије по навршеној 14. години и то без икаквог предходног образовања. Докле год не могу самостално да раде придодате су стручној раденици, која их обучава. Ученице су сиромашне, — за прво време, докле још не могу ништа зарадити, даје им земаљска влада стипендију од 12 круна месечно у току од 3 месеца. За ову стипендију морају се обавезати да у заводу остану читаву годину, док ткање потпуно не изуче. Изучене раднице раде онда у акорду и зарађују према знању и вредноћи од 0.80—2.40 круне на дан. За велике ћилиме, који се не могу израдити за недељу, добијају раденице предујам.

Из почетка је тешко ишло да раде по цртежу — али се временом постигло, да је данас свака раденица у стању, да, по датој мустри изради тепих, — умешније раденице су у стању сваки па и најтежи персијски ћилим да израде. Па и почетна ширина од два метра је брзо прекорачена. Године 1892. завод је реорганизован из основа и у исто време му је назив измењен у »земаљска ткачница«. Данас се могу израдити ћилими у ширини од 1—6 м. и у неограниченој дужини. По својственом поступку израђени ћилими и гобелини, немају рупе као други ћилими и тиме су постојанији.

Тај се начин састоји у томе што је између потке и основе додата под-потка, која је тако уткана да се не види. Осим ћилима и гобелина, који се вештачки раде, почело се са оживљавањем израда ћилимова — чупаваца. Разбоји су за ове вертикални у ширини од 1.6—8 м. тако да се могу израдити теписи са 8 м. ширине. Ови су разбоји тако удешени, да се могу или у одељеним од по два метра или у целој ширини радити. Дужина ћилима може бити произвољна. Док се персонал није извежбао могли су се радити ћилимови са 30.000—40.000 петљи на м² за сада се раде са 180.000 до 500.000 на м², која оригиналним прегледима одговарају, како у изради тако и у мустри и у хармонији боја. Уз то се производе и јастуци, форлегери, чаршави асталски и креветски, ћилими за превлачење намештаја и то ћилими до 6 м. ширине а чупавци до 8 м. ширине.

Док је број раденица био у години 1892. око 30, растао је са савршеношћу израде, која је израду и пијацу проширила, тако да их сада има око 300, од којих 150 раде у заводу а остале код своје куће. По вери су биле 46% православне, 33% католичке, 12% мухамеданске и 8% јеврејске.

Велики успех ткачнице ћилимове дао је повода да се и у другим местима оснују филијале. — И тако су добре раденице спремане за учитељице и тамо су у филијалама посао добро завеле. Тако је 1896. године основана филијала у Крешеву, која сада има 90 раденица. По томе су основане 1905. године у Фојници и 1907. године у Чајничу, Фочи и Столцу.

Да би се теписи радили по правим оријенталским мустрама, при чему се полаже највећа важност на постојаност боје и на хармонију боја, — земаљска влада је набавила збирку скупоцених античких оријенталских ћилимова и поред тога довела доброг цртача из Персије, који увек израђује нове оригиналне цртеже.

За већу сигурност, да употребљене боје нису само лепе, него и постојане на сунцу и при прању, пређа се боји у заводу и бојаџиницом надгледа директор завода. Фина пређа се добија из Енглеске. Нарочити се ћилими израђени од ангорске козине одликују изванредним сјајем, тако да боје, према страни са које се гледају, показују разне нијансе. Пређа, која се из почетка крути, тек употребом омекша, то су ћилими у толико лепши у колико дуже служе. Грубља вуна се преде у Рајхенбергу. Пређа се боји искључиво са ализаринским и биљним бојама — за то имају мочила од стипсе, бихромата и калајне соли.

Годишњи обрт износи 130.000—140.000 круна а и теписи се продају, поред продаје у земљи, још и у Аустро-Угарској, Немачкој, Енглеској, Француској па и у Америци.

Завод има поред директора, једног цртача за десене, 4 мајстора, две мајсторице, три бојаџије и једног столара.

Ћилимарство у Бугарској.

Као јак конкурент нашем пиротском ћилимарству, због своје јевтиноће, јављају се у Скопљу и осталој Македонији чи-

поровачки ћилими и од 5—6 година. Они потискују пиротске ћилимове и ако су пиротски бољи. Ови се раде у селима: Чипоровцу, Копировцу, Влашком Селу, Железну и још у околним селима у округу берковачком на Старој Планини. Ћилими су покабасти, слаби и појевтини, те им је турски назив бакам, што значи рђав. Раде их са табачком вуном. Чипаросе, тако зову чипоровачке ћилиме, боје анилинским бојама. Могу да трају 15—20 година; пре су боље рађени нарочито у боји каракаш, која је и у Београду била позната. Наш пиротски батал се продаје 160—180 дин. а њихово 80 динара. Њихов квадратни аршин се плаћа 3—4 дин. Чипаросе раде сељанке преко зиме и то преду, боје и ткају а лети раде и пољске послове. Бугари су били набавили наше албуме и дали сељанкама да раде по њима, али оне неће да уче, и раде по старински и због тога нису успели.

Овај посао раде тако да један газда узме вуну па даје раденици, која опреде, обоји и утка, за извесну награду а газда после иде са 1000—2000 дин. робе у Цариград, Анодолију, Смирну, Битољ, Скопље, Једрене и Солун па продаје. Стовариште ових ћилимова је у Кара Димитријевој механи у Софији, где долазе Босанци и купују. Г. Таса Петровић има у Цариброду стовариште чипоровачких ћилимова, које продаје заједно са белим бугарским сукном у Босну, поред стовариште пиротских ћилимова у Пироту из којег такође продаје Босанцима. Босанци купе за 4—5000 дин. чипоровачких ћилима. И у Београду их продају по 10—12 ком. годишње ћилимарске радње. Бугари су у Цариброду основали школу за ћилимарство и потрошили 100.000 динара и почели су да имитују нашим ћилимовима; предиво им је танко па су и ћилими танки. По причању школа није успела — па је престала после две године, јер неће деца да уче школу, где се тако мало плаћа рад а и боја и предиво није било као наше. Шта има жена у Цариброду које раде ћилиме, па боје саме пређу, а не умеју боје да распореде, па и ћилим изгледа рђаво. У Софији има једна раденица школу, чију школу издржава држава да деца уче ћилимарство.

У Панађуришту подигла је бугарска влада радионицу ћилимова, која је коштала са разбојима на 150.000 дин. па ју је уступила за рад једноме трговцу Јерменину, који трговачки обавља овај посао.

Израђује и персијске ћилиме са 500 радница. Поруџбина има толико да не може све да изради. Радионица има своју бојаџиницу и своје одељење за цртање. Раде девојчице од 12—15 година, где уче и цртање и зарађују 0.40—0.80 дин. дневно. Овај Јерменин је завео радионице персијских ћилимова чупаваца и у другим местима, само раденице раде код кућа, пошто тамо радионице нису подигнуте. Било је преговора да дође у Пирот и да овде заснује овај рад, — али су се преговори разбили.

Израда ћилимова у Галицији.*)

У источној Галицији, међу Малорусима, још је у појединим местима сачувана израда ћилимова, и то у Заљаче, Зборежу и Тусте. У овом последњем је ћилимарство већ било изумрло, али захваљујући трудби појединих добротвора, као Владислава пл. Федоровића у Окну, који је још 1886. године засновао школу за ћилимарство на своме добру и ћилимарство се одржало. Захваљујући његовом раду, пољско и малоруско друштво се заинтересовало за ову врсту рада. Поред ове приватне школе и велике збирке ћилимова, постоје још покрајинске ткачке школе у Глиниону (срез прземишљани) и Косову. Бојење ћилима се пре вршило и биљним бојама, осим црвене са кошенилом, а сада се, осим у школама, боји и анилинском бојом. Ради се као грана кућевне индустрије, обично за сељаке а сада и за интелигенцију. Ћилими су са кудељном основом и вуненом потком. Један радник може да заради просечно 1.70 круна на дан при раду од 12 часова. Годишње може да заради 120 до 180 круна а изради 12—20 ћилимова годишње. Код једног ћилима, који се продаје 36—40 круна иде 5 кгр. вуне по 1.60 кр. кгр., основе 2 круне, боје 4.50 круне, радничке надница 12 круна и зараде 11.50 круна. Школа у Окну траје 5 година — дотле док један радник не узмогне потпуно самостално да ради по мустри и то како да боји пређу тако и да је наснива и тка. У школу се примају дечаци, који су навршили 14. годину и то већином долазе дечаци из оних кра-

*) Види: Bericht der K. K. Gewerbe-Inspekjoren über Heimarbeit in Oesterreich: Die Heimarbeit der Kilim-Weber im östlichen Galizien; Die Kilim-weberei und die Kilimweberschule des Vladislav R. v. Fedorovits in Okno, — von Dr Clemens v. Honkievits, Wien Verlag C. Gerold's Söhne.

јева, где се ћилимарство од пре одржало, а не из околине где је школа — где је ћилимарство изумрло и ако је школа подигнута да га обнови. После прве године ученици уз храну и стан добијају за сваки квадратни аршин 1.60 кр. Овај квадратни аршин радник је у стању да сврши за два дана. У школи у Окну сви десени ћилимова су нумерисани и од сваког има израђен ћилим у збирци и сваки ћилим, који из шокле изиђе носи нумеру десена — тако да се може увек по нумери ћилима да поручи и добије исти нов ћилим. Ћилимарство је код Малоруса од давнина по испитивању Dr. Alois-a Riegl-a а није, као што се пре мислило и донето татарским робљем из Кавказа.

Индустрија ћилимова у Турској.*)

Све предиво за ћилиме предено је пре руком. У последње време је подигнуто више предионица вуне у азијској Турској као што је она у Михалицу у вилајету Ајдину, где се израђује вунена пређа за индустрију тепиха у Ушаку, Ђердису и Демирци. У колико ове фабрике не подмире потребу, узима се енглеска пређа. Пре се бојило биљним бојама и за црвено крапом а од 1840. године је дошла кошенила (крмез), виновим лишћем, рујем и кором од нара-жуто, плаво чивитом, зелено љиљаном, па после плавим дрветом, орсељом, валонеом, шишарком и т. д. Место црвене боје од кошениле, дошла је крвава анилинска боја. Место ових старих боја дошла је анилинска, јер дају богатију бојну скалу и живахније нијансе, али нису постојане. Сви познаваоци захтевају да се опет заведе бојење старим бојама и влада је због тога забранила бојење анилинским бојама; али се не може порећи да европски муштерија више ужива у богатству мустре добивене новим бојама, него у постојаности старих боја.

Турска индустрија тепиха је у неколико места у околини Смирне, а нарочито у Ушаку је њено средиште — одавде се раширила по свој Анадолији па преко Афиун-Карахисара, Коние, Ницеа, Кајсарије чак до Сиве. Персијска индустрија стоји с погледом на вештину више од турске и има боље производе, јер узима из Турске најбољу вуну и одржава још старе лепе оријенталске мустре — док турска ћилимарска индустрија, под утицајем европске трговине, прешла у прераду лошијег материјала и примену нове, модерне мустре. Раде се ћилими на разбоју, који је као пиротски, само су ови ћилими чупавци с једне стране т. ј. лицем с једне стране а не глатки са обе стране и са два лица као пиротски. Распоред је рада као и код пиротских, јер једна раденица ради један аршин ширине и изради дневно око 20—25 см. дужине (са 4500—5000 петљи). Тепихе раде до 15 аршина ширине и ако се желе још шири, морају се више комада пришивати. Надница су необичне мале. Тако је у државној фабрици у Хереке-у надница 1—2 гроша за 10 сати рада. У Ушаку су надница нешто веће, и то од 2—5 гроша при радном времену од 14 сати и већем: обично се ради у кућама, јер фабрика са ручним радом, где би раднице биле скупљене, има мало.

*) Prof. Dr Joseph Grunzel: Bericht über die wirtschaftliche Verhältnisse des Osmanischen Reiches 1903.

Шаре се раде или по европским мустрама или по комбинацији између оријенталских и модерних европских мустара и то по жељи поручиоца.

Старе оријенталске шаре дају се свести на извесне основне форме, тако се зове груписање шара око једне средње руже на једнобојном или попрсканом посејаном пољу — а ц е м-с о ф р а; једна око средишног мотива одвијајућа се чипкаста мустра — ј а п р а к; на једном једнобојном пољу распоређене ружице — с а р п к и л и м; око средњег медаљона опкољујућа рецкаста мустра — ј и л е н и т. д.

Целокупна производња смирнанског предела рачуна се на 550.000 до 600.000 квадратних аршина (аршин 65 см) у вредности од 280.000—300.000 турских лира. Најглавније место производње је Ушак где раде око 6000 раденица на 1200 разбоја а израде око 200.000 м² ћилима. Ови ћилими су од три врсте и то: т е к и л м е, који се раде са једном жицом и због тога су бољи у цени 50—55 гроша квадратни аршин. (Турска лира 121 грош) или 19—23 франка 1 м² у Смирни; или ч и л ф т и л м е, који су рађени са дуплом жицом и због тога грубљи, у цени 37—45 гроша квард. аршин или 15—18 франка 1 м² (код фантази мустара 19—22 фр.), и најпосле б а р х а н а, обични из отпадака израђени ћилими у цени 20—35 проша квадратни аршин или 10½—13 фр. 1 м². Нарочито две највише употребљене мустре су а ђ е м с о ф р а и ј а п р а к и то у бојама — највећма плаво и црвено. У Ушаку се раде и ћилими чупавци

из козје свилене длаке (тифтик) који су врло скупи и глатки ћилими, који се поглавито раде у Ницеу.

Ђердес је познат због срџада, који су 1 метар широке и 1¾—2 м. дугачке. Основа је памук, потка фина вуна. Шаром и распоредом боја имитирају персијске ћилимове. Цена је 12½—13½ франака м² за обичну курентну робу о 14½ до 15½ франака за бољу робу. У овоме месту има око 1100 разбоја и 2000 раденица, које израде око 70.000 м².

У Демирџи раде око 450 разбоја и израде око 45.000 м² ћилима чупаваца и то у две сорте са памучном основом; курента К а б а-ћ а б а по 14—15 франака и боља р а с за 20 до 21 франак м².

У Кули се раде серџаде и то када су сва из вуне 20—25 а када је основа кудељна 10—15 фр. м². Овде се раде и фини теписи од козине по 42—46 фр. м². У Кули има 800—900 разбоја са 1500—2000 раденица, које израде око 60.000 м².

Из Ушака је индустрија ћилима чупаваца прешла: у Кутахиу (око 100 разбоја са 8000 раденица и то са 24—25½ фр. м²); у Испарту око 500 разбоја, ћилима чупаваца по 27—30 фр. м²; Карахисар 40 разбоја са 300 раденица; Дскимехр 30 разбоја за 240 раденица.

У пределу око Коние, индустрија ћилимова чупаваца је уведена пре 17 година и радило је до 1903. год. око 300 разбоја. У Симу има цариградска фирма Ђустинијани фабрику ћилимова чупаваца са 100 разбоја са бојаџиницом. Цена је ћилима 28—60 гроша квадратни аршин или 13—18 франака м². У вилајету Адани а у многим малим местима израђују караманске ћилиме (портиере и превлаке за диване) који се преко Мерсине и Анадолије доносе у Смирну.

Ниџе познато по глатким ћилимима; Киршехр израђује срџаде, које су 1—1½ м. широке а 5—8 м. дугачке — и то највише по персијским мустрама. У Кајсарије-у се израђују дуго чупави ортахалиси, велики простирачи, и јан-халиси, дуги и уски ћилими, као покривке дивона после срџада, као и ћилими и џиџими 1, 8—2 м. широки и 4—5 м. дуги — обично са 4 или 5 дужица сашивени ћилими, који служе за завесе за прозоре и врата. Око Сиве раде се од старина многи ћилими чупавци као и глатки ћилими, срџаде, дешек, шализи (за покривање постеље) курџи бисаге, јан хализи — за миндерлуке и јастуке у цени 2—10 дин. м². У Сиви је једна смирска фирма

подигла фабрику, где раде жене и девојке за надницу од ½ до 2 гроша дневно, а из Италије је доведен хемичар, који треба да новим бојама анилинским имитује старе, меке, биљне боје на оријенталским ћилимима.

У Херекеу на голфу од Исмида налази се царска фабрика ћилима чупаваца (где је и фабрика свиле) у којој раде 350 раденица, поглавито за потребу султановог двора. Поред вунених чупаваца овде се раде и свилени чупавци, од којих м² кошта 64 франка а који нису у боји постојани па се због тога мало цене.

У вилајету Кастамуни израђује се у Софрамполу и Тосији једна врста малих простих ћилимова чупаваца, који се зову херарс. У Алепу је почело једно немачко акцијско друштво фабричку израду вунених и свилених ћилима, које у више места у унутрашњости има филијале (Кајсарије и Мâраш) и поглавито израђује имитације персијских ћилимова, али све боји анилинским бојама.

Свилене техипе раде из свилених отпадака па због тога нису трајни.

У Урфи, Ајитабу и Антакијеху раде се грубљи ћилими чупавци. — Средиште трговине за све ћилиме је Смирна. До 1865. год. су имали само Муслимани право да раде чупавце а хришћанско становништво само глатке ћилиме, а од тада имају подједнако право на рад сви.

Трговина са ћилимима и индустрија ћилима у Смирни ступила је у нове односе оснивањем синдиката за ћилиме и то првог јануара 1907. године. Синдикат се зове The Oriental Carpet Manufacturers Ltd. а основале су га 4 најзнатније фирме са лондонском фирмом G. D. & J. Backer Ltd. и једном бојаџиницом са капиталом од 200.000 круна — да би концентрисала индустрију вуне и ћилима. Материјал се преде и боји, у предионици Sukes & Comp. у Пандерми, бојаџиница је пре 2 и по год. основана, и то за 600—700 кгр. предива дневно. Боји се анилинском бојом за просте ушак ћилиме, а ализаринском бојом за т. зв. персијске ћилиме.

Код јевтиних ћилимова основа је памучна. Предионица израђује месечно око 25.000 кгр. бојене пређе, која се шиље у фабрике ћилимова у унутрашњости (Аксар, Демирџи, Шпарта, Кониа, Ђердес, Манису, Киркагач, Кјутахиа, Милас).

Извоз тепиха је био у последњим годинама:

1905.	1906.	1907.	1908.	године
7615	7835	6795	6190	бала
1,639.540	1,713.648	1,424.430	1,227.156	килограма.

Главни потрошачи су: Енглеска (40—50%) Северна Америка, Немачка и Француска.

Индустрија ћилимова у Персији.

(По извештају немачког трговачког стручњака у Цариграду.)

Најглавнија места у Персији где се раде ћилими, јесу: Хорасан; Азербеицан; Фергана са Султанбада, Абас Кашамом; Кирман; Фарс и Курдистан. Са изузетком курдистанских тепиха, сви су персијски ћилими краткошишани и одликују се финим чврстим петљама. За разлику од турских ћилима, персијски се ћилими раде од памучне основе, а само у неким местима, Курдистану и Шипрасу раде са вуненом основом! Може се рећи да номади раде са вуненом основом а стални становници са памучном основом. Док номади своје тепихе раде на положеном разбоју, остали раде на усправном разбоју. Рад се разликује на кућевни и радионички. У кућама ћилим раде жене, као и код номада, а у радионицама раде дечаци и људи као што је у Хорасану, Кирману и Азербеицану. Анилинске су боје забрањене у Перзији, али се шверцују и јавно продају по базарима тако, да је од 10 тепиха девет обојено анилинском бојом. Персијска влада је декретом од 9. јануара ове год. забранила да се од 7. јула извозе они ћилими, који су, ма и делом, бојени анилинском бојом.

Цене ћилима су разне. Најјевтинија роба је из Курдистана, Лурдистана као и Султанбада, најбољи и најскупљи долазе из Кашана, Кирмана и Дурукша у Јужном Хорасану, а и Тебрие даје у последње време изврсне квалитете. Има и ћилима од 300 марака м² а има их и добрих и солидних по 10 марака м². У колико је већи број петља на м² у толико је и ћилим бољи и скупљи. Луксузни ћилими се раде у нарочитим радионицама (Тирасу названим) које су основали персијски или индијски кнежеви. Ови ћилими имају шара у златном и сребрном пољу или у пољу протканом златом и сребром, ови теписи садрже у фигурама сцене из живота. Персијски се ћилими разликују од смирнских по великом броју петљи на м² — док једни имају до 1,000.000 петљи, други имају 10.000 до 40.000 на м². У Шуштеру се раде ћилими са сасвим карактеристичним мустрама и то бојама црвеним, зеленим и белим. Постојбина персијских ћилима је Курдистан и то понајпре Синех. Најпознатије су серцаде у величини 1.20—1.80 м. Ови ћилими су меки еластични и танки и због тога се цене и извозе. Раде се и већи ћилими и то од 2—2.5 м. ширине и 3—4 м. дужине.

Индустрија ћилима у Кавказу.

У Кавказу постоји поред пољопривреде и кућевна индустрија и то: у источној Транс-Кавказији у Дагистану и источном делу губерније Тифлиса. У последње време почеле су да се напуштају старе мустре, и да раде шаре са цицева позидница, малоруских везова, и тиме се производи у цени побијају. Да би се та индустрија помогла, руски министар пољопривреде основао је зато специјално друштво Кавкаске Кућевне Индустрије. Друштво има вештаке и два инструктора који држе путне курсеве са путујућом радионицом, набавља савремене разбоје, постојану боју, прђу и друге предмете, па их продаје кућевним индустријалцима.

Друштво је студирало бојење, и нашло: да и извесне анилинске боје, одговарају циљу и оно их и набавља и поучава ткаче у бојењу истим. Друштво оснива како путујуће, тако и сталне радионице. Овај одбор штампао је и албуме лепих ћилима и раздао их произвођачима, да би се при раду угледали на албум.

Индустрија ћилима у Туркестану.

Од свих кућевних индустрија у Туркестану, највећу улогу игра индустрија ћилима. Ћилими су у Туркестану у базарима велики трговачки артикал. Извоз ћилима је 49.000.— пуда од којих иде у иностранство 35.000 пуда, и то: преко Батума у Цариград. Индустрија ћилима у Туркестану постепено опада. То се види како по опадању извоза, тако и по опадању цене. У последње време почели су да при предењу вуни додају памук, и да место бољих боја употребљују анилинске, — као и што се ћилими не израђују тако пажљиво као пре.

Гобелини.

Гобелини (зидни ћилими) су особите у платненом везивању израђене тканине, код којих су са великом вештином

израђене слике, предели, портрети, историске сцене итд. а са потпуно слободним цртежима, потпуним богаством боја, а показују готово све ефекте маланих слика, — што се постиже мењањем боја у потци, која је или упреден вунени камгарн, или свила, и тако јако натучен, да покрива потпуно основу која је из ланеног или камгарнског конца (Кармарш). Разбоји су обично усправни као и пиротски; раде обично више раденика на њему.

Потпуно измалан углед на хартији (патрона) стоји 45 цм. иза основе, или, иза раденика. Раденик на провидној хартији обележи контуре мустре, па их после бојном кредом пренесе на основу. Шаре се израђују на исти начин као и при изради пиротских ћилимова у платненом везивању. Ови гобелини су врло скупи и поглавито се раде у државним радионицама.

Имитација чупаваца ћилимова и глатких ћилимова механичким путем[1]).

Дупли или кидерминстерски ћилими то су ћилими рађени у платненом везивању са две или три врсте основе и две или три врсте потке, код којих је једна врста основе и једна врста потке истом бојом обојена а друга врста основе и потке другом бојом а дају засебно ткање у платненом везивању. Ови се ћилими раде на Жакардовом разбоју, шаре се добијају тиме, што се на лицу тканине мењају час једна врста основе и потке једног ткања, час друга другог ткања. Обично се овакви теписи изнутра осећају као шупљи, јер се између горњег и доњег ткања налази шупљина. Овакви компликовани ћилими увезани су нарочитим жицама и тиме се шупљине не осећају.

Жанилски ћилими су они код којих је уткана жанила. Жанила се добија, кад се у основи заснују конци основе, а то тако да 6 конаца стоје врло често један уз другог,

[1]) Британски теписи код којих су шаре, на пример, црне у бојеном пољу или бојене у црном пољу. Ови имају засебну бојену основу и црну основу и засебну потку и дебелу црну потку. Роба је рађена на жакорд-разбоју.

Karmasch: Handbuch der mechanischen Technologie.

Ernst Müller: Handbuch der Weberei.

Опширније о ономе у: Handbuch der Weberei III. Band Kunstweberei, — Reiser Spennrath.

а између њих се налазе празнине и то у висини жељезног жанилског флора, када се утка потка у такву основу, а после по средини празнине између основе просече потка и добијају се пантљичице, које се могу или загрејати у пари и провући кроз прстене и онда жанила изгледа као чупава гусеница са свију страна или се провлачи кроз V препреке и онда је чупа жаниле на лицу. Ћилими се раде, кад се жанила уткива у платнено везивање као нарочита врста потке. Ако је жанила у виду гусенице — онда се добија ћилим чупавац, чупав са обе стране а ако је код жаниле чупа на лицу — онда се добијају ћилими чупави с једне стране, који се зову аксминстерски. Жанилски ћилими могу имати све шаре, што долази од распореда боја самих жанила. Боја жанила се добија уткивањем разне боје потке при изради жанила и то боје, које комплетирано срачунате код разних бојених врста жанила дају шару у ћилиму. На пример у ћилиму је уткано 1000 конаца жаниле. Сваки конац жаниле је израђен у засебној тканини, а у таквој је тканини уткивана редом бојена потка, која одговара боји у распореду шара, — тако да после свих 1000 конаца дају у ћилиму једну жељену шару.

Ћилими израђени у виду сомота, чупавци ћилими, као што су: бриселски, турнејски, тапестри — велур ћилими. Они се раде као и прави сомот, где нарочита врста основе образује петље — флор.

Бриселски ћилими су они, код којих један ред бојених конаца основе образује шару у сомоту, која се састоји из неисечених петљи.

Турнејски су исти са исеченим петљама (флором). Код бриселских ћилима се у основи налази ред бојених конаца, који се помоћу жакард-машине према потреби у шари покрећу те долазе на лице и образују шару — у колико не долазе на лице они се закривају у основно ткање.

Тапестри су ћилими, код којих је основа штампана али не са исеченим флором. Тапестри велур-теписи су они код којих је основа штампана а петље (флор) исечене. Има и тепиха који су по ткању штампани, али су они слаба имитација ћилима.

Тиролски ћилими. Потка им је из кравље или козје длаке или из штајхгарна (обично од табачке вуне) а

основа (240—280 жица у метру) из грубог ланеног предива или ланеног конца. Бојне шаре добијају се бојом потке, јер се 2 разне потке мењају — једна излази на лице а друга на наличје, други пут обратно. Две и више боје потке образују шару и раде се обично ручно са 10—12—20 нити.

У последње време долазе код нас теписи, ћилими из Холандске, које доносе Јермени, причајући да су анадолски и торбаре по Србији. Ови су теписи од кравље длаке са памучном основом. Врло су јевтини, на око лепи, али врло слаби и непостојани. Од имитације ћилима продаје се дупли или кидерминстерски и то у ширини од 1.30 м. — од кога курентни метар кошта до границе 4.50 марке или 5.63 дин. а продаје се оцарињен 9.80 дин. што износи да кошта квад. метар 4.32 дин. а продаје се за 7.50 д.

Овај дупли тепих држан је у црвеној алево као основној боји. Од имитације ћилимова чупиваца продају се: аксминстерски и тапестри теписи. Аксминстерских има у одређеној дужини и у 4 квалитета или на курентни метар у једном квалитету и разним ширинама. Аксминстерски тепих од 3 м. ширине и 4 м. дужине кошта најјефтинији квалитет без царине 65.— динара а продаје се 126.— дин. дакле на м² кошта без царине 5 и по дин. а продаје се 10.50 динара. Аксминстерски тепих II-ог квалитета 3×4 кошта 87.50 дин. а продаје се 172.— дин. што на квадратни метар износи 7·3 динара коштања а 14·4 продаје. Аксминстерски тепих најјефтинији квалитет 2,05×2,95 кошта без царине 30.— дин. а продаје се 62.— дин. 2,55×3.50 кошта без царине 47.50 дин. а продаје се 92.— дин. и 5,55 односно 15,2 дин.

Аксминстерским теписима I-ог квалитета продајна је цена 19.2 дин. м². Теписи неодређене дужине и 90 цм. ширине коштају курентни метар без царине 4,34 дин. а продају се 8,20 дин. што износи на м² 4.82 или 9.11 дин. Тапестри (код нас названа полу- жанила) доносе се у неодређеној дужини и продају на курентни метар, и то: 132 см. широк кошта 4.50 дин. а продаје се за 8.— динара, у ширини 68 см. кошта 2.25 дин. а продаје се за 4.20 дин. — квадратни метар кошта 3.26 динара одн. 3.30 дин. а продаје се за 6.20 односно 6.06 динара.

Код нас се не доносе и не троше прави смирнски ћилими, него само њихова имитација. Од имитација глатких ћилима јесте само дупли или кидерминстерски бојен основном алевом или бордо бојом, а кошта мање од $^1/_3$ од пиротског ћилима, а продаје се у ½ цене истога, и ако не стаје ни $^1/_3$ пирот. ћилима. — Други теписи које имитују смирнском а служе као заменице нашим ћилимима јесу: Аксминстерски, којих је фабричка цена IV-ог квалитета 4.38—5, 5½ динара II-ог квалит. 7.3 дин. а продају се по 10.50, 12.40, 15.20 дин. III-ћи квалитет, 14.40 II-ги квалитет, 19.20 I-ви квалитет. Ови ћилими коштају око $^1/_3$ пиротских, а продају се за $^2/_3$ пиротских до цене пиротских. Тапестри ћилими коштају без царине ¼ цене наших ћилима, а продају се по $^2/_5$ цене наших. Трајање ових ћилимова који се обично узимају у драп боји рачуна се, кад служе као аксманстерски у трапезарији 5, а у сали 10 година; други још и мање, — свакако рок трајања који не стоји у сразмери, са њиховом ценом, а ценом и трајањем наших пиротских ћилимова. Чупавци ћилими узимају се, што се меко по њима иде као и што се лако на поду не збирају, као наши пиротски. Изгледа да боја ових ћилимова одговара више боји тапета и молерају собе и модерном намештају, па се због тога и узимају, јер алева боја наших ћилимова не одговара осталом нашем намештају. — Или, пошто се не слаже са другим намештајем, нарочито плишаним и свиленим, то се не могу поједини предмети узимати, већ цела гарнитура. Дупли ћилими и ћилими од јуте узимају се због јевтиноће. Од простирки, које не имитују пиротским ћилимима, али им својом јевтином ценом конкуришу, јесу теписи од јуте као и од кокоса, — они су управо потисли нашу козину. Теписи од јуте 90 см. широки продају се по 1.50—4 дин. м² а од 70 см. 0.70—3.— дин. а од 130 см. 2.90—6 дин. Нашим простим ћилимима конкуришу увелико т. зв. холандски ћилими, који су механички рађени у бојеним пругама од памучне основе и потке од козине и вуне или од вуне и кравље длаке, од којих се м² продаје 3—4—5 дин. а фабричка је цена 1.50—2.00—2.70. Поред простирача за под раде се и читави миндерлуци. Ове ћилиме почео је први доносити Ђока Вуковић пре 30 год. Они се израђују у Холандији у Девенперу и Еншеду. У последње су време почели Јермени торбарити ове ћилиме продавајући их као анадолске, док их они овде од наших трговаца купују и торбаре.

Ови ћилими могу да трају око 6 година. И својом јевтиноћом конкуришу нашим ћилимима, јер су само $^1/_3$ од цене пиротских.

Увоз вунених простирача за под у 1919. год. био је, и то грубих, 13.252 кгр. за 32.962 дин. Од тога је било из Холандије 9414 кгр. за 22.638 дин., осталих је било 13.758 кгр. за 54.445 дин. — од тога из Немачке 9550 кгр. за 39.224 дин. Царина је 75.— дин. односно 50 дин. од 100 кгр. за грубе простираче и 200 односно 100 дин. од 100 кгр. за остале вунене простираче т. ј. по општој односно уговорној тарифи. Извоз ћилима је 5045 кгр. за 50.545 дин. од кога је било за Аустро-Угарску 1762 кгр. за 17.900 дин.; за Босну 1901 кгр. за 19.840; за Турску 943 кгр. за 8840 дин.; за Бугарску 210 кгр. за 2045 дин. Извозна вредност изгледа ми да је нетачна, јер се рачуни да пиротски ћилими коштају 15 дин. кгр.; што би онда изнело 75.675 дин. место 50.546 динаара.

Увоз простирача од јуте за под и простирача од кокоса и других биљних влакана изнео је у 1906. год. и то: тканих у виду сомота 6399 кгр. за 9437 дин.; на остали начин тканих 14.583 кгр. за 22.710 дин. Царина је била за ћилиме у сомоту ткане 140 односно 50 дин.; за ћилиме на остали начин ткане 100 односно 50 дин. 100 кгр. по општој односно по уговорној тарифи.

Највише се троше код нас ћилими од јуте, па онда холандски, после њих полужанили (тапестри) а за њима жанили (аксминстерски) а после ових дупли (кидерманстерски).

Шта треба учинити за ћилимарство?

Пирот опада и то је од 15.000 стан. спао на 10.000. Узроци опадања су: 1. опадање трговине у Пироту; 2. опадање заната; 3. пропаст винограда од филоксере. Опадање трговине је наступило још од ослобођења Пирота због тога што је највећи и најбољи део села, која су набављала у Пироту потпао под Бугарску и то од 360 села остало је под Бугарском око 280. Овоме се не може помоћи тиме да се та села поврате него другим начином доле изложеним — да се створе нова занимања и нови извори прихода. Проширење заната је опало јер од 73 платнарска дућана са 205 разбоја остало је 15 са 75 разбоја; од 60 ћурчиских радња сада је 30; од 18 кујунџија, којих је 1900 год. било 12 остало је сада 4; од 22 лончара остало је 12; — терзије и казанџије су такође ударили унатраг. Помагањем заната одржало би се и ћилимарство а нарочито занати који у Пироту имају лепих услова за напредак, као: кожарски, ковачки, ћурчијски и лончарски занат. Пирот је погодно место за текстилну индустрију па и ту треба тражити и наћи накнаде.

Виногради су пропали од филоксере па се више нису подигли а и оно што је подигнуто рђаво је подигнуто и даје рђав род. Требало би свакој ћилимарки, која хоће да подигне винограде на новој основи дати окаламљену лозу бесплатно као и то, да могу посадити винограде под бесплатном контролом државних економа и то дати им лозу, која је подесна за Пирот а не као до сада лозу за Пирот непогодну.

Због ових разлога један се део Пирота сели, а оно што остаје више је принуђено да живи од ћилимарства т. ј. од споредног дела женине зараде; то је главни извор прихода породице. Развијањем живота и поскупљивањем животних намирница морају се и наднице пењати, али ако падају или остају старе, онда ће се исељавање продужити.

За један део садашње потрошње и садашњу висину производње је лимита за куповину ћилимова 13 дин. м². — Чим се она пређе онда и потрошња ћилимова удари натраг, као што је ове године цена прешла ову тачку због скупоће вуне и виших надница при пољопривредном раду према надницама код ћилимарства. При пењању надница код ткања мора се узети у обзир, да се цена ћилима при садашњем раду не може повећати јер је и сада постигла максимум. — Онда не остаје ништа друго но да се цена материјалу смањи. Цена вуне варира, али је с године на годину скупља — па се не може при томе ништа учинити, ако се не жели погоршати материјално, али се могу смањити трошкови чешљања, бојења и предења — а то се може учинити фабричком израдом потке и основе за ћилиме. По подацима, које сам добио из једне, наше фабрике чоје, фабричко предење потке кошта 0.40 а бојење 0.30—0.50—0.80 што износи на килограм 0.70—0.90—1.20 дин. наспрам садашњега $0.20+0.80\times1.30 = 2.30$ дин. што би била уштеда у 1 м² ћилима, који тежи обично 1 кгр. око 1.10 дин. Оваква би потка била подједначија а ћилими би били једна-

чији, а и због тога вреди 1.— дин. више на м². А у исто време било би сигурности да би и боја одговарала захтевима постојаности и лепоте.

Да би се ово постигло требало би основати школу за предење и бојење у Пироту, у коме би имали машинску инсталацију за то, и могла би се ова потребна потка израђивати у школи. А основа би се куповала од које од наших фабрика, јер се не би исплаћивало због мале количине — бар за прво време рада подизати предионицу камгарна. Ова инсталација би се састојала из једног рајсволфа, једног клопфволфа, 2 кремпла и једног селфактора са 400 вретена, из перионице и сушионице. Производња би била око 36.000 кгр. годишње а инсталација без зграда и машине од 35 коњских снага коштала би око 30.000 дин. за предење, 6.000 дин. за прање и 4.000 за сушење вуне, без моторне снаге која би трошила око 15 коњских снага. Ми иначе морамо подизати школу за предење, ткање, бојење, и апретуру тканина — како за подмирење потребе у мајсторима Србима садашњих фабрика тако и будућих. Ове школе иначе не би могле да буду без радионице, — па би онда сви трошкови око персонала падали на школу а радионица би могла да преде и боји прђу по цени коју и велике фабрике постижу. Предионица би сувишак прђе што претиче преко потребе за ћилимарство давала кућевној индустрији шајака — па би се и тиме еманциповали од довоза бугарског шајака ручног ткања од машинске прђе, који се и при садашњој високој царини увози.

Школа би имала и одељак — како радионице тако и школе за бојење. Ова би школска бојаџиница бојила сву прђу за ћилимарство а и за шајак. А служила би као расадница за модерне бојаџије, како занатлије тако и мајсторе по фабрикама — што се и сада осећа оскудица у спреми за бојење бољим новим бојама — тиме се створила најбоља могућност да боја ћилима буде како треба и лепа и постојана. Ова бојаџинска инсталација коштала би око 10.000 динара.

Ова школа предења служила би за постицај подизања фабрика у варошима трговине и велике радиности сукна, које израде око 200.000 метара сукна годишње — као што су ткачке школе у Лесковцу и Ужицу потстакле подизање фабрика тамо. Како због кућевне индустрије сукна тако и због 15 радњи платнарских са 75 разбоја и 40 жена раденица, које све раде српско платно, како за продају по трговинама тако и по поруџбини сељака, — требало би уз ову школу подићи и школу ткања са разбојима и ручним и механичним за ткање памука и вуне и ваљање и апретирање тканина, као и за ткање извесних имитација пиротских ћилимова. Ова би инсталација коштала 30.000 дин. У овој школи би се испробали извесни артикли, који би се увели у израду кућевне и занатске индустрије и то артикли, који се и на западу ручно раде. Ова школа била би прва у Србији, а и спада у ред насушних потреба за подизање текстилне индустрије. Служила би за добијање добрих Срба мајстора, које ми још у нашим фабрикама немамо, а и за спремање мајстора за нове потребе. За школу би била потребна парна машина од 60 коњских снага, са казаном и коштала би око 30.000 динара.

Зарад вештачког руковођења ћилимарства у Пироту, требало би уз ову школу основати курс за слободно цртање и цртање патрона ћилима као и за извођење ћилима било глатких било чупаваца персијских — у школи по цртежу. У овој би школи били смештени и велики разбоји за извођење ћилимова до 16 метара у ширину. Овим курсом управљао би један признати стручњак, који би био у стању да уз помоћ овде изучених раденица и раденика поведе ћилимарство у новом правцу, јер су раденице и раденици највећи проналазачи десена у шари и боји у оваквим индустријама. Ове раденице би у Пироту радиле рад по патронима — а како увек готово више њих заједно раде, то би једна другу учила. Тиме би се завела израда персијских ћилимова, који се боље плаћају.

Овакве би раденице биле у стању да, било код глатких било код чупавих ћилимова, постигну наднице, које би биле најмање два пут веће него садашње — па би се онда и оне раденице посветиле ћилимарству, које сада беже од њега у кројачице. Овим би пиротске ћилимарке радиле скупље ћилиме, а за јевтиније би требало увести производњу ћилимова по пиротским селима. Цела индустрија школе са зградом коштала би 200.000 динара. Уз школу би требало установити музеј ћилимова, који је јако потребан и кога још ни за српске ћилиме ни за стране немамо.

Како су великом делу наше публике наши ћилими скупи а и у Мађедонији и у Босни бугарски ћилими потискују наше

пиротске пошто су јевтинији — то би и зато требало завести по селима израду јевтинијих ћилимова и од јевтинијег материјала. Ово би се дало завести тиме што би се уз сваку школу по пиротским селима подигла школа за ћилимарство са бољим раденицама пирођанкама као учитељицама. И у појединим засеоцима, где би се нашли нарочити услови за ћилимарство могле би се закупити куће за школу. Раденице-учитељице добивале би накнаду за сваки израђен ћилим од ученица или са ученицама извесну бољу суму, која би је потстицала за што бољи рад. Ученицима би се за рад плаћала извесна сума по аршину а материјал и продају ћилимова би узимале учитељке за свој рачун — да би се избегла контрола о потрошњи материјала. За ученице би се узимало женскиње од 15—40 година. Изучене раденице би ћилимарска задруга узимала за своје чланице и за то би требало ћилимарској задрузи још са 50.000 динара повећати капитал. Ове су школе потребне да би се умножила израда ћилимова, јер, по причању пирођана, оно се у Пироту не да више раширити.

Да би се омогућила израда већих ћилимова и преко зиме и у рано пролеће и позну јесен, требало би подићи у свакој мали, а има их десет, бар по једну зграду од јевтиног материјала за радионице, где би били смештени велики разбоји. Ово би требало да учини држава у договору са пиротском општином што пре. Овим би се омогућиле и боље наднице, јер се већи ћилими боље плаћају, а избегла би се и опасност од рада при седењу под отвореним небом. Ове мере треба извести, јер када су Турци почели да изводе за неверце, зашто ми да не учинимо за своје, кад се то и свуда и на другим местима чини.

Пирот је место рада; њега треба упутити на нов правац за што има све диспозиције и онда ће се видети да су жртве биле незнатне према ономе што се постигло. — Онда ће Пирот напредовати и постићи пређашњи број становништва и превазићиће га.

28. КУЋЕВНА ИНДУСТРИЈА У ОКРУГУ ПИРОТСКОМ. (1911. год. *)

Платнари у Пироту.

Године 1867. било је у Пироту 72 платнарска дућана обично са 3—4 разбоја, мало их је било са 2 или 6 разбоја — тако да је било 220 разбоја код свих платнара, где се платно ткало. Од 1885. год. почели су платнари опадати, тако да сада има 20 платнарских дућана са 75 разбоја и то њих 4 имају по 10 разбоја, а остало по 2—3. Од ових разбоја 7 су нове конструкције. Стари разбоји са прометањем чунка руком коштају по 10.— динара, а нови са механичким терањем чунка 100 динара комад. На старом се разбоју не може више да изради од 20 аршина дневно, а обично 15—16 аршина. На новом се разбоју изради до 40 аршина, а плаћа се на новом и старом по 0.05 од аршина без оснивања и сукања цеви. Због опадања заната од 15 година на овамо, има два шегрта у свима радњама укупно, а пре је било на сваку радњу по 2 шегрта. Нико неће да учи занат који пропада, па су само стари радници у раду, који су се још за добро време заната затекли.

Раде 3 врсте платна и то: 1. 32 см. широко од основе уврнуте Но. 10, а потке распредене Но. 4 — енглеске, и то 15 жица у основи а 12 у потци на 1 см. — ово се платно продаје по 0.40 дин. метар, а радник добија од једног метра за ткање 0.04 дин; 2. 40 см. широко истог предива и ткања; продаје се по 0.50 дин. метар, а плаћа се раднику по 0.04 дин. метар. 3. Израђено од основе и потке Но. 24, широко је 47 см. има у основи 20,4 жица, у потци 18, — продаје се по 0.50 метар, плаћа се раднику 0.05 дин. од метра. За ову цену од аршина разуме се сниваше и сукање цеви једног комада, на шта оде цео дан. Поред ових платна раде и платно мустровано за кецеље. Платнар при продаји платна сељаку заради 0.05 дин. од аршина. Продаје се по округу пиротском сељацима и трговцима у Нишу. Платнари узимају пређу од г. Мајера С. Бораха, коју он добија директно из Енглеске. Покушавали су да раде и друге ствари на разбоју, али их је та роба скупље стала него такве израде у трговинама.

Раденици, који раде на старим разбојима, не раде преко целе године јер нема толико посла — лети раде у пољу а зими ткају. Радник по именовану цену од аршина у дућану сам снује и суче цеви и због тога ко ради на новом разбоју заради 1.20 до 1.30 дин. а на старом 0.80 дин. на дан. Онај радник који суче цеви за остале заради 0.40—0.50 дин. на дан. Ово платно су почели сељаци сами себи да ткају, а пре га нису радили. Ово платно раде за сељанке и око 40 жена, које добијају пређу од сељанака и саме снују и ткају по надницу од 0.10 дин. аршин.

*) Свугде су у чланку наведене предратне цене.

Платнари се помажу и тиме, што сваки или уз то држи дућан са колонијалном робом, или сољу и брашном или са мануфактуром. Зарад побољшања стања како платнара тако и радника требало би помоћу текстилне школе, која би се отворила у Пироту, покушати да се заведу нови артикли, који се за сада у Европи само ручно раде а који се због тога боље плаћају, као и то да се платнари организују у задругу са државном помоћу, да би јевтиније могли набављати материјал и нове разбоје.

Кућевна индустрија дрвета у селу Дојкинцима (срез нишавски, округ пиротски).

Ово село, које је од Пирота одвојено 7 сати коњских, има 110 кућа; пре је било 130, али један је део отишао у Бугарску а један део у Пирот, јер је у њему велика сиротиња да и несољен хљеб једе. Из сваке куће раде пармаке од дрвета, поред сточарства и мршаве пољопривреде. Из добре букве, која се купи за 1.50 комад, док је ранијих година била 1.20 дин., може да се изради 130 пармака. За недељу дана један радник може да изради 100 пармака и да дотера на коњу у Пирот за шта добије 3—3.50—4—4.50 дин., ту му је надница за себе, за коња и цена за букву. Поред израде пармака њих 7 баве се израдом чанака (багана), буклија (чутура), паница, лучница и ступа од вишњева дрвета. На чанцима се може више да заради него на пармацима и то 10 дин. на недељу и раде их на струговима тераним помоћу воде и то док вода не пресуши или се не замрзне. Тако исто има људи, који раде сандуке и продају их по 5 дин. комад, а израде један сандук недељно. Сандуци су букови а шарени су у виду кругова анилинском бојом. У селу Брлогу такође њих 15 радника раде сандуке. У Топлом Долу је један радио чутуре али је престао да ради. И друга би села радила ма и дрвенарију, али немају шуме. У селу Ђуштије, срез нишавски, далеко од Пирота 6—7 сати коњских, раде се греде букове и доносе колима у Пирот. Недељно може да заради 12—16—24 дин. од чега је половина мајстору за рад. Ове греде подмирују сву потребу за грађевине у Пироту. Они што раде пармаке раде и лопате и држаље, ако је дрво добро. Они би сви радили лопате и држаље, кад би дрво било добро, него они прерађују у пармаке танке чурук букве. Пармаке сељаци раде преко целе године, осим три месеца док трају

пољски послови. Само прекину посао за време косидбе и жетве. Косидба почиње јула месеца, а жетва 15 августа до 20., а вршу септембра до Божића. Од жита сеју само раж и овас и нешто кукуруза који реса тек око Велике Госпојине. Пре годину дана је сваки сељак имао ко 5, ко 10 до 50 оваца а прошле године је била глад — тако да је већина стоке полипсала, а овце због глади распродали буд зашто. Година је због суше тако издала да су сламу плаћали по 0.10 дин. кгр. и носили је коњима у Дојкинце, а о сену није било ни помена. Још да им лисник није био дозвољен од државе и оно мало стоке, што је остало, не би остало. Сад од 110 кућа има стоке само 60 кућа. Због опште сиромаштине иду у печалбу у Румунију 40 људи, а отишли су у Америку њих 10. Са печалбе у Румунији донесе сваки по 100—120 динара, а из Америке по 500 динара. Прошле године вратили су се без ичега са печалбе кући, јер им је драгоман био рђав.

У планини Међа Планина и Попово Бучје експлоатише се државна шума са 30 раденика. Гора је смрчева и прерађује се у две воденице поточаре са по једном тестером, а даске се носе у Пирот на продају. Садашњи закупник довео је раднике из другога краја а не из Дојкинаца, како су пређе увек радили — те су Дојкончани и тиме оштећени. Тај закупац горе тако рђаво поступа са радницима, да су сви побегли са рада, јер им не даје ни довољно брашна за јело. У интересу овога сиромашног села би било, да се у погодби са закупцем закључи, да узима Дојкинчане за рад.

Један сељак, кога сам ја испитивао, имао је 30 ралице земље код које нађе 500—600 ока ражи и овса. Поред жене има двоје деце, од које син 18 година већ ожењен. Сад има 20 оваца, једне волове и коња; а пре је имао 15 грла говеди па је све лањске године од глади полипсало. Порезе плаћа 60 динара годишње. Годишње израде око 33 коњских товара пармака. Ово изгледа да је имућнији сељак па опет има следећи кост: лети, из јутра: со, паприку, хлеб; за ручак: чорба од печурака а у вече ко има коза и оваца једе млеко. Зими се једе сир, а овај сељак закоље једну свињу од педесет кила. За Божић свињско месо и сирење и као предовољство ракија, а на Ђурђев-дан закољу јагње.

Да би се помогло овоме становништву, као и да би се завела израда модерних дрвених израда требало би отворити

практичну школу за стругарске израде: столице, славине, држаље, рачунаљке, ножеве за туцање меса, даске за транжирање меса и слично, као и за израду шарених сандука израђених по београдском начину.

Лончари у Пироту.

У Пироту има 12 мајстора лончара, а пре их је било 22. Број мајстора у Пироту је опао зато, што сељаци, који су изучили занат, исти обављају по селима, поред пољопривредног рада. Тако сада раде у селима: Росници два дућана, Блату три, Костуру један, Крупцу два, Сукову један, Балта-Бериловцу један, Стрелцу један, Столу два, Стршевцу један, Зовачи један, Пакленици један и т. д. Ови сељачки дућани туку пиротске лончаре — тако ако је пре један мајстор радио по 10—15 пећи годишње сада ради 5—6 пећи разног посуђа. Не може да почне печење, докле траје продаја израде једне пећи, јер нема зашта да купи дрва за печење. Једна пећ испечене робе кошта 50—60 динара. У сељачким лончарским дућанима ради се у задрузи, па задружна су и кола за пренос лончарије, која сада иду на саборе, пошто су вашари забрањени, те како је радна снага јефтинија тако је и пренос јефтинији. У исто време на тај рад сељак не плаћа порез, те, како причају пиротски лончари, пиротски сељаци их убише. Пиротски лончари узимају иловачу у близини вароши Пирота. Како је стање пиротских лончара, види се по томе, што су на великом вашару о Великој Госпођи пазарили по 16 динара за свих пет дана вашара. А 1880.—1885. год. су на вашарима пазаривали по 200—300 динара у доба, док још сељаци нису почели да раде лонце. Због ове конкуренције пиротски лончари почели су да раде посуђе у врло лепим шарама и лепим фигурама, које су пре наступања ове конкуренције били напустили.

Код пиротских лончара уче и учили су занат сељаци, који после иду по свој Србији и раде лончарију преко лета а зими се враћају кући. Неки од њих раде стално у Београду. Сељаци уче занат годину дана и то о свом хлебу. Они раде по Србији у компанијама и то по 5—6 људи. Мајстор компаније доносе кући 300 динара а други 40—80—150 динара за летњи рад.

Из села Гњилана иду 10 компанија; из Малог и Великог Суводола по 5; из Блата и Костура по 5; из Расника три; из Присјана и Комка по две; из Извора 4; из Градишница 2; из Нишора 1 компанија. Дакле свега толико сам ја могао сазнати око 44 компаније.

Како Бугари у Трну имају лончарску школу за њихове лончаре, то би, за рад усавршавања заната наших лончара, требало подићи практичну школу у Пироту са једном бољом пећи за печење лончарије и потребним справама за обављање модерног лончарског заната. Ова би школа требала и преко зиме да држи курсеве лончарима — сељацима; ова би школа давала како добре раденике тако и добре мајсторе за наше керамичке фабрике и самосталне радње.

Школа би временом могла да се развије у теориску и практичну школу за сву керамичку индустрију.

Производња качкаваља.

Прву израду качкаваља отпочели су гг. Никола Ћирић и пок. Цека Крстић и то 1882. год. помоћу бугарских мајстора, од којих су наши мајстори научили рад. Прво су млеко узимали од Куцовлаха а после 4—5 година од наших сељака. Од тога доба се израда качкаваља раширила тако, да сада има у Србији око 70 бачија за израду качкаваља. У Пироту има 20 трговаца качкавељем. До израде качкаваља сељаци су израђивали т. зв. тучен сир и продавали га по 0.20—0.30 дин. оку; и масло, које су продавали по 4.50—5 гроша ока и то су добијали од 100 ока млека 5 ока масла, 15 ока старог сира. Од једне овце се добијала годишње једна ока масла и 3 оке сира. Из почетка је овче млеко куповано од сељака 12½ п. д. ока — па је сада скочило на 18—20—22 дин. 100 ока. Сељаци добијају по 4—5 дин. од брава, јер једна овца даје у бачији 22—25 ока млека, и то сада више добијају кад лиферују млеко бачијама него пре т. ј. по 2 дин. од брава. У брдским крајевима овце се јагње од 9 марта тако, да једне дају млеко од 1., друге од 10., а треће од 20. маја, а има их у пољима које дају млеко од 10. марта. Млеко дају до 20. јула, 1. августа, 15. августа и краја августа. Сељаци не дају млеко за сво време млечности, него нешто млека задрже и за себе да израде потребне количине сира и масла за кућевну потребу. Од 100 ока млека добија се 12—13—15 ока сира кач-

кавања. И то од овчијег млека 15 ока, а кад је помешано и козје млеко онда мање. Поред тога се добија и једна ока масла уз сир на 100 ока млека. До 10% коза у овцама за бачије не прави се разлика, али преко 10% засебно плаћа козје а засебно овчје млеко. Козе дају више млека, које даје мање сира — тако да су на једној бачији дале 90 коза, исто толико млека колико 215 оваца.

Давање млека за качкаваљ сељаку се добро рентира, тако да су после двогодишње пропасти због оскудице у храни, сељаци овце већ набављали. Уговор се са сељацима прави за годину дана у напред, па им се зато и половина пара у напред даје. Сељаци су научили да алат бачијски донесу и однесу од Пирота у бачије и натраг. Трошкови око велике и мале бачије су исти. На бачији су обично мајстор, калфа и два фурдара. Мајстор добија 300 динара, калфа 100, а фурдари по 60 динара за време бачијске сезоне — а храна истих за време сезоне кошта 150 динара.

На вагон качкаваља иде 800 кгр. соли а како Пирот има за извоз 50 вагона качкаваља то је употребљено 40.000 кгр. соли. Со купују и то морску по 20 дин. 100 кгр. т. ј. са наплатом монополске таксе. У Бугарској не плаћају на со за израду качкаваља монополску таксу — па је не би требало ни код нас наплаћивати, тиме би се са 6000 динара олакшали издаци ове индустрије и тиме би се могла лакше туђи са страном конкуренцијом. Сиришног екстракта се троши на вагон качкаваља 12 флаша од литра. Качкаваљ је продаван лањске године по 120—125—130 динара 100 кгр. а ове године траже трговци по 100 динара и онда су имаоци бачија зарадили по 0.10—0.15 дин. по кгр. Изгледа да су се трговци са качкаваљем користили и због тога дају сада овакве цене, које су испод трошкова производње. Трговци су гг. Јаков Папа и брат из Цариграда, Петар Караманлија из Солуна и М. Прекити из Цариграда. Прилике ове трговине чине, да се наши не могу да организују, да и сами врше продају у Цариграду у Александрији. Купци качкаваља у Цариграду дају на вересију малопродавцима на цак и у суботу кад донесу паре за стару добију нову робу — па због тога нема изгледа да се наши организују, а обиђу купце, јер зато немају воље.

Други разлог за садашњу малу цену је већа производња у Србији, Бугарској и Турској него што је потрошња у Цариграду и Александрији и то се рачуна да је производња око пет милиона ока, а потрошња око три и по милиона ока. Прошле године Пирот је имао око 20 вагона качкаваља, сада има око 50 вагона — то изгледа да је и у другим местима повећана производња. У колико је један или и други разлог — ствар би требало испитати и гледати да се помогне нашим трговцима, јер ће они ове године паре погубити а сељаци ће идуће године тек осетити штету у јефтиној цени за млеко. Има једна мана код нашег качкавања, а та је, да га сувише соле због одржања; овоме се даје помоћи ако се постројн на пиротској станици једна хладњача, која би, како су се подигле оријенталске железнице, у Једрену врло благодарно утицале на побољшање квалитета робе као и одржање у онаквом стању какав је качкаваљ кад је још млад за потрошњу у Београду или одржан стар и непресољен качкаваљ за Турску и Александрију. Овим би се постигла боља цена, роба би могла да стоји до зиме, поред тога би се већа количина непосољеног зрелог очуваног сира потрошила у Цариграду а још више у Београду, јер он воли млад и сладак качкаваљ, а не презрео. Држава би овде требала да помаже општину пиротску — да она ову хладњачу подигне уз своју кланицу.

Кућевна индустрија сукна у округу пиротском.

Сукно се изради у кућевној индустрији и прода на пиротској пијаци око 300.000 аршина, за око 400.000 динара. Продаја се врши или за време вашара или пред Божић и разноси се по свој Србији, а нешто се носи и у Босну. Пре су сељанке радиле из сопствене вуне и боље и издржљивије сукно, онако како су радиле за своју употребу и како и сада раде за своју употребу. Али због скупоће вуне и немања своје вуне, сукно се не ради збивено као пре, него сад многе сељанке купују вуну или рунску за боље сукно или шиговску — табачку за лошије. Свака пиротска сељанка изради најмање по 200 аршина сукна ако је инокосна, а ако је у задрузи по 300 аршина годишње. Вунарских радња има 15, од којих су 5 сукнарских, а свега сукнара трговаца има 10. Они продају сељанкама вуну за готово или на почек, или се нека сељанка задужује у селу да би само могла купити вуну. Сукно уваљано широко је 38—40 см. или у основи сукна има

150—180—240 жица у ширини; за своју потребу раде сукно од 300 жица у основи и то у ширини. Неуваљано сукно за кућевну потребу има у основи 10, у потци 7 жица на квадратни сантиметар; неуваљано сукно за женско одело, памучне основе и вунене потке има 10/10 жица на квадратном сантиметру. При ваљању се од сваких 10 аршина у дужину уваља 3 аршина, у ширину се смањи за $^1/_3$. Сукно је у једном тршину тешко 275—227, 5 грама. Сукно се продаје по 1.30, 1.70 дин. аршин од 0.68 метара. И пре се продавало са 1.60—1.80 дин. аршин и ако је вуна била 3—3.20 дин. а сада је прана вуна 4.20 дин. кгр. Само сада не раде сукна онако добро као пре, ни у мери ни у тежини аршина. Лужички и височки срез ради од рунске вуне а Ржана и села око Пирота од табачке. Од купљене рунске вуне и нема више зараде при изради сукна па се због тога и не ради. Једна раденица може да изатка 10 аршина на дан, а плаћа се за ткање по 0.10 дин. од аршина. За један дан може једна радница да изради прећу за један аршин сукна. За трубу сукна од 50 аршина може да јој остане за рад 10—15 дин. (по некад и изгуби 10 динара) то је за предење и ткање. Која има своју вуну она заради на сукну толико да може да плати порезу, која нема своју вуну она не може толико да заради. Поједине сељачке задруге имају своје ваљавице, која може за 2 сата да изваља 200 аршина сукна, али стално раде само пред Божић две три недеље — иначе раде само недељом 100—200 аршина. За ваљање једног аршина сукна плаћа се 0.04 дин. Кућевна индустрија сукна у овом обиму као и идење у печалбу показује да пољопривреда није у стању да израни ово становноштво и да је оно принуђено да иде у печалбу и да ради зими код куће. Овакви предели су најподеснији за подизање индустрије и то модерне текстилне индустрије. Због важности ове кућевне индустрије, требало би што пре подићи школу за предење и ткање са ручном и машинском инсталацијом у Пироту, одакле би се покушало да се уведе ова кућевна индустрија артикала, који се више исплаћују него предење вуне за сукно и ткање сукна — као што би служило за потстицај да се уведе фабрична производња, која би упослила знатан део радне снаге. У исто време би уз школу дошла модерна ваљавица са апретуром, која би ваљала јефтиније и боље сукно и апретирала нове израде, које би се завеле. Подизања

модерне текстилне индустрије спречило би идење народа у аргатовање у Румунију као и исељавање из села у вароши.

29. ПРОИЗВОДЊА КУДЕЉЕ И УЖАРСКА КУЋЕВНА ИНДУСТРИЈА У ВРАЊСКОМ ОКРУГУ ДО 1912. ГОД.*)

Важност ужарске кућевне индустрије.

Ужарска кућевна индустрија је најважнија наша кућевна индустрија и по броју упослених радника, као и вредности и количини израђене и извезене робе.

По својој пространости и броју упослених радника, она ће бити међу првим ужарским кућевним индустријама у свету. Њоме се занимају око 4000 варошана радника и сељака у Лесковцу и околини и око 3000 сељака и варошана радника у Врању и околини. Она је наша најача експортна индустрија, јер извезе нешто више од $^3/_4$ количине и вредности целокупне њене производње. Она произведе годишње око 1.300.000 дин. у злату робе од које се у земљи потроши око 300.000 дин. у злату, а остало се извози из земље и то поглавито у европску Турску, Бугарску и нешто мало у Тесалију. Извозом ужарије искључиво се бави Врање и околина, која сву своју производњу прода у Турску, а Лесковац ради за извоз и за домаћу потрошњу. О постанку и развићу ове индустрије ништа се не зна. Прича се само, да је прво у Врању отпочела, па се после у Лесковац пренела, а када је то било не зна се.

Основица ове наше велике производње ужарије јесте производња кудеље у врањском и делом нишком и топличком округу, чија је главна пијаца Лесковац.

Ова индустрија имала је и лепих дана и то не у давно минулом времену, онда када је своје производе продавала у Грчкој, Европској Турској, Бугарској, Добручи, Румунији, Босни и Херцеговини и Србији. У то доба није још било машинске израде ужарије у иностранству, као и што није било нашег извоза кудеље, а свима поменутим државама по ондашњим саобраћајним средствима била је наша производња најближа и по цени најповољнија и царине за те земље није било или је била мала. То је доба о коме још сањају лесковачки и врањски ужари, доба када се дневно могло да заради по 10 дин. и када су само по три дана радили у недељи дана.

*) Свугде су у чланку наведене предратне цене.

Ово је нарочито било за време кримског рата, када су највеће цене биле.

Дошла је прво висока царина у Румунији, па су због тога изгубили Румунију и Добруџу као потрошаче; затим је дошла окупација Босне и Херцеговине, па су и њих изгубили; за тим је настала машинска израда ужарије и салерај, па су због тога Грчку изгубили; најпосле је дошла висока царина у Бугарској 1906. год., па су и њу готово као потрошача изгубили.

Због ових губитака потрошача и наднице и стање радника је измењено. Место негдашњих 10 динара дневне зараде, може сада један прост радник да заради у Врању 1 динар, а у Лесковцу до 1½ динар дневно. Због готово престанка извоза ужарије у Бугарску скоро половина радника ужара у Лесковцу и Врању нема занимања; а има око 800 радника ужарских у Бугарској.

Овај обим посла ужарског а нарочито његово стање сада, заслужује да се добро проучи, нађено стање опише, објави и о њему води евиденција и да се за њега учини што се може учинити, а дотле да увек буде на дневном реду. Зарад тога треба прво почети са описом производње кудеље, са обрадом, трговином кудеље, производњом ужарије, стањем ужара, трговином ужарије и најпосле мерама које би требало предузети за побољшање стања ове индустрије и њених радника.

Производња кудеље.

Све погодно земљиште за конопље у околини Лесковца, Врање и у Моравском пољу до Ниша сеје се конопљем и то из године у годину. Земљиште које је погодно за конопље кошта у околини Лесковца 2000—2500 динара хектар. — Као погодно земљиште за конопље сматра се наносна земља и то песковита иловача. Када то земљиште ослаби, онда се ђубри прегорелим ђубретом с јесени. Ово узастопно сијање на једном месту чине, јер им конопља даје најбољи износ. Боље би било да има плодореда, али је тешко томе сељака научити. Конопље се сеје руком од 15. марта до 1. маја, што зависи од земљишта, и то се с јесени и зими земљиште поугари, а с пролећа се пооре и посеје. Ладне земље сеју доцније, а лаке земље раније. Због ђубрења конопљишта, коњско ђубре необично цене врањанци и лесковчани, тако да га чак и руком скупљају где га нађу. Док није било жељезнице и док су радиле кирџије, дотле је

било у Врању 20 ханова, а ђубре је давано из тих ханова под аренду и сељаци врањски чије су слабије земље, имали су довољно ђубрета. Сада ђубрета у околини Врања нема па су и износи конопље слабији. Семе је домаће и није никако мењано. Семе никне за 6—7 дана, а ако не никне за то време, треба да се понова сеје. Ако се конопљиште отрави, онда се плеви. Конопљи шкоди град и јака суша, иначе се добро развија. Земљиште за конопље треба да се умерено ђубри. Обично се на хектар сеје и то на јаком земљишту 80 кгр., а на слабом 48—68 кгр. семена.

Конопљано семе, ако је било кишовито за време јесени, при чупању црнојке, поквари се, и такво семе не никне. У Лесковцу чим семе не никне за 6—7 дана, одмах пресејавају њиве. У крајевима где се култура конопља тек уводи то не знају, па остају без усева. Да би се то спречило, требало би у окружној економији што више семена производити, у исто време и свако семе које се за сејање продаје на клијавост испитивати. И само семену, које има сведоџбу да је прегледано у окружној економији и да је добре клијавости, треба дозволити продају. У доба када је семе конопљино рђаво, доносе семе и из европске Турске, као што је било ове године; то семе даје много црнојке и доста семена, али даје кратку трску и због тога увоз таквог семена треба онемогућити, јер се произвођачи конопља тиме знатно штете. Конопље порасте просечно 2.50 м., а тера и до 4 м. Конопљане трске може се добити при средњем роду око 8000 кгр., која се може продати 5—6 дин. 100 кгр. Код конопље има два рода и то белојка — мушка биљка — и црнојка — женска биљка. Конопље се чупа и то прво белојка одмах по прашењу и са њим неразвијена црнојка и то око Илин-дана; а остављена црнојка тек кад семе сазри, па се остави да се осуши а семе мотком обије. Влакна од црнојке су јача и дуплија, него од белојке; кудеља од црнојке је увек за 10—15 дин. јевтинија. Белојка се топи од Св. Илије до септембра, а црнојка тек идућег пролећа. При чупању се кудеља повеже у ручице, остави да се просуши, почупа лишће и гране и мође у мочила. Мочила су или поред реке у јамама или у самој реци. Од река у околини Лесковца најбољу, најмекшу кудељу даје Јабланица, после ње Ветерница па тек Морава, јер она даје најоштрију кудељу. Да би дали јасну слику гајења и ренте конопље, износимо податке из Печењевца (села до Лесковца).

Конопљиште се у Печењевцима два пута угари и то у септембру и зими, па се у пролеће пооре и засеје на дулум 8 кгр. семена. Земљиште се ђубри сваке 4—5 године са 40—50 кола на дулум. Петнаестог јула обере се белојка а ако је песковито земљиште и црнојка, јер се само на смолничавом земљишту оставља црнојка за семе. Један радник може, када бира црнојку, да повади и веже 50—80 ручица, а када чупа све редом 100—150—200 ручица. Ручице суве тешке су 3—4 килограма. Са дулума може да добије 300—400—500 ручица. За пренос ових ручица са једног дулума до Мораве плати се 6 динара, за тим их 6 радника умећу у Мораву за дан, тамо остаје 6 дана, па их после 6 радника за дан изваде, исперу и оставе 2 дана да се суше. Онда се носи кући што кошта опет 6 динара. Затим се трли, и то трли један сељак са породицом 100 ручица за дан и ноћ. Из 400 ручица добије се 100 ока кудеље. Од дулума добије за кудељу 90—120 динара. Чисто добије по одбитку: за угар 5 дин., за орање 2.50 дин., за чупање 6 дин., за пренос 12 дин., за мочење 14 надница по 2 дин. — 28 дин., и за трљење 20—25 дин., што износи 46.50 динара на дулум или на хектар 110—290 динара као ренте на земљу или кад ради сам са својима цео посао остаје му 562—625—750 динара од хектара. Ове последње суме и добија са хектара, јер већином сами раде.

Конопља се мође у јаме и то ред ручица, па на крају ручица песак, па опет ред ручица и тако даље, док се најпосле каменом не притисне.

Мочење траје 3—4—5—6—7—8 дана према времену и топлоти воде. Када се лика лако са трске скида, онда је конопља измочена, онда се вади из рупе и носи у реку или поток и испира и то раде обично радници и раднице: у хаљинама загазе у воду и спуштају ручице и ваде из воде, док је не оперу. Ово је врло тежак посао. По прању се ручице суше.

Осушене ручице сељаци трле и то на још примитивним трлицама. Дневно може сељак сам да отрли 10 кгр. кудеље, док у Банату са бољом трлицом, која кошта 5 круна, може да се отрли 50 кгр.

Сељаци трле сами или трле за њих Цигани. Од целокупне производње кудеље отрле око 60% сељаци, а 40% Цигани. Цигани за време трлења добијају храну и десето кило отрљене кудеље или 1.50 дин. од 10 кгр. кудеље и храну. Цигани баца́ју много конопљу у ватру т. ј. конопљу, која се тешко одваја и за то треба на њих пазити при раду. Циганима у Врањској Бањи плаћа се 0.16 дин. од 1 кгр. трљене кудеље за топљење и трљење. Када би се набавила банатска трлица, сељаци би били у стању да сами отрле кудељу, без помоћи Цигана. За то би свима силама требало гледати да се банатске трлице одомаће.

Од 100 кгр. суве трске при топљењу изгуби се 25 кгр. Од 100 кгр. топљене трске добија сељак 17—18% трљене кудеље. У базенима топљена кудеља је сива, маснија и јача и од 100 кгр. такве мочене суве кудеље излази 21—22% трљене кудеље.

Пре су сељаци премочивали конопљу, те је била беле боје и слабе јачине, али се дала лакше са трске скидати. Оваква кудеља давала је и слабу ужарију, али сви савети нису помогли, да се конопља боље мочи, док је кудеља јевтина била.

Од како се за последњих 10 година цена кудеље удвојила од тада су сељаци послушали савете, те конопљу не премочују, а тиме се добија не само боља него и више кудеље; само се таква кудеља теже ради. Добитак у количини кудеље а због тога у цени, учинио је оно, што пре савети нису могли, јер се раније није рентирао већи рад код непромочене кудеље, а сада се рентира. Радом око конопље лесковачки сељаци су постали најбогатији сељаци у Србији.

Велика мана при производњи наше кудеље је то, што се трска чупа, а не сече. Тим чупањем прелази лика корена у трљењу кудељу и тиме је, пошто је лика корена чврста и недељива у влакна, чини неупотребљивом за израду предива од кудеље. Тиме наша кудеља није никада равна у квалитету са талијанском кудељом, а без ове мане могла би бити равна истој.

Ово је једна велика мана наше кудеље на страним тржиштима, која јој дају мању вредност за 10 дин. од 100 кгр. Саветовано је сељацима да то не чине, држани су говори, слане им и поуке, али то ништа није помогло, јер сељак мисли, да се чупањем добија већа тежина. Ово је у неколико за сељака оправдано, јер он продаје кудељу како ужару за ужарију, где корен не смета ништа, тако и трговцу извознику, где то смета. Сељак не зна коме ће да прода; па због тога не сече кудељу, него је чупа, јер ако би је секао а не чупао, онда би му

мањи износ био, а ужар му не би ништа више дао због бољег квалитета. Како од целокупне производње кудеље у земљи половина иде за извоз, а друга половина остаје за израду ужарије у земљи, и како се од оне за извоз кудеље употребљава знатан део за израду ужарије (у Бугарској где употребљују исти квалитет), то је и природно што сељак остаје при своме старом начину рада, који је и у интересу старовремског ужара. Уз то треба знати, да је сељак произвађач кудеље делом и произвођач ужарије, и да му је у том случају за његову употребу корисније да чупа кудељу, него да сече, јер добија тада већи износ за кудељу и ужад. Како да се онда помогне? Ако би ми прешли изради предива и канапа из кудеље и фабричком раду ужарије као и извозу чешљане кудеље, то би нам неоспорно потребно било, да се конопља сече, а не чупа. При гребенању даје кудеља од очупане конопље већи отпадак, због тога се не може са коришћу да употреби за финије израде од кудеље. Било је говора да се забрани чупање конопље, а да се само сече, али то се не да извести а и не би било у интересу старовремских ужара. Било је говора, да се забрани извоз кудеље од ишчупане трске, али би се тиме тешко могло помоћи, а да се знатно не оштете произвођачи кудеље. Најбоље би било путем премије, за извесни број година, покушати бар делом завести начин сечења место чупања кудеље. Ова премија би се састојала у ослобађању од плаћања порезе на земљиште са којег се кудеља сече, а не чупа.

Ми имамо сада три фабрике кудеље, од којих свака ради кудељу од сечене трске. И то купују чупану трску, па је секу, или купују по нешто сечене трске и боље је плаћају за 1 дин. од сто кгр.

Фабрике купују трску у Лесковцу по 6—6½ дин., а у Свилајнцу са кореном 5½ дин., а сечену без корена по 6½ динара 100 кгр.

Незгода је за наше фабрике, што они трску купују без обзира на цене трљене кудеље, јер се трска продаје по горе уобичајеној цени из године у годину, а цена трљене кудеље јако варира, дакле, фабрика увек рескира када прерађује конопљу у кудељу. Друга незгода фабрика кудеље је та, што се никад не добије машинским радом онолико кудеље колико и ручним радом. Тако се добије машинским радом од мочене суве конопље 14% кудеље и 7% кучине, а ручним радом сељак добије 17—18% и ако је у басенима рађена 21—22% кудеље.

Како је кучини половина цене од кудеље т. ј. 36—38 дин. од 100 кгр. док је кудељи 70—100 дин., од 100 кгр., то се тај рад бар у Лесковцу, где има довољно јевтине и обучене снаге за трљање кудеље, не може у довољној мери да рентира и ако је фабричка кудеља много боља од ручне, али се то не цени толико т. ј. нема израза, сразмерно бољем квалитету, у цени.

Другојачије ствари стоје у местима, где се гајење конопље јако уводи и где сељаци не желе или неће да обављају мочење и трљење конопље.

Прости ужари радије узимају сељачку кудељу због тога, што је она буавнија него машинска, па од такве кудеље израђена ужад изгледају дебља и пунија на око, а за такву ужад може да се узме већи новчани износ. За крајеве где и сељак сам мочи и трли кудељу као што је Лесковац и Врањска Бања препоручило би се, да раде истим начином као и барон Пфајфер у Банату т. ј. да моче у базенима, да је ломе на ломњачама и трле руком.

Фабрика у Врањској Бањи има сада 14 топила, где у сваку стаје по 4000—4500 кгр. трске, а зидаће још 10 топила. Топила се налазе до саме станице Врањске Бање, где су из Врањске Бање пренета, пошто је стара топила делом вода порушила, па су сада због смрада, који се при мочењу конопље развија и штети посети Бање, пренета на нова места.

Фабрика има три ломњаче, 14 трлица са вентилацијом и једну машину за трешење отпадина. Све машине прераде дневно 10—12 хиљада кгр. трске. Трска се топи на темепратури од 35—40° С. и топљење траје три до четири дана.

Овде је код трлица систем Ханов који даје више за 2% кудеље него други систем код Лесковчана. За трљање кудеље је пре плаћано 3 динара од 100 кгр. трљене кудеље, за трешење кучине плаћано је лети 1 динар од 100 кгр., а зими 1.20—1.50 динара, рад на ломњачи био је под надницу и то су наднице биле 1—1.40 дин. на дан. Зграда је лепо израђена, а машине су ограђене тако да се не развија прашина.

Фабрика кудеље у Свилајнцу има једну ломњачу, 6 серија механичких трлица, свака серија има по четири трлице, једну тресалицу за кучину, 5 басена по 40 м. дужине, 9 метара ширине и 1.20 м. дубине. Машине покреће стална локомобила са 80 коњских снага, и ложи се са поздером. Ломњача може дневно да изради 7—8000 кгр. а на сваком одељењу трлице

може један радник да изради 100 кгр. дневно чисте кудеље. Кудеља се мочи 5—15 дана и то према топлоти воде од маја до септембра. Фабричка зграда је 80 м. дугачка и 16 широка, простор фабрички је 2,50 хектара. Фабрика је висока, бетонирана и врло добро израђена. Осим фабричке зграде имају и једну зграду са колском вагом од 4000 кгр. Грађевина кошта 75.000 динара, земљиште 18.000 динара, машине коштају 60.000 динара и све машине осим локомобиле набављене су од Палфи-а у Сегедину. Мочила коштају 30.000 динара, и једно мочило је израђено из вагона цигља и вагона цемента.

Орање, семе и рад око конопље не кошта у околини Свилајнца више од 100 дин. по хектару, а и то зависи од скупоће семена, јер се семе плаћа 30—80 дин. 100 кгр. Сељаци су добијали од 400 дин. па навише, просечно 500 дин., а било их је који су добијали са хектара и 640 дин. Сува очупана и повезана конопља са кореном плаћа се 5.50 дин., а без корена 6.50 д. 100 кгр. Од 100 кгр. суве конопље добијају 11—14 кгр. чишћене кудеље.

Имаоци фабрике дају и сељацима кредит на посејану конопљу на више од ½ хектара. И поред добре ренте, коју даје конопље, опет је сада сељаци у околини Свилајнца нерадо сеју због тога, што је кудеља осетљива од суше а и поплава јој шкоди. Док није било уговора са Аустро-Угарском, дотле су је сејали место кукуруза, али сада неки опет претпостављају кукуруз због храњења свиња у домазлуку, што се сада добро рентира. За потребе фабрике кудеље у Свилајнцу потребно је још око 400 хектара са посејаном конопљом. Поједини чланови Ресавске Задруге за кредит и штедњу сеју годишње, као г. Лазар Вељковић, по 60—80 хектара конопљом.

Поздер који остаје при преради и који управо треба да представља један део добити фабрике, ни у једној нашој фабрици није искоришћен. За искоришћење поздера за огрев у форми брикета има инсталацију врањско-бањска фабрика, али га није у трговину пуштала. Поздер може врло корисно да се употреби за гориво и то није још искоришћено, него је онај део гомилан поред фабрике или бацан, који се у самој фабрици као гориво за терање мотора не употреби. Поздер има корисну употребу и за електричне централе за осветљење вароши и т. слично, и тиме би се повећао годишњи приход једне фабрике за 20—30.000 динара. Исто тако може поздер да се употреби и за добијање сирћетне киселине сувом дестилацијом.

Лесковачка фабрика претпоставља да сама гаји конопљу због сталне цене трске, без обзира на цену кудеље, те сеје на закупљеном земљишту конопљу и то код Лесковца и Паланке и ове ће године имати око 1,000.000 кгр. трске. Фабрика је у стању да преради око 2,000.000 кгр. трске. У фабрици имају ломњачу, која је у стању да преради дневно 60.000 кгр. трске, 4 трлице које могу дневно да дају 1600 кгр. кудеље, 1 малу ломњачу, тресалицу за кучину и карду за чешљање отпадине. Од 100 кгр. суве трске добија се 14 кгр. кудеље и 7 килограма кучине. Трска се плаћа сада са кореном 6 динара 100 кгр., а без корена 7 динара 100 кгр. Неколике године су фабрике радиле без користи, док је ове године због високе цене кудељине посао био врло рентабилан.

* * *

Култура конопље у свима нашим долинама и равницама била би врло рентабилна, и од јаког привредног интереса би било, да се тамо уведе. Прва сметња овоме увођењу је та, што се није увек добијало сигурно семе, него је добијано семе, које није ницало, па су поједини пољопривредници тиме трпели штете, јер место добити са те парцеле засејане конопљем, нису добијали никакве ренте, и незнавши у чему је ствар, они су је за увек напуштали као ствар проблематичну и несигурну. Друга сметња је била та, што поједини произвођачи конопље, којима је конопље дало одличне износе трске, нису имали кога, ко ће им јевтино и добро конопљу измочити и истрлити, него су како са мочењем тако и трљењем натезали, радили несигурно и још врло скупо, јер још није било ни изучене, ни ваљане ни јевтине радне снаге за мочење и трљење. Па су и због тога напустили посао.

Првој сметњи би се најбоље помогло, када би се само од стране Министарства Народне Привреде прегледано семе давало нашим одгајивачима конопља, као и упуства, да ако конопља не никне за првих 6—7 дана, да се опет посеје, као и да им се у опште даду упуства при раду око конопље.

Другој сметњи би се помогло тиме да се, ако су у питању 1. мањи засејани простори, ангажују врањски сељаци, врањско бањски Цигани или Цигани из околине Лесковца, па да на време сву конопљу, која ту падне измоче и отрле; 2. већи простори засејани конопљом подигнути ван железничке пруге

и даље од постојећих фабрика за мочење и трљење конопље, што би била моравска долина код Чачка, мачванска равница, ваљевски округ, тимочки крај и т. д., да се или премијом у износу трошкова преноса конопљане трске до фабрике кудеље производња помогне или да се у виду сталне премије од стране државе за сваких 100 кгр. ту произведене трске, помогне подизање фабричке кудеље у тим крајевима.

Једна одлична мера за увођење производње конопље у местима диспонираним за то, било би и ослобођење порезе на извесно време на имања, која конопљу почињу сејати и радити.

Зарад уношења у народ бољег начина рада око мочења и трљења конопље много би допринело и то: да се при казненим заводима у Београду, Нишу и Пожаревцу заведе мочење и трлење конопље. Овим начином би осуђеници сељаци научили овај посао и помогли његовом ширењу међу народ. Овим би се могла сва конопља произведена у крајевима око Саве, Дунава и околине Ниша прерадити и тиме у тим крајевима и култура конопље знатно омогућити.

Такође би било неопходно потребно послати два наша вреднија среска економа, да у току 2 године у Италији проуче кулуру конопље, прераду конопље у кудељу, и кудеље у ужарију, као и трговину са истом, како би били стални учитељи у култури и преради конопље.

Трговина са кудељом.

Осим производње Врањске Бање околина Врање производи сада 150.000 кгр. кудеље (производња Врањске бање, се изузима јер доноси конопљану трску из околине Лесковца), док је пре произвођено око 250.000 кгр. кудеље. Сада се мање производи због поплаве и засипања њива потоцима у моравској долини Врање. Ова се количини продаје у Врањи док се сва остала кудеља продаје у Лесковцу. Ово засипање њива од стране потока је у селима Ћуковцу, Тибужду, Златокопу, Ристовцу, Купиници и Ратају. Од Мораве страдају села Нородавце, Рибинце, Павловац и Златокон. Мораву је тешко регулисати, али је бар лако потоке регулисати. Плављење села Ратаја је дошло од тога, што је тадашњи председник општине провео реку због своје куће која је испод села, другим путем, да одбрани опасност од своје куће, па сад река плави цело то иначе најбогатије село.

И ако је готово половина произвађача кудеља ближе Нишу него Лесковцу, (тако Добрич који производи $^1/_3$ све кудеље или околина од Брестовца до Ниша), опет сељаци носе кудељу на продају у Лесковцу. Топлица је почела од пре 10—15 год. у велико да сеје конопљу, а од Корвин Града до Ниша почело се сејати пре 7—8 година.

Лесковачка пијаца кудеље је у суботу као што је и пијаца ужарије у суботу.

Кудеља се и за потребу Врање купује у Лесковцу поред онога дела што се произведе у околини Врање и што се купи у Врањи и то купују у Лесковцу врањски трговци, који кудељу односе железницом до Врање или купују сељаци из пољаничког среза и на својим коњима носе до Врање и тамо продају врањским ужарима.

Највећа сезона трговине са кудељом је јесен, па онда зима за белојку, а пролеће за црнојку.

Кудеља се отпочела извозити око 1886. год., и то од доласка железнице до Лесковца.

Прво су почели извозити гг. Благоје Стаменковић и Сава Цветковић, па су прво дали добру робу, а после су дали једну партију у којој је било камења, бундева и поврх тога је била влажна, па због тога даље нису ни лиферовали.

Било је и раније, овда онда, извоза кудеље, али и то у врло малим количинама. После је дошла пештанска фирма Шнајдер и Комп., која је извозила око 1899. год. око 100 вагона кудеље. Пре извоза кудеље цена је била мала и никако није била упливисана ценом кудеље у иностранству. За прво време до 1900. год. није се ни знало за српску кудељу на светској пијаци, а у колико се знало мислило се, да је као и кучина т. ј. тако рђава као кучина. Изгледа да је тадашњи извозник кудеље, да би онемогућио другом долазак у Лесковац, свуда огласио, да то и није кудеља него кучина. Од јевтине робе у Лесковцу само је он користи вукао, јер ју је куповао јевтино и продавао као банатску кудељу и зарађивао дупло.

Године 1900. ишао је г. Михаило Аранђеловић по Немачкој и нудио српску кудељу појединим фабрикама ужарије и канапа, али га они нису хтели ни у контоар да пусте. Дошавши у Србију, по једном вагону кудеље отпослане од стране Шнајдерове из Лесковца, сазнао је да је упућена у Бреславу

и према томе да Шнајдер лиферује једној бреславској фирми. Онда он пошље тој фабрици, која га није хтела ни у контоар да пусти, кудељу да је оцени шта вреди и по томе да му паре пошље. Фабрика прими ту кудељу и оцени је добро. По овоме се обрати њему и почне јој он лиферовати. Исте године почне рекламисати српску кудељу по Seiler Zeitung-у и тако добије поруџбине за 150.000 кгр. Видећи то Шнајдер дође у Лесковац и купи сву кудељу из магацина и цену кудеље подигне на врло велику висину. Због високе цене г. Аранђеловић је био принуђен, да своје закључке измири са бачком кудељом. Да је имао више капитала, могао је са великом користи излиферовати закључену количину, али није имао довољно новаца да купује одједном, те је тако Шнајдер могао све да откупи. И тако се тај први покушај сврши са губитком од 25.000 динара. Г. Аранђеловић је радио у друштву са Сотиром Илићем. По рекламама лесковачке кудеље у Seiler Zeitung-у дошли су те године око 15 фабриканата кудеље у Лесковац и ту куповали кудељу. Те године кудеља је скочила од 32 дин. 100 кгр. на 100 дин. 100 кгр. По овоме упознавању квалитета српске кудеље у иностранству фирма Шнајдер и комп. се потпуно повукла. Али су се почели и европски фабриканти повлачити, јер су лесковчани почели продавати влажну и нечисту кудељу. Фирма Сигмунд Перуц из Прага купила је 25—30 вагона кудеље, па јој је један део пропао због влаге и нечистоће, и после тога је напустила свако куповање српске кудеље.

Сада купује кудељу и извози у иностранство гг. Коста Илић Синови; и г. Брил преко свога заступника г. Хајима Кароје. Иначе се извози кудеље око пола милиона у Бугарску и то долазе сами произвађачи ужарије из Бугарске па лично купују кудељу. И г. Брил је једном имао непријатност: када је купио вагон кудеље од једног трговца из Лесковца и послао у Лондон, констатовали су тамо, да у том вагону има 900 кгр. камена. Стране фирме смо изгубили због влажења кудеље, додавања ђубрета и камена при пресовању у бале.

Сељаци влаже кудељу или прскањем воде, а кудеља може да упије велике количине а да се не позна, или и остављањем на роси две вечери да пренОћи, као што раде врањско-бањски Цигани. Ово влажење кудеље знатно шкоди ужарима, јер при раду се кудеља суши, па се покаже мањак у кудељи, који је по неки пут већи, него вредност рада око њене прераде. Влажна кудеља пресована у балама за кратко време почне трулити и тиме изгуби кудеља у јачини и вредности. Ова влажна кудеља је велико зло, као и дометање камена и ђубрета у бале кудељине, те би требало енергичним мерама то зло сузбити. Пре свега је потребно образовати за Лесковац тржишну комисију, која би како кудељу на пијаци за време пијачног дана у суботу требала да прегледа, тако и да прегледа сву кудељу за извоз и само што нађу исправно да пусте. За влажење кудеље су у Русији прописане врло строге казне.

Фабрике кудеље су своју производњу директно у иностранство слале и њихови производи уживају добар глас.

Наша кудеља има због чупања трске на светским пијацама за 10 дин. од 100 кгр. мању цену од талијанске, а да се трска сече место чупа, била би по мишљењу трговаца иста као талијанска. Наша кудеља је боља од руске, а талијанска кудеља се сматра као боља од свију осталих.

Производња ужарије и стање ужара.

Ужарија се у Србији производи у Врањи и околини и Лесковцу и околини. Од осталих места има: у Крушевцу, где се нешто и кудеље производи око 20 старовремских ужара; Алексинцу 6 и Нишу 4, старовремска ужара. Салера има у Пожаревцу 3, у Смедереву 2, у Обреновцу 3, у Шапцу 3 и Крагујевцу 1.

Тачног рачуна о броју ужара у Врањи и околини и Лесковцу и околини нема, али се рачуна да има које варошана, које сељака око 5—10.000 људи. У Врањи је било 900 до 1000 радника ужара и то у 150—180 радионица.

У Врањској околини раде ова села, и то: у Бунушевцу раде 50 људи сиџиме разне врсте, тројанку и осмак; у Дубници канап и тројанке раде 250 људи; у Миливојце раде осмаке 100 људи; у Белом Брегу раде осмаке 40 људи; у Катуну раде осмаке 100 људи; у Доњем и Горњем Вртогошу раде осмаке 300 људи; у Давидовцу раде осамаке 30 људи; у Павловцу раде тројанке и лаки сиџим 40 људи; у Нерадовцу Доњем и Горњем раде осмаке 60 људи; у Рибинцу раде осмаке 40 људи; у Црном Лугу раде тројанке 60 људи; у Ратају раде осмаке 160 људи; у Доњем и Горњем Требешињу раде тројанке 300 људи; у Тибужду раде осамаке 40 људи; у Злато-

копу раде осмак 100 људи; у Купининцима раде осмаке 60 људи; у Ћуковцу раде осмак 250 људи; у Топлацу раде осмак 50 људи; у Кумареву 30 и у Моштаници 30 људи.

Ове податке добио сам од г. Арсе Стајића, трг. ужаријом и по њему само у селима око Врање раде око 2150 људи, што би са Врањом изнело око 3000 људи.

С у пола мањом производњом кудеље у околици Врање је и за врањске ужаре велика штета.

*

* *

Лесковац је имао пре 1906. год. 1200—1500 ужара.

Број сељака ужара у околини Лесковца нисам могао сазнати. Сазнао сам толико да они израде онолико исто ужарије колико и у вароши, а како сељаци раде само зими, позну јесен и рано пролеће, то њихов број мора бити два пута већи. Како Лесковац и околина изради више ужарије од Врање и околине, а Врања и околина имају око 3000 људи који се тиме баве, то ће и број ужара у Лесковцу и околини бити већи од 3000 људи. У околини Лесковца раде ова села: Црковница, Топочевац, Губеровце, Власе, Трњане, Радоњица, Бунуша, Бели Поток, Страјковац, Пресечење, Синковце, Бунибpод, Шајиновац, Велико Трњане, Рударе, Манојловце, Ћеновац, Шишавица, Загужане, Тулово, Грабовнице, Винарце, Јајине, Паликуће, Жабљане, Мало и Велико Вајловце, Лугаре, Ждегљево, Коњина, Бошњаке, Пертате и Свирци.

У селима Ждегљево, Лугаре, Коњине, Бошњаке, Зеновац и Пертате раде седмаке и пресукују их у конопце.

У Синковцу који су се населили из околине Врање раде тројанке. Села Загужане и Тулово раде и двојанке. У свима осталим селима раде осмаке, јер се ови највише троше. Село Велико Трњане ради и деветке и то тесте од 3.50—10 кгр. тешке. Села Манојловце и Мунитане раде и уларе и то само по неки и према конјуктури.

Седмаци се не раде у Врањи и околини него долазе врањски трговци и купују, а из села Црковнице, Топочевца и Власе купују осмаке, јер су дужи него обично.

Ужара има и то тако званих старовремских и нових ужара — салера. Нових ужара — салера има само у Лесковцу, а не и у околним селима Лесковца. У Врањи као и околини раде све старовремски ужари. Старовремских ужара

као што смо видели, има и сељака и варошана и то се деле на предаче и пресукаче.

*

* *

Сељаци готово само преду сиџиме а пресукивање у конопце врши се у варошима и то Врањи и Лесковцу, у колико се као сиџимке не извезу. Сељаци раде у својим ћеранама и то понајвише зими, за тим у позну јесен и рано пролеће, а по некад и у остало доба године када је време кишовито, па не могу своје пољске радове да раде. Сељаци обично прерађују своју кудељу, по неки има толико кудеље, да је не може сву да опреде, а други опет морају да докупљују. Има сељака који узимају кудељу од трговца, па је преду за рачун трговчев. Сељаци који су ужари и поседници кудеље, продају више кудељу, ако је кудеља скупа, а ако је јевтина, они је сами сучу-преду.

Количина израде сељака ужара зависи још од количине кудеље коју има, бројног стања његове задруге као и од његове вредноће. Један ми је причао, да је у стању да изради зими са своја четири сина око 1000 ока ужарије, али не изради толико, јер трговци подмире своју потребу, па нема за кога да ради. А други ми је један причао да изради свега око 60 ока ужарије. Врањски сељаци купују кудељу сада више, него пре.

Сељаци већином раде ужарију као споредан посао и тиме су у стању увек да дају ужарију јевтиније; тако се варошки ужари горко жале, како их сељак уби, јер ради џабе т. ј. за 5 гроша на дан. Има и по селима сиромашних сељака, који преко целе године ужарију раде. Интересантно је да сељаци ужари не иду на пачалбу, док неужари из истог села иду.

*

* *

Сезона рада око израде ужарије почиње од 1. септембра па траје до 15. маја, а после раде само у варошима и то од оних старовремених ужара који немају своје поље. Салери раде преко целе године. Сваки од варошана старовремених ужара има или своје поље, своје парче винограда или узме под закуп па било за сејање дувана или кукуруза. При раду ужарије помажу и деца и жена, тако су на пр. у Лесковцу од целокупних броја ужара ¼ жене и деца.

Сезона продаје ужарије је од 15. маја до 15. августа.

Предење се врши у ћеранама и то како у закупљеним, тако и сопственим. Једна ћерана у Лесковцу где раде 10 радника плаћа 10 дин. месечно. Ћеране су обично везане са станом. Има сопственика ћерана или закупника, који дају место под закуп једном раднику, а то место зову мегдан, и за то се место плаћа у Врањи 4—5 дин. годишње.

Највећи број старовремених ужара раде сиџиме, а од сиџима се израђују после пресукивањем конопци, које тако звани пресукачи израђују.

*

* *

Пресукивача је било пре 1906. год. т. ј. почетком високе царине у Бугарској и то: 1. у Врањи 10 ћерана са по два чарка и на сваки чарак по три човека свега шест људи, а сада има 5 ћерана по два чарка свега 30 људи; 2. у Лесковцу је било пре 1906. год. 12 ћерана са 30 људи; остали из Врање и Лесковца отишли су у Бугарску.

Пресукати сиџиме у конопце није тежак посао, колико после савити конопце у уобичајено паковање, због тога што је то теже учити. Ово се боље плаћа, а из разлога што им сељаци не конкуришу. На једном чарку где раде тројица, израде дневно 60—70 тестета, а свако се тесте плаћа по 0.15 дин. и то од осмака, тако да сваки пресукач може да заради по три динара дневно. За рабаџијске конопце, који су дебели, и за тројанке плаћа се 0.30 дин. од тестета. Пресукачки чарак се ради у вароши Лесковцу или Врањи и кошта 20 динара. Пресукачи могу за време хитних поруџбина још више да зараде.

*

* *

Један предач кудеље у Лесковцу устаје у 2—4 сата ноћу и ради до 7—8 часова у вече то јест ради 15½—17½ часова на дан и за то време може да изради 4—7 кгр. сиџима на дан. Када кудељу купи за 0.70—0.80 дин. 1 кгр. од чега му при раду отпадне око 10%, и сиџим прода по 1 дин. 1 кгр., онда му остаје за израђену робу по 0.20 дин. од 1 кгр., а то је надница од 0.80—1.40 дин. за дан рада или недељно 4.80—10.80 дин. без издатака на ђебру и земљу, петролеум и кирију за ћерану.

Један ужар са два сина у Лесковцу за 6 дана изради 60—80 кгр. сиџима, а то је сиџим за конопце од 4 кгр. — 15—20 тестета т. ј. 40 сиџима по 6 м. дужине дају 10 конопаца по 6 м. дужине. Сиџими се ђебре са земљом из Губеревца, која кошта по 0.05 дин. 1 кгр., тако да оде земље на 80 кгр. 0.20 динара. Ћебра — парче уткане козине за четкање — иде за 6 дана 0.80 дин., као што иде 1 кгр. петролеума за 6 дана рада. Зарада са три одрасла радника износи 16—18 дин., са одбитком за ђебру, земљу и петролеум од 1.70 дин., износи 14.30—16.30 недељно без кирије на ћерану.

Старовремски ужар узме кудељу па је само растресе и изтрли понова да омекша и онда преде. Коло на коме преде кошта у Лесковцу 6—8 дин. комад, које је из буковог дрвета и раде га сељаци из Вучја. А кола у Врањи раде сељаци из Вртогоша из дреновог дрвета или шимшировог и наплаћују 15 динара од комада.

Ако ужар ради шестак са три жице, изради од 4 часа изјутра до 7 часова у вече 5—7 кгр. према дебљини конца, према кудељи и вредноћи радника.

Чарак сиџима за опанке изради од 4 изјутра до 7 у вече 4—5 кгр. и за то добије 6—7 гроша.

Деветак може да се изради 7—8 кгр. и да се добије по један грош за 1 кгр. Од све ове дневне зараде има да се одбије кирија за ћерану, петролеум, ћебру и земљу. Ако радник ради у туђој ћерани плаћа у Лесковцу по 0.50 дин. недељно накнаде за место.

*

* *

У Врањи где израђују бољи квалитет робе и због тога спорије иде посао и где су бољи мајстори старовремски ужар може да испреде 2—5 ока на дан а да заради дневно 4—7 гроша. Ако неки радник ради под надницу код мајстора, он му плаћа 1 динар дневно и на његовом раду заради недељно по 0.60 дин. а за рад у ћерани би му платио, кад радник ради за свој рачун 0.50 дин. Дакле не може више на њему да заради од по 0.10 дин., а може још и да изгуби. Устабаша ужара у Лесковцу плаћа годишње на кућу, ћерану и посао 40 дин. порезе, а осим недеље и празника када купи по мало меса, у осталим данима једе пасуљ, чорбу од зеља, со и хлеб.

Када тако живи устабаша еснафа, онда је лако појмити како се хране радници и још сиромашнији ужари. Исти мај-

стор прича, да када је извозио у Влашку, да је зарађивао 10 динара дневно, јер се плаћало за рад по 0.50 дин. од оке сиџима и мајстор је тада имао око 10 момака.

У Врањи има једва 10 ужара који имају пара да купе кудељу за готов новац, а сви остали узимају кудељу на вересију од трговца и он им за то даје по 0.05 дин. од 1 кгр. скупље, што таман износи 25% од целокупне наднице на рад.

Кудеља је сада у Врањи 1.20 дин. од оке, а сиџими су 1.40—1.50 дин. од оке, и од њих израде 3—4 оке на дан. Земљу у Врањи плаћају по 0.10 дин. 1 кгр., па је и мање троше око ужарије, јер троше на 100 кгр. сиџима 1 кгр. земље. Само беличаста кудеља прима белу земљу, сива не прима. Врањанци су почели да земљом премазују кудељу од како је држава дала Мозелу Врањску Бању, па он није давао Циганима да топе белу кудељу, а Бугари где су продавали робу били су навикли на белу робу, те су ови морали да је земљом беле и ако то није пробитачно. Сељаци раде од оке сиџим и то осмак и арабачку по један грош оку и то може по рачуну трговаца у Врањи да изради највише 6 ока чисте кудеље најбољи радник, а рђавије, која се горе плаћа 8 ока. Сиџими су увек 40 ком. у тестету а из њих се увек израде 10 конопаца.

*
* *

Прво се код старо-времског начина рада преду жице, па се две, три или четири заједно упредају и према томе добијају се двојанке, тројанке и четворке. Шестак је са три жице. Осмаци се раде делом из три, делом из четири жице и дугачки су 8.50 м. Тројанка је из три жице упредена и дугачка је 5½ до 6 м. Двојанка је из две жице и дугачка је 4.50 м. Арабачка је четворка и дугачка је обично 10 м., а ради се и 12 и 14 м. увек у четворци. Штранге се раде тако, да је један крај дебљи, а други тањи и због тога се плаћа 0.30 дин од 1 кгр. али се мање може да уради. Од сиџима за Турску и Тесалију иду 3—4 кгр. тесте а поред тога за Тесалију и од 5 и 10 кгр. тежине.

*
* *

Уларе раде у Врањи и Лесковцу специјални мајстори и то варошани са изузетком сељака у Манојловцу и Пертати и то раде у Врањи 70 мушких и 200 деце и жена. Ужар преде

жицу, а жена му плете и може са женом да заради на дан ако је лењ 1.20 дин. а ако је врло вредан до 2.50 дин. т. ј. изради обично 2—3 кгр. по 0.50 дин. што износи 1—1½ на дан. Добијање наднице од 2.50 дин. зависи од јаче тражње улара.

Колане су пре дућанџије т. ј. трговци са ужаријом сами радили од купљене двојанке, али како су цене колана због фабричке производње у последње време јако пале, они их више не раде. Колани се раде готово искључиво у Врањи из купљене двојанке и то раде деца и девојке. Узимају се шегрти и раде само за х л е б. Коланџија може да се убије од рада, па да не заради више од 1.50 дин. на дан. Колане раде у Врањи 40 радника и 100 деце и девојака.

Улара има 20 сорти, према крају како се где тражи. Колана има са 5, 6, 7, 8, 9 и 10 сиџима т. ј. са 20, 24, 28, 32 и 36 двојанки и они са 5 сиџима су најкраћи па су од 10 сиџима најдужи и најшири. Од 5 сиџима су дугачки 1.40 м., од 6 сиџима 1.50 м., од 7 сиџима 1.60 м., од 8 1.70., од 9 1.90 м., и од 10 сиџима 2 метра. Основа колана је двојанка, а потка канап. Има колана белих и шарених: бели су скупљи, а шарени јевтинији, јер се у обојене мање најгора кудеља. Колани иду на тесте по 10 комада. Колани што се раде у Врањи то су најгрубљи колани за коњске самаре.

*
* *

Цена ужарије је стална јер су Турци као главни потрошачи консервативна муштерија, па увек исто плаћају, тако да су и цене робе сталне, па ако је кудеља јевтинија више добијају радници, а ако је скупља мање. Цене за рад су изнете, и оне су такве сада од затварања бугарске границе, а раније су биле много веће, два пута веће. Н. пр. 1885. г. је била ока сиџиме 1 динар, док је ока кудеље била 0.45 дин., а сада је кудеља 70 дин. 100 кгр., а конопци 1.05—1.10 д.

Врање и околина где раде само старо-времени ужари изгубили су од потрошње за 40% од 1906. г. т. ј. од високе бугарске царине на ужарију. У Врањи је падало сваке суботе од септембра до краја априла по 2000 наполеона, а сада је за 40% мање због немогућности извоза у Бугарску. О овој немогућности увоза у Бугарску биће у засебном одељку реч.

Салери — нови ужари, раде по немачком начину рада и име им долази од немачке речи сајлер — ужар. Они прво гре-

бенају кудељу, па гребенану кудељу преду, точак им је јачи и увек га друго лице покреће, обично један дечко док код старих ужара он сам точак покреће, као и мутавџија помоћу једне узице, коју он радећи вуче за собом. Разлика је код салера од старих ужара у томе, што салери раде дуже израде и њихове су жице дебље. Салеров је сиџим на десно усукан, а конопац на десно пресукан. Старовремени ужар има точак слаб и лак, који сам ужар при раду окреће и због тога не може жице дугачке да преде, јер не би могао да издржи ни он ни точак, док салер има тежак точак који други покреће и због тога је у стању да преде много веће дужине. Салерске израде су јаче и издржљивије, док су ужарске мекше и кажу да онај који купи салерско уже, тај неће више да купује старовремско. Стари ужари опет веле да кад код њиховог ужета при употреби прсне један сиџим од читри сиџима у њему, може конопац да се оправи, а ако прсне салерски конопац онда се не даје оправити. Салери раде конопце велике дужине и у томе су они изнад конкуренције старих ужара а ако се жели краћи конопац онда се он према потреби сече, а ужари раде конопце за одређене потребе, па и ако мање израде, опет се држе израде краће дужине.

Салерски начин рада је европски начин рада који свуда продире, па је и код нас у Србији за српску потрошњу. У Турској пошто је муштерија врло конзервативна, врло споро или чак у појединим крајевима и никако не продире. Почетак рада салерског у Лесковцу датира се од установљења ужарске школе у Лесковцу 1895. г., а до установљења школе није се знало за салерај у Лесковцу. Школа је трајала три године. Први мајстор ове школе био је Мађар Петар Хомалк и то три године, па је због заваде са директором школе г. Гавром Пришићем иступио, после њега је дошао други мајстор Србин Живан Стојановић из Пожаревца, који није знао даље него да чешље кудељу и преде једну жицу. Што су ђаци научили да раде, научили су од Петра Хомалке. Теорију ђаци нису ништа научили, јер Пришић није допуштао. Ова школа је имала своје малере, да су јој директори сви били осуђени због дефицита и то како Гавра Пришић тако и Петар Лазаревић, као што је имао дефицит и г. Алоис Штарка за кратко време свога директоровања, под чијом је управом школа и затворена. Ови дефицити, као и рђаво руковођење школе, дало је повода да се школа затвори.

Од ђака је једини Милан С. Михаиловић добио диплому мајстора ужарско-салерског. Школа је давала бољим ђацима точак и гребене. Прве године су се уписали у ужарско одељење 12, а свршило је школу 2, а после су се уписивали по њих 15—20, а свршавало 2—3 ђака. Школа ма како да је рђаво била руковођена, опет је била заснивалац новог модерног начина рада.

Овим радом школе почиње занат салерски и то тако: да је 1900. год. било 4 точка салерска, 1905. г. је било 20 точкова, а сада их има око 60 точкова са 120 салера и 60 шегрта. Сви точкови сада не раде, него раде око 40 комада.

При раду салерском: један чешља кудељу, други преде на точку, а један дечко окреће точак. За чешљање 100 кгр. кудеље плаћа се 8—10 дин., а радник може да исчешља од добре кудеље 35 кгр. дневно, а од рђаве свега 20—25 кгр. Слаб радник добија 8 динара од 100 кгр., а бољи радник 10 динара од 100 кгр. чешљане кудеље. Дечак који окреће точак добија дневно 0.60 дин. без хране. Један салер може да изради дневно и то или улара 15 до 20 кгр., или штранги 15—30 кгр., или конопаца за веш 25—35 кгр., или цампле, тешке ужрије, 15 килограма, и то са једним шегртом који окреће коло и једним који влачи кудељу.

До затварања бугарске границе салер је могао да заради око 5—6 дин. на дан, а онда је било извоза за Бугарску и било је мање салера. А сада има како у Лесковцу поменути број, тако и Срба салера у Бугарској 30—40. Ко од салера има капитал од 1000 до 1500 д. и може да чека на продају ужарије при повољној пијаци, тај пролази сразмерно добро. Онај који има сем алата, и капитал од 50 до 60 дин. мора да продаје сваке суботе и у стању је тек да заради по 0.10 дин. од 1 кгр. конопца. Један радник у сортама може са једним дечком и једним што чешља кудељу, да опреде и салује за недељу дана 100—120 кгр. и заради по 0.15—0.30 д. од 1 кгр., што износи око 15—36 дин. и од тога мора да да дечку 3.60—4.80 д., чешљару 8—10 динара и онда њему остаје 3.40—24.50 недељно и то без кирије на ћерану, без издатака на петролеум, амортизацију алата и томе подобно. Ко има свога капитала, тај је могао више да заради, а ко га нема може да заради често 1.50 дневно а сада пошто се плаћа по 0.15 д. може да заради 2.50 динара дневно.

Ужари и салери раде ужарију за пијацу т. ј. на продају без поруџбине и то ону врсту за коју им изгледа да ће идуће суботе најбоље проћи. Зарада зависи од цене ужарије тако и од цене кудеље, те тако може једне суботе да буде скупа кудеља, а идуће да буде јевтинија ужарија, па да салер да робу по исте паре не зарадивши ништа. Исто тако зависи, као што је већ било речи, од тога са коликим капиталом ради ужар. Онај који нема капитала за набавку кудеље и који плаћа грош на банку за послугу за 6 дана или узима кудељу од трговца, пролази најгоре. Може да се деси да ужар узме мокру кудељу, па да и ту изгуби на тежини и да ради читаве недеље џабе. Обоје горе речено важи како за ужаре тако и за салере.

Од 100 кгр. сељачке кудеље може да се добије 75%—80% чешљане кудеље, од чега је 20—15% кучина, а 5% ђубре. Из ђубрета се издвајају длаке за мешање у малтер. Из фабричке кудеље од 100 кгр. добија се 80 до 85% чешљане, кучине 10 до 5%, а ђубрета 3—4%. Износи кудеље зависе од тога, како је мајстор ради. За израду 100 кгр. штранги плаћа се у Београду 50 дин. за конопце до 10 мм. дебљине 25 дин.; за конопце од 10—20 мм. дебљине 25 дин.; а за трансмисионе конопце и једеке преко 20 мм. дебљине 20 дин. 100 кгр.; за ишлик Но. 2, 3 и 4 по 50 дин. 100 кгр.; за ишлик Но. 5, 6 и 7 по 70 дин., за уларе 35 дин.; и за колане 60 дин. 100 кгр.

Наши салери су својим радом потисли увоз салерске ужарије у Србију, као што су делом потисли увоз талијанске ужарије у Бугарску.

Алат салерски кошта: два гребена по 24 до 25 дин. комад; точак 40—60 дин. комад, 25 кука свака по један динар комад; шест комада лерова по 1—1.50 дин. комад; три до четири хенгера што чини 12 динара укупно; штицне три до четири комада по два динара комад; једне хенге штенге 5—6 дин.; две ајзен нагел за бушење земље пет динара; штапови, 4—5 динара и један лењир за саловање конопаца 80 динара, што износи свега 225—260 дин. Салерски алати се набављају у Апатину. У Немачкој има салерских точкова, које сам радник помоћу ужета окреће, а сам точак намотава испредено предиво, али је он скуп, јер кошта 250 дин. комад; мени ова цена изгледа врло велика, а велика је због патентирања, и ја мислим да би се за 100—150 дин. могао у Србији израдити. Такав точак имају у својој радионици у Нишу гг. Јовановић и Аранђеловић. Салерски шегрти уче и раде без плате и то три месеца гребенање, а три месеца предење и саловање. По свршетку ових 6 месеца добија плату, али има још да учи. Салери раде преко целе године, а ужари лети обделавају дуван или баштованлук.

*

* *

Зарада салера у Лесковцу је готово увек дупло већа, него старовремских ужара, па је и природно, да се поједини ужари труде да тај занат изуче, а нарочито млађи ужари. Придолазак старовремских ужара у салере хтели би салери да спрече, јер им тиме наднице падају, и траже, да се салерај огласи за ужарски занат по закону о радњама, па онда да се заведу мајсторски испити, који би кочили прелазак ужара у салере, који је у последње време врло велики.

Ова њихова тражња не може се никако дозволити и ако би салерима много користило, јер би онемогућили прелазак ужара у салере, на који прелазак их натерује само све већа и већа потрошња салераја и постепено потискивање њихове робе са пијаце. Одобрење ове жеље салера, значило би онемогућавање модернисања највећег броја ужара, а у исто време и знатан губитак индустрије, јер они ужари, који не би могли постати салери напустили би рад око израде ужарије. Ужарски занат треба да се сматра како салерски тако и старовремски па радили га варошани или сељаци.

Не само што не треба дозволити ово ограничење, које траже салери, него треба свим силама радити да како у Врањи, тако и Лесковцу што већи број ужара изучи салерај, да би били у стању да својим радом подмире потребу својих потрошача, који сада траже салерску робу. Зарад овога требало би понова основати практичну школу салераја и то како у Лесковцу тако и у Врањи и за наставнике мајсторе узети некога доброг мајстора из Дунајџепа, или Паланке, који зна српски, и то да ради посао на свој ризик. За изучавање му дати извесну накнаду за сваког у новом послу изученог старовременог ужара с тим, да им он и накнаду за рад плаћа, која би била у висини досадашње наднице. Истовремено требало би сваком добром изученом мајстору поклонити од стране државе и алат салерски. Производња ових школа у колико се не би могла у земљи продати, продавала би се премијом у ино-

странству. Побољшање наднице салера треба тражити у другим средствима о којима ће бити реч, а која ће користити целокупној ужарској индустрији односно њеном радништву, а не у ограничењима која једном користе, а другом штете.

*
* *

Последње две године почела је фирма Аранђеловић и Јовановић рад око израде чешљане кудеље и ужарије са осуђеницима. У интересу наше ужарске индустрије и њеног радништва требало би рад са осуђеницима ограничити на чешљање кудеље и израду ужарских артикала које наши салери и ужари не израђују и који се иначе увозе. Онда би се таквом раду ове фирме могао пожелити што бољи успех.

*
* *

По рачуну једне извозничке фирме ужари могу да зараде на дан следеће бруто наднице, када добијају кудељу или сиџиме од трговаца.

Ужар може да изради осмака сиџима дугачких по 4—5 м. 2 кгр. дневно и то два тестета и од сваког тестета заради 0.40 динара и свега заради 0.80 д. дневно. Ужар изради осмака средњих дужине 6 метара — чије је тесте тешко 1½—2 кгр. — два тестета (3—4 кгр.) и заради 1 динар т. ј. по 0.50 д. од тестета. Ужар може да изради осмака дугачких од 8—8.50 м., чије је тесте тешко 1½—2 кгр., два тестета за које се плаћа по 0.60 д. и заради 1.20 д. дневно. Ужар изради 2.500—3—4 кгр. тешких деветака дугачких 9 м. и изради 1½ тесте, а на тесте се плаћа 0.90 д., што износи 1.35 д. на дан. Ужар изради 5 до 5½—6 кгр. тешких деветака великих арабачких од 9 м. дужине и то 1½ тестета на дан и добије 1 динар за тесте што износи 1.50 д. на дан. Деветак ради само онај, који је јак, који има дугу ћерану и када се на пијаци тражи.

Ужар изради шестаке сиџиме од 6 м. дужине 2—2½ тестета на дан, чије је тесте тешко 2—2.500 кгр., за које се плаћа 0.50 дин. што износи на дан 1—1.25 д. Ужар изради десетака сиџима, чије је тесте тешко 5 кгр. а који су дугачки 10—11 м., 1—1¼ тестета, по 1.20 дин. тесте што износи на дан 1.20 до 1.40 д. Цене за сиџиме су за оне сиџиме, који се употребљују за израду конопаца и улара, као и за сиџиме, који се без даље прераде употребљују као сиџими. Ови други сиџими су од

бољег материјала, морају се пажљивије и спорије радити и опет се плаћа за њих као и за предње. Ужар може да изради на дан белих улара за коње 1—1½ тесте, које је тесте тешко 1.500 кгр., и на тесте добије 0.80 дин. што износи на дан 0.80 до 1.20 дин.

Ужар може да изради на дан тесте улара за коње са јабукама, који су тешки 2 кгр. тесте, а плаћа му се за израду тестета 1.20—1.30 дин. што му је дневна зарада.

Ужар може да изради 30 тестета улара плетених за коње из већ готових сиџима и за то му се плаћа за пресукивање 0.08 дин. од тестета и за плетење 0.07 д. од тестета, што износи на дан 4.50 дин. Овај посао раде само највештији радници, али немају сваког дана посла.

Ужар изради на дан две пушле (40 комада или четири тестета) штранги са двојим жицама које су тешке по 4 кгр. и добије за пушлу 1 динар, што изоси на дан два динара. Ужар изради 1¼ пушле четворне штранге на дан, које су тешке 8 кгр. и добије за пушлу 1.50 динара, што износи дневне зараде 1.80 динара.

Пресукач може дневно да заради бруто 1.50—2 дин. али често нема посла.

Штранге се раде и то двојне са лошом кудељом, тројне са средњом, а четворне са бољом, али не са најбољом кудељом.

За боље плаћене сорте се нема увек посла, него се ради оно што коме трговцу треба. У горе наведеним дневним надницама су бруто наднице без одбитка за осветљење, порез, кирију, земљу за мочење, ђебру, употребу алата, те кад се ово одбије, надпице су мање.

Трговина са ужаријом.

Ужари и салери, што израде робе преко недеље, износе петком после подне и суботом на продају и то у Врањи и Лесковцу. Ужарију од њих купују трговци и препродају даље, дакле, ни један произвођач ужарије не продаје директно потрошачу, а овако је од старине. Сезона рада и куповине ужарије је од 1. септембра до 15. маја а продаја траје од 15. маја до 15. августа. Сва ужарија за извоз купи се до 15. маја и само оне сорте које се накнадно траже од потрошача, купују се после овога времена.

Врања и околина раде искључиво за извоз и то до 1906. г. за Бугарску, солунски и косовски вилајет и Тесалију, а од 1906. г. за остале осим Бугарске.

Врањски трговци откупе за извоз сву ужарију у Врањи и неке сорте купе у Лесковцу. Врањски трговци узимају сиџиме осмаке из Црковнице, Топочевца и Власе, јер су дужи, па се боље продају. Тако исто узимају и седмаке из Лесковца, јер се ови не раде у Врањи и околини. Лесковац продаје по унутрашњости Србије, за Бугарску, једренски вилајет и нешто за Солун. Рачуна се да трговци ужарије зарађују сада при извозу у Турску 20 динара од 100 кгр. извезене ужарије, а они који раде по Србији око 10 дин. на 100 кгр.

Од целокупног извоза за Турску иде око: 50% сиџима; ужета око 30%; улара до 15% и колана 5—10%. За Тесалију иде само сиџим па их после у Тесалији према потреби пресукују. По квалитету се дели ужарија на белу робу која је најскупља, зелену којој је средња цена и црну која је најјевтинија. Кудеља је за то црна, што се не очупа на време конопљана трска, него на пољу поцрни. Разлика у квалитету може да буде у цени од 20—30 дин. 100 кгр. Док није било новчаних завода, било је мање трговаца који раде са кудељом и ужаријом, и онда су појединци диктирали пијацом. Боље газде су пуштале мање трговце да купе за колико имају новаца, па су онда куповали, пошто су хтели.

Оснивање завода и повећавање броја завода корисно је утицало на развитак целе ове индустрије. Цена ужарије варира према цени кудеље, али има субота када је цена ужарије несразмерна цени кудеље, на штету ужара и због конкуренције сељака.

*

* *

За унутрашњност Србије раде обично мали трговци, који сами са колима разносе ужарију по Србији и то продавајући поред ужарије гајтан, шајак, сукно, шајкаче, паприку, коже и опанке. Ови посећују све и најмање трговце по унутрашњости. Ови путујући трговци раде са врло малим процентом и свуда иду и нуде робу тако јевтино, да кваре сав посао и њих салери сматрају за главне кривце због јевтиних цена ужарији и јевтине наднице. Из Лесковца се прода по Србији око 300.000 килограма ужарије. Старовремску ужарију троше Прокупље, Пирот, Бела Паланка, Књажевац, Зајечар, Неготин, ужички крај, Чачак, Милановац, Крушевац, Алексинац и Крагујевац, али су и они почели да троше салерај. Један од трговаца ужарије рачуна, да ће салерај за 10 год. потиснути у унутрашњости сву просту старовремску ужарију. Ужарија се по Србији даје на вересију и због неуредног плаћања ради се са приличним ризиком.

До 1906. г. носила се по Србији готово искључиво стара ужарија, јер су подунавски крајеви трошили банатску ужарију. Увоз банатске ужарије почео је био око 1874./5. г. а пре се трошила само лесковачка ужарија. Ступањем у живот нове тарифе, овај је увоз онемогућен и сада се сва потреба ужарије осим канапа, финих колана и врвци за завесе подмирује домаћом производњом, јер се под царинском заштитом салерај развио лепо.

*

* *

Ужарија се извозила из Лесковца и Врање за Турску пред ослобођење кириџијама на коњима. Кириџије су биле из трнског и софијског округа и лужичког среза округа пиротског. Кириџије су носиле из Лесковца до Пловдива товар од 110—120 ока и то ужарије за 15—20 дин. и гајтана и шајака за 20 до 25. дин. Нарочито су се кириџије из лужничког среза одликовали својим поштењем и ваљаном услугом, док кириџије из софијског округа нису били поуздани. Из Врање су носили нарочито велешке кириџије са коњима ужарију у Мађедонију, а одатле су догониле ракију у Врање. У Врањи је било рабаџија кириџија, који су носили робу.

По Србији су терали ужарију колима и то увек са паприком и луком. Трнске су кириџије носиле онда ужарију у Цариград. Наша ужарија се продавала још у Грчкој, Бугарској, Босни и Херцеговини, Влашкој и Турској.

У Грчкој осим Тесалије нас је потисла талијанска роба; из Босне и Херцеговине је од окупације извоз почео да слаби конкуренцијом израда казнених завода и сада је спао на неколико хиљада килограма; из Цариграда нас је потисла трапезунтска и стамболска ужарија; из Влашке и Добруџе нас је искључила висока царина од 1.20 дин 100 кгр.; бугарску пијацу коју смо имали до 1906. год. почели смо због високе царине губити, о чему ће засебно бити речи; једино нам је

остала европска Турска и то вилајети: једренски, битољски, солунски и косовски. До пре 20 год. су бугарски трговци долазили да купују ужарију у Лесковац и Врање, али су од тога доба врањанци и лесковчани почели сами да иду, носе и нуде робу у Бугарску.

Док је било још извоза за Влашку и Добруџу тада су бољи и богатији мајстори врањански зарађивали по 10 динара на дан.

За време кримског рата толико је тражена ужарија и толико плаћана, да су ужари место воде у тестијама пили вино по ћеранама. То је било њихово златно доба.

За време 1878. г. биле су цене ужарије високе и тога се доба радници радо сећају јер су онда зарађивали по 2½—3 динара дневно. Године 1875.—1876. плаћано је радницима по 0.28 дин. од оке. Од бољих цена при раду ужарије имали су трговци највише користи т. ј. обично су цене ужарије биле исте, а цене кудеље су варирале, тако 1875. год. цена кудеља је била око 0.65 д., 1885. г. 0.45 д., а ужарија је била 4½—5 гроша ока. Трговци су могли да имају користи, јер их је било мање, који су у стању били веће количине, да купе, па су и диктирали цене.

У турско доба су у Врању долазили официри сваке године из свих дивизијских места као из Видина, Скадра, Битоља, Јањиње и Солуна да набаве уларе, колане, конопце, вреће, торбе, покровце за коње и волове, потковице коњске и воловске и клинце. Ми смо у Србији ужарију набављали и набављамо са стране и колико се не изради у Крагујевцу, нас се није тицао интерес наше индустрије.

*

* *

За једренски вилајет се сада извезе око 140—150.000 кгр. и то раде сада четири наше извозничке фирме које имају своје радње тамо, а пре их је било само две. Из Једрена долазе два Јеврејина и они купују ужарију у Лесковцу. Из Једрена се разноси наша ужарија у Димотик, Сулфи, Узун Ћуприју, Бабајеске, Чорлу, Крклесије, Лулебургас. Сва ужарија што се продаје у Једрену старовремска је ужарија и то боља и тежа роба. У Једрену има ужара, који се тамо зову мутафи, који од наших сицима раде уларе, нарочито за магарце, који се тамо много троше. У једренски вилајет долази мало и трапезунтска

роба, која је слабија од наше, али се није још јако приметила и талијанска роба. У Једрене се не само извоз не смањује него се и повећава и ако Талијани дају робу јевтиније, опет је свет навикао на наше паковање а и роба је боља, па Талијани не узимају маха. Код извесне талијанске ужарије у среди је јута, а споља кудеља, а пошто је јута јевтинија, то је и талијанска роба јевтинија, али због тога и врло слаба. У Једрене дају наши на вересију за 91 дан, а каса шконт је 3%, али је вересија необично сигурна, тако да један трговац за 10 год. рада није изгубио више од 200 дин. од пропале вересије.

У Трапезунту су почели да имитирају лесковачку робу тиме што пакују као Лесковчани, али им не помаже, јер им је квалитет лошији, јер је грубља кудеља.

Подвоз ужарије до Једрена преко Бугарске кошта 340 до 350 дин. вагон. Подвоз ужарије за извоз плаћа исту стопу као и подвоз за Србију. Царина је виша од 11%, јер узимају за основ прорачунавање царине детаљну продајну цену и тиме је скупље него у Ристовцу, где узимају en gros цене.

Роба се тамо продаје са плаћеном царином и то се рачуна наполеон 108 гроша. Конопци се продају по 9—10 гроша ока; улари, средња цена, тесте и то коњски 3.50 дин., а воловски 2 динара; колани 12—13 гроша ока. Од робе која се шаље у Једрене од 4—5000 тестета су улари и 2000 тестета колани, остало сицими и конопци.

Извоз сирове и прерађене кудеље и лана.

Године	Кудеља и лан непрерађен		Прерађена ужарска израда	
	Количина	Вредност	Количина	Вредност
1900	533.543	355.083	636.736	647.790
1901	457.262	315.752	715.268	723.669
1902	286.023	142.857	825.173	863.847
1903	18.027	7.202	1,056.151	960.522
1904	647.823	292.343	1,338.058	1,247.706
1905	1,353.200	923.508	1.135.906	1,137.945
1906	2,899.816	1,971.864	757.119	732.751
1907	2,093.958	1,737.285	709.341	773.246
1908	1,292.436	927.022	868.472	850.943
1909	1,111.348	619.164	809.095	801.072
1910	1,326.819	777.826	870.945	859.877
1911	1,542.533	912.752	868.244	852.619

Извоз за солунски, косовски и скадарски вилајет иде већим делом из Врање и мање из Лесковца. Један врањански трговац има своје стовариште у Солуну. До пре 7—8 година ишао је врањски канап за паковање дувана у Мађедонију, па је потпуно потиснут аустријским канапом, а овај после талијанским. До 1890. год. су Врањанци извозили до 100.000 кгр. канапа, па је тај извоз и израда канапа готово престала, само што се нешто ради за врањску локалну потребу за паковање дувана и израду колана и то у селу Дубници. За време извоза канапе радила су села Дубница, Дулан и Стубал, и по мало и у Врањи. Треба знати да је при изради канапа остајао највећи део надница код нас, па због тога је за још веће жаљење, што смо овај артикал изгубили. Сада у Солуну увозе пет фирми и то две српске, две грчке и једна јеврејска по 50.000 кгр. канапа из Италије. Наше фирме које раде са Солуном раде и са Тесалијом. Пре се у Тесалију увозило око 80.000 кгр. а сада 40.000 кгр. и то поглавито сиџим, који у Тесалији пресукују према потреби.

Грчка је у марту мес. 1910. г. повисила царину на ужарију од 12 драхми на 45 драхми. По сазнању, Грчка нема своје ужарске индустрије, него доноси ужарију из Италије. Царином од 45 драхми жели да заведе и ту врсту народног рада код себе, па због тога постоји опасност да и овај извоз од 40.000 кгр. изгубимо. У Тесалији се троши наша ужарија у Лариси, Триколи и Волосу. Стара Грчка тражи европске салерске конопце.

За ове вилајете извози се само старовремска ужарија и то у Солун, а одатле се дели на разна места и иде и непосредно у нека места. Места која троше нашу ужарију су Солун, Серез, Драма, Кавала, Ксант, Ђумурџина, Родосто, Скадар, Скопље, Битољ и Јањина. Сав се посао из Врање врши писмено и то на вересију за 3—5 месеца, а код неких и за годину дана, а плаћа се чеком отоманске, солунске и атинске банке.

У Врањи раде за извоз шест већих фирми које извозе по 10 вагона, сваки вагон вредности по 12.000 динара и шест мањих фирми.

Радници-ужари причају да су долазили и трговци из Турске да купују ужарију, али су им то трговци врањски онемогућили тиме што су тада плаћали цене за ужарију, које

онима нису конвенирале, тако да се такав трговац празних руку враћао, а наши су трговци остајали сами на пијаци, користећи се после својом надмоћношћу над радницима. Врања извози око 1,000.000 кгр. ужарије. У Ристовцу се плаћала царина 11% по процени и то некад изађе и изнад 11%, а некад испод. Турске царинске власти цениле су и то: дебео сиџим 4½ гроша 1 кгр., осмак сиџим 4¾ гроша, сиџим тројку 5 гроша, конопце 5 гроша, колане и уларе 6 гроша; турску лиру рачунали су 102 гроша или наполеон 86 гроша.

Наша ужарија ишла је преко Скадра у Црну Гору и то плативши турску царину. По причању Врањанаца потрошачи у Турској неће другу ужарију да узимају, докле год има наше ужарије, јер су са њом задовољни, пошто је бела и мека.

Македонија има два краја производње ужарије. Прво место је Бујановце и околина и то села: Краљева Кућа, Лапардинце, Раковац, Жбевац, Карадник, Крушевица и Глиновац и то свега 700 ћерана са 1400—2000 људи. Они су и произвођачи кудеље, али им је Морава поплавила поља и поља су пропала, те 1910. и 1909. год. нису имали ни грама кудеље, него су куповали у Лесковцу. У своје време је и Врање набављало кудељу у Бујановцима, као што је фабрикант Мозел из Врањске Бање куповао македонску конопљу тамо. У Бујановцима и околини раде већином сиџим, а пре 6 година су само сиџим радили али су тада довели пресукаче из Врање, па по нешто и пресукују. Бујановце је пре ослобођења Врање било село, а сада је варошица од 5000 становника од којих су половина Турци и то исељеници из Врање, а има око 1000 душа исељених Врањанаца, који се баве прерадом кудеље. Бујановце се развило на штету Врање од 1885. г. до 1890. г., а од тада све више напредује. Сваке суботе прђу Врањанци у Бујановце, где је пазарни дан недеља и ту купе ужарију и шиљу у Солун. У случају слободне царине на кудељу у Турској, Бујановце би онемогућило увоз српске ужарије у Турску. Али Турци још за сада не воде привредну царинску политику. У Бујановцима раде ужарију Срби а нешто и Цигани. У Бујановцима наполеон вреди 108 гроша. Друга су места у гиљанском округу у горњој Морави и то села Кормиљане, — Доморавце, Рани Луг и Петровац. У овим местима раде Срби сељаци и то око 100 ћерана и 300 људи сиџиме и конопце из своје кудеље, а продају ужарију у Приштини, Новом Пазару

до Призрена и Сенице. Из Кастамбола долази ужарија за Цариград преко Родоста, јер он ову ужарију тражи, ма да је лошија и кабастија од лесковачке.

Велики проценат извоза сиџима око 50% говори да у Турској у појединим варошима има ужара, који ове сиџиме пресукују и прерађују у оне врсте ужарије, које њихова околина тражи. Како је кудеља плаћала царину при улазу у Турску, Бујановце и околина увозила је лесковачку кудељу, то није било опасности за нашу ужарију од рада у Бујановцима и околини.

Већу опасност представља за тање и дуже сорте као канап тројанку и дебеле сорте као алате и трансмисије једна велика фабрика ужарије коју оснива у Водену Тоцка Асалом са нишким грађанином Атанасијем Зикопулосом, јер ће ова прести и канап и ужарију машином, а доносиће кудељу из Трапезунта и Лесковца. Трапезунтска кудеља је оштрија и дужа него наша и јевтинија је од талијанске кудеље, а по некад и од наше лесковачке. Сада је ова фабрика затворена због заваде њених ортака. Што се тиче главних сорти, које наши сада раде, рад фабрички исто кошта као и рад руком, па за то и нема опасности за нас, јер је ручни рад тако исто јевтин као и машински, и то чак у Немачкој,- где су високе радничке наднице.

Може се рећи, докле год потрошачи у Турској претпостављају старовремску ужарију, дотле нам је сигурна потрошња, али у колико би почели да купују салерску робу, требало би и њу да им лиферујемо, а то се може само ако се у Врањи почне уводити салерај, о коме је било речи раније.

Поморске турске вароши у Азији троше европску ужарску робу — салерај, те би требало и тамо да покушамо да заснујемо извоз нашег салераја.

* * *

Извоз ужарије за Бугарску био је: 1894. г. 383.000 кгр. за 386.000 динара; 1895. г. 254.000 кгр. за 258.000 дин.; 1896. г. 353.000 кгр. за 360.000 динара; 1897. г. 579.000 кгр. за 590.000 динара; 1898. г. 494.000 кгр. за 502.000 дин.; 1899. г. 399.000 килограма за 413.000 динара; 1900. г. 321.000 кгр. за 325.000 динара; 1901. г. 276.000 кгр. за 279.000 дин.; 1902. г. 447.000 килограма за 461.000 дин.; 1903. г. 508.000 кгр. за 506.000 динара. Извоз кудеље био је од 1894. до 1906. 17.000, 17.000, 44.000, 21.000, 26.000, 27.000, 11.000, 38.000, 23.000 и 3000 кгр. за 10.000, 11.000, 25.000, 12.000, 16.000, 15.000, 7.000, 24.000, 12.000 и 3000 динара.

За све ово време је ужарија плаћала при увозу у Бугарску 5 динара од 100 кгр.

Променом тарифе у Бугарској 1906. год. плаћана је царина за:

Конопце и врвце преко 6 мм. дебљине 45 дин. од 100 кгр.

Конопце и врвце испод 6 мм. дебљине 55 дин. 100 кгр.

Уларе, колане и канап 120 дин. 100 кгр.

Овом променом отпочиње и рад ужарије у Бугарској, тако док је још извоз ужарије у Бугарској био 1906. г. 464.076 кгр. за 475.124 дин. и извоз кудеље 54.879 кгр. за 38.878 динара, дотле је 1908. г. био извоз ужарије 278.006 кгр. за 280.338 дин. а извоз кудеље 266.600 кгр. за 191.073 дин. 1909. год. био је извоз ужарије 189.028 кгр. за 188.185 д., а извоз кудеље 481.077 кгр. за 278.258 дин., а 1910. био је извоз ужарије 148.776 кгр. за 148.826 динара и извоз кудеље 579.188 кгр. за 320.139 динара.

Извоз ужарије у Бугарској 1911. године је још више смањен, а ивоз кудеље још више појачан, као што смо у Лесковцу и Врањи сазнали, али још немамо статистичке податке.

Пре ступања нове тарифе у живот била је само једна фабрика ужарије у Бугарској, у Софији. Ова је фабрика радила за бугарску државу и то са дуплим ценама; два пут већим ценама од наших ужарских трговаца.

Поједини Бугари заснивају радионице ужарије у Бугарској и то купујући српску кудељу и доводећи раднике српске из Лесковца и Врање. Видећи поједини извозници ужарије из Лесковца, да ће им се сав посао одузети, почели су и они сами или у друштву са Бугарима да оснивају такве радионице по Бугарској.

Бугарска је давала и концесије за израду ужарије. Ове повластице се састоје у слободном увозу кудеље, смањеном ставу на железницама за 35%, и у ослобођењу од порезе. Услов је био да најмање 25% радника морају бити Бугари.

Од Лесковчана раде ужарију у Бугарској: Браћа Стојановић у Червен Брегу; Јован М. Стојановић у Пљевену; Јован Мишић у Филипољу,- али се тамо нису одселили са породицом. Од Лесковчана раде ужарију и одселили су се са поро-

дицом: Таса Станковић у Видину и Браћа Посинковић у Севлијево.

Бугари раде у Татар Пазарџику,, Враце, Казанлуку, Видину и Софији и т. д. У Трну раде Врањанци. Бугарске радионице омогућене огромном царином почеле су боље т. ј. дупле наднице да плаћају, тако да су могле на основу тога да добију наше раднике. Овим радом смањиван је наш извоз у Бугарску, тако да су наши радници почели остајати без посла и отпочели убиствену конкуренцију између себе.

Тиме је опет био омогућен одлазак радника у Бугарску. У овоме одласку наших радника су учестали како Лесковчани и Врањанци, тако и сељаци из села која се баве ужаријом. Прво је отишло 10 радника за тим је њихов број рапидно растао.

Док код нас један прост ужар сада заради 1 динар дневно, он може у Бугарској да заради 3 динара. Док један салер код нас заради 1½ дин., у Бугарској заради 4 динара.

Прошлог лета било је Срба ужара око 600, а зими их је било око 400. Од ових је било зими код Пајакова и Вошарева 90, у Црвеном Брегу 90, у Пловдиву 60, Казанлуку 20, Плевену 20, Старој Загори 20, Софији 40 и Видину 40. Од ових су били $^2/_3$ сељаци и $^1/_3$ варошани. Рачуна се да је отишло око 800 ужара у Бугарску, али да од њих сви не раде ужарију, него само 600, а остали су при другим пословима.

Од ових су се 5—6 Лесковчана већ задржали у Бугарској јер су се тамо оженили.

Што се тиче учења Бугара у овом занату, може се рећи да Бугари не уче стари ужарски занат, него уче салерски занат. У радионицама, где су Бугари послодавци ту њихови уче занат, па и ту врло слабо, а где су Срби послодавци, ту их никако не уче, а негде им не дају ни у ћерану провирити. Од салерског заната су изучили 15 Бугара код Пајакова и Вожарева; за 7 година рада Црвени Брег није изучио ни двојицу (јер су Срби господари, па држе Бугаре 2—3 месеца, па их отпусте, те тако и не изуче занат).

По послу се ради проста старо-времска ужарија 75—80%, а салерска 20—25%, али салерај осваја постепено. Наших салера има у Бугарској 30—40 на броју. Наши салери са нашом кудељом радећи у Бугарској успели су, да већим делом потисну талијанску ужарију, која је пре готово у истој количини у Бугарску увожена као и српска.

По чувењу израде бугарских радионица 1911. године биле су:

	просте робе	салерске робе
Софијска фабрика	150.000 кгр.	100.000 кгр.
Црвени Брег	120.000 кгр.	70.000 кгр.
Остале радионице	200.000 кгр.	30.000 кгр.
	470.000 кгр.	200.000 кгр.

Свега 670.000 кгр.

Потрошња у Бугарској се рачуна на 80 до 100 вагона ужарије. Готово половину ужарије увозили су Бугари и из Италије и то преко Рушчука, Варне и Бургаса. Док је било извоза у Бугарску дотле је било у Лесковцу око 1200—1500 радника, који су ужарију радили, а сада их има око 600, од којих око њих 300 раде ужарију. Пре је било 10—12 ћерана са 40—50 радника пресукача а сада има 5 ћерана са по 6 радника. У Врањи је било 20 ћерана пресукача т. ј. оних који из сиџима раде конопце, а сада има 5 ћерана. У Врањи је било око 1000 радника ужара, а сада их нема половина.

Ако је један трговац из Врање извозио за Филипопољ 150 бала ужарије, сада извози 24 бале. Сада се извозе само поглавито лошије сорте, што наш радник неће и нема рачуна тамо да ради. Највише извозе у Бугарску сами произвађачи ужарије, који купе оне сорте, које не могу у Бугарској да израде, да би имали све сорте.

Радници који раде у Бугарској највише иду преко зиме и пролећа и то обично сељаци, спавају по ћеранама и гледају да што више новца донесу.

Утицај овог сељења индустрије ужарске на сељаке није онакав као и на варошане, јер сељак прода своју кудељу као пре а у стању је више да заштеди у Бугарској него варошанин, а и не живи искључиво од тога рада. Утицај овога сељења још већи је на Врању но на Лесковац и ако је он због тога у не малој кризи. И ако Бугари тешко уче овај посао, јер их наши радници неће да уче, ипак постепено напредују и ако ово стање устраје 10 година, ми ћемо ову пијацу и наше раднике изгубити. Тако исто због високе царине ми смо изгубили Влашку и Добруџу као и Грчку, Босну и Херцеговину. Док је било извоза за Влашку наши бољи мајстори су зарађивали по 10 дин. на дан, јер се за израду оке ужарије плаћало

по 0.50 дин. Рачуна се да и онда још није било машина за израду ужарије, а кудеља се није извозила.

У Бугарској је плаћала кудеља 10 дин. 100 кгр. царине при увозу, али како су Бугари покушајима увидели, да се код њих не може одомаћити кудеља, они су кудељу ослободили царине.

Немогућност обделавања кудеље у Бугарској потиче од тога, што њихов сељак неће да се мучи око мочења и трљања кудеље. Извесни трговци у Лесковцу верују, да ће Бугари моћи на обалама Црног Мора култивисати кудељу, јер ће се мочити сланом водом, а ти су приморски крајеви за тај посао необично повољни. Такође извесни трговци мисле, да ће Бугари, ако се сада не спречи насилно њихова индустрија, после извесног времена, у Турској нама конкурисати.

Сезона продаје ужарије је у Бугарској пролеће и траје преко лета и на вашарима од којих су најглавнији у Добричу, Цуми, Татар Пазарџику и т. д.

*
* *

Из горњега се види у какво је тешко стање дошла ужарска индустрија у Лесковцу, Врањи и у селима врањског округа, као и стање проузроковано бугарском ужарском индустријом и њеним ослонцем на високу царину. Питање је шта треба сада чинити? Најприродније би било, када би ми сада приступили трговинским уговорима са Бугарском и добили бар за ужарију царински став од 20 дин. 100 кгр., под којим би могли конкурисати.

Бугари производе скупље за 20 дин. на 100 кгр. а као разлог су скупље наднице, рад у радионицама мајстора или фабриканата. Кад би се царина спустила на 10 дин. од 100 кгр., онда би били у стању да затворимо њихове радионице.

У Лесковцу сам сазнао да су Бугари држали врло опширну анкету о стању своје ужарске индустрије распитујући се детаљно и о стању наше ужарске индустрије у Лесковцу и Врањи, као и околини истих. По свој прилици, они ће бити необично добро информисани. Ова анкета је потекла из наде, да ће трговачки преговори брже наступити. Као разлог зашто су Бугари подигли овако високе царине за ужарију, наводе у Врањи, да су Бугари рекли, да је то због високе царине на

гајтан, а у Лесковцу веле да је то било утицајем бившег министра Пајакова, чији брат има своју фабрику ужарије у Софији. Што се тиче вуненог гајтана, његове су цене у Србији такве да потпуно искључују увоз из Бугарске и при слободној царини, јер при убиственој конкуренцији наших фабрика продаје се гајтан 6 динара 1 кгр., док Бугари такав гајтан продају по 8 динара 1 кгр. Што се тиче друге верзије Лесковчани мисле да ће Бугари, пошто је Пајаков пао, бити вољни да спусте царину.

Као што би требало што пре правити уговор због вила, лопата и пиротских ћилимова, требало би то чинити и због ових артикала. Виле које су пре извожене у Бугарску, сада се не извозе, јер су онемогућене царином од 45 дин. 100 кгр. што на тесте сувих вила од 12—14 кгр. износи 5.60—6.30 дин.; док су виле коштале у Лесковцу за време извоза у Бугарској 2.60 тесте, а сада се продају 1.60 дин. тесте.

Исто тако је важно да за склапајући црепп остане бар иста царина, која је и сада у Бугарској, јер три радионице таквог црепа у Лесковцу готово сву своју продуцију шиљу у Бугарску, тако да је само једна фабрика закључила око 300 вагона црепа за Бугарску у износу око 72.000 дин. Иста таква фабрика за црепп за извоз у Бугарску је подигнута у Пироту, као што се спремају да и за извоз у Бугарску подигну рингофене у Нишу. Тако би нам потребно било осигурати и садашњи извоз свиња у Бугарску од којих је извезено 1909. год. дебелих преко 100 кгр. живе тежине 1167 комада за 124.600 динара, полу дебелих од 80 до 100 кгр. 2300 ком. за 84.590 дин. и мршавих испод 80 кгр. 6461 ком. за 173.382 дин. Ово осигурање треба да буде нарочито у дебелим свињама, јер извоз ових и при ступању уговора са Аустро-Угарском није престао. Тако исто би и наш извоз цемента, пива из Зајечара и суве бораније из Алексинца требало осигурати. Из овога се види колико је важан уговор са Бугарском.

Та важност закључења уговора би се још појачала, кад би се анкетом у пограничним варошима још други артикли уводили, који се извозе у Бугарску или би се могли повољнијим царинским ставом извозити.

*
* *

У колико се не би могло приступити уговорима и добити тиме могућност побољшања стања наше ужарске индустрије, у толико би требало гледати, да се на други начин побољша. Још пок. Сотир Томић, народни посланик, предлагао је краљевској влади онемогућавање бугарске ужарске индустрије на тај начин, да се за сваких 100 кгр. извезене ужарије дâ извесна премија од 20 дин., а то је било у доба када је кудеља плаћала при увозу у Бугарску 10 дин. 100 кгр., а то је значило исту суму дати за извоз колика је надница радничка за 100 кгр. Овај начин влада није усвојила.

Када је вотирана сума 1912. год. за помоћ ужарске кућ. индустрије од 12.000 дин. лесковачки ужари и салери покрећу то питање, да се премијом из ових срестава поколеба напредовање бугарске ужарске индустрије. По личном саслушању ужара и салера у Лесковцу, рачуна се, да би се производња од 30.000 кгр. која би била извезена на бугарске пијаце и премијом од 12.000 дин. могли повући Бугари тако, да дигну руке од ужарије. Ових 30.000 кгр. би израдили за 5 недеља 200 ужара по 20 кгр. недељно што чини 4000 кгр. кудеље и 40 салера по 50 кгр. недељно што чини 200 кгр. недељно, а за 5 недеља производње ужара и салера 30.000 кгр.

Мени не изгледа овај план вероватан из разлога, да се једна производња од 70—100 вагона не може збунити ни уништити са 3 вагона, па ма по коју цену да се продају та три вагона.

Другојачије би ствар стајала, ако би влада решила да сваку количину ужарије која би се извезла премира са 30 дин. 100 кгр. и нарочито сву производњу овога лета бацила на бугарске пијаце. Али би онда требало да извеземо 30—40 вагона ужарије што би захтевало око 90—120.000 дин. Ове робе сада нема израђене на пијаци лесковачкој и врањској јер је сва испослата, те би се тек морала радити. Онда би могле прво нешто боље наднице да се плаћају у Лесковцу и Врањи, те не би ни радници ишли због рада у Бугарску, а друго би бар стали на равну ногу са бугарском радионицом односно цена или би чак због бољег нашег квалитета били и повољнији, па би их тиме тукли.

Начин на који су предлагали ужари ово премирање извоза у Лесковцу, добро је познат свима, па и оним бугарским радионицама, којих се ово највише тиче, јер увек има Бугара у Лесковцу који купују кудељу, па је сигурно дознала и бугарска влада, те се никако не би могла тајна премирања очувати. Питање је сада, ако то бугарска влада сазна, да ли ће она мирно посматрати ово, или ће и сама предузети супротне мере, у толико пре, што је по рачуну лесковчана влада бугарска око подизања ужарске индустрије осим царинских жртава поднела још жртву од 50.000 дин. Ако се узме, да је наш извоз у опште за Бугарску неколико пута већи него из Бугарске у Србију, онда се бар пред преговорима са Бугарском не може без опасности по моме мишљењу приступити премирању за рад убијања њихових радионица, јер би могли почети друге артикле комбатирати и спречавати.

Али ни у коме случају не мислим, да би се са 12.000 дин. што могло учинити, него само да се Бугари наљуте. У колико би се решили да ових 12.000 дин. за појачање извоза употребимо, потребно је следеће навести. Турска пијаца је у једренском, солунском, скадарском и косовском вилајету наш потрошач ужарије и то наше старе ужарије, те тамо не би требало премирати. Цариград и Мала Азија троше или крастанболску ужарију или самајинску или европску, па би се могла тамо премирати. Али би иначе тешко било извести да се премира роба продата тамо, а да не дође опет у крајеве Турске садашње наше потрошње.

Грчка и то стара Грчка троши европску ужарију, а Тесалија још по нешто наше врањске старе ужарије. И Грчка је прошле године у марту повисила царину на ужарију од 12 драхми на 45 од 100 кгр. Када би се премирао извоз наше салерске ужарије, онда би могли на рачун талијанског увоза добити појачан извоз за Грчку. У ову би се премију рачунао спуштани железнички став за ужарију до Солуна. Тако исто би могли премијама и то тајно појачати извоз у Босну и Херцеговину плативши извоз царине од 12 круна 100 кгр. у виду премије, као и спуштени став на српским железницама. Могућно би било покушати и у Александрији са премираним нашим извозом, као и јевтинијим ставом железничким, што сигурно не би било без успеха.

У колико би се приступило премији, требало би одмах позвати на конференцију све извознике из Врање и Лесковца и са њима се споразумети о начину и висини премије и за

које земље да се уведе премија, а ономе дати који највише понуди. Ова конференција би се требала одржати у Лесковцу.

*
* *

Како огромна већина лесковачких и врањских ужара купују кудељу једне суботе, а идуће суботе продају ужарију и како цене кудеље и ужарије варирају, то се по неком деси да прода ужарију пошто је кудељу купио.

Ово немање капитала за куповину кудеље и немогућност чекања за продају ужарије до боље цене, чини да су лесковачки и врањски ужари у великој зависности од пијаце и трговаца. Извесни ужари немају новаца за куповање кудеље, па због тога узимају кудељу на рачун од трговаца, који им откупљују ужарију по пијачној цени идуће суботе, а за то му рачуна 0.05 дин. од 1 кгр. кудеље, што управо изађе око ¼ целокупне награде за рад.

Имајући ово у виду, требало би помоћу државе све варошане ужаре и салере сјединити у једну задругу за куповање кудеље и продају ужарије. Овој задрузи у Лесковцу потребан би био капитал од 150.000 дин. у промету, да би успешно могла вршити посао. Задруга би онда била у могућности да купи кудељу за годишњу потребу својих задругара, и кад је кудеља најевтинија и тиме би бар добили кудељу јевтиније за 25—30%. Ова би заједница била у стању да одређује цене ужарији, што би допринело побољшању стања ужара.

Овим би се начином могле наднице и при садашњем стању извоза удвојити. Разуме се да би једини начин био да им држава да потребан капитал. Овај цео капитал могао би им се дати из Менафи фонда.

Несумњиво је, да би вотирана сума од 12.000 дин. била мала и за почетак у раду, па се не би могла за сада узети у обзир за оснивање ове задруге. Суму од 12.000 дин. требало би како сам горе изложио употребити за извоз ужарије или у Грчку (осим Тесалије) или Мисир или у Босну и Херцеговину. Суму од 150.000 дин. требала би држава да дâ за оснивање задруге у Лесковцу, а толико исту и за Врање и тиме основати задруге за заједничку набавку кудеље и продају ужарије свију ужара, а сваке године давати тој задрузи извесну суму за премије за извоз ужарије у крајеве, где се

дотле ужарија није могла извозити. О потреби школе за изучавање салераја и побољшавању израде било је већ говора.

Неопходно је потребно спремати питомце и то како изучене раднике тако и свршене ђаке трговачке школе у ужарској и предионичкој школи у Сорау у Немачку да изуче и то једни практички, а другу и практички и теоријски посао око прераде конопљине трске, израде предива од кудеље и ужарије. Ови би питомци заснòвали бољу прераду кудеље и израду боље ужарије. Ове би питомце требало слати још ове године и то два мајстора и два свршена ђака трговачке школе, а да су сви родом из Врање или Лесковца. Од користи би било слати изучене салерске раднике у Апатин и бачку Паланку, да тамо још боље изуче салерски занат.

30. НАША ЧИПКАРСКА И ВЕЗИЉСКА ИНДУСТРИЈА.

Чипкарско кућевна индустрија је заступљена у Словенији.

У Словенији се раде зване клекљане (клеповане) чипке и друге клекљане израде и то као ручни рад кућ. индустрије у трговини назване идриске чипке. Чипке се раде из ланеног конца, полусвилена и свилена. Готово цела производња се продаје у иноземство Француску, Енглеску, Данску, Немачку, Мађарску и Америку; у нашој земљи се мало продаје. За нашу земљу се раде чипке од памучног конца, те се продају у Загреб, Нови Сад, Суботицу, Земун и Београд. Израда памучних чипака шкоди добром гласу ове индустрије. Рачуна се да су 1911.—1914. године извозили за Америку око 2,000.000 круна годишње. Садашња производња се у нашој земљи рачуна на 2,500.000 динара.

Рачуна се да од овога посла у Словеначкој живи 15 до 20.000 душа. Раде сви од деце од 8 година па на више и то код куће, за време зиме од октобра до марта. Ради се са месинганим иглама из Немачке, јер челичне нису добре јер рђају. Добра одрасла радница радећи 12—14 сати заради 12 динара. Дете заради око 5 динара.

Ланени конац који се употребљује је Но. 16, Но. 20, Но. 25, Но. 30, Но. 40 и то дво или тро-жично. Године 1920. је увежено ланеног конца око 37.636 кгр. у вредности 889.603 динара. Годишња производња зависи од јевтиноће конца и

конкуренције немачке и млетачке. Ланени конац повлаче из Шлезије, Чехословачке и израђен је из руског лана. Ова кућевна индустрија је раширена у Идрији (сада под Италијом), Жири, Церкно (под Италијом), Горења Вас и Железнички. Ови кућевни индустријалци су организовани у задруге или раде за рачун појединих трговаца, који им дају конац, игле и чиоде, а од њих узимају чипке.

У Жири ради већ 30 година трговац Антун Приможић разне чипке и остале уобличене клеклане израде. Пре рата су радиле 3000—4000 душа за његов рачун. Извозио је за Беч, Чешку, Енглеску, Данску, Француску и Америку. И сада највећи део продаје у Америку и друге стране државе. У Жири постоји I. Југословенска Чипарска Задруга. Израђује са својим задругама чипака за 250.000 динара годишње. Послови им иду врло добро. Исто тако куповином чипака бави се г. Драгутин Лападне, трговац у Жире.

У Горњој Васи над Шкофјом Локом тргују са чипком: 1. Нежа Мрак, која тргује са чипком 20 година; пред рат је радила са 80—100 радница, а за време рата је радила са 10 радница; 2. Вацлов Алојзу Паличек, који се бави овим послом 36 година; пред рат је радио са 700—800 особа, а сада ради са много мање; 3. Ф. Јаске, који тргује са чипком већ 40 година. Пред рат је радио са преко 100 раденица. Сада ради мање.

У Горњој Васи и Поване трговао је са чипкама Јак. J. Језершек до 1916. год. са радом 50—70 шкриљаца, па није радио до почетка године 1922. Сада ради са 40—60 особа.

Поред ових трговаца има доста трговаца, који иду од куће до куће па купују чипке, да их после истим начином продају у земљи.

Обим посла је готово за десет пута смањен: 1. што је за време рата посао стојао, што се није могао добити ланени конац, па су делом узимали памучни конац, који је реноме покварио; 2. што су за време рата биле прекинуте трговачке везе са Америком и Енглеском, па сада теже иде поново увођење; 3. што се и сада тешко добија конац и месингане игле.

Трговци мање раде из горе наведених разлога као и због конкуренције чипарских школа и задруга, које раде субвенцијом и држ. помоћи. На ове задруге се трговци љуто жале.

У Бледу (Словенија) постоји »Дор« творница везова и рубља за даме, кревете и столове г. Ивана Петрића.

Она израђује све врсте рубља са везом украшена, чаршаве за кревете и столове, завесе за прозоре са везом украшене и чипке и везове израђене на белој памучној и ланеној тканини (Камбрик) са памучним мерсеризираним концем. Творница има 4 комада 4/4 рапорт, 5 јардних машина за вежење систем Сауер Мартини, 3 комада полу аутоматних машина за вежење систем Адлер, 1 комад фестон аутомата систем Газел и један комад Гегауф Ажур, 1 комад шивање машине са електричним погоном.

Ова творница је први почетак рада израде чипака и веза вежењем и у рукама је врло предузимљива човека г. Ивана Петрића. Ову би творницу требало помоћи као школу ове врсте рада државном субвенцијом.

У Шт. Виду над Љубљаном постоји »Стора« товарна за завесе. Она израђује: 1. везене мараме за главу, блузе и женска одела; 2. засторе и покриваче за постељу; 3. црквене параменте; 4. везиво за рубље и дамско одело. Од 2. и 3. покрива својим радом ¾ потребе земље, а од 1. и 4. само ¼ земаљске потребе. Подузеће има у фабрици 46 радника, а даје рад по кућама за 120—180 раденица. Ради само за земаљску потребу. Мисли извозити за Италију, Грчку, Бугарску, Румунију, Турску и Мисир. Предузеће има 32 машине за рад.

Посао израде веза на тилу са апликацијама као везова за младе ради у Београду Нисим Аноф пређе Мика Ешкенази.

И ову другу творницу Словеније треба помоћи са субвенцијом под условом, да послужи као школа нове врсте технике израда веза са апликацијама кетенштиха.

Годишњи увоз веза и чипака био је 1920. године: 1. чипака 5.881 кгр. за 1,088.490 динара; 2. везова на памучној тканини 14.083 кгр. за 3,300.722 динара; 3. чипке свилене 493 кгр. за 236.542 дин.; 4. везови на свиленој тканини 632 кгр., за 142.109 динара. Вредности робе су у статистици мало одмерене. Ово је само легални увоз, али је поред њега био још толики нелегалан увоз. Рачуна се увоз легалан и нелегалан на 20 милиона динара.

Тако зване петине чепки, шалове и мараме раде гг. Кунц у Љубљани и Милан Јечменица и Комп. у Београду, али се

опет вунених марама и шалова увози 17.250 кгр. за 1,247.664 динара.

Од механичке израде чипака недостају нам ткане чипке — француски рад Нанта и енглески Њукастл и механичка имитација клеплованих чипака у виду пантљика и иначе.

Да се не би подизале скупоцене врсте школа за механичко чипкање вежењем, треба субвенцијом помоћи увожење нове техничке израде чипака, ради подмирења домаће потрошње па и за извоз.

Ручне школе за вежење и чипкање не треба подизати изван словеначких места кућевне индустрије, јер ручни рад не може да издржи конкуренцију машинског рада а плаћа гладне наднице.

Цела чипкарско-везиљска индустрија развиће се понајпре у Словенији, где за ту циљ има најбољих раденица.

31. НАША ИНДУСТРИЈА РУБЉА И ОДЕЛА.

Рубље и одело се код нас производи у виду заната, кућевног рада, кућевне индустрије и индустрије. Поред овога постоји огроман увоз. Ми смо у години 1920. увезли шивених израда: 1. свилених и полусвилених 9855 кгр. за динара 4,822.294 (ово је врло мало, јер је те године било и забране увоза); 2. вунених и полувунених 447.651 кгр. за 79,567.624 динара; 3. памучних 280.724 за 33,859.858 динара. Овај је увоз легалан без огромног шверца конфекције од стране путника и иначе шверца преко границе. Увоз за 1921. год. био је много већи, само сада немамо податке.

Сва шивена роба, која се увози, производ је стране конфекционе индустрије, која се и поред царине својом јефтинијом израдом и релативно фином израдом увози и конкурише израдама заната и кућевне индустрије. Против овога увоза најбоље ће се борити наша конфекциона индустрија која почиње да се оснива и шири. Да видимо како она стоји.

У Београду ради се конфекција мушког одела и то раде следеће фирме: Гавра Нахмијас; Пинкас и Комп.; Јован Јовановић; Савић и Мајданац; Х. Х. Хазановић; Роха Мехаорос; Исак Алкалај; Аврам Хајим; Симон Конфорти; Талфи и Мандиловић. Они кроје у дућанима и дају израду по кућама.

Њихова производња се рачуна годишње око 8—10 милиона динара (динар узет фр. франак 2 динара).

Конфекцију војног одела врше и наше фабрике чоје у Београду, Параћину, Лесковцу и Грделици, који своју чоју у фабрици кроје и дају те се шије по кућама. Исто тако дају на рад по кућама и војне радионице које се налазе у Београду, Сарајеву, Љубљани и т. д., а које изкројену робу дају на рад по кућама. Народну мушку ношњу раде абаџије и памуклијаши на стоваришта и продају у јесен сељацима.

Рубље радничко раде жене као кућевну индустрију за рачун београдских трговаца манифактуре гросиста. Фино рубље израђује се од стране творнице: г. Николић и Комп.; и г. Марјановић. Фабрика белог рубља М. Марјановић у Београду има 60 шиваћих машина механичких, два електромотора од по 6 коња, један нафтамотор од 24 коња, једна динамомашина за осветљење и електринчо пеглање, два казана за прање и парно грејање, једна центрифуга за цеђење и сушење и једна комплетна гарнитура са 16 електричних пегли за пеглање. У фабрици се израђује мушко и женско рубље и ради дневно око 480 комада. Фабрика г. Николића и Комп. је била пред рат потпуно модерно удешена, само је за време рата страдала и сада је оправљена, али још не ради. Она има 50 машина, машине за кројење, машине за прање, цеђење и пеглање.

Шубаре и капе се раде у Београду за рачун београдских гросиста трговаца и то годишње око 25 до 30.000 туцета шубара од кримера-ткане имитације астрагана, и капа 10 до 15.000 туцета. Главни мајстори за шубаре и капе су гг. Бранислав Стевановић и Моша Рубен.

Помодну женску конфекцију раде београдски трговци гросисте за потребу сељанки и то гг. Месаровић и Павловић, Анастас Павловић, Ђукановић и Комп., Трајковић и Јовић и т. д. Дечије одело се за сада код нас готово не израђује као конфекција.

У Босни и Херцеговини је конфекција у зачетку. Радничке кошуље раде у Сарајеву за трговце гросисте путем кућевне индустрије око 500 жена муслиманки и 50—60 јеврејки. За руке добијају и то Муслиманке по 0.50—0.60 динара од комада, а Јеврејке 1 динар од комада. Дневно могу да израде око 6 комада. Памуклијашке израде раде око 20 жена у Сарајеву.

У Сарајеву су основане две творнице капа и шешира и то: 1. Сарајевска фабрика капа и шешира, која је најмодерније удешена и производи годишње око 6.000 туцета капа и шивених шешира и упослује 60 радника кројача и шије механичким машинама; 2. »Веста« фабрика капа, шубара и шешира и рубља у Сарајеву и израђује око 1.500—2.000 туцета и капа и 500—600 туцета шубара и има око 20 радника и ради ручним машинама.

Босна и Херцеговина је трошила пред рат око 800.000 комада мушке и женске конфекције, белих кошуља и гаћа, крагна и манжетни око 150—200.000 туцета, и око 200 хиљада комада кошуља и гаћа радничких око 250.000 комада. То је готово све покривено довозом стране робе из Беча и Просница.

Вароши у Босни и Херцеговини су необично погодне за стварање кућевне конфекционе индустрије због свога муслиманског женског становништва, којима обично вера забрањује рад по фабрикама, где има мушких. Да би се ово постигло, требало би оснивати државне курсеве за обучавање муслиманског женскиња израдама фине конфекције, да би могле боље израде да раде и више да зараде.

У Далмацији се много троши страна конфекција, јер је носе варошани и приморци и острвљани. Израду народног одела по мери раде занатлије и то већина и за сељаке ван обале. Потребно би било основати конфекцију у Сплету или на острвима где има много вољне и веште сиротиње за рад.

У Банату и Бачкој постоје поред заната кројачког, који ради по мери и који је добро заступљен, и конфекционе занатлије и трговци, који раде за сељаке и продају у дућанима и по варошима пазарним данима.

У Суботици постоји фирма Антун Крамер и Друг, који може да изради око 30.000 комплетних одела.

Кошуље радничке и сељачке израђују саме шваље и продају по варошима и пазарним данима.

У Новом Саду постоји велетрговина Аврама Шифа, који шије и крпи џакове и пољаве и упосљава око 100 радника.

У Петровцу постоји Југославенско-Чехословачка Радионица Одела Ј. Частвен и Друг, који је отпочео рад конфекције одела са чешким радницима као учитељима.

У Загребу постоје: 1. Домаћа творница рубља, која може годишње да изради по 20.000 туцета мушких кошуља и гаћа

за грађанство и око 100.000 туцета крагнова и манжетни. Исти би могли да израде војничког рубља око 75 хиљада туцади; они имају 200 шиваћих машина, 30 машина за рупице и дугмета упосљавају у фабрици 350 радника-ца и код куће 150 радница; 2. Домаћи производ мушког рубља. »Олкар« који ради са 8—10 радница и 8 обичних шиваћих машина; 3. »Цеха« домаћи производ рубља, који ради са 18 машина и упосљава 68 радника; 4. Творница рубља Јосип Кункера и Друг која израђује годишње око 24.000 комада финих мушких кошуља, 12.000 комада финих мушких гаћа, 3000 комада обичних кошуља и 20.000 комада гаћа. Запослује 30—57 радница у радњи и по кућама; 5. »Хабитус« текстилне творнице и завод за конфекционисање д. д. имаде 100 шиваћих машина, машине за кројење, рупице и дугмета у радњи има 200 радника-ца, а у виду кућевне индустрије запослује 300—400 радника.

У Земуну постоји фабрика одела, рубља и капа г. Милана Николића у Земуну. За последње две године израдио је гарнитуре одела за ратну морнарицу 7000, 1000 за жандармерију, 2000 капа за војну академију, 5000 капа за Краљеву Гарду, 5000 капа за општинске служитеље, 4000 капа за железницу и т. д.

У Броду н/С. имају Иванић и Вујић творницу рубља, која израђује годишње око 50.000 комада гаћа и мушких кошуља.

У Карловцу постоји творница рубенине г. Мирка Козине, која изради годишње око 180—190.000 комада рубља, а војничког два пута више. Има машине за кројење (2), за дугмета (1), за рупице (3), за ажур (1) и за везење (1). У Карловцу постоји Б. Таубер производња рубља и радничке одеће, која има 82 радника који раде код куће.

У Бакру постоје: 1. Творница одела а. д. А. Антић и Друг, која ради годишње око 50.000 комада платненог и 25.000 комада вуненог одела. Има 50 шиваћих мех. машина, 20 спец. машина, електрични погон и осветљење. Продаје по Далмацији, Босни и Херцеговини и Црној Гори; 2. I. приморска творница одела И. Р. Добровић, која од рата не ради, а радила је сељачка и грађанска одела.

У Карловцу постоји Карловачка индустрија јоргана д. д. Она може да изради годишње око 25.000 комада јоргана, а

1921. године је израдила 16.000 комада јоргана. Творница има инсталацију за чишћење сировог памука, за дрндање памука, за израду вате, за штеповање јоргана, рубљење истих, пухала за паулице итд. Радника има ван сезоне 55, а за време сезоне 80 и више. Продају им отежава пошта, јер наплаћује поштарину по 11—12 и 14—15 динара по јоргану према величини, јер узимају робу као кабасту.

У Иванић Граду постоји кућевна индустрија конфекције сељачког одела, где њих 300 кројача раде одело и продају дуж Хрватске и Славоније.

У Љубљани постоје следеће творнице: 1. конфекциона товарна Франде, која има радионицу по угледу на чешке и има 100 комада шиваћих машина и остале споредне машине; упосљава 200 радника ради мушко одело фино и просто; 2. »Триглав« југословенска изделавалница перила, која израђује са 40 радница мушко и женско рубље око 6000 комада годишње; 3. по поруџбини раде рубље фирме Алешовец и Хамон.

У Крању постоји товарна перила Едмунда Коцбека, који израђује дневно 800—1000 комада мушког рубља и 200—300 комада женског рубља, и ради у својој радионици са електричним погоном.

У Птују постоји »Делта« задруга за изделавање перила и ради са 40 машина и толико шваља. Годишње израђује 50.000 комада кошуља, 50.000 комада гаћа и 10.000 пари одела. Удружене шваље раде код својих кућа.

У Марибору постоје: 1. творница рубља Макс Дурјава и Друг, изради годишње око 120.000 комада мушких кошуља и гаћа и то 75% простог и 25% финог квалитета, а од 1. јануара је упетостручена производња. Има 60 шиваћих машина са електричним погоном, 4 машине за дугмета, 4 машине за кројење, машине за пеглање и 60 машина шиваћих код раденица; 2. творница Југословенског Лојда, која ради са 60 механичких шиваћих машина, и запослује 100 раденика па и више; ради конфекцију одела и рубља.

У Целју израђује радничко рубље трговац Р. Стермецки и то око 50.000 комада годишње.

Краватне раде у Загребу: 1. Милан Кел индустрија кравата и прегача и то годишње око 9—10.000 туцета, лети ради и мушке појасе (место прсника) око 6—8000 комада. Радница има 18 од којих су три Чехиње као мајсторице; 2. »Самовез« I. југ. индустрија самовеза и овратника ради са 10 радница и изради годишње 3600 туцета кравата и 6000 комада појасева; 3. »Венера« индустрија кравата и самовеза И. Вајса која ради са 12 раденица и изради неколико хиљада туцета кравата; 4. »Инкра« индустрија кравата у Загребу и т. д.

У Целју постоји »Прван« творница кравата и има запослених 12—14 радница. У Словенском Градецу постоји Анђела Хрибара товарна овратниц, гумбов ин главников.

У Београду је пред рат радила кравате фирма Коста Николић и Друг. Даље постоје мале радионице кравата у Марибору и Вршцу. Ова се индустрија кравата жали на јаку конкуренцију иностранства.

Сви индустријалци се јако жале на несносну и неиздржљиву конкуренцију стране производње и захтева повишење царине.

Из горњега видимо, да се развила најбоље конфекција рубља и то поглавито простог мушког рубља, чија је израда најлакша, па онда бољег мушког рубља, па тек да постоје почетци израде женског рубља, кравата и конфекције бољег мушког одела. Конфекција блуза, остала конфекција женског одела осим сељачког и конфекција дечјег одела има тек да се отпочне. Конфекција машни је отпочела.

Велике конфекције у Бечу, Прагу и Просницу почивају на кућевној индустрији и уз њу инсталисану праву индустрију, на извежбаним и умешним радницама, које су вољне и у стању да раде код своје куће јевтино и добро одело. Таква места погодна треба код нас наћи, као и раднике и раднице и индустријалце школовати.

Да би се могло пронаћи место погодно за конфекцију треба испитивати за сада сва места где се ради конфекција и свако такво погодно место неговати, и сваки нарочити дар за кројење и организацију посла даље развијати и потпомагати. Испитивати се мора садашње стање места где је започета кућна индустрија, а пошто је вероватно да ће бити и нових погодних места, то би требало свугде, где има вероватноће за подизање конфекције, нарочиту пажњу обратити. Нарочито неговати конфекцију замишља се у виду специјалних курсева: 1. за поједине врсте рубља, као за мушке кошуље и гаће; женске кошуље, гаће и комбинезоне; чаршаве и пресвлаке; завесе; за шивење машином; за израду порупчића и ажура; мушке

оковратнике, прснике и наруквице; 2. за блузе женске; 3. за дечије одело; 4. за финију мушку конфекцију; 5. за осталу конфекцију женског одела; 6. израду шивених рукавица; 7. дечијих ципелица; 8. краватни и т. д. Ови би курсеви били дневни, вечерњи, празнични и трајали би колико је нужно да се радница усаврши за разне врсте послова, а могли би се држати и по творницама рубља и одела.

Разуме се уз ово се замишља: 1. да свака варошица има женску раденичку школу, где ученице обавезно по свршеној основној школи уче шивење и кројење; 2. да свака већа варош има такву школу по квартовима; 3. да велике вароши имају више школе уз пансионе, где би се узимале само у свему најбоље ученице, да се спреме за руковође производње или учитељице по варошима; 4. да се у нашим великим градовима подигну академије за кројаче са свима специјалним гранама; 5. да се сваки или свака раденица, која је показала нарочите таленте даље школује о државном трошку за специјалне гране или да им се даде путни трошак за иностранство, да се усаврше у своме послу; 6. да се одржава један стручни лист за кројаче; 7. да се напишу или преведу све потребне стручне књиге потребне за сваку специјалну врсту рада; 8. да се заведу одговарајуће царине на конфекцију, јер бар за њено оснивање нема разлога извогору, да се због великих инсталација не би имало капитала.

32. НАША ПРОИЗВОДЊА ШЕШИРА ОД КЛОБУЧИНЕ.

Ми у земљи производимо шешире од клобучине или од сировине почевши од вуне или зечије длаке или од истих сировина израђених увезених звона. То долази од тога што је производња шешира била пре више ручни посао, па када је уведена машинска производња звона, онда су извесне шеширџије напустили израду звона и машином израђена звона прерађивали. Највећи део се бацио на поправку старих шешира и продају фабричких шешира.

У Београду има: 1. Прва српска модерна индустрија мушких и женских шешира Симе Тодоровића. Она израђује шешире из увезених звона. Она има 8 разних машина за формирање и апретирање шешира, парну машину од 8 коња. Годишње ради око 5—8000 туцета од којих су од зечије длаке

2—3000, а остало вунени. Г. Сими су у рату погинула два сина и радња му је опљачкана, зато није могао ни да подигне израду звона како је са синовима пред рат замишљао; 2. 14 шеширџија који оправљају шешире и по мало израђују од звона нове шешире. У осталој Србији има шеширџија само у Нишу.

Бивша повлашћена фабрика шешира г. Матића је престала да ради.

У Босни и Херцеговини, Далмацији и Црној Гори нема произвађача шешира.

У Жомбољи раде: 1. »Унион« фабрика шешира а. д. Она је уређена да може да производи дневно око 2500 комада вунених звона и 250 звона од зечије длаке и 1000 готових шешира. Она има 120 већих и мањих машина, има своју картонажу а и своју столарију. При пуном погону може да упосли око 350 радника, а сада их има 174. Као разлог томе се наводи, да се огромне количине талијанских шешира без плаћања царине преносе (шверцују) и да је цела држава преплављена рђавом шверцованом талијанском робом; 2. Декер и другови творница шешира Жомбоља, која израђује годишње око 40.000 комада шешира из вуне или зечије длаке. Радника има 45.

У Вршцу постоји: 1. творница шешира Н. Ј. Мијатовића који израђује од нове године дневно 20—25 туцета вунених звона, које прерађује у шешире, као и што од увезених звона ради фине шешире. 1921. године је израдио 6000 туцета шешира; 2. творница шешира Ф. Сладека, који ради дневно из увезених звона око 10 туцета шешира; 3. творница шешира Јове Клицина, која производи годишње око 1000 туцета шешира из увезених звона и има 4 мушких, 6 женских радника и два ученика.

У Новом Саду постоји »Напредак« I. новосадска курит фабрика шешира Антона Фотивеца, која израђује годишње око 2000 туцета од купљених звона.

У Кули постоји фабрика шешира Кремера и Хахна, која годишње изради око 20.000 комада шешира директно од вуне и длаке. Ради са 16 радника. Има парну локомобилу и 16 машина за израду звона и шешира.

У Суботици постоји фабрика шешира Армина Рота и производи годишње око 100.000 комада вунених дечијих и

мушких шешира директно од вуне. Има у фабрици 80 запослених радника.

У Халдову код Сиска постоји: I. југосл. творница шешира и тињаца д. д. која израђује шешире вунене и од зечије длаке, обичне и велурске.

Творница није сасвим готова али је уређена да израђује око 720.000 комада годишње. Сада упослује око 250 радника, а када творница буде готова упословаће око 500—600 радника. За сада израде дневно око 75 туцета шешира.

У Шкофји Локи (Словенија) постоји Товарна Клобуков »Шешир«, која је уређена за израду 250.000 шешира и то највише из зечије длаке.

Поред ове раде творнице у Домжале и Менгешу, као и све веће фирме, сламне шешире и шешире од клобучине од увезених звона. За сада наводимо само фирме: Валентин Мачек (у овоме му оделењу ради један помоћник и ученик). Милка Косова 4700—7200 комада мушких и женских шешира; Франц Цераре комада 20—25.000 годишње; Браће Курцталер и Обервалдер и Друг и сламникарска и клобучарска задруга. О овима ће бити код сламних шешира речи.

Године 1920. се увезло: 1. шешира мушких од клобучине: опремљених 423.470 комада за 14,693.079 динара, неопремљених 5868 комада за 162.516 динара; 2. женских шешира од клобучине опремљених 22.036 комада, неопремљених 6299 комада за 961.629 и 246.136 динара; 3. шешира у облику звона 317.159 комада за 3,323.543 динара. Дакле је увезено 774.832 комада. По рачуну једне фабрике троши се годишње око 1,300.000 комада вунених и 200.000 комада од зечије длаке. Када се дода овоме још 300.000 комада израђених шешира од звона код нас израђених, онда излази, да је бар око 500.000 комада шешира шверцовано, дакле $^1/_3$ потрошње.

Индустрија шешира преставља једну лепу индустрију, која се ради од домаће сировине вуне и зечије длаке. Зечије длаке ми имамо у земљи довољно, само не би требало дозволити да се извезе као сада у иностранство, него је треба задржати код нас. Као што смо видели за сада раде мање фабрике са увезеним звонима и да их не би сасвим упропастили требало би им за две до три године омогућити увоз звона по умереној цени, докле они сами не подигну творницу звона, или се не почну снабдевати од наших произвођача звона од клобучине.

При изради цар. тарифе треба пазити да саставни делови на шешире као пантљике, постава, врпце, знојавице и слично не плаћају знатну царину, јер би то оптеретило производњу шешира у земљи на штету израде у земљи.

33. НАША ПРОИЗВОДЊА СЛАМНИХ ШЕШИРА.

Производња сламних шешира код нас је заступљена у Београду и у Домжале, Менгешу и Долу при Љубљани. Они израђују (шију) шешире: 1. од плетених сламних кита рађених код нас или увезених из Италије, Јапана и Кине; 2. од увезених звона плетених филипина из Средње Америке, Јапана, Сиама, Суматре, Јаве, Мадагаскара, који они овде беле, уобличавају и опремају. Ови екзотични шешири у облику звона зову се ротин, баувенс, панама, палм, маранас и т. сл., који се увозе сасвим сирови како су од урођеника плетени.

Они увозе траке зване Пикот, Тагол и боља сламена плетива из Швајцарске.

У Београду сада производи шешире само фабрика сламних шешира Радомира Д. Јокића. Велика Фабрика сламних шешира Милана Јечменице је за време рата поништена, па после није ни обновљена.

Фабрика г. Јокића може да изради годишње око 300—360.000 комада. Радника има око 65. Конкуренцију словеначку осећа јако, јер су тамо раденици за 60—75% јевтинији него у Београду.

У Домжале налазе се: 1. Франца Церара творница сламних и филцов. шешира, која израђује годишње 120.000 сламних шешира и опрема 20—25.000 шешира из клобучине. Шешире раде за децу, мушке и женске. У својој творници има три хидрауличне пресе, 20 машина за шивење, три машине за сечење обода и опшивање, две машине за израду шешира из клобучине и једну машину за шивење специјалне подлоге; поред овога има парни казан за сушнице и растезање и пресовање шешира. Има 12 радника специјалиста, 4 помоћника њихова, 35 радника и 4 ученице; 2. Товарна сламников »Јанчигај« М. Равникара, која ради годишње око 30.000 шешира од сламе. За рад има све потребне машине као стискалице-

пресе, и шиваће машине; 3. Франца Мазовића товарна сламников и рочних торбица, која изради годишње око 40.000 сламних шешира, има 7 машина за шивење и једну стискалицу; 4. Валентин Мачек товарна сламников, која има две хидрауличне пресе и има 4 помоћника и два ученика и 8 раденица; 5. Творница клобука Ландштетара и Синова, која је највећа и упосљава 145 радника-ца израђује како сламне, тако и шешире из клобучине око 600.000 комада; поред овога има бељачницу и бојаџиницу; 6. творница шешира из сламе Обервилдер и Друга, који има творнице у Бечу, Прагу, Лавову (централа у Бечу), која сада ради око 50.000 шешира годишње, а у стању је да изради око 300.000 комада, колико је пред рат радила. Уз машине за шивање и пресовање има белионицу и бојаџиницу за бељење и бојење трака и шешира. Сада има 150 раденика а 1913. је имала 300 раденика; 7. Браће Обервалдер товарна сламников, који имају филијале творница и у Бечу, а израђују сада годишње око 20.000 комада са пресом и машином за шивање сламних шешира; имају 30 радника и радница; 8. Товарна сламников Братје Курцталер, који раде годишње око 800.000 комада шешира, а имају филијале у Линцу и Велсу у Аустрији. Уз механичку творницу има и бељачницу и бојаџиницу; 9. Товарна сламников Мелицер, Клајн, Лехнер и Комп., који раде сада годишње око 20.000 комада, а имају хидрауличне пресе, које се ложе угљеном, бојаџиницу и бељачницу, љеваоницу за ликове, електично осветљење и имали су прошле године само 16 радника. Горе поменуте фирме су 1—4 Словенци, а остали Немци-Тиролци.

У Менгешу постоје: 1. I. југословенска творница сламников ин клобуков Милке Косове. Она израђује годишње 1500 до 2000 комада женских сламних шешира; 700—1200 комада женских зимских шешира; 14.000—20.000 комада мушких и дечијих сламних шешира и 4000—6000 мушких и дечијих зимских шешира. Ради са 20 радника; 2. сламникарска ин клобучарска задруга која ради са 25 радника; ради шешире из сламе и клобучине и то сламних шешира 70.000 комада годишње и 4000 шешира из клобучине; има три стискалице хидрауличне, машину за сечење обода, 10 машина за шивање шешира; 3. товарне сламников Штембергер и Мелицер, који израђују сада годишње око 40.000 комада. Имају све потребне инсталације и бељачницу и бојаџиницу; 4. творница сламников Франц Рожић, која израђује око 20.000 комада шешира, а има две стискалнице, 10 шиваћих машина и 14 радника-ца; 5. творница сламников Франца Компарца.

У Долу при Љубљани имају своје творнице: Јакоб Мејач и Јерица Модер. Поред ових постоји у Домжале и Менгешу око 20 малих радионица словеначких.

У Карловцу постоји творница Марије Процјукијевић и Друг, која ради годишње око 3500 комада шешира и има један електромотор од 2 коња, 4 машине за шивање, једну стискалницу хидраулична, парну инсталацију за сушење и стискалицу.

Године 1920. смо увезли шешира из сламе мушких 71.516 комада, женских 32.484 комада, и то првих за 952.501 динара, а других за 909.771 динара.

Овај увоз је без икаквог разлога, јер ми производимо више сламних шешира него што ми можемо потрошити, те морамо 80% производње извозити. Наша индустрија у Словеначкој је пре извозила по свима местима бивше Аустроугарске даље у Италију, Румунију и Бугарску. Сада Италија, Француска и Немачка забрањују сасвим увоз наших сламних шешира јер имају сами своје фабрике; Аустрија ограничава увоз на известан контигент. Чешка допушта увоз ограниченог дела. За Румунију и Бугарску тешко је радити, јер се један поштански пакет испоручује тек после два месеца. Пољска а нарочито Галиција троши наше производе, али већој потрошњи смета њихова ниска валута. Услед оваквих прилика наше творнице једна другој јако конкуришу и раде у пола и мање од своје способности, и око 300 раденика ове индустрије је отишло 1920. и 1921. године у Америку.

Да би наше творнице могле радити за иностранство, требало би им дозволити увоз свог материјала на повратак при извозу, те би тако могли лакше свој пређашни обим посла обновити.

Да би се опростили увоза трака из шпартерије из Швајцарске, а то су траке плетене од дужица лепљењем текстилних конаца једно уз друго, требало би гледати да се овај начин рада код нас уведе. Ове траке служе за израду финих женских пешира.

34. НАША ПРОИЗВОДЊА ВЕШТАЧКОГ ЦВЕЋА.

Први почетак израде вештачког цвећа у Србији је учинила гђа Софија П. Ђорђевић модискиња, која је после извесног времена морала овај посао због аустријске конкур. напустити. Други произвађач је био пок. Илија Бесарабић трг. из Београда, али и он мораде због аустријске конкуренције напустити. Трећи произвађач је био г. Ђорђе Рајичић у В. Градишту и он мораде овај посао напустити.

Са производњом вештачког цвећа почела је 1909. фабрика вештачког цвећа Пољака и Пољокана у Београду. Ова грана рада почела је да се развија под царинском заштитом царинске тарифе од 1904. године. Фабрика је израђивала просто сељачко цвеће као најглавнији артикал, па је прешла и на израду финог цвећа за машамоде. Фабрика је имала до 50 раденица и ученица. Пред рат су се ортаци разортачили. А рат је спречио сваку производњу вештачког цвећа. Производња је била 800 кгр. годишње, а увозило се 900 кгр. годишње.

Венце за младе од вештачког цвећа почео је пред рат производити прво г. Мика Ешкенази, а за тим је предузео од њега госп. Нисим Д. Анаф, који је производио око 5000 туцета годишње. Сада ради г. Анаф вештачке венце са две раденице и производи свега 5% свога пређашњег посла, а то зато што је за време рата јако страдао.

По рату је г. Ј. Пољак отпочео посао и радио 1919. и 1920. године са 3—5 раденица и 1921. године је престао да ради. У Загребу је отпочео г. Пинто да ради 1920. године, па је посао напустио.

У 1919. години је г. Леон Пољокан, пошто је поново штудирао ову индустрију месецима у Чешкој и Саксонској, отворио стручну цвећарску школу за развијање кућевне индустрије. Он израђује лишће како цветно тако и остало надгробно цвеће, венце, букете за накит и декорације. Довео је стране раднице из Немачке и Чешке. Сада ради г. Пољокан са 60 радница и снабдева знатним делом нашу пијацу. Од машина има: две велике машине за кројење, једна од 35.000 а друга од 15.000 кгр. притиска; 5 преса за пресовање и гофрирање цвећа и лишћа; 4 комада друкмашина; 4 комада за израду форми за вештачко воће; 3 машине за увртање листова; 3 патент машине за увртање листова; 3 патент машине за везивање; две машине за прскање боја, од којих једна аутоматска; 2 пећи за сушење цветних листова; једна комплетна гарнитура за израду белих зрнаца за венце од мирте састојеће се из 4 машине са мотором од 3 коњске снаге; 2000 натрица за пресе за цвеће.

У Сарајеву постоји: завод за производњу уметног цвећа — специјално вештачког цвећа Фатиме Авдић, која ради цвеће од артије за сељаке и везује у кутије и венце. Из Немачке и Чешке добија специјалну артију, боје, жице и саставне делове. За рад има ручну пресу, затим точило кретано ногом, ваздушну штрцаљку за боје, као и остали алат. За сада запосљава 10 лица, посао руководи Захарија Сегал-Чех.

У Карловцу постоји творница картонаже и вештачког цвећа. Она има као учитеље стране раденике-це да поуче наше. Она израђује све врсте умјетног цвећа, лишћа, сељачких китица, букета, венце, декоративне гранчице из артије, свиле и сомота. Има 100 раденика-ца. Дневно може производити 1000 туцета вештачког цвећа и лишћа, а уз то ради по 2000 комада кутија.

У Осјеку постоји I. Славонска индустрија надгробних вијенаца Антоније Ивановић, која је учила занат у Будим Пешти и ради са шест радница. Материјал добија из Граца и Прага.

У земљи постоје неколике специјалне радње, које доносе цвеће и делове са стране, артију за цвеће, лишће, жицу, семење, златни и сребрни буљок, лишће итд., па га после према потреби продају или преплећу у венце, нарочито посмртне венце, као Ф. Штерн у Загребу и т. д.

Увоз вештачког цвећа је био 1920. год. 5116 кгр. за 781.351 динара. Како је делом 1920. год. био забрањен увоз цвећа то је постојао и велики нелегални увоз, те горња цифра не преставља право стање увоза цвећа вештачког, који је био најмање 10 пута већи.

*

* *

Производња вештачког цвећа је једна врста занатско индустријског рада, који је везан са кућевном индустријом, где већи део надница припада кућевној индустрији. Занатски рад је превлачење и бојење артије и платна, сечење, предавање артије и платна и слична израда чашица, а кућевно инду-

стријски рад је после прављење прашника, намештање листова цветних, израда пупољака и цветова, везивање цветова са лишћем, израда венаца. Ова индустрија постоји у таквој форми у Бечу, Либерцу и т. д. Ово је једна чиста индустрија, где могу домаћице по свршетку кућевног рада да раде, и тек када се ова индустрија унесе у народ да постане кућевна индустрија, онда она може конкурисати и страној индустрији. Овако уведена кућевна индустрија може да унесе многу паницу у сиромашне куће. Због овога је ова индустрија помагана царинском политиком Србије. Како код нас Муслиманке било по вери или обичају морају бити скривене од мушких и због тога не могу радити са мушкима заједно у радионицама, то би ова индустрија била необично погодна да се развије међу Муслиманкама у Сарајеву, Мостару, Травнику, Бањој Луци и т. д., и да им омогући рад и зараду. Да би се то постигло потребно би било да се отворе практичне школе за које би држава или дала постројења или плаћала стручне снаге или чинила и једно и друго, а нека организација или приватно лице би руководило послом, да би ова индустрија ухватила корена. Ова индустрија би могла поред великих вароши да се заснује и у великим радничким местима, где радничке жене и удовице немају прилике никаквог запослења у индустрији. То важи за рударска места у Словенији и Босни.

У сваком случају, где била ова индустрија, она треба да се као и до сада има у виду при изради царинске тарифе и царинских уговора, све дотле, докле не ојача и ухвати дубоко корена у народу.

35. НАША ПРОИЗВОДЊА КИШОБРАНА И СУНЦОБРАНА.

Производња кишо- и сунцобрана је развијена у целој земља, а понајвише у Београду, где се пре под царинском заштитом и повластицом могла развити.

У Београду постоје фабрике кишобрана: 1. Моше Аврама Маце, која је прво завела тај рад код нас у Београду и имала је истеклу повластицу са правом слободног увоза материјала за израду сунцо- и кишобрана. Ова фабрика производи 7.000 до 8.000 туцета разне врсте кишобрана и сунцобрана. Ова фабрика послужила је као учитељ те врсте рада у Србији; 2. Фабрика амрела Спире Милошевића и Аћимовића, која уз мануфактурну радњу производи годишње око 12.000 комада сунцо и кишобрана, од којих су 10.000 комада памучних и 2000 комада полусвилених, а врло мало свилених. Раденика-ца имају сада 6. Они су почели рад 1907. године и производили до 36.000 комада годишње са 15—25 раденица. За време рата су знатно оштећени и зато нису могли стару производњу постићи; 3. Фабрика амрела, валова и кецеља Нисима Д. Анафа који израђује око 5000 комада годишње, израђивао је пред рат 10 пута више, јер је за време рата јако оштећен; 4. Која Мандић који израђује годишње око 15.000—16.000 комада кишо- и сунцобрана од најпростијег до најфинијег. Преко године запосљава 8—10 раденица, два раденика и два ученика; 5. радионица за израду и оправку кишо- и сунцобрана Александра Ј. Томашевића, која ради годишње око 6.000—18.000 комада сунцо- и кишобрана. Има сада 8 радника у сезони и 32 раденице; 6. Јулке Пејаковић-Ђорђевић, која ради готово само за детаљ и оправке. Годишња потрошња Србије се рачуна око 500.000 комада.

У Загребу постоје следеће творнице кишобрана: 1. Ј. Јоба и Сина; 2. Јулија Арбанас-а; 3. Стјепана Цирвеног; и 4. Катице Свечок. Рачуна се да они подмире ¼ потребе Хрватске и Славоније а остало се увози.

У Сарајеву постоји једна радионица кишо- и сунцобрана. Разуме се да је годишња потрошња Босне и Херцеговине око 6—8.000 туцета кишобрана и 2.500—3.000 туцета сунцобрана. За сада израђује Јосеф Барн у Ади и једна фирма у Суботици. Барн ради са 6 раденица-ка.

У Доњој Лендави (Прекомурје) постоји творница дежников д. д. која израђује годишње око 110.000 комада сунцо- и кишобрана, и од тога 60% памучних, 30% полусвилених и 10% свилених. Пре рата је производила око 250.000 комада годишње. Раденика има 55. Када не би било да царине на сировину плаћа готово исто као готов амрел, она би била у стању да ради дневно 1.500 комада и да покрије целу потребу земље.

У Љубљани постоји творница кишо- и сунцобрана А. Микуша, која производи годишње сада око 1.550 туцета, и то 1250 туцета памучних простих, 250 туцета финих полусвилених, и 50 туцета сасвим свилених. Пред рат је израђивано око 4.000 туцета али је изгубио муштерије у Истри и Горенској.

Радника има сада 19. Поред овога постоји радионица у Цељу и Марибору.

Сви произвођачи су принуђени да све делове осим дрвених штапова поручују у иностранству.

Кишо- и сунцобрана увезло се 1920. године 43.528 комада за 1,691.859 динара. Из ове цифре се види, колико је био мали легални увоз, а велики шверц.

Да би се ова индустрија, која може да занима и храни многу женску руку завела у нашој земљи потребно је: 1. царине на кишобране и сунцобране тако удесити да не плаћају делови више царине но увезен готов амрел; 2. одржавати курсеве нарочито у Сарајеву, где би муслиманке овај посао могле да раде по кућама.

36. НАША ПРОИЗВОДЊА ИЗРАДА ОД КАУЧУКА.

У Крању у Словенији је подигнута »Вулкан« творница гумјених издељков д. з. о. з. Творница израђује годишње 150.000 туцета подпетица »Етерна«, 60.000 кгр. брисаћих гума разних врста а по потреби и више, 50.000 кгр. гумених врпци за изолацију, каучук цеви за претакање вина и воде разних димензија око 30.000 метара; све каучук плоче за: подлоге, израђивање штамбиља, вулканизацију, техничку употребу и т. д., поправку и вулканисање ауто плаштева, каучукове растворе свих врста, све техничке производње од каучука: за железнице, за парне направе, водоводе, винограде, штрцаљке за пероноспору, гуме за калемљење лозе и све друге предмете од меког каучука по поруџбини. Њихова производња подпетица, брисаћих гума, гумених врпци, за изолацију, гумених плоча за жигове, подлога за писаће машине и жигове, је толика да подмири потребу земље.

Од машина имају: велики каландир са четири ваљка са мотором од 50 к. с.; две машине са по два ваљка (150 см. дугих) сваки са мотором од 50 к. с., један мали строј са ваљком (100 см. дуг) са мотором од 15 коња; 5 преса за вулканисање на пару (до 6 атмосфера); парни казан са око 24 м.² огревне површине; 1 машину са два ваљка за израђивање изолационе врпце; 2 машине за мешање при растварању каучука; 1 машину за сечење брисаћих гума; 1 казан за вулканизирање; 1 машину за израђивање цеви; 1 машину за сечење подпетица; 1 строј за пресовање хемикалија; 1 бушилица. Све су машине са електричним погоном. Запослених радника има 76. Сировине купују у Лондону, Амстердаму и Хамбургу. Израђевине продају у нашој земљи. Јако трпе услед аустријске конкуренције.

*

* *

Године 1920. се је увезло израда од меког каучука: 1. цеви, кајиши, шине за точкове, омотачи за цеви или за шине, пантљике од каучука или са каучуком 179.355 кгр. за 6,219.170 динара; 2. тканине са каучуком изузев за техничку употребу 4440 кгр. за 235.195 дин.; 3. остале израде од меког каучука (изузев обуће, техн. израда и тканина) 91.174 кгр. за 3,583.918 динара; 4. тканине и остале техн. израде од каучука или од тканина са каучуком 50.730 кгр. за 1,148.510 динара.

Поред овога је увежено израда од тврдог каучука 5.356 килограма за 153.443 динара.

У 1920. години је врло мало увожено обуће од каучука и ако је ово у предратно доба био један велики артикал, а у нормализираним приликама ће опет бити. Увоз 1920. год. не може се сматрати као нормалан, јер се тешко роба добијала, па због тога не може служити ни као преглед наших потреба.

Царинска тарифа за израде каучука је рађена без обзира на творницу каучука пошто онда није постојала, па се сада када она постоји мора према њој изменити. На пример све техничке израде добиле су врло малу царину више статистичку таксу, због њихове употребе. Сада када се ове раде у земљи морају се царине према томе прописати, да се те израде могу код нас радити. То у толико пре што је велики интерес народне одбране, да постоје не једна него више творница каучука у да потпуно подмире потребу земље.

Да је у интересу народне одбране да постоје творнице каучука, види се према томе, да индустрија каучука израђује разне техничке израде за железнице, војну индустрију и аутомобиле, даље за потребе болница и т. д.

Нова и интересантна грана израда од каучука, која код нас не постоји су израде од тврдог каучука као славине, катетри, цеви, чешљеви и слично, те би требало омогућити да се и ова грана рада код нас заснује.

37. НАША ПРОИЗВОДЊА СИТА И РЕШЕТА.

Сита и решета раде се као врста кућевне индустрије, заната и индустрије.

У Србији раде се сита и решета као врста кућевне индустрије: 1. у околини Таре, где се израђују ободи за сита. Ова врста индустрије је унета од стране пок. Глише Јосиповића ситара из Београда, помоћу словеначких радника, које је он доводио за учитеље тога рада у околини Таре; 2. у појединим селима, где су рађени ободи од буковине за решета за решетање жита, и ободи за сита пре увоза готових сита у Србију.

Занатски израђује сита један ситар у Бајиној Башти.

Фабрички раде и то: 1. Глиша Јосиповић фабрика сита и израда од жице и гвожђа Београд, која производи годишње око 17.000 туцета сита и то 16.000 туцета са дном од гвоздене жице за кукурузно брашно и иначе и 1.000 туцета сита од коњске длаке за сејање пшеничног брашна, шећера, кафе и пасирање воћа и поврћа; 2. фабрика сита и решета и свих израђевина од жица Рафаила Јелишића, Београд, израђује око 90.000 комада сита. Радника има 5—10; 3. у Нишу ради сита и израде од жица фабрика Браће Станковић.

У Босни се раде сита као занат, а има њих неколико кућ. индустријалаца, а ободи као кућевна индустрија. Главни произвођачи сита су гг.: 1. Фрањо Сопијанац и Ахмет Котларевић из Сарајева; Мато Андолшек из Бање Луке; Мехо и Шемсо Имшировић из Грачанице; Мехо Сејдић из Тузле; Дерво Техић из Ливна. Они покривају потребу земље, а ободи за сита се производе у Олову (котар Кладањ) и то од јеловог дрвета. Поред тога раде ободе у Сарајеву, Б. Луци и Б. Дубици. Домаћа производња обода покрива домаћу потребу, и поред тога извози око 70.000 обода у Словенију и Хрватску и 30.000 у Мађарску, а по некад у Србију.

У Хрватској и Славонији има ситара-занатлија у сваком већем месту, који монтирају ободе са дном и такве продају.

У Војводини постоје такође ситари-монтери. Постоје и две творнице и то у Новом Саду и Червенци, који израђују дна од жице и монтирају сита.

У Далмацији се израђују сита као врста кућевне индустрије по селима на босанско-далматинској граници.

У Словенији постоји велика кућевна индустрија у околини Рибнице, која броји око 300 кућних индустријалаца. Они израђују ободе за сита, сита и решета, и осталу дрвену звану суху робу. Дна за решета израђују од лескових љуштених дужица. Робу продају по нашој земљи, а делом по Немачкој, Аустрији, Мађарској и Италији. Дна за сита узимају од коњске длаке из села Стражишћа, а од месингане и гвоздене жице из Содрожнице и Рибнице у Словенији.

Дна за сита од коњске длаке се раде као врста кућевне индустрије, која годишње отка око 4000—5000 кгр. коњске длаке, при чему је запослено око 400 кућа у селу Стражишћу код Крања (Словенија). Само 10% од ове производње употреби се у земљи, а остало 90% у иностранству, по целој Европи.

У последње време се говори о употреби љуштених букових фурнира за израду обода за сита, и изгледа, да ће се томе послу приступити.

Како се ободи за сита од јелова или смрчева дрвета јако траже у иностранству, то би био велики интерес, да се ова грана рада специјално повлађује и заводи од стране Ген. Дирекције Шума и Мин. Трговине и Индустрије, а нарочито у Србији и Босни.

Потребно би било у заштиту домаће индустрије обода у Словеначкој, Босни и Србији, где се ободи раде, резервисати шуме за ову врсту кућевне индустрије.

38. НАША ИНДУСТРИЈА ЧЕШЉЕВА И ДУГМАДИ ОД РОЖИНЕ И ОСТАЛОГ МАТЕРИЈАЛА.

Ова индустрија постоји из предратног доба у Србији, Босни и Словенији.

У Србији постоје четири радионице чешљева у Лесковцу и то гг. Тодора Стаменковића, Димитрија Костића, Димитрија Настића и Благоја С. Митића. Они израђују чешљеве из говеђег и бивољег рога ручно и машински око 150—170.000 комада чешљева годишње. Они упосљавају око 25 радника. Поједини су помагани од чистог прихода Класне Лутрије да набаве моторне машине за израду чешљева. У Београду се ручно раде ови индустриски производи, док је пре рата постојала фабрика чешљева, па је престала јер се није рентирала услед јаке талијанске конкуренције. Велика би добит била за ове чешље-

варе када би им неко показао израду галалита израђеног из гашена креча и казеина из млека, или када би неко подигао такву радионицу и радио целулоид израђен из нитроцелулозе и камфора, или плоче из тврдог каучука из кога се чешљеви раде.

У Шкофји Локи у Словенији раде њих седам мајстора чешљеве из говеђег рога и то свих врста и то око 600.000 комада годишње. Радника има до 150. Чешљеве раде дугачке, кратке џепне или са обе стране резане.

У Босни се раде чешљеви по селима у околини Високог, зими и то примитивно.

По ослобођењу чешљеви су се тешко добијали, а извоз рогова је био забрањен и после су били царином оптерећени, те је то дало повода за оснивање нових радња за израду чешљева. Услед тога су постале творнице у Новом Саду, Жомбољи, Апатину, Добоју, Осјеку, Загребу, Карловцу, Словенској Бистрици.

У Новом Саду је новосадска творница чешљева и дугмади Павла Бергера и Компаније К. Д. Она је основана 1. октобра 1920. године, има 14 стројева за израду чешљева и 7 стројева за израду дугмади и ове машине тера мотор од 12 коњских снага и упосљава сада 34 раденика. Оснивачи су гг. Павле Бергер и Иван Волф и Југословенска Банка Д. Д., подружница Нови Сад. Израђује 60 врсти чешљева од кости и рогова најбоље израде. Ради исто и луксузне чешљеве из рогова. Недељно може да израђује 1200 комада чешљева. Годишње израђује до 180.000 комада и преради годишње 18 вагона рогова, а рачуна се да свега падне рогова у земљи 50 вагона.

У Жомбољи постоји творница чешљева и дугмади А. Д. »Венус«. Она израђује дневно 960 чешљева и дугмади 50 гросова (144 комада грос) а има 40 радника.

У Апатину је основана нова творница чешљева.

У Добоју постоји творница галантеријске робе »Полет« чији су власници Докић и Јелић. Она израђује чешљеве, луле, дугмета, »цигаршпице«, славине, машине за прање рубља, разне држаље од дрвета за алат, мастионице, упијаче, дршке за пера, разних чекића за алат из рога, дрвета и кости. Израђује на дан: 600 чешљева и 100 гросова дугмади, 60 комада машина за прање и т. д., славина 450 комада, чепова по поруџби и т. д. Има мотор од 14 коња. Власници су млади необично вредни предузимљиви Босанци. Радника сада имају око 40.

У Осјеку постоји творница чешљева и дугмади, која може да изради годишње 300.000 комада чешљева и 20.000 гроса дугмета. Моторну снагу даје локомобил од 10 коња. Радника има 60.

У Карловцу постоји I. југословенска творница чешљева. Она производи дневно 600—700 чешљева, има шест стројева и електрични мотор од пет коња.

У Загребу постоји »Бутонија« творница дугмади, чешљева и иних рожних производа. Она има 52 комада стројева и упосљује 80—100 радника. Творница је почела радити 1. марта.

Поред ове постоји једна мања творница чешљева.

У Слов. Бистрици постоји прва југословенска товарна за гумбе и ковинске предмете. Она израђује годишње око 3,000.000 дугмета из рожине, кости, галалита и дрвета. Поред овога још и 1,500.000 дугмади из седефа. Дугмета се раде разног облика и боје. Поред овога раде све артикле из рожине, седефа, ћилибара, као муштикле и т. слично. Творница израђује првокласне производе и ради са 60 радника.

Ова индустрија за сада преживљује тешке дане због: 1. аустријске конкуренције; 2. што за прво време, док се наши радници не науче, доводе и скупо плаћају стране раднике; 3. што је извоз рогова слободан; 4. што се наши трговци још нису навикли да купују од њих и одустану од страних пијаца; 5. што су царине врло мале нарочито на дугмета и луксузне чешљеве.

Надамо се да ће ову кризу брзо преживети уз помоћ државе, која треба да повиси царину на увоз робе и да пропише царине за извоз рогова.

Индустрија чешљева преставља лепу индустрију која почива на преради домаће сировине, а запослује и запосљаваће многе ручице, даје много надница и зато заслужује сву нашу пажњу, да се што боље развије. Једанпут развијена, она ће уштедити одлазак многог новца у иностранство, а под повољним околностима може се развити у експортну индустрију.

Од великог би интереса било ако би се упоредо са овом индустријом почела да развија индустрија галалита (из креча гашена и казеина из млека), тврдог каучука (из каучука или

вештачког каучука и сумпора), целулоида (из нитроцелулозе и камфора), што би био велики интерес ове индустрије. Док се не подигне ова индустрија. полупрерађевине од овог материјала, које се прерађују у чешљеве и дугмета треба пуштати, као и до сада, са врло малом царином, да би се омогућила израда чешљева и дугмета из њих.

39. НАША ПРОИЗВОДЊА ИЗРАДА ОД ЦЕЛУЛОИДА.

Ова производња је заступљена са две творнице које се налазе у Суботици. Оне увозе целулоид у листовима или шипкама из немачких творница из Шпајера, Манхајма и Келна, па га конфекционирају, глачају, пресују, пеглају и т. д.

Удружене фабрике целулоидне робе Вајнхут и Дајч — Суботица, израђују бело рубље као крагне-оковратнике, манжетне и предкошуље; играчке из целулоида као звечке, лопте и т. д.; украсне израде као лепезе, ручне прећице, женске кајише и т. сл. Годишња производња крагни и манжетни је 5—6.000 туцета, играчки до 12.000 туцета, украсних израда до 7.000 туцета. За израду ове робе имају на расположењу најмодерније машине као за сечење, избијање пресе и слично.

Играчке и украсне израде од целулоида ради само ова творница и осим њих индустрија у Немачкој и Француској. Ова творница ради за потребу земље и за извоз у Румунију, Турску, Грчку, Бугарску и т. д.

»Адриа« творница рубља од целулоида Адолфа Хаја у Суботици, израђује од табла — листова — од целулоида крагне, манжетне и прса. За израду ове робе има једну штанцмашину за избијање са електричним погоном, машину за глачање, машину за каландирање (да би се добио отисак пруга као платно и сјај (политура), све са електричним погоном, једну америчанску машину за сечење, једне велике машинске маказе, две машине за пресовање разних десена на целулоиду, једну машину за заокругљивање крагнова са електричним погоном, 6 гасних и једну електричну цев за пеглање манжетни и крагнова. Највећи потрошачи њихове робе су били Чешка, Словачка, Моравска и Аустрија, јер ове артикле носи индустријско радништво. Поред ових земаља су продавали у Румунију, Турску, Бугарску и Грчку. При пуном запослењу упослила би 60 радника.

Да би ова индустрија као експортна индустрија могла напредовати, потребно је дати дозволу бесплатног увоза целулоида на прераду по царинском закону, а уз сталну контролу употребе.

Ово је једна индустрија, која за сада прерађује стране полуфабрикате, за потребу земље и за извоз, и због тога је врло корисна. Још кориснија ће бити, када она омогући да се код нас почну производити листићи — плочице — и шипке од целулоида, за потребу ове индустрије и других израда од целулоида као на пример разних чешљева и слично.

40. НАШ БИЛАНС УВОЗА И ИЗВОЗА.

Наш биланс увоза и извоза је сада негативан из више разлога. Да ли ће то за дуго да траје?

Познато је, да се за време пет година рата, нарочито 16., 17. и 18. године, осећала грдна оскудица у роби, те свет није могао подмирити ни своје најнужније потребе и остао је жељан свега. Исто тако је позната чињеница, да су неки крајеви Србије били опљачкани, да су породице војних обвезника и чиновника из вароши биле ван материјалне могућности, да своје и најнужније потребе подмире. Дотле је ишло, да по ослобођењу у Београду у дућанима није готово ни било никакве индустријске робе, а тако исто и у унутрашњости. Исто тако слабо је било женидаба и удаја за то време.

Док је тако било са подмирењем потреба, дотле су Немачка и Аустрија извукле сировине за то време из земље, платившши то крунама, које су се у огромним количинама прикупиле у народу, који их је држао у нади, да ће по свршетку рата моћи своје потребе за њих подмирити. Падом Аустрије пала је и куповна моћ круне, прво за десет пута, па све више и више, тако да су наши имаоци круна имали колосалне губитке. Када је наступио мир онда се није за тај новац могао ни 10—20 део онога купити што је требало, него се морао увоз плаћати извозом робе.

Године 1918. и 1920. су биле врло добре, а 1921. је била добра година, али оне нису биле у стању да својим сувишком преко потребе земље и извозом овог сувишка плате увоз стране робе, јер је он у вредности био већи.

Увоз робе у вредности је био већи него извоз, јер то није био нормалан увоз: 1. пошто се имала да подмири делом незадовољена потреба од 1914. године; да се задовоље потребе нових домова огромног броја нових бракова; да се подмири потреба разрушених и опљачканих домова у Србији; и што домаће радионице и фабрике испочетка нису могле почети због немања материјала, саставних делова машина и т. д.; 2. јер се због рђавих комуникација, немогућности извоза 1919. и 1920. год. Дунавом кроз Мађарску и у Мађарску, као и морем преко Солуна, Шибеника и Реке, као и слабог железничког саобраћаја због рђавих железничких прагова и излупаног железничког материјала, није могао ни сав сувишак за извоз извозити на време; 3. што се није спречавао увоз, него је он интензивно потпомаган из почетка, после је повлађиван, јер су биле мале царине и ажија $^1/_3$ од постојеће, а никада према извозу одмераван, док је извоз био спутаван царинским мерама, због бојазни да земља не остане без животних намирница; 4. што је увоз повећаван преко мере и потребе и шпекулацијом у пролеће ове године, због пројевтињавања робе у злату, а сада у јесен наглим падом круне аустријске и пројевтињавањем робе аустријске, тако да су се сви грабили да дођу до јевтине робе, а држава, на жалост, никакве сметње није чинила, него је пустила да увози сваки шта хоће и како хоће.

Робе стране има у земљи у количинама да могу подмирити цео годишњи конзум, па и више, и да не би било потребе ни увозити главне артикле. Повећањем царине увоз би се могао према извозу регулисати, као и да се исплате већ учињени дугови у иностранству и тако би лако изравнали биланс плаћања увоза и извоза.

Иначе су се прилике у производњи консолидовале. Сељак који има повећане потребе после рата запео је и ради неуморно, и не тиче га се ништа осим рада, онако како пре рата није никад радио. То је један факт који сви познаваоци сељака тврде. То важи за све сељаке без разлике, па био он пре поседник или је тек решењем аграрне реформе постао.

Радници у радионицама и фабрикама су се навикли на рад и запели па дају већина предратне износе рада. А и подмладак је створен за ове три године од ослобођења. Исто тако и занатско и индустријско радништво се умирује и гледа свој посао.

Комуникације се поправљају и омогућавају интензивну експлоатацију рудника и фабрика.

Према овоме може се насигурно очекивати да ће у скором времену наш биланс плаћања у иностранству бити повољан.

41. НАША ПРОИЗВОДЊА ФУРНИРА И САНДУКА.

Фурнири су листићи од дрвета истругани или ољуштени и то испод седам мм дебљине. Љуштени фурнири се раде од 2—7 мм, и стругани на стругу 2—5 мм.

Највећи произвађач фурнира код нас је творница д. д. за индустрију дрвета »Славонија« у Броду на/С. Она производи годишње око 400.000 м² храстовог, 400.000 м² буковог, 100.000 м² тополовог, 50.000 м² брестовог, 50.000 м² липовог, 75 м² јасеновог фурнира и осим тога од разног другог дрвета, као махагони, палисандора, ораховине, трешње, крушке, око 150.000 м². Имају три строја за љуштење фурнира и три хамбургер струга за стругање и једне маказе за резање. Фурнире продају у земљи као и у Немачку Аустрију, Чехословачку, а по нешто у Италију, Бугарску и Грчку.

У Броду н./С. оснива се друштво »Словекс« д. д. за шумску индустрију уз своју стругару, која ће отпочети рад почетком ове године.

Поред ових у Хрватској израђује фурнире у мањим количинама и творница жигица у Врбовском.

У Подручју, пошта Домжале, израђује товарна фурнирја, жага ин трговина з лесом фурнире из ораовине, растовине, јасеновине, липовине, јаворовине, брестовине, трешњевине, крушковине, јововине и тополовине.

Од напред поменутог дрвета ради фурнира 1 мм дебљине око 30.000 м² годишње, и од јаворовине, ораховине, крушковине, трешњевине, липовине и јововине фурнира за радове лисне тестере од 3—7 м. фурнире од 3—15 мм дебљине ради 5000 м².

Сировину набавља из земље, а фурнире продаје у земљи. Предузеће има један струг самац (т. ј. са једном тестером), кружну тестеру за рубљење, једну велику кружну тестеру, 2 вертикалне фурнирске струге, једну машину за рендисање и једну машину бушилицу. Све гоне три водена кола. Радника има 4—7. Поред овога израђује 200.000 комада сандука

за цигарете, 150.000 кутијица за бонбоне, 8000 м² завесе из дашчица и 80.000 комада разних сандучића.

Поред ових В. и Ф. Хајлихар у Кочевљу раде око 300 м² таволета.

Дашчице од 7—10 мм из растовине раде и стругаре у Сушине-Ђурђеновцу, Белишћу, Туропољу, Цапрагу, Сиску и т. д. Тање дашчице од 10 мм од буковине тако зване таволете за паковање лимуна и поморанџи, радиле су се у Хрватској пред рат око 2000 ваг. и извозиле у Италију (највише), Шпањолску и острва у Леванту, Палестини и Мисиру. Такове таволете су радили »Уна« Брод на/С., Лите, Шутеј, Загреб, Пилетић и Рогић, Св. Јурај стругара у Пакрацу итд. Али сада је то престало. Америка пушта само лимуне и поморанџе паковане у сандуцима из америчких таволета. Требало би да и ми то пропишемо. Таволете су радиле све стругаре у Горском Котору, али су за време рата напустиле.

»Уна« у Б. Дубици је радила таволети око 40—50 вагона од 4—5 мм, а љуштене робе од 3 до 4 мм 100 вагона.

У Сјетлини (Босна) израђује Ђузепе Фелтринели и Комп. око 200 кубних метара дашчица за паковање јужног воћа.

Требало би поклонити нарочиту пажњу изради и извозу ових танких дашчица и из Србије где има одличне буковине.

*
* *

Сандуке израђују у Словенији: 1. Гоздарски Урад Борна в Тржићу (Горенско), и то: 30 вагона годишње, поред 300 вагона дасака и 30 вагона буради; 2. грајско коловшка лесна индустрија Феликса Штаре п. Радомље око 120 сандука од којих за шљиве 70 вагона сандука и то око 300.000 комада сандука за шљиве, поред тога дасака за цигље и креп 100.000 до 500.000 комада; 3. Јосиф Ленарчић у Врхнику може да изради дневно 800—1000 сандука за шљиве, поред израде 200 м² фурнира и 30 кубних метара дасака. Поред ових израђују још и мање друге фирме.

Кутије од љуштене чамовине за викс за обућу и маст за апотеке израђује Винтгар у Бледу. Кутије из љуштене буковине израђује и Ј. Шутеј стругара у Загребу. Кутије од љуштене липовине ради: »Уна« д. д. у Бос. Дубици; и парна пилана и творница кутија Подгорци Босна.

Са производњом сандука у велико се бави — и то сандука без разлике употребе — стругара у Добрлину шум. индустријског друштва Добрлин-Дрвар. Она ради сандуке за паковање шљива, јаја, меса, пива, поврћа, конзерви итд. и снабдева наше потрошаче, а ради с времена на време и за извоз. Поред ових раде сандуке и друге стругаре меког дрвета.

Израђени сандуци су таквог квалитета и у толикој количини, да нема никакве потребе за увоз сандука и за давање пара иностранству.

42. НАША ПРОИЗВОДЊА ПАРКЕТА.

Паркети и дашчице за паркете раде се у Словенији, Босни и Хрватској и Славонији. У другим се покрајинама не раде. У Словенији се налазе 10 творница за израду паркета.

У Љубљани имају творнице паркета: 1. г. В. Скањети, творница паркета, која може да изради годишње око 28.000 м² паркета. Паркете раде из буковог и храстовог дрвета. За израду паркета има два струга, 2 кружне тестере, један простор за парење буковине, четири сушнице и два строја за рендисање паркета. Паркете продаје у земљи; 2. г. Иван Шишка творница паркета уз стругару, израђује годишње до 60.000 м³ око седмадесет вагона паркета, као и 100 вагона разне грађе. Израђује букове и храстове паркете. Има парну машину са 90 коња и 40 радника. Паркете продаје у земљи и на страни када добије вагоне, а нарочито у Италију; 3. Творницу паркета Јос. Пух; 4. творницу паркета Карел Биндер који ради око 15—18 вагона паркета уз грађевну столарију.

У Врхники има г. Јозеф Ленарчић уз стругару творницу сандука и паркета. У творници израђује просте паркете до најфинијих паркета украшених фурнирима, како само Французи израђују и био је награђен првом наградом. У Верду при Врхнику има већа творница паркета и ради са 120 радника.

У Св. Петру совињска долина раде г. Винко Мачек око 2000 м² паркета; гг. Франц Плевчек и Иван Шрауцер.

Поред ових раде паркете Ана Гузељ у Шкофји Лоци и г. инж. Рељец у Дупници-Камник.

У Босни раде паркете Аугуст Браун д. д. у Сарајеву; Бутацони и Вентурини у Сарајеву; »Уна« д. д. у Бос. Дубици; Ђузепе Фелтринели у Свјетлинама (котар Рогатица). Прве творнице су пред рат радиле око 20.000 м² паркета, а последња се је била пред рат устројила. Како се готово ништа не зида у Босни, то и ове творнице слабо раде.

У Броду на/С. производи паркете »Славонија« д. д. за индустрију дрва. Ово друштво може годишње да произведе око 100.000 м² паркета букових и растових; упослује 30 радника и има две машине за производњу паркета и помоћне машине.

У Загребу постоји: творница паркета и паропила д. д., која може да производи годишње око 100—120.000 м² паркета, али сада производи само половину. Има три гарнитуре за производњу паркета и упослује око 35—40 раденика.

У Карловцу постоји творница паркета и дрвене робе д. д., која је тек 1921. године отпочела рад.

Творница паркета је лепа индустрија, која искоришћује обично отпадак од дрвета што није за грађу и налази се уз стругаре букове и храстове грађе. Она израђује паркетне дашчице или паркете за подмирење потребе у земљи, као и за извоз у Италију, Швајцарску, Француску, Енглеску као и земље Јужне Америке.

Ова се индустрија свугде препоручује, где се знатније количине букове и храстове грађе прерађују, а може и као самостална индустрија да се гаји, када израђује финије артикле.

Како ми у Србији имамо знатне количине букових дрвета, то би ова грана индустрије била необично погодна за прераду буковине. Због тога би требало спремати трговачке синове из шумских крајева у Словенију, да изуче прераду грађе, израду паркета и сличног.

43. НАША ПРОИЗВОДЊА ДРВЕНЕ ВУНЕ, ДРВЕНИХ КЛИНАЦА И ЧАЧКАЛИЦА ЗА ЗУБЕ.

Дрвена вуна су изресци од дрвета — конци налик на вуну а зове се дрвена вуна. Употребљује се за паковање јаја, порцелана, колача, стакла итд., за пуњење душека за болнице и т. д.

У нашој земљи постоје пет творница у Словенији, две у Хрватској и Славонији, а једна се подиже у Босни.

Кнежји гоздни уред у Оплотници (Словенија) има творнице дрвене вуне где израђује дрвену вуну од ширине длаке 1, 5, 3 и 4 мм. При нормалном раду може да произведе годишње око петнајест вагона вуне. Вуна се израђује од меког дрвета, које није за грађу способно, дакле од отпадака. Творница је на води и креће се помоћу воденог кола и састоји се из кружне тестере, две машине за вуну дрвену и једне пресе за пресовање вуне. Раденика има осам сталних.

У Ланцову при Радовљици има г. Иван Дернић исту такву творницу са две машине за израду вуне и са једном пресом за пресовање вуне ради преноса.

У Стрнишћу код Птуја у старим војничким логорима из барака отпочео је са израдом дрвене вуне г. Чучек из Птуја и то са три машине. Творницу мисли повећати са још пет машина. Посао иде добро. За сада израђује 4500 кгр. на дан или годишње око 120 вагона.

Поред ових имају г. гроф Турн Дуглас у Рајбоју и г. Август Мали у Белој Пећи творнице са истом моћи производње као и у Оплотници.

У Врбовском постоји дрворезбарска творница Врбовско д. д., које поред жигица израђује дневно 1000—1200 кгр. дрвене вуне са три машине за резање и упослује при томе 15 радника. Ове машине тера један електромотор од 36 коња. Поред овога постоји и једна сушница и преса за дрвену вуну. Ова инсталација служи за искоришћење отпадака од дрвета, који нису за палидрвца и грађу.

У Осјеку почео је од скора да израђује дрвену вуну у својој творници г. Херман Штајнер. Његова је творница мало већа и упослује у њој до 20 радника. Послови иду добро, јер је тражња велика.

Шумско индустријско предузеће Добрлин—Дрвар у својој стругари и творници сандука у Дрвару је наручило такође машине за израду дрвене вуне, којима ће она прерађивати дрво, које је непогодно за израду грађе — отпадке, и тако их погодно искоришћавати.

Производња дрвене вуне преставља лепу малу дрвену индустрију, коју могу и људи са мањим капиталом да предузму, јер машина без мотора и трансмисија кошта око 40.000

динара код Киршнера у Лајпцигу, а израђује дневно око 1500 кгр.

Надамо се да ће се ускоро подићи још која творница дрвене вуне, те тиме задовољити све већи конзум ове вуне код нас, као и спречити увоз овог артикла са стране.

*
* *

Производња дрвених клинаца за обућаре оснива се на преради брезовог дрвета. Свугде где овога брезовог дрвета има, могуће је основати малу творницу, јер инсталације нису скупе (комплет без мотора и монтирања око 50.000 динара), а исте израђује наша стројарна и ливарна у Љубљани, која даје сва обавештења.

Штета је увозити ове клинце и издавати новце странцима за прерађену брезовину, када се на многим местима кад нас бреза као дрво ложи.

У нашој земљи постоје за сада пет творница за израду ових клинаца и то: 1. г. Симон Смук товарна лесних жебљев Ретње при Тржичу и то израђује годишње око 18.000 кгр.; 2. г. Ивана Сајнига млађ. Тацењ при Љубљани; 3. и 4. М. Почивалник д. д. у Равној Гори у Хрватској и у Марибору у Словеначкој; 5. »Коранит« творница дрвених клинаца у Карловцу, која може годишње да производи око 240.000 кгр. робе. Од стројева има осам стројева за шиљење клинаца, пет стројева за цепање клинаца из клада, три велика строја за полирање, три сита за сортирање, поред овога и електромотор од 40 коња и потребне просторе за квашење брезових клада, за сушење и импрегнирање клинаца. Радника има 30. Клинце продају у количинама од 200 кгр. и више.

Надамо се, да ће се још нове творнице подићи, постојеће раширити, домаћи конзум покрити и радити за извоз.

*
* *

Израда чачкалица је кућевна индустрија у Доленској у Словенији и то у општинама Турјак, Скоциан итд. Ове се чачкалице раде зими, када никаквог посла нема. Ове чачкалице после трговци откупљују и пакују у пакете и у кутије. Годишње се изради око 500.000 свежњића чачкалица.

Највећи трговац чачкалица је г. Ј. Андолшек у Рашици п. Вел. Лашче (Словенија). Чачкалице се већином експортирају у Чехословачку, Швајцарску, Италију, Румунију и Немачку.

Творнички ове чачкалице ради М. Почивалник а. д. у својим творницама у Равној Гори и Марибору.

Ручна израда чачкалица преставља лепо занимање деце и старих за време зиме, па би је требало свуда завести у шумовитим планнинским крајевима.

44. НАША ПРОИЗВОДЊА ШТАПОВА.

У читавом југо-западном делу Хрватске налазе се огромни комплекси питомог кестеновог дрвета. Кестеново дрво тера сваке године младице, које се морају сваке године у пролеће крчити, да би се шума од њих очистила. Нарочито тера корен од осечена кестена. Трогодишње су младице најбоље. Све младице дужине од једног метра и дебљине од 15 мм се режу за производњу штапова и дршки за кишобране. У близини тих шума у Карловцу, Глини, Петрињи и Сиску у току година настанила су се индустријска трговачка предузећа, која те младице купују, кувају, љуште, режу у потребне дужине, савијају дршку, и даље их продају у Нем. Аустрију, Чехословачку и Немачку, Америку, Енглеску и Француску. Да би се добили чворнати штапови, младице се специјалним кљештима још при расту позлеђују, па на позлеђеном месту остају рупе, а не позлеђени чворићи. Уз трговину са кестеновим дошла је трговина са јасеновим, дреновим, трновим, лесковим дрветом итд. У октобру се почиње сећи па се сече преко целе зиме.

Ове палице се после прерађују у штапове, па су по том и код нас доношени. Ове осечене младице купују трговци од сељака, па их даље прерађују и извозе. Инсталације су узидани велики казани за отворено кување, као и сушнице, са асталима, где су за астале притврђени модели за ручно савијање.

Од трговаца који то раде су. гг. 1. Флориан Рибић — Карловац, који изашиље 10 вагона годишње, 2. Људевит Фрелих (друштво за производњу штапова Фрелих и Хајнрих); 3. Тенцер у Петрињи; 4. Кауфман у Глини; 5. Керстик у Крапини. Поред ових има још и трговаца, који без дозволе ову трговину

обављају. Рачуна се да падне годишње око 5,000.000 палица од којих је 80% кестенових а 20% јасенових, дренових, растових, свибових, трнових, лескових, храстових, тестикових и т. д. Остали штапови се секу у шибљацима, којих ми имамо у изобиљу, што опет друге земље немају.

Како кестенова дрвета има у околини Струге и у Поречу у Јужној Србији, то би се ова грана рада могла завести и подићи. Исто тако би требало и остале штапове сећи, где год има шипрага и шибљика, а има у изобиљу свих младица у Србији, Босни и Херцеговини.

Да би се сечење штапова увело и у другим местима где има сировог материјала, требало би Министарство Шума и Руда да испошље чуваре шума из Јужне и Западне Србије у југо-западни крај Хрватске, да посао изуче и да га заведу у новим крајевима.

*

* *

Поред израде полупрерађених штапова за извоз израђују се и готови штапови у творницама у Брегани код Самобора, у Суњи у Хрватској и Дервенти у Босни. Прва Хрв. Творница штапова Барона Алноха у Брегони израђује годишње око 16.000 туцета за шетњу, 4000 туцета за планинаре, 20.000 туцета за кишобране, 2000 туцета за децу, 2000 туцета за сунцобране и 10.000 туцета држаља за кишобране. Дакле свега 54.000 туцета т. ј. 648.000 комада годишње Продавала је пред рат штапове 10% у Хрватску и Славонију и Босну; 3% у Мађарску, 20% у Аустрију, 30% у Немачку, 2% у Србију, 4% у Швајцарску, 2% у Белгију, 20% у Америку и 5% у Енглеску. Од ових штапова су 60% кестенови, 21% јасенови и 8% дренови и лескови.

У Суњи су подигли творницу покућства и штапова гг. Ђуро Вранешић и Ћирил Загорец. Они су пре продавали полуизрађене штапове. Удешени су за годишњу производњу 100—150.000 туцета, али толико не раде и ако би по инсталацији могли да раде 150 туцета, свега 20—30 туцета на дан, јер наши трговци радије купују у Бечу.

У Дервенти постоји творница »Укрина« инд. трг. друштво. Она може да изради годишње око 1,500.000 комада најразличитијих штапова и то из храстовог, жестиковог (јаворовог), јасеновог и нешто из дреновог дрвета. По угледима штапова које је предузеће изложило на изложби у Сарајеву, може оно да задовољи сваки укус у погледу штапова.

У Београду се оснива творница штапова од домаћих људи, који су тај занат изучили у иностранству.

У погледу израђених штапова ми можемо да задовољимо сву потребну количину за нас, и грех је куповати ван земље оно, што у земљи има. И због тога треба царином онемогућити увоз непотребних нам штапова.

У погледу сировине имамо ми изузев Јапана монопол, и због тога би требало гледати да ову сировину, коју други прерађују, сами прерадимо у готове штапове и исте продамо у Енглеску, Француску, Швајцарску, Северну Америку, Јужну Америку и т. д.

Да би ово постигли требало би 1. што већи број наших бољих стругара дрвета специјално школовати у Бечу за израду штапова; 2. помоћи постојеће, а помоћи и нове творнице и радионице штапова, које се оснивају.

45. НАША КАЧАРСКО-БАЧВАРСКА ИНДУСТРИЈА.

Качарско-бачварске израде се израђују путем заната кућевне индустрије, велике индустрије и пивара за своју личну потребу.

Качара-бачвара има више мање у свакој већој варошици или вароши, а нарочито у виноградарско-шљиварским крајевима. Занатлијама иде сразмерно добро, онде где им не конкурише кућна индустрија и осуђеничке радионице. Тако у Хрватској и Славонији има на 1027 качара-бачвара занатлија, који раде са 524 помоћника.

Кућевна индустрија израђује за потребу сељака као табарке, каце за купус и ћибру, буце за воду, кровњаче, шафоље и слично. Ова индустрија је развијена у Србији, Загорју у Хрватској, Босни и Словеначкој.

У Србији раде коларске израде у селима око планине Златара, округ пријепољски 118 кућа; у општини брњичкој раде 10 кућа; у селу Колашину сви су сељаци качари; у селу Думбари, округ кумановски 6 кућа; у селу Никојевићу, Јабланици, Доброселици, Сирагорну, Потисћу, Злокуси, Скржути у општини крушичкој и Ровинама, округ ужички, раде 170 се-

љака качарске израде и т. д. по целој земљи. У крајевима Србије где се израђује пекмез од шљива, као у Крагујевцу, раде сељаци букову бурад за пекмез.

Ову кућевну индустрију треба повлаћивати јевтинијим дрветом из државних шума, начинивши им извесне резервате шума, за њихов рачун да би увек имали дрва. Ове качаре треба организовати у задруге, као и материјално задруге помоћи.

У Босни раде исто тако сељаци у срезу коњичком (у Д. Каменграду раде сви сељаци Муслимани) качарске израде за потребу сељака и т. д.

У Словенији раде сељаци шафоље, кровњаче и сличну робу у Доленској у околини Рибнице, а бачве у Жељезнику, Тацену пр. Ш. Гори и Чешњици.

Из Долењске сељаци носе своју робу собом и торбаре је у Словенији, као у Нем. Аустрији и трстанском окружју, Босни, Хрватској. Овим сељацима требало би резервисати шуме грофа Ауерсберга и тамо им давати дрво по умереној цени. Овај крај Словеније највише се сели, а тиме би се сачувао од селења.

У Тацену п. Ш. Гора ради бачварска задруга бачве и бурад из растовине и то годишње 10 комада судова по 50 хектолитара, 300 комада од 80 до 400 литара, 6 кади по 80 хектолитара, једну каду од 30 хектолитара и једну бачву од 500 хектолитара. Задруга броји 7 чланова има два помоћника и седам шегрта.

У Чешњици раде качари све врсте судова из меког дрвета за кисео купус и киселу репу, даље све судове из меког и тврдог дрвета и израђује годишње око 6.000 судова свега. Раденика има 5 у радионици и 25 кућевних индустријалаца, који раде код куће. Имају своју моторну радионицу и то машину за рендисање, кружну тестеру, циркулар и струг за стругање клада.

Садарско-качарска задруга у Железнички има 35 чланова лети, а зими дупли број. Задруга израђује око 120 вагона качарских израда годишње и то бурад за паковање купуса, цемента, боје, репе киселе, меда, рибе и сличног.

Да видимо сада качарску индустрију у Србији. У Крагујевцу постоји творница буради Светозара Стевановића. Творница може да изради дневно 500 комада буради од 50 литара запремине, 400 комада буради од 100 литара запремине, а 200 комада буради од 100 литара запремине. Израђује годишње око 3—7000 комада пекмезарских буради, 3000 комада буради за маст од 100 литара запремине, и 1000 комада буради од 200 литара запремине за маст. Бурад продаје у земљи.

Творница има следеће машине и то: једну циркуларну тестеру за грађење трупаца, једну циркуларну тестеру за кројење трупаца, два цилиндера за стругање дужица, две циркуларне тестере за стругање данцади, једну машину за краћење дуга, једну за рендисање дуга, једну машину за жљебљење дуга, једну машину за фунговање данцади, једну машину за рендисање данцади, једну машину за окруживање данцади, једну машину за краћење и нутовање данцади и три апарата за оштрење ножева и тестера.

У Босни постоји творница буради из меког дрвета у Дрвару, шумског индустријског друштва Д.—Дрвар, која израђује око 100.000 комада годишње буради за цемент и за то има три тестере за стругање дуга, 16 машина за израду зареза, 16 машина за израду усека, и 26 машина за заокругљивање данцади.

У Осјеку постоји I. Осјечка творница за прераду дрва д. д. Израђује бурад за вино, ракију, маст, уље итд. из буковог и растовог дрвета. Поред овога ради и намештај. Израђује годишње 80 вагона буради и 50 вагона покућства, а има упослено 150 радника.

У Осјеку постоји: механичка творница буради Новосел, Огризек и др. Ова творница производи годишње 40.000 комада буради и то механичким путем. Она израђује годишње: 30.000 комада транспортних пивских буради, 15.000 комада буради за вино и друга алкохолна пића, и 5000 комада буради за лагеровање пива, вина и алкохолних пића. Од ове количине продаје $^1/_3$ у земљи, а остало у иностранству.

У Белишћу С. Х. Гутман д. д. може да изради око 30.000 букових бурета од 250 литара садржине и то све механичким путем. Сада израђује око 10.000 комада годишње.

Нашичка творница танина и паропила д. д. Сушине Ђурђеновац израђује годишње 200.000 хектолитара винских буради или 50.000 комада пивских и 100.000 хектолитара винских. Има две комплетне серије најмодернијих стројева са

свима помоћним стројевима за израду пивских и винских буради и буради за паковање. Највећи део своје производње продаје у иностранству нарочито у Мађарској и Румунији и то 90%. Смета им сада велика царина која је тамо уведена.

Загребачка творница бачава д. д. у Загребу израђује дневно: 1. 250—300 комада пивских буради за пренос пива, која су претежно поручена за Италију, Аустрију и Буенос Аирес у Аргентини, а врло мали део за домаће творнице пива; 2. винску бурад и то дневно око 300 хектолитара и то $^1/_{10}$ део за земљу, а $^9/_{10}$ за извоз у Француску; 3. за друге индустријске потребе као цемент и слично, где сада ради по 1000 буради на дан; 4. магацинску бурад и вагонске цистерне. Загребачка творница је наша највећа творница.

Специјалитет су бачвице, које се раде из љуштене буковине, како је ради г. Шутељ у Загребу уз своју парну стругару.

У Словеначкој поред поменуте кућне индустрије раде даске за цементну бурад; 1. газдарски урад баруна Борна 50 вагона; 2. парна жага ин товарна за суде Хауке и Стројник у Шоштању 40 вагона; 3. грајско коловшка лесна индустрија Феликс Штаре Радомље 12 вагона; и 4. Гоздно обскрбништво Артур Пергер Мислиње 120 вагона.

Качарска индустрија ће се код нас још више развијати и то од храстовине за извоз, јер имамо првокласну храстовину за прераду а из буковог и меког дрвета у колико ће се у земљи развијати индустрија за паковање производа. Надамо се да ће у скоро наша индустрија сасвим сузбити увоз пиварских буради и бачви из Чешке, одакле се доносе и која су израђена од наше растовине.

При извозу дрвета за дуге остаје за рад у земљи 24% вредности, и при извозу готових храстових буради 91% од вредности бурета. Из овога се види колико је важна ова индустрија за домаћу привреду, и да због тога заслужује сваку пажњу. Требало би се старати да се ова индустрија и у другим крајевима земље подигне и рашири.

Потребно би било најбистрије качарске помоћнике упућивати у творнице буради да изуче машинску обраду буради и рад руковођења машинама, како би могли послужити за отварање оваквих задружних или индустријских радионица.

46. НАША ПРОИЗВОДЊА НАМЕШТАЈА ОД САВИЈЕНОГ ДРВЕТА.

Индустрија савијеног намештаја је заступљена у Словенији, Хрватској и Славонији и Босни. У Србији је творница савијеног намештаја Илића, Теокаревића и Петровића, на жалост поништена за време рата и до данас није обновљена.

У Думници код Камника постоји товарна упогњенега похиштва Ремеца и Комп., која поред стругаре изради 50 м.² паркета, 30 до 40 м² меке грађе, 200—400 столица на дан и до 500—1.000 комада седишта за столице из пресованих фурнира.

За ова пресована седишта, која се раде пресовањем три унакрсно положена фурнира, потребна је нарочита инсталација, коју има ова творница поред творнице »Славонија« у Броду н/С. и творнице у Крапини.

Ова творница је стручњачки руковођена од њеног имаоца инжењера Ремеца.

У Марибору постоји друштво »Драва« лесна инд. д. д., која израђује годишње око 35.000 столица из савијеног дрвета. Творница има и своју стругару за стругање буковог дрвета од два струга уз специјалне машине за израду столица. 5 до 10% столица продаје у земљи остало у иностранству.

У Повчане постоји товарна упогњеног, лесенега похиштва Антона Кобличека. Она може да изради годишње око 90.000 комада столица, а толико је пре рата радила. Раденика има 40—50. 1920. године је продао у земљи 4.184 столице и 3.624 комада столица у иностранству.

Прва крањска товарна за упогљено похиштво само из импрегниранега леса Антона Коби у Брегу крај Боровнице има 30 радника а установљена је 1891. год. Поред ових постоје творнице столица: 1. Винтгор у Горју над Бледом (око 30.000 столица); 2. Амалија Фајдига у Содраленији која израђује столице за заклапање; 3. Франц Швигељ у Љубљани; 4. Андрија Букон у Љубљани; 5. Стеван Букон у Техарцу; 6. Вид Браговж и Комп. у Згор. Гаменом код Љубљане (6.000 ком. год.); 7. Матија Јеленц у В . Лашћу (6.000 ком. год.); 8. Матија Јеленц у Марибору и т. д.; 9. Техарзка лесна индустрија д. з. о. з. Тахарије при Цељу монтирана је да израђује око 20.000 столица годишње. Радника има сада око 25, па ће број повећати

на 40. Творница има своју стругару и уз то све потребне алате и машине за израду столица.

У Вараждину постоји хрватска творница покућства из савијеног дрвета »Мундус«, која може годишње да изради 38.000 комада столица. Ова творница је својина странаца који имају исте такве творнице у Чешкој и Нем. Аустрији.

У Крапини постоји: творница покућства и индустрија дрва д. д., ова ће се монтирати да израђује годишње око 60.000 столица, поред израде седишта из пресованих фурнира, као и стругару у којој годишње прерађује 24.000 кубних метара облог дрвета. Творница још није сасвим монтирана, а биће једна од најмодернијих. Има четири струга поред потребног броја циркулара.

У Осјеку израђује столице и творница покућства и алата за малообртнике. Ова творница поред стружнице од три струга и пет циркулара, где струже 10.000 кубних метара облог дрвета, израђује још и тезге и алат као рендета сваке врсте и слично. Радника има око 40.

У Карловцу отпочела је рад модерна творница намештаја из савијеног дрвета, која ће израђивати 50.000 комада столица годишње. Поред инсталације за столице, она има своје стругове, да израду почне од облог дрвета.

У Броду н./С. подиже »Славонија« уз творницу фурнира и намештаја и израду седишта за столице из слепљених пресованих фурнира.

У Сарајеву ради творница и стругара Бутацони и Венту-рини поред грађе, осталог лепог намештаја још и столице из савијеног дрвета.

*

* *

Индустрија намештаја из савијеног дрвета преставља најбоље уновчење наше буковине. Столице се могу продати у иностранству као Италији, Индији, Аргентини и т. д. Зато би требало и у Србији и Босни где има грдних комплекса најбоље буковине заснивати овакве творнице. У опште би требало обратити специјалну пажњу преради буковине, кувању букове грађе, изради намештаја из буковине и то савијена и несавијена, на наше опште добро.

Да би се ово постигло потребно је што више наших столара-помоћника, као и млађих столара, који су свршили вечерњу занатску школу, упутити у наше и стране творнице да изуче овај занат. Исто тако је потребно да се што боље школује особље ових наших творница, да би имали што више и што бољих руководја за овај важан посао. Пошто се мали број столица може паковати у вагон, а подвоз им за извоз и продају у земљи смета, то би требало подвознину знатно смањити, да би се ова индустрија могла развити.

47. НАША ОСТАЛА ПРОИЗВОДЊА ДРВЕНОГ НАМЕШТАЈА (ИЗУЗЕВ ОД САВИЈЕНОГ ДРВЕТА).

Намештај од дрвета ради се по целој земљи и то како занатлијски тако кућно индустријски и индустријски.

Столара има по целој земљи где се више баве израдом грађевинске столарије, а мање израдом намештаја и то простијом врстом. У последње време почињу се у већим местима специјализирати столари у столаре за намештатј и за грађевине. У колико је коме столару могуће да набави машине њему боље иде, јер је довозом стране робе нарочито бечке и израдама фабрика у земљи отежан положај столара који раде намештај. Столарима за намештај би се најлакше помогло, када би могли да набаве задружне машине за обраду дрвета. У колико столари набаве ове машине они ће се ослободити конкуренције фабрика.

Столарска кућевна индустрија постоји и то примитивна у Србији и Босни, која израђује нађве; сандуке за младе и сличан намештај за сељаке; у Словенији где сељаци у Св. Виду код Љубљане поред пољ. послова раде зими намештај, који се пре извозио у Мисир. Ови имају задругу, моторну радионицу и 110 чланова и радника; задруга им се зове I. Крањска Мизарска задруга у Св. Виду над Љубљаном. Такве задруге постоје у Глинце Вичу и Вичу код Љубљане.

Ове примитивне кућевне индустрије треба оплемењавати практичним школама за израду бољег намештаја или спремањем њихове деце да изуче намештајни столарски занат у варошима, с тим да се после помогну да заснују угледну радњу у свом селу.

Индустрија кућевног намештаја постоји и шири се у свима нашим крајевима осим Црне Горе.

У Нишу постоји: Електрично столарска фабрика Андрејевића и Јовановића. Она израђује са машинама све врсте кућевног, канцеларијског, школског и другог намештаја. Упосљава 40 раденика и производи годишње око 500.000 динара робе.

Столарска фабрика Срп. Јев. Задруге у Нишу је продата г. Стоји Благојевићу, који сада ради. Ова је фабрика обима горње фабрике.

Парна стругара и млин инж. Бранка А. Ђурића и Комп. у Обреновцу поред стругаре ради и грађевинску столарију поред израде патосница.

Столарска фабрика за израду грађевина и намештаја »Вујовић« у Београду има 25 раденика, и сада се поглавито бави израдом грађевинске столарије, због великог зидања у Београду.

Г. Милорад Ј. Радосављевић столарска фабрика за грађевине и намештај ради сада само послове за грађевине, због великог увоза страног намештаја из Беча ради јевтиноће аустријске круне.

Творница намештаја г. Светозара Влајковића ради сада више грађевинске столарске послове. Ова је творница пред рат стајала а и сада стоји на угледној висини у погледу вештине израде.

Фабрика дрвеног намештаја Чекић, Лазаревић и Миљковић у Лесковцу је пропала јер је од Бугара поништена и није обновљена.

Исто тако је поништена за време рата творница столица г. Протића у Крушевцу, па од тога доба није обновљена.

Ратови од 1912.—1919. су спречили у Србији развиће ове гране индустрије, која је од 1896. почела да се развија. Али се надамо да ће се у Србији ускоро отпочети са подизањем моторних радионица и творница столарије.

Србија не покрива своју потребу за намештајем него се он доноси из Словеније и Славоније а највише из Беча. Тај увоз из Беча треба пошто по то онемогућити, јер то је срамота за нас, да толико дрво извозимо, а намештај увозимо.

У Сарајеву постоји: Бутацони и Вентурини индустрија дрва д. д. Ова има у Сарајеву стругаре са 4 струга, где иструју годишње око 6—9000 куб. метара обле грађе, механичку творницу финог намештаја, паркета, намештаја од савијеног

дрвета, дасака за патосе и слично. У Илијашу имају парну стругару са седам стругова и могу да израде годишње при 8-сатном раду до 18.000 кубних метара дрвета.

Ова творница је изванредно израђена и својина је необично умешних и предузимљивих власника гг. Бутацони (Талијан), Перо Вентурини (Далматинац), који су својим угледним радом служили и служе у Босни као школа за расад финог столарског рада.

У Сарајеву постоји столарна за градњу покућства Рудолфа Суха. Ова творница има 18 стројева, електрични погон са 69 к. с. и упослује 68 раденика. Сада се бави израдом дрвених кућа систем Сухи. Г. Р. Сухи је врло предузимљив човек и много је помогао обнови школа са скамијама и канцеларија са намештајем у Београду.

У Сарајеву постоји столарска задруга с. о. ј. «Босна«, која израђује поред грађевинске столарије и намештај. Има 6 столарских машина. У Сарајеву је огроман застој у грађевинарству као и у целој Босни.

У Тузли има г. Ј. Слуљски моторну столарску радионицу, али се жали на слаб рад, због потпуног застоја у грађевинарству у Босни.

У Мостару постоји: Пешут, Миловић и другови, моторна радионица за намештај, а нарочито за школске клупе.

У намештају Босна не подмирује своју потребу и ако је она у дрвету готово најбогатија земља. О извозу не може се још ни мислити. Требало би све потребно учинити да се производња намештаја и подигне и унапреди, да би се могла потреба покрити и подићи велика експортна индустрија за Мисир, Анадолију и слично.

У Новом Саду постоје следеће творнице: 1. Браће Карбинер који раде годишње до 100—150 гарнитура спаваћих соба и столарију за 2—3 велике куће, а упосљавају 20—30 раденика; 2. Саве Романовића моторна столарска радионица; 3. фабрика намештаја Господарске Банке д. д. која упосљава 30 раденика а има простор и инсталације да упосли 200 стручних раденика; 4. гг. Милан Саротлић и други, који имају 15 раденика а наручили су машине за пролеће; израђују намештај.

У Сенти имају Киш и друг творницу намештаја, која може да изради годишње око 200—225 соба. Број упослених радника је 50 и ради са 6 машина.

У Петровцу постоји Прво Петровачко Столарско Предузеће, које је отпочело рад са 25 радника. Машине имају Киршнерове из Лајпцига.

У Суботици постоји творница намештаја Циглер, Којић и Друг, који могу годишње да израде 100 соба.

У Вршцу постоје следеће творнице: 1. Творница намештаја Стевини Смејека, која ради само финије ствари и радио је пред рат са 25—30 радника, а сада са 8 радника и шегрта; 2 Хуга Апфелбаума, који је радио са 40 а сада са 19 радника; 3. творница намештаја Вершинга и Цофмана.

У Великом Бечкереку има творницу намештаја Антон Бенце и Синови. Поред ових постоје у свима већим местима моторне столарије. Дрво се добија или из Словеначке, Босне или из Чехословачке, Румуније или од стругара на Тиси.

У Војводини се може развити производња столарије и намештаја за локалну потрошњу, јер дрвета немају.

У Инђији у Срему постоји творница намештаја Моро и Другови. Раде намештај из меког и тврдог дрвета и то са 72 радника.

У Срем. Карловцима постоји »Даница« столарска индустрија, која је тек од 1. јануара 1922. год. почела, а бавиће се грађевинском столаријом и израдом намештаја.

У Митровици има г. Никола Бороти чувену парну столарску творницу за намештај. Годишње израђује масивне спаваће собе из букова, брестова и јасикова дрвета и то 1000—1200 спаваћих соба, 500—600 писаћих астала и 2000 до 3000 финих столица. Од овога продаје у Србију 80% и 20% у Хрватску, Далмацију и Босну; радника има 80. Творница је најмодерније постројена, а лежи на погодном месту за дрво и отправу; не смета му ни страна ни домаћа конкуренција.

У Броду н/С. постоји творница »Славонија« д. д. за индустрију дрвета, која израђује око 1500 гарнитура спаваћих соба, соба за господу, кухињски намештај и друге врсте намештаја. Намештај израђује из белог и црног јасена, затим храстовине, јаворовине и брестовине, и кухињски намештај из меког дрвета. Радника имају 90. Уз творницу намештаја имају и стругару и творницу фурнира.

У Осјеку имају творнице намештаја: 1. моторну столарију Алфред Колор, где изради годишње до 3000 комада прозора и врата; 2. I. осјечка творница за прераду дрва д. д. и то годишње око 100 вагона намештаја, и поред овога 100 вагона коларских израда.

У Валпову (Словенија) оснива се творница дрвене робе и покућства д. д. Валпово је погодно за индустрију намештаја из тврдог дрвета.

У Вараждину има г. Ђуро Грабушник творницу покућства и грађевне столарије. Израђује уз грађевну столарију још и 50 соба намештаја. Има 40 радника и потпуно модерну са стројевима уређену творницу.

У Загребу постоји творница умјетног покућства и грађевна столарија, Боте и Ерман. Она израђује намештај од парене буковине, храстовине и брестовине од најједноставније до најфиније израде. Уређује хотеле, виле, банке и приватне станове. Она израђује годишње око 1000 спаваћих соба, даље око 200 соба салона, трпезарија, 600 комада писаћих столова, 1000 комада разних ормана, и 1500 комада столица и наслоњача. Творница изваља свеколике уређаје за банке, кафане, хотеле, ресторације, позоришта, заводе итд. Поред овога ради и грађевну столарију. Творница израђује годишње за 2,000.000 динара робе.

У Загребу постоји »Смрека« творница за градњу покућства, која ради моторно са 20 радника.

Поред ових постоје у Загребу омање моторне радионице за намештај и грађевну столарију.

У Сплиту има творнице намештаја: 1. Која Јеласка, дрводељска радионица на стројеве, која израђује намештај поред грађевне столарије и израде четака. Израђује робу помоћу моторних машина и упосљава 6—10 радника; 2. Творница покућства Јосипа Пајевића — Спљет, која израђује и грађевну столарију и намештај, и то до 60 соба просечно. Сада упошљава око 25 радника, а када подигне нову творницу радиће око 100 радника.

У Омишу: индустријска заједница д. д. у Омишу има творницу намештаја и грађевног материјала из дрва. Израђује годишње око 1000 врата, 2000 комада прозора, 10.000 м² бро-

дарског пода, 10.000 појединих комада столова, сједалица, школских клупа итд. и 120 разних соба. Има 20 раденика и 8 ученика.

Далмација сама нема шума, али је има у своме залеђу у Лици, Босни и Црној Гори. У колико би Далмација имала јевтине моторне снаге и вештог релативно јефтиног раденика, она би требала и могла да подиже велику извозну индустрију намештаја. Да ли ће то бити то зависи од Далматинаца.

У Словенији постоје мање и веће творнице намештаја уз израду грађевне столарије: 1. Нагласа—Љубљана са 80 раденика; 2. А. Родине—Љубљана 80 раденика и годишње израђује 18—20 вагона разне столарије; 3. Фран Печек у Мирни; 4. Иван Черне—Љубљана; 5. Милана Тадића у Благовни; 6. товарна похиштев Јурклоштер (Лашко); 7. Петар Хохенег Марибор (20 раденика); 8. Рудолф Салцер — Марибор (20 раденика); 9. Петар Бизак — Љубљана 15—20 раденика; 10. Рошманић и Комп. Љубљана, који ће израђивати око 10.000 комада столица за преклапање; 11. товарна мизарских изделков Фер. Поточник — Марибор, који ради грађевну столарију и намештај. Ради са 20—25 раденика; 12. товарна похиштва »Винтгар« у Горјах над Бледом д. з. о. з. ради грађевну столарију и намештај и кутије из љуштене чамовине за паковање викса за војнике и масти за апотекаре; 13. гг. Класник и Компаре — Марибор ради грађевну столарију и намештај има 35 раденика; 14. Франц Изгоршек — Шмартно при Литији ради и грађ. столарију и намештај, радника има 10 итд., итд.

Словенија би по своме богатству и вредном становништву требала да има већи број творница намештаја. Али што није било биће.

Ми извозимо огромне количине меког и тврдог дрвета и увозимо намештај, а то је срамота и то не би смело да буде. Шта треба чинити.

Требало би: 1. у Босни у Дрвару основати дрварску школу уз Шумско-Индустријско Предузеће Добрлин-Дрвар за добијање и свеколику прераду дрвета, где би се школовали наши столари, а где би се школовали и наши будући руковаоци предузећа за прераду дрвета. Ово школовање треба да је практично и теоријски, што је могуће у тако великом државном предузећу какво је у Дрвару и Добрлину; 2. у свима средњим техничким и уз њих занатским школама највећу пажњу поклонити индустрији прераде дрвета и то нарочито у Словенији, Босни, Хрватској и Славонији и Србији; 3. оснивати свугде у већим местима специјалне вечерње и занатске школе за грађевинске занате, где би се столарство нарочито неговало; 4. отворити практичне столарске школе у свима местима, што више деце школовати у дрвеној индустрији; 5. израдити све потребне књиге за модеран столарски и остале дрво прерађујуће занате, и штампати о државном трошку; 6. оснивати мајсторске курсеве за све дрвопрерађујуће занате; 7. требало би помагати све наше напредније занатлије да могу набавити сами за себе или задруге машине за обраду; 8. требало би железничким и паробродским ставовима омогућити извоз израда од дрвета; 9. требало би у продајама државног дрвета давати јевтиније дрво за прераду у намештај и слично, него за извоз у клади или у даскама и слично; 10. требало би у варошима оснивати општинске моторне дућане, радионице ради машинске прераде дрвета с тим да би столар имао сам скрајање и монтирање, што би омогућило опстанак заната и конкуренцији са страним.

48. НАША ПРОИЗВОДЊА СПЕЦИЈАЛНИХ ИЗРАДА ОД ДРВЕТА.

Уз наше огромне шуме и стругарску индустрију почеле су да се јављају израде многих специјалних израда од дрвета за подмирење наше потребе и за извоз. Ово су само почетци, те је нада да ће се у садашњим местима производње повећати, као што ће и у новим крајевима отпочети, што важи за Србију, Босну и Црну Гору. Предмети ове израде су рендета, дрвени алат, тезге, дрвенице за ручне тестере и држаље, дрвенице за четкаре, обућарски калупи, табле за цртање, леђире, троугаонике, чепове и слично, дрвене ципеле, дрвене пете, гимнастичке справе од дрвета, точкове за трансмисије, славине, и држаље, ролетне, дрвене куће итд.

У Осјеку ради творница г. Јозипа Повишила покућство и алат за малообртнике, поред стругаре и савијеног намештаја, све врсте дрвеница за рендета, сав дрвени алат, тезге, држаље за чекиће, дрвене чекиће, углове, дрвенице за ручне тестере, и водене ваге. Све ове израде ради из буковине и грабовине. Своје израде продаје у нашој земљи, у Мисир и у Бугарску.

Пре рата је продавао још и у Турску, Румунију и Азију. У свему послу има за конкуренцију творницу алата Јох. Вајс и Син — Беч, који је за време рата сачувао своје раднике специјалисте лиферујући за војску, док г. Повишил тек од ослобођења скупља своје предратне раденике и нове уводи. Од ове конкуренције треба се повећаном царином штитити. Ово је једна специјална грана рада, која заслужује специјалну пажњу, да се појача и развије, покрије потребу у земљи и почне извозити, пошто буковине и грабовине имамо довољно.

Дрвенице за четкаре ради: Токарска радионица М. Градичек и друг Загреб и то има следеће машине: трачну тестеру, машину за рендисање, машину за рендисање по дебљини, циркулар, машину за бушење, стругове, цикхобел машину, за које све машине служи електрични погон. Радника има сада 20.

Ово предузеће поред творница четки у Суботици, Кули, Новом Саду, В. Бечкереку, Петровцу и Љубљани покрива код нас у земљи за сада потребу наших четкара, оних који сами не раде и који су то иначе из Беча увозили. Ово је такође једна необично лепа грана, која би се могла развити у експортну индустрију, а не потребује много капитала.

У Локи при Жузму у Словеначкој постоји: Прва југ. товарна копит ин других лесних изделков. Она израђује годишње око 150.000 пари обућарских калупа, од којих продаје ¼ у земљи, а остало у Немачкој Аустрији, Чехословачкој и Мађарској. Раденика има 80. Она има два парна котла, 8 машина за израду калупа, 8 пантљичара тестера и 20 помоћних стројева.

Поред ове постоји Товарна копит браће Винкле у Севници об Сави (Словенија) која има 130 раденика и израђује око 200.000 пари калупа годишње.

Пре рата постојала је творница калупа Браће Бошковића у Београду, па је за време окупације порушена и до сада није на жалост обновљена.

И израда калупа је лепа индустрија, која би се могла још више развити као експортна индустрија.

У Сиску у Хрватској постоји творница за израду дрвених производа. Она израђује школске потребе као табле за цртање, лењире троугле и слично. Посао се развија.

У Апатину постоји велика кућевна индустрија дрвених ципела, која израђује на десетине хиљада ципела из јагњеде и тополовине и тиме се баве 50 предузетника.

У Грачаници код Римских Топлица постоји I. југ. товарна за подпетнике и друге лесне изделке и израђује дрвене подпетнике за високе женске ципеле.

У Броду на/С. ради друштво »Славекс« такође дрвене подпетнике и то око 50.000 пари годишње.

У Љубљани ради творница гимнастичких справа и то годишње: разбоја 500 комада, вратила 800 комада, јарчева 500 комада, коња 500 комада и т. слично. Према овоме нема никакве потребе за увоз ових справа из иностранства.

У Осјеку отпочела је рад творница дрвених ременица и ине дрвене робе Менгеша и Плоцнера. Они раде дрвене точкове за трансмисије, чепове за бурад да могу покрити потребу земље, дрвене славине и дршке за метле.

Чепове и дрвене славине (шајтове) раде и творница »Полет« у Добоју (Босна).

У Кули (Бачка) постоји: стругарска творница Николе Абела, која машински израђује: стругане саставне делове за намештај, дрвенице и држаљке за четке и кичице, калупе за шешире, рендисане и дубљене летвице и то све у годишњој количини за 250.000 динара. Има 13 раденика.

У Радовишту постоји механичка радионица Глигорија Калсовића, која израђује годишње нануле до 50 хиљада пари, обода за сита, столице 3000 комада и астала 400 комада, поред остале грађевне и намештајне столарије.

У Словенском Градцу имају Ловренчић и Ком. Љубљана творницу мјерила-метара, која је пре припадала А. Сиглу и Сину, која може годишње да изради 1,400.000 метара, чија производња може покрити потребу земље. Творница има 100 специјалних машина и водену турбину за 30 коњских снага.

У Полцели (Словенија), постоји творница држаља, метара и мерила различитих врста.

У Загребу израђује творница Мостерова поред осталог држаље од дрвета да покрива потребу земље и ради за извоз. Исто тако ради и дрвене притискиваче. Израде су првокласне.

У Булкежу (Бачка) израђује г. Јован Туро ветрењаче око 300 комада годишње, као што израђује и ручне вршалице до 500 комада годишње.

У Загребу постоји творница г. Скрбића, наследници Браће Видаковић, која израђује дрвене капке систем »Еслинген«, жалузије, дрвене ткане ролетне, америчке патент Флос ролете, гитере за склапање, конструкције за сунчане завесе, а поред овога челичне капке за излоге и дућане, платнене градлролете. Све ово у вредности 750.000 динара. Раденика има 2. Сада гг. Браћа Видаковић зидају нову творницу, која ће моћи да подмири потребу земље.

У Осјеку постоји творница ролета Ненада Срнића. Он израђује све што спада у ову браншу. Он израђује годишње жалузије 3500—5000, дрвене ткане ролете од трске 2000—3500 комада, платнене ролете 5000—7000, дрвене ролете са гвозденим полугама 1000—1500, гвоздене и челичне ролете за излоге и дућане 340—700. Творница има 25—40 раденика, на простору је од 364 м² има мотор од 12 коња и 7 разних стројева за прераду дрвета и гвожђа.

У Загребу има г. Кибах радионицу где израђује годишње око 100 дрвених капака, жалузија око 50, и платнених ролета око 200 комада. Поред овога имају и Хлодек и Вутић у Загребу, Медулићева ул., радионицу ролета.

У Загребу бави се са израдом дрвених кућа »Дом« д. д. за дрвене градње; поред овога раде грађевну столарију. Дрвене куће ради и г. Рудолф Сухи у Сарајеву и Кершић у Љубљани.

У Загребу и Љубљани су основане творнице дечијих играчака из дрвета. Ову индустрију би требало покушати увести као врсту кућевне индустрије.

Као врста кућевне индустрије раде се по Србији, Босни и Херцеговини, Хрватској и Славонији, разне дрвене израде за потребу сељака као: преслице, вратила, разбоји, нађве, виле, лопате, грабље, држаље, текнета, солјере, кашике, чанке, тањире итд., поред качарских и коларских израда о којима ће бити засебно речи. Ове израде раде сељаци као узгредан посао и Цигани као главни посао и то по целој земљи расејани.

У Словенији раде сељаци виле, лопате, ободе, сита сва са дном од плетених дрвених љуштица, дрвене чекиће, даске за рибање итд. и то у околини Рибнице у Словеначкој. Овој кућевној индустрији треба поклонити нарочиту пажњу да се одржи и оплемени, јер свугде где је раде значи да свет не

може живети од пољопривреде и сточарства, па је принуђен живети од индустрије.

Свако место кућевне индустрије треба проучити и према приликама и помоћи. Разуме се да та помоћ треба да се учини из државних кредита.

49. НАША ПРОИЗВОДЊА КЕСА ОД ХАРТИЈЕ, КУВЕРАТА И КАРТОНСКИХ ИЗРАДА.

Кесе-врећице од хартије производе се у Србији, Босни, Војводини и Словенији.

У Србији се производи у Београду, Нишу, Лесковцу и Скопљу.

У Београду постоје творнице кеса од хартије: 1. фабрика кеса и куверата »Јадран« Ускоковића, трг., Танасковића и Чутурила, која израђује све врсте кеса и то 2500 кгр. на дан са 4 машине; 2. г. Душана Штерића, који ради годишње од 15 до 20 вагона. Поред овога постоји још једна мања творница на Дорћолу у Београду, која прелази из руке у руку.

Сагорела творница кеса г. Илије Малишића није обновљена.

У Нишу постоји творница кеса г. Милана Јоксимовића, која израђује годишње око 24 вагона са једном машином. Дневна јој је производња до 1000 кгр.

Творница Браће Станковић више не ради.

У Лесковцу имају гг. Митровић и Миленковић творницу кеса са једном машином.

У Скопљу израђују неколико трговаца ручно кесе и продају по околини.

У Суботици постоји творница кеса.

У Бездану (Бачка) постоји »Оријент«, творница за папирнату робу. Ова творница израђује кесе обичне, кесе за бонбоне, кафу, чај, школске писанке, нотесе, комисионе књиге и осталу робу од хартије. Запослених радника има 35—40. У продаји својих израда осећа велику конкуренцију са стране.

У Сарајеву израђује кесе од хартије Исламска Д. Штампарија да би боље запослила муслиманско женскиње. Осећа при своме раду конкуренцију аустријске робе.

У Лепоглави у осуђеничком затвору израђују се кесе од хартије од $^1/_8$—15 кгр. величине, и то из хартије, коју ставља

предузетник, као и машину за резање хартије и пресу за паковање хартије. Годишње се изради 5—6 вагона, а могло би се израдити и до 20 вагона. Ради се само 3—4 месеца.

У Загребу постоје творнице: 1. творница папирнатих врећица Вилима Гвоздића, који ради кесе од обичне и од целулозне хартије, руком и машином и ради сада три вагона месечно, а могао би радити тридесет вагона, што не ради због аустријске конкуренције. Раденица има 80; 2. Ст. Кугли складиште папира на велико, који израђује годишње око 20 вагона, и има запослених 25 радника. Ове године ће монтирати још три машине и производњу ће удвојити; 3. Хлавати, Белесмин и Друг, који од скоро раде кесе обичне и за апотеке, као и трговачке књиге свих врста. Имају 35 радника.

У Љубљани постоји товарна папирних врећица А. Жешка. Она израђује кесе за колонијал из обичне хартије за паковање, као и из фине целулозне хартије; кесе за рубље и шешире; кесице за апотеке и дрогерије. Ради са 10 машина, а запослује 28 радника. Пре рата је имао 40—50 радника. Сада има мање због убиствене аустријске конкуренције. Целулозну хартију су куповали у творници Вевче, а обичну хартију за паковање у Аустрији. Сада ће се таква почети израђивати у творници картона у Слаткој Гори (Словенија).

Куверте израђује фабрика куверата Драг. Ј. Петровића у Ћуприји. Израђује 7 врста куверата. Израђивао је пре рата са три машине 10 милиона куверата, а сада са једном 3,000.000 (три милиона). Две машине су му за време рата поништене.

У Осјеку постоји творница папирнате робе и куверата »Мирза Мил« Сам. Дирнбаха. Она израђује трговачке и канцеларијске куверте, конфете, картонажу, посетнице и луксузне хартије за писма. Мотор му је три К. С., машина има 18, а раденика 12.

У Загребу постоји »Липа Мил« творница куверата и конфекција папира д. д. у Загребу. Израђује искључиво куверте и то око 100,000.000 комада годишње. Машина има: две машине за избијање (штанцовање), две машине за резање артије, девет машина за израду куверата, једну машину за израду посетница, једну машину за израду кутија за куверте, једну машину за ростриране, две машине за састављање горњих

делова кутија, једну штампарску машину, 2 пресе. Има 60 радника.

У Вировитици раде исту робу Браћа Балић и Другови, звани »Славонија Мил« и израђују годишње око 30 милиона куверата. Упошљава 40 радника, а има 18 машина.

У Копривници има В. Вошицки творницу куверата. За сада израђује дневно 50.000 комада, али ће проширити израду на 200.000 комада дневно. Има запослених 20—30 радника.

У Љубљани постоји Фран Мулец и Друг творница куверата и конфекција артије. Израђује годишње 10,000.000 куверата, а могао би израдити 50,000.000.

У Београду постоји фабрика за прераду хартије и књиговезачко-картонашких израда Маричића и Јанковића. Она има запослених 50 радника. Израђује кутије, трговачке књиге, блокове, корице, коверте, нотесе, растрира и повезује.

У Београду постоји завод за растрирање Александра Милановића, који се бави растрирањем артије.

У Београду постоје занатлије књиговесци, који се баве повезивањем књига и израдом кутија.

У Хрватској и Славонији раде у Загребу картонашке израде Худец и Рожанковски у Карловцу, творница картонаже и умјетног цвећа; у Осјеку Штампарски Завод.

У Сарајеву има мању картонашку радњу Александар Кабиљо, који ради картонске кутије.

У Љубљани постоји творница картонашких израда Ивана Бонача, која је највећа у нашој земљи.

У Вир Домжале постоји товарна картонаже и папирних израда Јосипа Крмпотића. Она израђује кутије за шешире, кутије за сурогате кафе, кутије за обућаре, кексе и т. д. Прерађује годишње око 60.000 кгр. лепенке. Има 29 машина.

У Марибору раде: 1. Вилко Вајкел, књижара и књиговезна индустрија, која израђује школске свеске, нотесе, албуме, књиге за радње, подлоге за писање и сличне предмете, конфете и хартију за клозете, кесе од хартије; има 10 машина и 35—40 раденика; 2. картонажа товарна Бенчино и Томец, која ради са 60 машина.

У Крању ради картонажу Иван Позгој. У Менгешу ради картонажу I. Крањска картонашка товарна Антона Ропета, која израђује годишње око 2000 кутија за шешире.

Индустрија израда од артије и картона преставља лепу индустрију, која је за потребу наше земље у стању да запосли велики број радних снага, особито женскиња, и заслужује сваку пажњу. Како ова индустрија, због невичне радне снаге, трпи од конкуренције аустријске робе, то је за сада треба царински штитити, док се та снага не увежба.

50. НАШ КАМЕНОРЕЗАЧКИ ЗАНАТ И ИНДУСТРИЈА.

Камен се прерађује занатски, кућевно индустријски и индустријски.

Занатлија каменорезаца има по целој земљи распоређених за покриће домаће потребе у варошима и то за израду камена за грађевине и споменике.

Кућевна индустрија покрива потребу за споменицима у својој ближој и даљој околини.

А индустрија се развија у нарочито погодним местима било у лежишту камена, било у месту потрошње.

У Србији је занат заступљен са 12 фирми, у Београду са око 200 радника, поред тога имају вароши: Алексинац, Ваљево, Ивањица, Ниш, Свилајнац по једног каменоресца; Јагодина, Шабац и Крагујевац четири; Неготин, Ужице и Пожаревац два; Крушевац три; и Лесковац пет.

Кућевна индустрија је заступљена у : 1. Пухову 15 сељака раде из пешчара надгробне споменике и снабдевају срез драгачевски, ариљски и пожешки; 2. у Биосци њих 50 раде кречњак и снабдевају један део округа ужичког; 3. Студеници око њих 30 раде из чувеног мермера споменике за округ чачански; 4. Беле Воде са око 400 раденика снабдевају крстовима и споменицима из белог пешчара округе моравски, крагујевачки, крушевачки, нишки и т. д.; 5. Дејане и Стубаљ раде споменике из гранита за врањски, пиротски и нишки округ; 6. Видовац споменицима из мермера снабдева округ врањски; 7. Зоруновац и Црвење раде споменике из пешчара за округ тимочки и пиротски; 8. Аранђеловац споменике из мрамора за округ ваљевски; 9. у селу Погоруша до Скопља раде 30 кућа од финог мермера крстове и споменике; 10. Матејевци.

Индустрија израда од камена се развила и развија се у Топчидеру и околини; Венчацу до Аранђеловца; Рипњу; Цепу; Матејевцу-Каменици; Белим Водама; Крвавици; Брајковцу и Шишиловцу.

Сада у Венчацу постоји I. индустрија мермера, која је машински опремљена. Она има нафта мотор од 100 коња, једну канелир машину, машине за бушење рупа у мајдану помоћу пресована ваздуха, један струг (гатер) за сечење камена у плоче и плочице, један циркулар са дијамантом и једна фрез (усекач) машина. Она прерађује бели мермер из мајдана Венчаца, који квалитативно надмашује карарски. Године 1921. израдила је око 350 м³ а за 1922. год. нада се да ће израдити 1000 м³. Нарочито су успеле табле за електричне инсталације. Тражња овога мермера је велика из целе државе.

Моторна радионица за сечење гранита у Рипњу је за време рата разорена. Иначе у Рипњу и околини Рипња као Белом Потоку и Реснику има 150 сељака што раде каменорезачке послове. У Београду постоје две веће радионице Бертота и Лукачека, који раде и фине споменике из домаћег, шведског и талијанског камена.

У Цепу се израђује туцаник за железнице, камене коцке и остали радови и има запослених око 500 радника.

Матијевци, Каменица и Беле Воде нису везани железницом што смета већем индустријском искоришћењу камена и радне снаге.

Србија има на све стране доброг одличног камена, али нема железничке везе и путеве за мајдане као за: Студеницу, Радањ (гранит), Добру (гранит), Крупањ (мермер и гранит); Петковица, срез мачвански (бели гранит); Ново Село (јадрански гранит); Изворске Црнице (црвени пешчар); Жељин (срез жупски) — бели гранит; Попина-пешчар; Румунци (кварц) Обор срез, трстенички; Врњачка Бања и Бадњевац (бели мрамор); Дупљани — срез масурички (трахит); Штип (трахит); Дихово и Магарево до Битоља (гранит); Плетвар, Присад--Марков Град до Прилепа (гнајс); Црквине — срез велешки (гранит); Попадија — срез велешки (шкриљац); Макреш на Пчињи (срез пчињски) црвени и сивкасти трахит итд. Поред овога има велики број мајдана лепог кречњака. Када добију комуникације многи ће мајдани прорадити.

У Војводини има у Суботици, Сомбору и Новом Саду машинских радионица за прераду камена.

У Новом Саду постоји творница израда од камена Јована Шомона. Она има један струг за сечење плоча и једну ма-

шину за глачање камена, а има 12 радника. Камен добија из Аранђеловца, Шведске и Чешке и Италије. Из страних земаља добија камен и ако сам власник признаје, да имамо свога домаћег камена изврсног у квалитету, али стран купује због тога, што се из наших мајдана не може камен лако и јевтино набавити. Изради годишње 4—8 вагона каменорезачких израда. Ради мермерне плоче, нагробне споменике и све грађевинске каменорезачке послове.

У Сарајеву постоје четири каменоресца, који раде ручно од којих је највећи г. Антон Лушина. Камен кречњак набављају из Хреше 12 километара удаљено од Сарајева.

У Босни у Бихону постоји чувени камен бихацит, али се због транспорта не експлоатише.

С. Х. Гутман а. д. Белишће има моторни каменолом — диорити у Ораховцу, који се механички прерађује и може да изради годишње 12—15.000 нормалних вагона туцаника за железнице и путеве.

У Осјеку постоји каменорезница Фрање Хендриха. Он има моторну радионицу за сечење и шлифовање камена и то три машине за сечење и 11 машина за шлифовање и гасни мотор од 25 коња. Машине је набавио кредитом који му је дала мађарска влада пред рат. Г. Хендрих има 22—80 радника. У селу Саморици код Беловара котар Гарашница пронашао је лежиште врло лепог сивог и црног гранита и отпочео да експлоатише.

У Загребу постоје двојица каменорезаца за моторну прераду камена.

У Пучешћу на Брачу и у Селцу на Брачу раде каменорезачке задруге све каменорезачке израде од белог мермера. Упошљавају по 30—80 чланова. Ове задруге су помогнуте од аустријске владе да набаве моторне инсталације за сечење и глачање камена. Брачки камен је чувен. Исто тако је чувен и корчулски камен, од кога су многе грађевине израђене у Цариграду, Каиру итд.

Када буде везе личке железничке са Шибеником и Сплетом, јадранске пруге, и у нашим лукама дизалица, онда ће се камен из Далмације много трошити по целој нашој земљи

У Сплиту постоји далматинско друштво мраморне индустрије а. д., које у својим лежиштима између Дрниша и Сиња вади мрамор од 60 разних врста и извадило је сада за 500 м³ у 8 боја. За сада није почело рад, али спрема инсталације за три струга са 300 листова у Солину код Сплета. Продаје би имали по целом свету, јер су производи првокласни.

Индустрију камена у Далмацији би требало новчано помоћи да се снабде машинама и инсталацијама за каменоломе и прераду камена.

У Љубљани постоји: 1. I. Крањска индустрија за мрамор, гранит и сијенит, Алојзај Водник, који годишње изради 30 до 50 вагона споменика и грађевинског камена и 5—10 вагона плоча. Камен сиров набавља из Италије, Чехословачке, Белгије, Нем. Аустрије и Немачке. Од машина има један фрез (усекач), циркуларну тестеру за сечење (стругање) гранита, 5 машина за полирање, 1 стружницу за округле ствари. Радника има 20; 2. Феликс Томон, који израђује камен набрезински и то 8—10 м³ годишње.

У Цељу постоји каменосешка индустријска дружба, која израђује талијански, белгиски, француски мермер, шведски и чешки гранит у споменике и то око 1000 комада споменика. Степенице раде из талијанског мермера око 300 м³ и коцке гранитне од домаћег гранита за калдрмисање улица око 900 вагона годишње.

Инсталација има два моторна струга, 5 машина за полирање и 3 машине за сечење камена. Запослује 80 раденика. Сировину набавља највише из Италије и Чешке око 500 м³. Чешка и аустријска конкуренција им смета.

*
* *

Поред целих наших мајдана и наше индустрије долазе сиров камен и гранитни споменици из Чешке. Шта треба чинити? Треба: 1. помагати све имаоце мајдана одличног камена да уреде свој камени мајдан и да га вежу са добрим комуникацијама; 2. каменоресце на мајданима организирати у задруге и задругама дати помоћ за набавку машина; 3. одличне каменоресце помоћи да набаве машине; 4. из свих места кућне камене индустрије испослати шегрте на каменорезачки занат у вароши да занат добро изуче; 5. на Венчацу, Брачу и Корчули отворити школе, где би се каменоресци учили и ручном и машинском раду; 6. одржавати мајсторске курсеве каменорезачког заната; 7. написати и штампати о

државном трошку каменорезачке уџбенике; 8. спуштеним тарифама омогућити увоз далматинског камена; 9. омогућити мајданима рад погодном тарифом и довољним бројем вагона.

51. НАША ПРОИЗВОДЊА ВОДЕНИЧНОГ КАМЕНА, ТОЦИЛА И ОСТАЛОГ КАМЕЊА ЗА ОШТРЕЊЕ.

Млинско камење израђује се у Србији, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Словенији као врста кућевне индустрије.

У Србији су свуда познате две врсте млинског камена и то »Косовац« и трстенички камен.

Камен »Косовац« добија се као врста рада кућевне индустрије у селу Бољетину до Кос. Митровице. Овај посао обављају сељаци из села Рудара, Грабовца, Бугарића, Жаже, Рахова, Старог Трга, Саћенице, Брћана и Бољетина и то они који у кући имају задруге, па један члан задруге и зими и лети ради у Бољетину. Тих радника има 200. Камен је извожен по целој Србији. Камење је продавано и то метрени пар четири наполеона, средњи један до два наполеона, а коњари (пар камења које може коњ на самару понети) по ½ наполеона.

Камен је одличног квалитета и јако је чувен по свој Србији.

У реону општине дубљанске, срез трстенички, округ крушевачки, вади се камен белутак, који служи за израду воденичког камења и то како за сељачку мељаву, тако и за фину мељаву. Овај камен ваде у општини дубљанској око 30 сељака и раде овај посао као врсту кућевне индустрије. У истој општини ваде камен гг. Јован Топаловић и Синови, индустријалци, који још од 35 година обављају овај посао. Они израђују годишње око 200—400 пари каменова. Камење продају по Србији, Бугарској и Румунији, а пред рат су продавали и у Турску и Аустро-Угарску. Камен раде само лети и имају према послу 20—40 радника.

У Љубовији на Дрини производи се воденички камен као врста кућевне индустрије.

У Србији се још вади воденички камен у: 1. селу Непричави, срез тамнавски, окр. ваљевски; 2. Милушници, срез сокобањски, окр. нишки; 3. у селу Буковику два сата од Рашке; 4. у близини Кратова.

У Босни и Херцеговини има у Плехану до Дервенте, Босна, — г. Никола Бенац индустрију млинског камења, који изради годишње око 25—30 вагона воденичког камена и прода по Босни, Хрватској и Славонији. Ради лети са 20 до 25 радника а зими са 5—8 радника. У Плехану ради исти посао у мањем обиму г. Мато Френчић.

У селу Изгорима на путу Гацко—Фоча, производи се воденичко камење из конгломерата. У томе селу има четири отворена мајдана, а најбољи је Петра Красојевића. Камење се ради од камена за млевење соли, воденице поточаре до величине 1.35 м. у пречнику. Ово камење се продаје по целој Херцеговини. Највећа је тешкоћа, што је мајдан камена у једном безпутном крају, да се са највећим мукама за људе и стоку може веће камење извлачити 4—5 километара на пут, одакле се може колима возити.

Воденичко камење се вади у Црној Гори: 1. у селу Бијела Гора а срез улцињски, округ барски; 2. селу Турчиње, срез и округ барски; 3. под селом Слатином, срез жовнички, округ никшићки; 4. у селу Стабинима, срезу горанском. Камен је вађен и прерађиван у воденичко камење и ношен по целој Црној Гори, и ако су комуникације јако слабе. Задовољавао је домаћу потребу.

У Крању (Словенија) ради Јанез Лухар воденичко камење за млевење пшенице. Он ради сам са сином. Камење продаје у Словенији.

У Деначкој Гори при Рогатцу ради се годишње око 500 до 600 пари воденичког камена као производ кућевне индустрије од стране сељака. Камење се ради ширине од 0.40—1.20 метра.

Вештачко воденичко камење израђује од цемента творница цемента у Беочину.

Како из предњег видимо целокупна производња вештачког камена налази се већином у рукама кућевне индустрије и у местима где није уведен модеран саобраћај, нити сасвим модеран начин рада, где би се радило и лети и зими. Потребно би било свако лежиште испитати и све учинити да се омогући модеран рад. Из горњег излази да имамо одличан камен, који би при модерном раду потпуно онемогућио увоз такога камења са стране, па био он француски, пештански,

»блумин« и сл. Не само да би онемогућио увоз него би служио за извоз камена у иностранство за све врсте мељаве.

За сада нам изгледа да би требало за ову грану индустрије: помоћи им да израде добар колски пут до мајдана; помоћи им да се мајдан очисти; кућевне индустријалце организовати у продајну задругу; децу им школовати у каменорезачким школама; помоћи им да подигну модерне радионице где би и зими могли радити.

*
* *

Брусеви за косе се раде у Србији у селу Копашници, округ врањски и служе за локалну потребу истог округа. Тоцила од пешчара су донешена пре рата из ваљевског округа у Београд и из села Мионице и Остружнице и продавана гвожђарима гросистима у Београд. У селу Вашату (округ тиквешки) сви сељаци израђују камење за оштрење и доносе у Прилеп, Битољ и Кавадарце и продају и одатле се разноси. Тоцила се раде и у Белим Водама (окр. крушевачки).

Брусеви се раде у близини Госпића у Лици и то за локалну потребу.

У Рогатцу (Словенија) бави се израдом брусева г. Карол Јеловшек и то изради годишње 10—15 вагона, а ради са 15 до 20 радника.

У Рогатцу израђује брусеве-тоцила од 20 см. до 2 метра висине г. Јосип Планина. Рад почиње месеца априла а свршава се септембра.

У Добовецу на граници Хрватске и Славоније постоји I. југословенска индустрија камена за брушење Плевчек и друг. Она израђује брусеве за косе, столарске углате, тоцила од 16 до 250 см. пречника и од 4—45 см. дебљине. Сада израђује око 150 вагона годишње а по повећаној потреби до 500 вагона. Брусеве и тоцила продају у земљи, а извозе у Нем. Аустрију, Русију, Турску и Румунију. Као конкуренција су нам брусеви и тоцила из Баварске, који су лошијег квалитета.

У истој околини многи сељаци раде ове израде као врсту кућевне индустрије, па би их требало организовати у задругу, мајдане очистити т. ј. помоћи их да очисте, израдити колосек за спуштање камена, а кућевне индустријалце организовати у задругу, а поред тога доградити и везати пругу Рогатец—Крапине, јер би тиме била велика помоћ овоме крају.

Природног камена за оштрење имамо још на више места без комуникације, да ће се тек са израдом комуникација почети прерађивати у великим количинама, као копачница, ваљевски камен итд.

Вештачко камење — брусеве од цемента и песка израђује удова Јакова Гутмана у Вел. Бечкереку.

У Марибору израђује Франц Свати, творница вештачког камења за оштрење и глачање: белегије-гладила за бријаче и хируршке иструменте, белегије за алате око 100.000 комада годишње, оштрила за косе око 200.000 комада годишње, оштрила за полирање ноката.

Производи су првокласни и уживају европски глас. Има гасни мотор, два млина са валуткама, две колергангл, шест преса, осам машина за шлајфовање, машине за сијање итд. Упошљава 40 особа. Робу продаје у Чехословачку, Нем. Аустрију, Америку и Немачку, поред продаје у нашој земљи.

Надамо се, да ће се и ова индустрија вештачког камена развити да покрије потребу земље, нарочито у оштрилима за косе.

52. НАША ПРОИЗВОДЊА ИЗРАДА ОД ЦЕМЕНТА.

Израде од цемента се раде да замене израде од камена и иловаче, а нарочито црепа и одликују се својом јевтинијом ценом, а негде и нарочитом употребљивошћу.

У нашој земљи раде се израде од цемента у Војводини, Хрватској и Славонији, Словенији и Далмацији. У Србији, Босни и Херцеговини и Црној Гори где има камена доста, још се нису почеле творницама у велико произвађати израде од цемента.

Као једна специјална грана ове индустрије је израда црепа из асбеста и цемента звани етернит за покривање крова. Ова врста црепа одликује се својом лакоћом и својом виткошћу и несагорљивошћу.

У нашој држави постоје четири творнице вештачког црепа званог етернит из асбеста и цемента и то у Земуну, Карловцу, Солину (Далмација) и Лашком (Словенија).

У Земуну постоји творница етернита по систему Хачек: Индустријско-грађевинског А. Д. »Инжињер«. Ова је творница спремљена да производи дневно 20.000 црепова или два

вагона. У августу месецу ове год. ће моћи израђивати од 4—6 вагона дневно, дакле дуплирати или утројити производњу. Ове године ће завести и израду цеви за водоводе и канализацију, плоча и плочица осталих, степеница, стубова за телеграфске и електричне спроводнике, орнаменте итд. Друштво је са основним капиталом од 1.5 милиона, а већ је до сада уложило у творницу око 3 милиона. Упослених радника има 60. Творница има парну машину од 200 К. С., машине за прераду асбеста и приуготовљење цемента за употребу; пумпе, машине за мешање цемента са асбестом и приуготовљење масе за пап машину, која може да израђује плоче од 1.20 м. ширине и више метара дужине, а дебљине од 3 мм. па до неколико сантиметара.

Овај креп се израђује од асбеста и цемента. Цемент је домаћи, а асбест се доноси из Канаде и то месечно 4—5 вагона. Друштво је почело да испитује лежишта асбеста у нашој земљи у погледу моћности и употребљивости за израду плоча. Надамо се да ће се њина испитивања успешно завршити.

У Карловцу је тек прорадила нова творница асбестно-цементног крепа »Коранит«.

У Лашком (Словенија) постоји »Каменит« творница уметнога шкриља, која производи годишње око 1000 вагона »камените« т. ј. етернита.

У Солину постоји творница »Солинит«, која је својина творнице цемента »Сплит«. Ове четири творнице израдиће толико да се покрије потреба земље са таквим крепом, и да се још извози у иностранство. Ако се нађе довољна количина асбеста код нас, ова индустрија ће постати једна првокласна извозна индустрија.

*

* *

У Сенти постоји Хауерова творница израда од цемента. Она производи креп олучасти, разне врсте мозаик плоча, цеви за канализацију и пропуштање воде у свима димензијама, надгробне плоче, степенице. У творници постоје хидрауличне пресе са 6 атмосфера, која може да изради на дан 600 комада крепа или мозаик плочица, две машине за израду »круна« крепа; једну машину за израду олучастог крепа, која може да изради 600 комада на дан; моделе за цеви, где се може дневно

израдити цеви 100 метара дужине. Машине су им фабрикат Др. Гашпарија. Творница за време рата није радила. Сада упосљава 24 радника.

У Новом Саду постоји творница цементне робе Шоман и Бауер, која може да изради 30 вагона, а мисли да прошири израду на 100—150 вагона израда од цемента годишње. Од машина има: две машине за глачање цемент плоча; седам машина за израду цемент плоча, три комада машина за мешање бетона. Израђује цеви, плоче, уметно камење, мостове од армирана бетона. Запосљава 5—10—20 раденика према послу.

Пре рата је творница робу продавала у Румунију и Бугарску.

Поред ове творнице постоји у Новом Саду и творница г. Јулиуса Анике.

У Суботици постоји: Бачванска творница цементне и грађевне робе д. д., која може годишње да изради 120.000 плоча од цемента и мозаика као и 4000 цеви. Има хидрауличну пресу за плоче, машину за глачање истих, ручну машину за цеви, и 8.4 КС. електрични мотор.

У Вел. Бечкереку има творницу за израде од цемента уд. Јакова Гутмана и Синова, која израђује брусеве од вештачког камена, плоче, цеви, валове. Запослује 18 радника.

У Новој Паланци (Бачка) постоји творница уметног камења од цемента Виљема Рахла. Може да изради годишње плочица за 6000 м².

У Темерину у Бачкој има радионицу израда од цемента Христиан Хецел, која израђује годишње око 6 вагона плоча, валова и цеви. Има хидрауличну пресу за плоче, а дрвене моделе место гвоздених за цеви и валове. Ради само лети 6 месеци. У сваком већем месту у Бачкој постоје овакве радионице.

У Далмацији постоји: творница крепа индустријске заједнице д. д. у Омишу, која израђује од далматинског цемента и песка, око 300.000 цигљи, које продаје у Далмацији.

У Далмацији раде цементне израде фирме Бетина и Син, Сплет; Рафинели, Макарска, и Браћа Трукало, Имотски.

*

* *

У Инђији (Срем) постоји: Сремска творница цементне вештачке камените робе Ђорђа Милера. Она израђује степенице, мозаичне и цементне плочице, цементне украсе, цеви цементне

за канализацију, валове и остале израде од бетона. Песак и шљунак добивају из Митровице, цемент из Беочина и Сплета, стуцани гранит из Самобора, а боје из Нем. Аустрије. Од машина има мотор за погон, две хидрауличне пресе, једну ручну пресу, две машине за глачање, два млина за боје и једну машину за мешање бетона. Творница упослује од 10—100 радника према послу.

У Осјеку постоји творница цементне робе Алберта Гросмана, који производи цементне плочице, бетонске цеви, сваковрсне валове, степенице. Има хидрауличну пресу за плочице и моделе за цеви и валове. Имаде запослено 6 радника. Цемент добија из Беочина, а шљунак из Шамца.

У Загребу постоји творница цементне робе Јос. Дубског и др. Он израђује: цеви за канализацију, куће и пропусте; водоводе за железничке скретнице, стубове за ограду; снежне ограде за железнице; стубове за сточне вашаре; уређаје за стаје и кланице; километарско и гранично камење; плочице за тарац, обичан и гранитни тарац; степенице од бетона и уметног камена; резервоаре система Мониер Дубски за воду (преместљиве); корита за стоку; предмете од уметног камена за куће и т. д. За ово има све потребне машине и искуство. Ово друштво израђује цементне мостове, творнице, куће, водоводе и слично.

У Загребу постоје творнице: »Бетон« грађевна индустрија д. д. Загреб, која прерађује око 200—300 вагона цемента; даље творница Јанка Ј. Грахора. »Самоборка« индустрија цементног камена д. д. у Самобору. Бави се израдом бетонског црепа, цеви, јасла, корита, валова, имитација мрамора и т. д. Има четири машине за израду црепа, 3000 гвоздених форми за цреп, моделе за цеви и бетонске блокове, машину за производњу плоча, млин за млевење доломита и бензински мотор.

*
* *

У Љубљани постоје творнице: 1. Бетонска творница Јос. Цихлора, која израђује све израде од цемента и све каменорезарске израде од вештачког камена, цеви за канале, оливнике, одводнике и т. д. Ради са 10 радника; 2. Ф. Бранде и друга, која ради цеви, цреп, степенице, оквире за гробове, споменике и т. д. Годишње употребе 10—12 вагона цемента и

200—300 кубних метара савског шљунка. Ради са 2—3 радника; 3. Фран Котник и Друг, која ради бетонски цреп.

У Марибору израђује израде од цемента товарна К. Пакел. Она израђује цеви и остале предмете за канализацију, просте цементне плоче, степенице, стубове, колчеве и катарке, судове, валове, из цемента, песка, шљунка, камена из Пољчана, гранита и т. д. Има две хидрауличне пресе и потребан број модела. Радника има 12.

У Кандији (Словенија) постоји мала творница опека.

*
* *

Индустрија цементних израда је лепа индустрија, која прерађује домаће сировине и због тога заслужује сваку пажњу. Ова индустрија подмирује домаћу потребу, а при добрим комуникацијама би могла да постане и експортна индустрија. Потребно би било, што боље усавршити занат ових израда, а исти што више раширити по земљи. У то име би требало: 1. написати добру књигу на нашем језику, како се ове израде раде и исту штампати; 2. одржати у једној од постојећих творница курсеве за израду ових израда.

53. НАША ИНДУСТРИЈА ФАЈАНСА, МАЈОЛИКЕ И ПОРЦУЛАНА.

Наша индустрија фајанса и мајолике је заступљена са три творнице и то у Немшком Долу при Цељу, Петровцу при Цељу и Готовљу при Жалцу све у долини реке Савиње у Словенији; поред овога постоји и једна радионица у Камнику.

Наша индустрија порцулана и мајолике је заступљена са једном творницом у Новом Саду. Поред ових постоји једна творница лула у Нашицама.

У Немшком Долу при Цељу постоји творница мајолике »Загорке« д. д. за грађевну индустрију у Загребу. Она може годишње да изради десет вагона посуђа као тањира, чинија (здела), шоља за чај и кафу, сваковрсног столног посуђа, умиваонике, бокале (врчеве) за вино, млеко и т. д. Упослених радника има 40. Иловаче, белутка, кречњака, доломита, полупана порцулана, каолина добија на лицу места или из околине. Има турбину од 20 коња, парну машину и машине за справљање материја — т. ј. млевење, мешање. Судове раде

руком. Угаљ добијају од својих мајдана. Робу су продавали у земљи, а пре рата су продавали у Аустрију, Италију и Балкан.

У Готовљу постоји Готовељска товарна за бело и прстено посодо Весели и Друг. Она има три пећи, 4 каце за шлемовање — препирање, водени точак са 12 коња, један парни казан са 26 цеви, једну парну машину са 8 коња, три трансмисије, 3 мешалице, једну мембран пумпу, 1 крилну пумпу за притисак, електромотор од 115 волти, 6 коња, 30 ампера за осветљење творнице, две филтер пресе, једну кружну тестеру, четири бурета за мешање окретањем, један пар камења једно на друго усправних за млевење, 1 гњечилицу за шамот, једну машину за мешање, једну челичну пресу за стискање, 16 точкова за пренос снаге. Радника им 37 од којих су 3 увек при вађењу иловаче. Може годишње да изради дванаест вагона посуђа од фајанса. Посуђе продаје у земљи.

Керамична индустрија А. Р. Шиц, Петровче при Цељу. Творница је већа од осталих и нарочито је поред горе наведеног посуђа израђивала изванредне уметничке израде од мајолике. Има парну машину од 24. к. с., водену снагу од 12 коња, и машине за млевење, препирање, пресовање и пећи. Радника има 59. Годишње би творница могла да изради око 400.000 комада тањира и 400.000 комада шољица и тасница, када не би друго радила, јер она ради и посуђе. Угаљ добија из својега мајдана каменог угља. У Камнику постоји једна радионица мајолике.

У Новом Саду се зида творница мајолике и порцулана. Она ће моћи годишње да изради 36—60 вагона порцулана и мајолике, а запославаће 100—150 раденика. Моторна машина биће електромотор од 30 коња. Творница испитује лежаје и квалитет беле земље у Србији, али ће испрва прерађивати чешки каолин, ако дотле не буде задовољна са каолином у Србији.

Имаће: 1. једну порцеланску пећ са 60 куб. мет. запремине са облажућим пламеном, где ће радити електротехничке израде за железнице и телеграфе, као и посуђе за употребу; 2. једну другу пећ звану муфел са 24 куб. метра запремине за печење ватросталног посуђа за кување и шамотске цигље; 3. цугмуфел за 24 корпе за угоревање шараног порцелана; 4. две мале муфле за пробе. Поред овога имаће: бубањ за млевење глазуре; 4 каце са мешалицом свака од 5000 метара; један пар једно на други усправног камена; један ломач за шамот; једну аутоматску сејалицу; два лежећа секача иловаче; један стојећи секач иловаче; једна машина за гњечење; једна филтер преса са 30 комора; једна мембран пумпа; једна машина за упражњавање; шест курбел преса; 14 механичких вретена за израду посуђа; два котура за моделизирање; два котура за израду капсли.

У Нашицама (Славонија) постоји I. југословенска творница лула и глинених производа Димбас Гејша и Другови. Она израђује око 100.000 туцета лула из глине. Глину ваде у Нашицама. Имају 40 радника. Од инсталација имају: четири пресе за луле, две округле четке за чишћење и гланцирање лула, једну инсталацију за галванску струју, једну пресу за глину, један струг за гвожђе, два струга за поклопце за луле, калупе (штанце) за поклопце за луле, један млин за глину, три бубња за глазуру; једну парну машину од 4 коња, 4 машине котура, четири пећи француског система контра муфел и једна специјална пећ слободне ватре за луле.

*

* *

Године 1920. се увезло: 1. израда од фајанса и мајолике и фине камене масе 153.705 кгр. за 1,020.317 динара; 2. израда од порцулана 1,161.329 кгр. за 6,696.843 динара; 3. израда од иловаче са другим материјалом 100.730 кгр. за 944.806 динара.

Увоз у 1920. год. је био тежак и мали, а роба је лиферована од огромне Жолнајеве Печујске творнице, док је увоз 1921. године био дупло већи, јер се лакше увозило и отпао је слободан увоз из Печуја, а биле су и велике потребе за грађевине, што 1920. год. није био случај.

Из горњег се види, да ћемо ми по подизању нове творнице у Новом Саду увозити још 100—300 вагона робе из иностранства, а то значи требаће још 5 - 10 - 15 творница фајанса, мајолике и порцулана подићи само да подмире садашњу потребу. Али треба знати да се код нас вароши развијају и осећа се огромна потреба за тако хигијенским и електричним артиклима, што до сада није био случај, па ће се и зато морати подићи још која творница.

Како ми имамо лепе лежаје иловаче и каолина и све друге сировине као фелдшпат, доломит, белутак, кречњак и угаљ, то је наш велики интерес, да ову индустрију код нас развијемо за подмирење домаће потребе, а после и за извоз.

У колико би се творнице подизале у Србији, Босни и Војводини то би требало узети за раденике поред Чеха, који би били учитељи, наше лончаре пиротске, или иначе оне, који би били најпогоднији, да ову нову индустрију приме и одрже.

Да би се наш свет спремио или као радник, мајстор или индустријалац, и да би се помогло подизање наше керамичне индустрије од наших људи, требало би: 1. основати у Пироту керамичку школу; 2. послати пиротске и остале лончаре у чешке керамичке фабрике на рад; 3. превести једно прегледно дело о практичној керамици; 4. претражити нашу земљу од стране Државног Завода за унапређење заната и индустрије за сировине керамичне и исте испитати на погодност и моћност; 5. школовати неколико хемичара за керамичну индустрију.

54. НАША ПРОИЗВОДЊА СТАКЛА ЗА ПРОЗОРЕ, ОГЛЕДАЛА И СТАКЛЕНИХ ГЛАЧАНИХ ПЛОЧА.

Ми сада имамо само једну творницу стакла за прозоре, која се налази у Дрвару. Творница стакла за прозоре у Костолцу порушена је за време рата до темеља и није даље ни обнављана. Ова творница у Костолцу имала је ту повољне околности: 1. што је била близу места потрошње; и 2. што је имала угаљ по врло повољној цени. Отежавајућа околност је била мала царина, дуг транспорт песка из Рготине; страни радници и стручњаци и интриге и конкуренција страног, аустријског картела стакла тако, да се није никако исплаћивала. Због тога је држава морала давати око 30.000 дин. годишње буџетске субвенције. Страни картел није јој давао никако мира и радио је свима дозвољеним, а нарочито недозвољеним средством, да је упропасти и најпосле доживео да у рату пропадне.

У Дарувару постоји Даруварска Творница Стакла д. д. Она ради са једном кадном пећи, са шест дувача и може месечно да изради до 6 вагона — 12.000 квад. метара у плочама, и то: стакло од 1½ мм. дебљине и до 210 сабраних см. дужине и ширине, после ће почети израду белгијског стакла до 3 мм.

дебљине и ливених плоча до 10 мм. дебљине. Сировине добија, и то: песак из Липика, соду из Лукавца, кречњак из околине, стаклене разлупине из Чехословачке и Аустрије. Радника имају 150. Пре овога је ово била творница шупљег стакла, па је била напуштена. Прошле године претворена је у фабрику стакла за прозоре. Друштво је основано са капиталом од 2 милиона динара. Сада раде ручно дувањем. Целисходније би било да су увели производњу машинског дувања. Наша потрошња стакла за прозоре рачуна се да је 300 вагона.

Године 1920. је увежено: 1. стакло за прозоре испод 5 мм. дебљине, и то: необрађено 2,794.513 кгр. за 10,078.960 дин.; истог обрађеног 192.216 кгр. за 1,431.162 дин.; 2. стакла за прозоре и у плочама преко 5 мм. дебљине необрађена 513.556 кгр. за 2,463.710 дин.; истог обрађеног 50.603 кгр. за 495.477 динара. Поред овога је увежено: фотографских плочица превучених осетљивом масом према светлости 39.824 кгр. за 620.339 динара.

Из горњег се види, да ћемо ми са нашом творницом покривати само 25 од сто наше потрошње. Према томе или ће ова постојећа творница учетверостручити производњу или ће се подићи још 1—5 творница, да овај наш конзум покрију.

Погодна места за производњу ове гране би била Бујавица или гдегод у близини Липика, где би се земљаним гасом стакло топило, исто тако Зајечар и неки угљени мајдани у Босни, због угља и близине белутковог песка и белутка. Разуме се, модерно подигнуте творнице на погодним местима могле би да служе и за извоз, и онда би се могло још и више творница подићи.

Развитак ове изворне индустрије, која прерађује домаће сировине треба помоћи повећањем царине, која је сада мала.

*
* *

У нашу се је земљу увезло у 1920. год. око 146.826 кгр. стакла у плочама, углачана и превучена (огледала) за 1,926.639 динара. На основу овога конзума почеле су се подизати и творнице за глачање и превлачење стакла, и то: у Београду, Новом Саду, Осјеку, Загребу, Солину (Далмација) и Марибору.

Пре рата су постојале такве две моторне радионице у Србији, у Нишу и Београду, и то прва и за израду огледала, а

друга за израду шлифованог стакла. Те су радионице за време рата пострадале.

У Београду постоји Прва српско-чешка фабрика огледала и радња за обрађивање стакла Ј. Шпихала О. Јаролимека. Они имају два кола за глачање стакла, две машине за глачање округла стакла, две машине за глачање рупица, 4 машине за фино глачање, 2 машине за округло фасовање, 2 машине за полирање лисног стакла, 6 машина за сечење стакла, машина за полирање крајева, казани за дестилацију воде, поред осталог алата, справа и мотора за погон. Ова фабрика је пренета из Чешке.

У Новом Саду постоји »Алба« глачање стакла и творница огледала. У творници раде четири стручњака, 2 помоћна и 2—3 надничара. Годишње обраде око 8000—10.000 квадр. метара ливена стакла; сировину добија из Чешке. Ради се машином или мотором од 4 и 1½ коња, машином за глачање и казаном за дестилацију воде. Израђује огледала из обичног стакла од 1—3 мм. и од глачана стакла 4—8 мм., даље стакла за аутомобиле, за рефлекторе у свакој врсти и величини, и у опште све глачане врсте стакла.

У Новом Саду ради и ручно са три радника г. Калман Келнер.

У Осеку постоји творница зрцала и брусиона стакла Кописте, Дубског и Крстића. Они израђују огледала свих врста и кажу да могу подмирити целокупну потребу наше земље. Творница има најмодерније машине и полустабилну парну машину од 40 к. с. Радника имају око 50 људи и жена.

У Загребу постоји Прва Југославенска Творница Огледала Ђуро Хартл. Ова израђује годишње око 3200 кв. метара глачаног стакла. Има три машине за глачање и три радника. Поред ове творнице основана је у Загребу и радионица »Снага«, која глача стакло.

Између Солина и Мајдана закупили су гг. Р. Влаичевић и Алтарос из Сплета један стари млин и удесили за творницу стакла. За рад имају 6 машина из Рајтендорфа, које ће бити смештене у преграђеном млину, и вода ће их кретати. Ове су машине од 1.20 кв. метара. У кући до млина биће радионица огледала са пет локала са 8 мет. дужине и 8 мет. ширине, где ће радити 6 ручних машина за израду малих огледала. Радника

ће имати 6 из Беча и 20 раденица из околине Солина. Сировине набавља из Чехословачке.

У Марибору постоји »Кристал« д. з. о. з. товарна огледала и брушеног стакла. Она има 21 машину за израду огледала и осталог глачаног стакла, терана је са електричним мотором од 15 коња. За сада има 35 радника, а мисле их повисити на 50—60. За два месеца су израдили око 100.000 комада разних огледала. Сировине набавља из Чехословачке.

Сви се индустријалци жале на велику страну конкуренцију.

Глачање стакла и израда огледала је лепа индустрија, која комплетира основну индустрију топљења стакла и упосљаваће леп број радне снаге. Она омогућава индустрији намештаја да добије брзо и по жељи огледала, а то је велика добит за њу. Она ће омогућити индустрију израда фотографских плоча, јер су и оне глачане.

Цела ова индустрија је у почетку и треба је у њеном тешком почетку помоћи заштитном царином.

55. НАША ПРОИЗВОДЊА ШУПЉЕГ СТАКЛА.

Шупље стакло се производи у творницама у Параћину у Србији, Храснику, Стражи и Загорју у Словенији.

У Србији је од шесетих година прошлог столећа отпочела творница стакла у Јагодини, која је 90-тих година престала.

Пред рат је постављена српска творница стакла у Параћину, која је била развила леп посао и задовољавала потребе шупљег стакла у Србији. За време немачког одступања из Србије творница је била јако оштећена, да се дуго морала обнављати и тек је отпочела посао 1. септембра 1921. године. Отпочела је прво са једном пећи са лонцима. Она са овом пећи ради све врсте белог дуваног, пресованог, простог и финог стакла. Поред овога ради и црепове стаклене обичне или дупло уторене (фалцоване). Дневно израђује око један вагон стакла. Од бојеног стакла израђује боце за минералну воду од 0.7 литара и пивске боце. Поред овога је творница монтирала нову кадну пећ, која ће произвести дневно 24.000 боца. Белутак набавља из Сталаћа, кречњак из околине, амонијачну соду из Лукавца и Глауберову со из Храсника, а поташу и друге хемикалије из иностранства. Радници око израде стакла су

странци, а већином Немци, и требаће много времена и смишљена рада, докле образујемо национално радништво за израду стакла, а нарочито рада око дувања усијана стакла, који је један од најтежих радова и који треба из малена учити. Творница стакла у Параћину је својина Београдске Задруге у Београду. Творница има водену турбину и електрично постројење, те увече осветљава и варош. Творница је најмодерније удешена.

Творница стакла у Храснику, као и у Стражи и Загорју је својина Сједињених Творница Стакла д. д. пређе Вилима Абела наследници у Загребу.

Творница у Храснику је основана год. 1857. Творница лежи у близини станице Храсник на прузи Загреб—Љубљана. Она има три пећи, и то једну са кадом, а другу са лонцима. Кадна пећ се грије са четири генератора система Хелеровог; ради непрекидно и има 11 радних места. Ова пећ служи за израду малих бочица (флакона). Песак се добија у близини творнице из Севнице и Врежице, кречњак из Храсника, ситан угаљ из Храсника, сода из Лукавца, глауберова со из Храсника. Ова је пећ била удешена да већином прелива старо стакло, зато је тако кратка и начињена. Стакло је из ове сировине маслинасто зелене боје. Рад је делом механички и има 7 машина за погоне компримованим ваздухом и служи за производњу на велико бочица за мастило, плавило, хемикалије, апотекарске флаконе и хемијске препарате. Како за ове нема довољно потрошње у земљи, јер мало има индустрије да то потроши, а тешко се извози у иностранство, то су се радиле на овој пећи веће боце, што иде тешко. Ова се пећ не може преградити у пећ за производњу већих боца, јер нема места.

Пећ са лонцима има 14 лонаца са два реда места, свега 28 радних места. Ложи се са три Хелерова генератора. Оне израђују зелено и бело стакло у главном за медецинске цељи, цилиндере за лампе и нешто пресованог стакла.

Као сировина се набавља песак из Липика и Пакраца у Славонији, а за бело стакло песак из Хабихштајна у Чешкој и Хохенбока у Саској. Отворено зелене и беле изломке из стакла купују у иностранству.

Творница у Храснику има две водене турбине од 18 и 7 коња. 1920. године уредили су оделење за малање стакла по Хајдарском узору. У творници је упослено код пуног запослења 450 радника. Уз творницу се врши оплетање боца и упослено је 20—50 кућевних индустријалаца. Производња износи 23 вагона месечно робе, и то 15 зеленог и 8 вагона белог или свега 25 зеленог и 10 белог при пуном раду.

Творница у Загорју је својина трбовљанског угљеничког друштва и узета је у закуп. Ово је стара творница и не да се више модернизирати. Она је основана 1858. год., има данас три пећи са лонцима са 12 радних места свака, а удаљена је 2.5 километра од нормалне пруге и везана са истом железницом уског колосека. Код пуног рада износи производња 15 иначе 12 вагона месечно, код чега је упослено 360 радника. Песак, мраморно брашно, поташу, као и разбивено стакло доноси из Чешке.

Творница Стража се налази у Рогатцу, основана је 1861. год. Песак добија из околине и угаљ из околине сопственог мајдана, који има 4500 калорија, стаклене полупине већином из иностранства, фелдшпат из Немачке и Чехословачке. Она израђује само боце за вино, пиво и киселу воду, и то 12.000.000 боца годишње почев од почетка 1922. године, када је обнова и повећање извршено. При пуном раду упослиће 400 радника.

Постоји једна кадна пећ са 12 радних столица, која месечно ради 30 вагона, поред овога постоји пећ са лонцима, која ради месечно 20 вагона. Има три полу-аутоматске машине за дување систем Волф, Хелерове генераторе и најмодерније генераторе са помичним решетом Хонов и Келеров. Радом за последње три године се је ова творница потпуно од једне старе стакларе модернизирала.

Творнице стакла, које већ постоје у Словенији имају половину сталног словеначког радништва, а остало су Немци. И овде се мора гледати, да се радништво национализира.

Творнице Абелове су пред рат робу извозиле у Италију, Бугарску и Индију, и то нарочито специјалне артикле. Творнице су трпеле од чешке конкуренције, јер Чешка има за 80% јевтинији угаљ.

Наша годишња потрошња се цени, и то: 1. обичног шупљег стакла као обичних боца, чаша, тегли на 200 вагона, медицинског стакла на 50 вагона, бочица за индустријске потребе, као за мастила, туш боје, хемикалије, тегле апотекарске и слично 30 вагона годишње; глачаног и бојеног стакла 50 вагона; боца за мин. воду, пива, вина 500 вагона; предмети

за осветлење 100 вагона. Обично стакло шупље могу наше фабрике покрити, исто тако и потребу медицинског стакла, као и са боцама за вино, пиво и мин. воду. Потребу ливеног стакла не могу покрити, јер се нису специјализирали; потребу за глачаном робом ће моћи покривати. Фино бојадисано стакло се за сада не израђује.

Прва тешкоћа наше индустрије стакла била је: 1. што је била застарела и 2. што се била специјализирала за артикле, који нису трошени у нашој земљи, те су прво по ослобођењу фабрике почеле да се прилагођују и да се модернизирају. На прилагођавање нашим приликама су били приморани извозном царином. Прилагођивање је ишло на штету специјалисања и роба је скупље стајала, јер је требало разне ствари радити, боље раднике имати, њих више плаћати и мање израђивати. Ово прилагођивање и модернисање је као што смо видели готово завршено.

Отпочињањем посла творнице у Параћину извршиће се опет једна врста поделе посла.

Увоз шупљег стакла био је 1920. године и то: 1. нешлифовано, непресовано, сечено, немалано, нешарано 2,353.849 кгр. за 7,288.814 динара; 2. са пресованим и шлифованим дном или са запушачем, који је пресовањем, шлифовањем и т. д. украсно урађен 82.845 кгр. за 623.154 динара; 3. малано, ма на који начин позлаћено, или посребрено 49.604 кгр. за 583.107 динара.

Поред овога је увожено: 1. стакло на другом месту не поменуто 101.731 кгр. за 808.713 динара; 2. стакло у вези са другим материјалом 113.024 кгр. за 1,350.333 динара; 3. стаклени отпадак 1,853.012 кгр. за 202.288 динара.

Из последњег се види да смо увезли око 185 вагона полупаног стакла за потребу наше индустрије. Оно прив. економски интерес говори за увоз ломљеног стакла и прилагођивање у пећима за њихову употребу. Општи интерес би више био да се ради све изнова, т. ј. из нове смеше и то из народно одбранбених разлога, а интереси економски су да се све код нас изради. Само оне творнице, које раде за увоз, оне би могле и страно лупано стакло трошити.

Из овога излази да би се могле подићи још најмање две творнице шупљег стакла и још више, у колико би се постојеће специјализирале и радиле и за извоз, што би било врло

корисно и за њих и за земаљску привреду. Овај извоз би ишао на Исток, где смо ми и ближи и лакше приступачни од наших конкурената.

Словеначке творнице стакла леже врло повољно за стакло у природној боји, јер ту имају сву сировину, а велика им је погодност и то што леже у самим угљеницима и имају увек угља. Тешкоћа лежи што су на једном крају државе и удаљени су од потрошача. Из тих разлога ће више радити за извоз за Индију и слично, чим се подигну творнице стакла да подмире потребу Босне и Србије, у самој Босни и Србији, или када би се подигле творнице у самом Липику, Пакрацу, Јасеновцу или у близини. Добру страну имају у већ извежбаној домаћој снази.

Параћин је погодно место за творницу стакла што лежи у близини угљених мајдана, одличног белутка и на раскрсници уског и нормалног колосека, а у плодној долини.

Друга погодна места у Србији за творнице стакла су у тимочкој долини на прузи Ниш—Дунав у близини Рготине, где има белуткова песка са 99.5% белуткове киселине и близини једнога мајдана угља на нормалном и уском колосеку, као што би био Зајечар. Овај белутков песак је употребљавала бивша фабрика стакла у Костолцу, као и румунска фабрика стакла у Груји (Румунија). За најфиније врсте стакла требало би овај песак прати.

За творницу стакла има погодних места у Босни, јер иста има одлична белутка и угља колико се хоће, и амонијак соде.

Погодна места за отварање творнице стакла су извори запаљивог гаса, који су пробушени у Бујавици. Овај би гас био необично погодан за топљење стакла, јер има 9000 калорија. Нарочито би било погодно подићи такве творнице на том месту где има белуткова песка у околини као Липику, Пакрацу и Јасеновцу. Тешкоћа свих ових нових места је у радној снази и њеном смештању, јер се обично морају подизати раднички станови за све раднике у новозидајућим творницама.

Што је поменуто за радну снагу код Параћина то важи за сву новоподигнуту стаклену индустрију. Већина мајстора за израду и украс стакла су странци и ми морамо школовати наше и то: 1. хемичаре и хемиканте за вођење фабрика; 2. по-

једине мајсторе за малање, шлифовање, ецовиње за израду металних украса итд. па ма колико то коштало.

За општи развитак индустрије стакла у нашој земљи потребно је земљу испитати на белутак било у камену било у песку, па их стручно испитати и обнародовати. Потребно је за наше капиталисте израдити једну књигу са калкулацијом, и податцима о рентабилитету производње стакла.

56. НАША ПРОИЗВОДЊА ГВОЗДЕНИХ КОНСТРУКЦИЈА.

Гвоздене конструкције израђују се у нашој земљи у Београду, Осеку, Загребу и Марибору.

У Београду постоји: Београдска фабрика машина и гвоздених конструкција А. Д. Фабрика има парну машину од 140 коња, електрични генератор од 80 киловата за покретање мотора у појединим оделењима. Парна машина покреће један компресор од 35 коња за производњу збијеног ваздуха, који у појединим оделењима покреће справе и машине за пневматичку обраду метала. У врло великој згради за монтажу гвоздених конструкција смештене су са обе стране: кружна тестера за пресецање гвожђа великих димензија, две машинске маказе за сечење лима и гвоздених полуга мањих димензија, шест машинских преса за бушење гвожђа, машина за рендисање лимова до 8 метара дужине, девет машина за бушење и четири тоцила. Све именоване машине су покретане електричним моторима директно или помоћу трансмисија. На спроводнику збијеног ваздуха у овој згради је запето 12 револвера за нитовање, две машине за бушење и велика машина за нитовање. У згради је монтирана електрична дизалица са три мотора, која диже терете од 10.000 кгр., и у распону од 14 метара. У слободном простору уздужном продужењу зграде су ваљци за равнање и заокругљивање лима.

Као продужење зграде за монтажу служи простор од 150 метара дужине изнад кога се покреће електрична дизалица од 25 метара распона са две конзоле на свакој страни од 7.50 метара. Цела дизалица влада ширином 35 метара на 125 метара дужине. Може подићи 20.000 кгр. тежине. На овој дизалици могу бити монтирани мостови највећих распона. Са горе наведеним справама и алатима фабрика је у стању да изради 2500 тона гвоздених конструкција и мостова, а то је

количина два пута већа но што је пре рата увозила годишње Краљевина Србија, када је грађење железница било у пуном јеку. Поред ових постоји: ковачница са два машинска чекића од 200 и 150 кгр. тежине; инсталација за израду закивки, завртњи и навртњи; 14 стругова; 18 бушилица, 3 рендисаљке; две куполне пећи и два конвертера за челик где се може изливати 2200 тона ливеног гвожђа и 1600 тона ливеног челика. Друштво мисли подићи фабрику за годишњу израду од 1500 комада вагона.

Фабрика ради и радиће у главном: све врсте мостовских, кровних конструкција, дизалице ручне и електричне; елеваторе; кесоне; резевоаре свих врста; котлове; скретнице; окретнице за нормалне железнице; вагонете за пољске и шумске железнице; нитне, завртње, навртње свих врста, компресоре за хлађење и инсталацију за хлађење, потпуне инсталације пивара, фабрике шпирита, и млекарнице и модерне пекарнице.

У Осјеку постоји: Осјечка љеваоница жељеза и творница стројева д. д. Она има три оделења: 1. модерно уређена велика ливница гвожђа и метала, која може дневно да салије 5000 кгр. жељеза од одљевака до 5000 кгр. у комаду; 2. оделење за апретуру и жељезне конструкције у којој може израдити и највеће жељезне конструкције, велике резервоаре, котлове, жељезне стубове; 3. и сваку врсту завртња (шрафова) за сваку врсту и све врсте закивки (нитни) за казане и друге сврхе. Фабрика је уређена са модерним машинама поглавито се бави израдом пољопривредних машина, стругова за обраду гвожђа, бушалица, машина за резање и обрађивање дрвета, генераторе за гасни погон, гвозденом конструкцијом и израдом завртња и закивки. За потребу могла би одлично послужити за израду топовске муниције и бомба.

У Загребу постоји I. Хрватска творница стројева и љеваоница жељеза, која ради гвоздене конструкције за мостове и кровове, лије гвожђе и оправља машине. Она је радила: мостове за жељезнице; зграду за локомотиве у Ријеци; конструкције крова свеучилишне књижнице у Загребу; гвоздене конструкције радионица државних железница у Загребу итд.

У Марибору има Опште Грађевинско Друштво Творницу Гвоздених Конструкција. Творница је опремљена машинама да изради годишње од 1500—2000 тона. Творница израђује: мостове за путеве и железнице; кровне конструкције и кон-

струкције за сале и пероне; справе за обртање локомотива и вагона; стубове за спровод електричних жица; гвоздене конструкције за индустријске грађевине; гвоздене ограде и наслоне; гвоздене степенице, прозоре, врата и ролете; коване ексере за телефонске и телеграфске изолаторе; ексере за железничке шине и ексере за грађевинске скеле. Радника има 120.

* * *

Гвоздених конструкција увежено је 1920. године: 828.397 кгр. за 3,774.945 динара. 1921. године је увежено још више. Скретница сигнала, и окретница увежено је од прилике иста количина као и конструкција. Са изградњом наших великих радионица 1921. год. у Београду и Марибору престаје потреба за увозом гвоздених конструкција. Али опет је држава ове године поручила огромне количине у Немачкој на рачун репарација и ако је могла поручити само гвожђе за то, које би се код нас обрадило.

Да би престао увоз гвоздених конструкција потребно би било повисити царину на предратну висину. Израда свих гвоздених конструкција у земљи захтева огроман интерес наше народне одбране у случају рата, јер тада ћемо имати и спремне раднике за оправку разрушених мостова, и радионице, где би се то извршило и ново начинило. Из тога разлога је грех поручивати гвоздене конструкције на страни.

57. НАША ПРОИЗВОДЊА ТУРПИЈА И ЈЕГЕТА У НАШОЈ ЗЕМЉИ.

Турпије се оправљају т. ј. оштре старе и раде нове у земљи. Раде се фабрички и занатским путем.

Са оштрењем турпија бавила се пред рат и фабрика Гођевац у Београду, али нове турпије није радила. Оштрила је турпије за своју потребу и за муштерије.

У Варешу у Босни турпије израђује Јосип Меглић и то годишње око 50.000 комада. Има пет машина за насјецање и једно тоцило и 16 радника.

У Новом Саду постоји творница турпија Карла Ашенбренера. Творница има један нафта мотор од 20 коња и једну динамо машину од 16 коња, три машине за насецање турпија, једну машину за стругање турпија, седам пањева за ручно насецање турпије, четири пања за завртање и други потребан алат, даље има две гарнитуре за оштрење, пећи за омекшавање — одпуштање — тврдоће, за каљење — отврдњавање. Радника има 6—12. До ослобођења је продавао и у Бугарску и Румунију. Оштри турпије свих врста, а израђује само велике грубе турпије. При интензивном раду могао би годишње израђивати 15—20.000 комада турпија. При изради нове турпије из шипке отпада 25% при раду.

У Ореховици пошта Сушак израђује турпије г. Белохребек и то годишње око 6000 комада. За оштрење усечених турпија има бензински мотор од 6 коња. Ради са једним радником.

У Загребу постоје: 1. I. Загребачка електро-брусиона и турписка радионица Јосипа Блажека. Она израђује које нових које старих око 40.000 комада годишње. Има три машине за усјецање зареза, једну машину за рендисање и један брус са мотором од 10 коња. Ради са 9 радника; 2. I. хрв. творница турпија А. Фабер и Син. Годишње израђује или оштри старих 80.000 комада. Има пет машина за оштрење, једну машину за рендисање са једним брусем, са мотором од 10 коња и ради са 17 радника.

У Осјеку постоји творница турпија Стјепана Боцека. Она има један гасни мотор од 14 коња, три машине за сечење турпија, једну машину за рендисање, једно тоцило за оштрење. Ради са пет радника и оштри само старе турпије.

У Винковцима оштри турпије А. Јечмен.

Поред ових постоји по једна радионица турпија у Вараждину и Сарајеву.

У колико горњи раде нове турпије, раде их већ из искована тела турпије, која засецају, уравњавају и оштре.

У Мирни (Словенија) Брати Коленц имају творницу турпија, који раде турпије директно из челичне шипке. Имају парну машину од 100 коња, са осталим модерним машинама и мисле да подмире потребу земље у турпијама и јегетима.

У Љубљани постоји: Прва југословенска пиларна Ј. Пирната. Она израђује годишње око 12.000 комада свих врста турпија и јегета. Има три машине за сечење, једну машину за рендисање, једно тоцило и 6 радника. Погон је електричан.

У Цељу А. Себахер и Син оштри ручним радом турпије. Тако исто оштри турпије Франц Х. Кантнер у Марибору.

У Тржићу постоји механичка делавница ин пиларна »Триглав«. Могла би годишње израдити 30.000 комада нових и оштрити старе, али оштри само старих 6000 комада, и нових израђује 2400 комада. Турпије и јегета ради за оштрење тестера, коваче, обућаре итд. Радника има 3—5. Има три машине за насецање, једно тоцило и један мотор од 6 коња.

За сада је увоз турпија велики, јер је царина врло мала, нешто већа од самог челика из кога се раде. Царина на искована тела турпије је већа него царина на турпије, што чини да радионице турпија не могу тако искована тела увозити и овде усецати и оштрити и даље обрађивати. То је једна погрешка, коју треба отклонити.

Турпија преставља један алат, који је неопходан за време мира, а још више за време рата.

Због тога треба производњу турпија штитити и помоћи да се развије да подмири потребу и у миру и рату, а то је могуће праведном царинском заштитом .

58. НАША ПРОИЗВОДЊА ИЗРАДЕ ОД ГВОЗДЕНОГ ЛИМА.

Од гвозденог лима производимо у нашој земљи лимарске израде за грађевине и галантеријске израде од белог лима и бакарисаног лима, емаљирано посуђе, поцинковано посуђе, кутије за паковање, кутије за конзерве, чешагије, окове, жалузије и т. д.

По целој земљи је развијен грађевинарски лимарски посао, који је један сезонски, летњи посао. Поред овога заната постоји сам за себе или у друштву са грађевинским лимарским послом галантеријски лимарски посао израде џезава, канти, левака, шафоља, мера, судова за келнераје и слично. Ово је старовремени занат у Србији и Босни у јеврејским рукама, а он сам за себе опада. Велики би интерес био образовати лимаре, да израђују галантеријске израде, као и да им се омогући набавка машина и преса за рад. Нарочито би важна била израда послужавника, судова, заштитника за лампе, горача за лампе, израде лустера, лампи и т. д.

Емаљирано посуђе раде свега две творнице, и то једна мала у Кутини и једна врло велика у Цељу.

У Кутини (Хрватска) постоји I. Хрватска творница емаљиране и лимене робе Фердо Енглер. Она је скоро почела, али се још није разрадила и има постројења за 50 радника, а сада их има 10.

У Цељу постоји А. Вестена творница емаљиране, поцинковане и брушене посоде. Она је израдила 1921. год. 2,000.000 кгр. емаљираног посуђа, 120.000 кгр. поцинкованог посуђа, 150.000 кгр. пресованог и углађеног посуђа и 150.000 кгр. катрана од мрког угља. За израду ове робе има парну локомобилу од 450 коња и парну турбину од приближно 300 коња. Уз ово има све потребе машина: пресе за извлачење фрикционе и ексцентричне пресе за притискивање, вртење, резање и т. д., као и пећи за печење емаља на посуђу. У творници је запослено 800 радника. Кад би била сасвим упослена, онда би могла запослити 1500 радника, јер сада ради са 40% свога капацитета, због аустријске и чешке конкуренције.

Творница је одлично уређена и руковођена и спадала је у најбоље творнице аустро-угарске монархије, са својим на далеко чувеним посуђем.

У 1920. години је увезено кухињског и осталог посуђа, и то: од лима и ковног гвожђа 674.681 кгр. за 6,281.182 динара; од ливеног гвожђа 319.807 кгр. за 1,973.390 динара.

Ову количину би творница Вестенова могла покрити, да није било убиствене конкуренције и мале царинске заштите.

У Загребу постоји I. Хрватска творница лимених, браварских производа и поцинкчаона. Она производи годишње 300 вагона лимене и браварске робе. Творница има дизелмотор од 60 коња, електричну централу, радионицу за израду штанци и алата, ковачницу, ливницу меких метала и поцинкарницу и специјалне машине радилице за обраду гвожђа и лима за браварске израде и посуђе. Има запослених 150 радника. Робу продаје поглавито у Босну, а остало по осталој нашој земљи. Може израђивати за војску: порције, чутурице и мањерке. Ускоро мисли повећавати троструко производњу.

»Титан« у Камнику (Словенија) поред браварске робе израђује годишње око 50 вагона поцинкованог посуђа, као ведра, шафоље и лонце. Даље производи поцинковане чешагије за стоку, кутије за укувано воће и т. сл.

Игњац Јеленц у Краловцу производи ове израде од лима: штедњаке, пећнице, оквире за штедњаке, цеви.

»Бистра« ковинска индустрија у Домжале (Словенија) израђује окове, кључанице, разне исечене и пресоване израде од лима, као пломбе, споне за кутије. О овим творницама биће речи у браварским израдама.

У Карловцу постоји Улимекова творница лимених кутија. Творница израђује око 500.000 комада лимених кутија. Има 10 радника. Предузеће трпи много од чешке и аустријске конкуренције.

У Љубљани постоји товарна изделков из плочевине ин ковин Емила Лајовића и друга д. д. Производи све врсте кутија за хемичку индустрију од 32 до 100 мм. у годишњој количини од 15,000.000 комада; кутија за боју, мазива за паркете, вазелин и бонбоне до 3 кгр., и то годишње до 2,000.000 комада; канте за петролеум и нафту до 20 кгр. запремине до 500.000 комада годишње. Творница има скупоцене инсталације за литографисање лима. Она је одлично уређена и руковођена.

У Марибору израђују Браћа Вулдер такође израде од лима.

»Лимин« инд. за машинске прерађевине лима Влад. Мерћепа и другова у Сарајеву израђује поред брава, катанаца, реза, спојница за кревете и ручице за конјуке као и чешагије. Раде са 30 радника. О свима творницама, које раде и браве, биће засебно речи.

Све творнице које раде жалузије раде и ролетне и о њима је било речи у израдама од дрвета.

»Хора« творница металне и дрвене робе у Вировитици ради кутије за паковање робе и галантериске израде од лима као кутије за шећер и слично, дугмета, наслове, кутије за цигарете и дуван, поред окова, сатова и слично.

Увоз израда од гвоздена лима као: чунци, кутије, каде, бурад, звона био је 1920. год. 889.728 кгр. за 4,321.625 динара.

Увоз осталих на другом месту напоменутих израда од лима је био 1920. год. 1,975.727 кгр. за 16,529.834 динара.

Увоз коса 1920. год. је био 319.317 кгр. за 1,727.094 динара.

Увоз галантериских израда од лима је био 1920. године 7,918.520 динара, а међу овима има знатан део израда од лима.

Из овога излази да је увоз израда од лима врло велики. Домаћа индустрија се почела тек да развија под огромним

притиском стране конкуренције, јер су за наше прилике царине мале.

Производња израда од лима је врста посла, који се може и са мањим капиталом вршити, само када се имају спремни произвођачи, било радници било предузетници и да су опремљени са потребним машинама и капиталом. Како ми у томе погледу оскудевамо, а имамо да издржимо убиствену конкуренцију у свему спремног иностранства, то као једино средство остаје да се повисе царине на све израде од лима. Ово за то што држава нема за сада средства да у велико помогне капиталом заснивање ове индустрије. Поред тога би било од највеће потребе: 1. да се школује што већи број лимарских радника у лимарском галантериском занату у Немачкој, а најбољи и у лимарској школи у Немачкој; 2. да се напише један уџбеник за лимарску струку и штампа о државном трошку; 3. да се одрже лимарски мајсторски курсеви; 4. да се у уметничкој школи у Сарајеву заведе одељак за лимарске галантериске израде.

59. НАША ПРОИЗВОДЊА КЛИНАЦА И ЕКСЕРА.

У нашој земљи ексери и клинци раде се као врста заната, кућевне индустрије и велике индустрије.

Клинце за потков коња турским ковом, чивије разне врсте и веће клинце раде ковачи по Србији, Босни и Херцеговини и Црној Гори као и кућевна индустрија клинаца у Кропи.

У Врањи, Сурдулици и Јелашници раде Цигани ковачи клинце за турски потков за покривање земаљске потребе у Србији.

У Босни и Херцеговини раде Цигани ковачи клинце и то њих: 15 у Ливну, 6 у Тешњу, 20 у Вишеграду, 42 у Рогатици и т. д. Својом израдом покривају потрошњу Босне и Херцеговине.

Чивије и ексере мертечке раде старовремски ковачи свугде где их има. О ковачима је писано у засебном чланку. У овим им артиклима конкурише машинска производња. Клинце за потков ципела израђује Игњац Јеленц у Карловцу.

У Кропи (Словенија) постоји I. жрелварска ин жељезообртна задруга в Кропи ин Камнигорици. Она израђује годишње око 330 вагона робе и то: 12 вагона ексера за ципеле; 40

вагона кованих ексера (мертечких) за лађе и грађевине; 150 вагона разних кованих и пресованих ексера за утврђивање шина; 25 вагона наковница за мостове, тендере и котлове; 12 вагона кука за зид, за вешање слика, утврђивање цеви и т. д.; 20 вагона клинова за дрљаче; 10 вагона спојница за сплавове; 15 вагона ручно искованих лонаца и 9 вагона других кованих израда. Радника имају 250. Сировину добијају делом из Шторе и Јесенице, делом из Н. Аустрије, Немачке и Чешке. При раду се служе са 100 разних машина.

У Кропи израђује ексере и г. Симон Пирц и то 15 вагона ексера годишње из ваљане жице. Упослених радника има 8. Робу продаје по Словенији и Хрватској.

У Камногорици постоји: Ивана Лазара Жебљарска индустрија, која сада ради око 50.000 кгр. годишње ексера, а пре рата је радила 250.000 кгр. ексера. Пре рата је имала 50 радника.

У Камној Горици ради ексере и г. Игњац Бајжељ.

У Љубљани постоји: Товарна Жиц и Жичник Јохана Глобочника, али она већ од маја 1921. год. не ради.

У Јесеницама-Фужине Крањска Индустријска Дружба може да изради жица и ексера око 120 вагона месечно. Та количина превазилази потребу земље. Она израђује поред поменутог 180 вагона гвожђа у шипкама и обручастог, 75 вагона лима, хладно ваљано обручасто гвожђе, 50 вагона електрода, челично звоно и остале ливене израде од челика, бодљикаву и ваљану жицу.

У Сарајеву постоји »Ферум« жељезарска индустрија д. д. која израђује годишње око 180 вагона жице и ексера од ваљане (дебеле) жице, коју израђује. Поред осталих ексера ради и клинце за немачки ков коњски. Од инсталација има две парне машине од 110 коња, 35 различних машина за вучење жице, и 30 машина за израђивање клинаца и ексера, 13 справа за чишћење ексера, даље 20 разних помоћних машина за израду овде потребног алата и оправку. За ово је потребно 40 до 50 радника. Својом израдом је покривао потребу Босне и Херцеговине.

Све се творнице без разлике жале на аустријску конкуренцију и због ње су Глобочник и Ферум обуставили посао. Увоз ексера био је: 1920. год. 2,014.408 кгр. за 11,844.606 динара.

Из горњега излази да ми можемо у нормалним приликама да производимо више ексера, него што је наша потрошња и да поред тога увозимо ексере из Аустрије.

Шта је томе узрок? Узрок је јевтина цена аустријске робе због аустријске слабе валуте и мале царине.

Из валутарних и економских разлога треба повисити царине на одговарајућу висину. Да не би при томе случају наступило да Крањска Инд. Дружба буде диктатор и мале творнице задави, треба образовати задругу постојећих творница, па им одредити контигенте производње ексера, као и то ко да им лиферује ваљану жицу и пошто и одредити цене, које сузбијају страну конкуренцију, и омогућују да и мали поред великих живе.

Као што је учињено за аустријско време за клинчаре у Кропи и Камнигорици, Министарство Трговине и Индустрије треба да организује задруге клинчарске у Врањи, Сурдулици и Јелашници као и да их помогне обртним капиталом и набави машине. Тако помогнути и они се могу развијати као и њихове колеге у Кропи.

60. НАША ПРОИЗВОДЊА ИЗРАДА ОД ЖИЦЕ.

Творнице израда од жице постоје у Србији, Војводини, Хрватској и Славонији и Словенији.

У Србији постоје: 1. фабрика сита и израда од жице и гвожђа Глише Јосиповића — Београд. Израђује годишње: 17.000 туцета сита и то са дном: од гвоздене жице 12.000 туцета; од месингане жице 2000; калаисане гвоздене жице 2000; од коњске длаке из гриве и репа 1000 туцета. Платна разна од гвоздене и месингане жице 30.000 метара; плетива од жице гвоздене и обичне и поцинковане 12.000 метара; грифера од жице 2000; мадраца гвоздених за кревете 2000 комада; федера за намештај кгр. 10.000; решета за песак, угаљ и т. д. комада 1000; брисача за ноге ком. 500; корпи за димњаке 800 комада. Постројење се састоји из једног нафтамотора од 15 коња, једног електричног од 15 коња, 4 разбоја за ткање платна, 4 машине за плетење жице, 1 машина за мотање жице; две машине за бодљикаву жицу; 3 машине за федере; и 4 машине за брав. радионицу. Радника има 30; 2. фабрика сита и решета и свих израђевина од жица Рафајла Јелишића — Бео-

град, која израђује годишње 10.000 туцета сита, и 8000 метара разног платна и 3000 метара плетене жице за ограде; 3. фабрика сита и ткива од жице Браће Станковић у Нишу.

У Новом Саду постоји фабрика за платно и плетиво од жице, мадраце за кревете, сита и решета Браће Крамер. Упослује 25 радника, има 12 разбоја за ткање и 6 разних за плетење жице и машину од 20 коња. Израђује сита и решета, разне израде од жице, мадраце од жице, жичане ограде са гвозденим рамовима и жичано плетиво за ограде. Творница прерађује годишње око 40—50.000 кгр. жице. За сада продаје у земљи а нада се продавати и у Бугарску.

У Червенци ради Гризфелдер машинске израде од жице и сита.

У Загребу постоји: Хрватска индустрија за стројно плетиво од жице Шандора Хајоша. Годишње израђује: плетене жице 1000 м²; решетке за прозоре 200 комада; решетке за угаљ 50 комада; решетке за песак 100 комада; улошке за кревете 100 комада; решетке за димњаке 10 комада. Она има једну машину за плетење жице, 3 велика струга, један лак струг, 2 машине бушилице, пресу за бушење рупа, пресу за затезање улошака, електрични мотор од четири коња и има 10 радника.

У Рибници постоје: Пакиж и Другови товарна жичаних тканина и плетенина. Они израђују платна за решета од бр. 2 до бр. 17 у годишњој количини до 14.000 м² платна за сита од гвоздене жице бр. 18—35 у год. количини 6000 м², платно од месингане жице од бр. 20—60 2000 м², плетива од 34 м/м до 10 м/м у количини од 10.000 м², еластичне улошке за кревете са еластичном мрежом 300 ком. Имају два механичка разбоја и 10 ручних разбоја на којима раде раденици код својих кућа. Жицу набавља из Јасенице, која ради жице дебљине од 0.45 мм. Месингану жицу набавља из Аустрије и Немачке. Израде продају ситарима у околини, који израђена сита и решета разносе по целој земљи.

У Содражници при Рибници израђује Ајген Иванц исте израде, у што већем обиму.

У Јесенице Фужине (Словеначка) израђује Шимен Саблатник као почетник са братом: еластичне улошке у кревете, жично плетиво за ограде, решетке за песак и угаљ. Има електричну машину од два коња, три машине за плетење жице.

Може годишње да изради 1500—2000 комада еластичних улога за постељу.

У Марибору израђује: еластичне улоге за кревете: 1. КаролП рајс и то око 1000 комада, са дрвеним оквиром, 2. Серват Мокотер око 1000 комада еластичних улога за постељу са дрвеним оквиром; 3. Карол Весиок такође око 1000 комада.

У нашу земљу се донело израда од гвоздене жице у 1920. години: преко 1 м/м дебљине 312.052 кгр., и испод 1 м/м 105.536 кгр. Поред овога се унело 1920. год. израда од бакрене или месингане жице 6048 кгр.

Увоз је толики да би се могле још основати неколике творнице израда од жице или да би се постојеће могле раширити и врло интензивно радити. Као разлог овоме великом увозу су по наводима наших творничара релативно мале царине. и ако би они могли подмирити потребу земље.

61. НАША ПРОИЗВОДЊА СРПОВА И КОСА.

У нашој земљи ми имамо четири творнице српова и коса, које се све налазе у Словенији — изузев производње у Варцар Вакуфу у Босни — од којих се две налазе у Тржићу, једна у Св. Ловренцу на Похорју, и једна у Слов. Грацу. У Варцар Вакуфу израђује се у виду заната годишње 8000 коса

У Тржићу постоји: 1. творница коса, српова, ножева за сламу, ручних и машинских г. Кајетано Ахачића. Годишње производи 150.000 ком. коса и 100.000 комада српова. Специјалитет су тако зване природно сиве тржићске косе.

Косе и српове израђује од челика делом из Равни, а делом из Нем. Аустрије, јер творнице челика у Равни не израђују челик за косе природно сиве боје. Косе и српове продају у нашој земљи, Италији и чекају док се отвори Русија. Ради са воденом снагом од 100 коња; 2. К. Глобочник товарна коса, српова и лопата. Она израђује годишње око: 125.000 коса, тако званих сивих тржићских коса, 60.000 српова и 20.000 лопата. Има три тешка чекића, један ајакс чекић, један чекић за клепање, једну машину за равнање, 1 машину за полирање, 1 тоцило и два вентилатора за српове. Радника има 8. Ове две творнице су остатак чувене индустрије српова и коса у Тржићу. Шкоди им велика индустрија коса и српова из Нем. Аустрије, која покрива 80—90 од сто светске потребе.

Аустрија због немогућности продаје коса у Русији има огромна слагалишта коса. Због овога баца косе и српове у нашу земљу, по сваку цену и јефтиније него у свакој другој земљи. Због тога је положај наших творничара тежак. Исто нам тешко конкуришу у Италији уводећи косе код нас, и продајући их као наше производе у Италији.

Да би се Мађарска ослободила увоза коса из Аустрије и конкуренције њеној индустрији, она је забранила увоз коса.

У Словенском Грацу израђује Карл Келнер годишње око 50.000 коса. 12 водених точкова терају 7 чекића са главама од 20 до 160 кгр. тежине, један ајакс чекић, једну машину за полирање, једне мехове, два тоцила. Поред тога има две пламене пећи. Радника има 20 и то већином квалификованих. Косе израђује за Румунију и Чехословачку, Источну Галицију и Турску, где су његове косе јако омиљене. При продаји му смета јака аустријска конкуренција. У нашој земљи не продаје ништа.

У Св. Ловренцу на Похорју постоји творница коса и српова Хенрика Кифера. Може да изради годишње коса 250.000 комада, 250.000 глатких српова и 500.000 комада зубастих српова. 1920. год. је продао 50.496 коса, 31.090 глатких српова, 95.791 зубастих српова, а израдио је коса 66.257, глатких српова 124.330 и 104.376 зубастих српова. Од инсталација има 2 турбине, 8 водених кола, један парни мотор, 1 електричну машину, 16 старих водених чекића, 1 чекић са федером, једну машину за искивање леђа од косе, 7 машина за полирање, 7 пламених пећи, 3 машине за сечење челика, два отворена огњишта, четири вентилатора, један водени струг, четири кружне тестере, машину за израду ручица за српове, машину за стругање, бушење и рендисање гвожђа. Пред рат је продавао у Аустро-Угарској, Босни и Херцеговини, Србији, Бугарској, Румунији, Турској, Албанији, Грчкој, Немачкој, Швајцарској, Русији, Француској, Мароко, Палестини и Јужној Америци. Сада продаје у нашој земљи и Немачкој, због тога сада ради дневно 400 зубастих српова, 250 обичних и 300 коса.

*

* *

Израда српова и коса је једна врста рада, која захтева изванредно спремне и веште коваче и постоји као индустрија ковачка алпинских држава. То је једна лепа индустрија, коју би требало пошто пото да одржимо и развијемо. Нарочито би требало предузети да се ова индустрија у Босни рашири. Да би се ово постигло требало би босанске коваче упутити на рад у Словенију да се обуче, и онда им помоћи да се инсталишу у Босни.

Због опасности аустријске конкуренције је апсолутно потребно царину повисити на 100 динара од 100 кгр. место садањих 30 динара.

62. НАША ПРОИЗВОДЊА ГВОЗДЕНОГ НАМЕШТАЈА.

Гвоздени намештај од гвозденог лима се израђује у Београду, Нишу, Суботици, Бос. Броду и Сарајеву. Он је потискао у Србији израду гвозденог намештаја од шипака.

У Београду су пре рата радили: 1. фабрика Браће Гоњевац; 2. фабрика Браће Пинкас Штајн; 3. фабрика плеханог и месинганог намештаја М. Граовац и М. Станојевића; 4. Радионица гвозденог намештаја Александар Поповић (пређе Шандор Пап).

Све горе именоване творнице су страдале за време рата и требало им је времена да отпочну у много мањем обиму посао. Ново је основана фабрика металног намештаја Срп. Грађевинске Банке у Београду, која ради са 45 радника боље кревете и израђује годишње око 10.000 кревета. У току ове године се повећава, па ће моћи да изради око 18.000 кревета годишње или 12.000 кревета и по 6000 комада нахткасна и умиваоника.

Фабрика Гоњевац се обнавља, али није још дошла ни у половину предратне производње. Она производи годишње сада око 5000 кревета енглеских, око 5000 простих кревета за болнице и иначе, 5000 умиваоника и 50.000 ноћних ормарића. Ускоро ће почети да израђује малане кревете. Фабрика Пинкас Штајн не ради због болести власника. Фабрика плеханог посуђа М. Граовац и М. Станојевића израђује сада годишње око 1000 комада кревета, 6—7000 мадраца, 2—300 ноћних ормарића и до 300 чивилука. Радника има 12 и 8 ученика. У предратно доба су 10-струко производили, што сада не могу због стране конкуренције.

У радионици Александра Поповића раде сада отац, син и три шегрта, а пред рат су радили са 15—20 радника и 10—15 шегрта.

У Нишу израђују намештај: 1. индустријско предузеће Филиповића и Динића са 9 радника и 10 ученика; радионица Мина Вере. Обе фирме раде машински.

У Лесковцу раде намештај гг. Кукар и Јовић.

У Суботици раде намештај: 1. Мирко Ротман, леваоница, гвоздени и мједани намештај и машинска творница. Производи годишње 30 вагона железног и металног намештаја и 15 до 20 вагона ливене робе. Ради са 150 радника; 2. Индустрија жељезног намештаја и метала д. д. Има 90 радника, израђује све врсте намештаја за прив. куће и болнице у годишњој вредности од 1.500.000 динара. Потпуно је машински опремљена. Обе творнице су пред рат извозиле робу у Румунију, Турску и Бугарску, али сада још не извозе.

У Броду н./С. постоји Прва Бродска Творница Ковинских Предмета, а која израђује са 50 радника предмете за годишње 2.500.000 динара. Своје производе продају у Србију и Срем.

У Сарајеву има г. Фрањо Назе уређену радионицу за израду обичних војничких гвоздених кревета, где може производити годишње шест вагона тих кревета.

*

* *

Гвозденог намештаја је увежено 1920. год. 125.147 кгр. за 924.414 динара. Поред овога су увежене знатније количине намештаја од месинга, који није нарочито у статистици поменут, па се не може ни навести. Увоз намештаја у години 1921. био је још већи, јер је се лакше могла роба добити. Индустрија гвозденог намештаја трпела је много од огромног увоза дрвеног намештаја у земљи. Наша индустрија гвозденог намештаја је тешко набављала потребни материјал за прераду.

Пред рат није постојао увоз гвозденог намештаја, само је увожено нешто намештаја од месинга. Па како је било пред рат, требало би да буде и сада, да намештај плаћа бар исту царину у злату, како је пред рат плаћао, а не 1/3 од тога.

Индустрија намештаја је индустрија, која ради за снабдевање војске за време рата, и као такова је било својим производом, било својим инсталацијама, било својим радионицама врло важна за националну одбрану, као сва метална индустрија и зато је треба помоћи да искључи увоз стране робе и да се развије.

63. НАША ПРОИЗВОДЊА БРАВАРСКИХ ИЗРАДА.

Браварске израде које се раде од стране браварског заната, нису браве и окови, као што је пре било него штедњаци, пећи од црног лима, пржуни за каву, капије и ограде за куће, плацеве и споменике, ограде за басамаке, гвоздени кревети из шипака, папуче за шипове, разне оправке, оправке брава и упасовање нових кључева у старе браве и т. д. Фабричка израда брава и окова потпуно је потисла израду истих код нас. Кључеви од темпергуса су потисли израду кључева код нас.

Браварски занат је распрострт по целој земљи, само у равницама се више бави оправком машина, а у извесним местима и израдом плугова, негде и монтирањем водовода и томе слично, прихваћајући се увек још и нових послова, пошто стари напушта. У последње време поједини бравари се помажу, што набављају моторе и машине за ковање, бушење, стругање итд. Таквих има у Војводини, Словенији, Хрватској и Славонији.

Праве браварске израде израђују се фабрички код нас у Камнику и Домжале (Словенија), Загребу, Вировитици и Карловцу (Хрватска) и Сарајеву и Новом Саду. То су готово све нове радње, које су почеле од ослобођења.

И поред постојања наших творница опет се знатне количине увозе. Тако у 1920. год. увожено је брава и кључева 451.403 кгр. за 5,193.467 динара; окова за врата, прозоре, намештај, кола, сандуке и слично и других закачки у грађевинарству 633.835 кгр., 4,285.062 динара. Надамо се да ће наша индустрија овај велики увоз сузбити, када се заштитном царином помогне у њеним напорима, да се боље развије и упосли.

У Камнику постоји Крањска Творница жељезне, браварске и ковинске робе »Титан« д. д. Она израђује око 100 вагона браварске робе и грађевинских окова свих врста признатог доброг квалитета. Она израђује годишње око: 3,000.000 комада спојница за прозоре и врата свих врста; 250.000 комада брава за врата и капије свих врста; 12 вагона накрсних и других баглама свих врста; 20 вагона засуна свих врста за прозоре и врата; 15 вагона других окова за прозоре, врата, ковчеге и шкриње на пример прозорне тренице, распираче, окове за оквире прозора на плафону или на висини, окове за ковчеге, шкриње и сандуке са ручицама, нанглице за прозоре и врата, окове за постеље и шкриње за пиваре, окове за ребренице (жа-

лузије), кваке и дугуљасте штитове за врата гвоздена и месингана. Поред овога ради 50 вагона поцинканог посуђа и 30 вагона цеви, пећи, штедњака. Сада се довршује ливница за израду темпергуса око 10 вагона годишње. Ова ливница ће израђивати кључеве свих врста, као сваковрсне израде за браве и пећи од темпер гуса. Ова производња не преставља ни 50% искоришћења инсталације.

Радника има 400, а могло би се упослити око 700. Има хидроелектричну централу од 250 коња.

У Домжале постоји творница »Бистра« која израђује браве и окове за намештај, кључаонице за намештај, браве за грађевине и завртње. Поред овога има и завод за галванисање и другу апретуру метала. Има 75 разних машина и парну машину од 75 коња. Радника има 105, а производи окова око 200.000 комада годишње, а брава око 150.000 комада.

У Загребу постоји I. Хрватска Творница лимених, браварских производа и поцинкарна д. д. Она изради годишње око три стотине вагона лимене и браварске робе. За сада упосљава 150 радника, али зида једну нову радионицу те ће производњу удвојити.

У Карловцу постоји Творница Лимених Штедњака и браварске робе Игњаца Јеленца. Она израђује годишње око: 110.000 комада брава; штедњака око 5000, финих штедњака 600; пећнице 12.000 комада; фино израђен прибор за штедњаке 7000 комада; пећница босанских 4000 комада; оквира за штедњаке 1200; разних вратаоца 8000 комада; цеви за пећи 40.000 комада; бодљикаве жице 100.000 кгр., поред овога ради виле за ђубрење и клинце за поткивање опанака и ципела. За ово има 75 машина и 80 менгела. Има 150 радника.

У Карловцу постоји творница браварске робе Улемек и Жлува, који су сада тек почели са послом и имају 16 радника.

У Вировитици је основана »Хора« творница металне и дрвене робе. Она производи: окове за намештај пресоване и ливене у свима металним бојама; шарнире и браве за све потребе; кутије за шећер, дозе за разне потребе као табакере и т. д., даље зидне часовнике и галантериску робу, лустере и т. д., робу од алпаке, робу од ливена туча и т. слично. Има 80 машина и 40 радника. Творница је тек отпочела посао.

У Сарајеву постоји »Лимин« индустрија за машинско прерађивање лима Владимир Мерћеп и Другови. Она израђује окове за прозоре, врата, сандуке, ормане (шкриње) и т. д., багламе, разне браве, катанце, резе, ручице за куфере, спојнице за кревете, патентне ланце, чешагије и сличне предмете. Има упослених 30 радника.

У Новом Саду постоји творница капака и браварске робе Силвестра Берналда. Израђује капке, ролне, лифтове, уметничке браварске израде и конструкције. Има два мотора од 4 и 12 коњских снага, и 25 радника.

*
* *

Браварска индустрија је лепа и корисна индустрија, која се почела од ослобођења развијати. Она би се и боље развила и била у стању да подмири потребу земље, па чак и да извози, да није тако подложна аустријској конкуренцији, која се нарочито бори да не изгуби своју стару пијацу код нас. Зато би требало док се наше индустрије боље заведу и оспособе за конкуренцију, да се царином штити ова наша млада индустрија.

За браваре би требало: 1. написати један опширан и исцрпан уџбеник браварског заната, па га издати о државном трошку; 2. подићи уз све државне радионице и браварске занатске вечерње или дневне школе; 3. одржавати у центрима наше земље браварске, мајсторске курсеве; 4. помагати школоване или боље браваре или њихове задруге, да набаве моторне машине за рад; 5. давати директно браварима грађевинске браварске послове, а не преко предузимача.

64. НАШ КОВАЧКИ ЗАНАТ И ИНДУСТРИЈА.

Пољопривредне справе и алати се раде или занатски, кућевно индустријски или индустријски у нашој земљи.

Занатски и кућевно индустријски се ради од стране наших старо-временских ковача, који постоје у Србији, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Далмацији или од модерних ковача-шмидова, који раде по целој земљи окове за кола, праве потковице, раде плугове, клепају мотике, будаке и секире. У Србији су ови ковачи у југо-западном делу Србије Срби, иначе већином Цигани. Они израђују раонике, секире, цртала, мотике, будаке, ексере, вериге, бритве, ножеве, сатаре, троношце-сацаке и т. д., раде нове и оправљају старе. Раде гото-

во искључиво за потребу сељака и због тога цео занат бежи на село и тамо подмирује потребу сељака услед чега јако трпе његове колеге у варошима. Овај занат из дана у дан се губи у варошима, а потискују га постепено модерни ковачи и увоз стране робе. Ножеве и бритве раде ковачи у Митровици н/К., Призрену, Ужицу и Књажевцу. Клинце за волове и коње за турски ков искивају Цигани у Врањи, Јелашници, Сурдулици и Владичином Хану да покривају конзум у земљи.

У Босни и Херцеговини су изузев ковача у Варцар Вакуфу, Варешу и Крешеву, сви остали ковачи Цигани. Ковачи у Варешу израђују раонике, лемеша, цртала по 5—6 вагона, пеке и сачеве 2—3 вагона, вртаља, ћускија, тепсија, тава, котлова, лођена, усенгија, чешагија, саксија, мотика, сикира, тесла, просјекова, баглама, алата за косидбу, зубчаних клинова, верига, сацака, брава, казана, трнокопа по један вагон годишње.

У Варешу раде три самокова са пет водених чекића, који раде лемеше-раонике, цртала и пеке-сач за печење леба. Имаоци истих чекића су гг.: 1. Шимо Мутић; 2. Мијо Злоушић; 3. Јозо и Илија Иличић; 4. Перо Суљузовић и 5. Илија Мутић. Ови самокови прерађују сада само старо гвожђе. Поред ових има 15 ковача, који раде остале поменуте израде и то тако да веће ствари искују грубо на самоковима, а докују код себе у радњи. Они су сви организовани у задругу. Описано стање у Варешу је тужан остатак некада славне тамошње ковачке индустрије.

У Крешеву постоји ковачка задруга помогнута владом да набави чекиће и алат, која израђује: раонике, лемеше, цртала, мотике разних врста, сваковрсне лопате, казме, трнокопе, косни ков, сјекире, грабуље, клине за зубаче, макуле за приређивање земље за сијање проје, лопате свих врста, крампе, кишње, чекиће свих врста, клине за ломљење камена, ћускије, глета за вртење мина, макле разне величине и друго, клинце за рачнице, папуче за коље, сврдлове, пијуке. Може да изради за 24 сата 250—300 кгр. готове робе. Поред задруге постоје и други ковачи који ову робу израђују.

Мијо и Иво Николић у Крешеву израђују годишње десет вагона коњских плоча за босански потков.

Карло и Ј. Верости у Зеници раде годишње гвоздене плугове брдњаке 400 комада, босанских раоника 4000 комада, таслака 4000, поред овога раде цртала и т. д.

Антон Новотни у Приједору ради и саставља плугове, сејалице, копачице, ветрењаче и ручне вршаће машине.

У Бос. Костајници раде Браћа Ферхатовић гвоздене плугове превртаче, и то годишње 500 комада.

»Лимин« а. д. у Сарајеву израђује чешагије за коње и говеда.

У селу Поточани, Бијеловац, Биљаћа и Сребрница, срез сребрнички, округ тузлански, раде 20 Цигана ковачке израде. У Ливну раде 15 Цигана-ковача клинце, ножеве и сацаке.

У Д. Вакуфу раде пет Цигана коњске потковице и плужне делове. У Бос. Новом раде се бритве, исто тако се бритве раде у Црној Ријеци и Српској Сухачи; производња је ових бритава велика да покрива потребу Босанске Крајине и Лике. У Фочи раде ножари изврсне чувене ножеве. У Старом Мајдану раде шест, у Старој Ријеци четири ковача пољопривредне справе. У Тешњу има 6 Цигана ковача, у Вишеграду има 20 Цигана ковача, у Рогатици има 42 Цигана ковача. У срезу зворничком у селима: Калесији, Прњавору, Засеоку, Лопару, Козлуку и Булотовцу има 20 Цигана ковача. Цигана ковача има и по другим местима само у мањем броју, по 1—2.

У Војводини, Хрватској и Славонији и Словенији су тако звани модерни ковачи, и то у сваком већем месту.

*
* *

У Тржићу искива К. Глобочник поред коса и српова и 20.000 лопата.

У Локи п. Мозирје ради Иван Мочник: мотике, лопате, просек, пета (косице), секире, цепине, крампе-пијуке и т. сл. Исте израде израђује помоћу моторних чекића.

У Руше Жељезара ин Ливарна А. Погачника израђује: секире, длета, шпицеве, брадве, пијуке, будаке и слично. Дневно израђује по 600 комада или 800 кгр. тежине, а при пуном раду 1000 комада. Има водену турбину са 32 к. с. и електричну централу од 72 к. с. Има пет машинских чекића, пет тоциља, један струг и једну машину за насецање турпија. Има 22 радника.

Жељезара на Мути об Драви израђује лопате свих врста, виле, молике сврх врста, брадве, длета, шиљкове за разне потребе, клинове, ћускије, осовине за воденице, алат за браваре и коваче, клешта. Вила ради годишње 80.000 комада, а остале

робе 18 вагона. Поред овога ради и ливене израде, као котлове, плоче, за штедњаке, пеке, изливнике за бунаре, решетке и т. д. Има 14 водених точкова, Францисову турбину од 95 коња, електродинамо од 47 коња, електромоторе од 20, 15 и 10 коња, 1 бензински мотор од 16 коња, 8 чекића водених, 4 вентилатора, фрикциону пресу, 3 чекића са федером, 5 пламених пећи, 24 ковачка огњишта, 4 пећи за коваче, 5 стругова, 2 шапинг машине, 3 бушилице, 1 рендисаљку, 2 глачалице, 3 машине за оштрење, 5 тоциља, 2 куполне пећи и машину за обраду дрвета. Радника имају 160.

Поред њих ковачке израде раде: Д. Ракуш, Целје; Жељезарна у Франу; Колумбус Хита, Руше; »Оштрина« д. з. о. з. Љубљана, која исеца тестере од листова увезених са стране.

*
* *

Увоз ковачких израда је огроман. Тако 1920. године је увежено: 1. ашова, лопата, мотика, будака, пијука, грабуља и вила 722.250 кгр. за 6,163.269 динара; 2. коса, српова, кљешта, бургија, ножица и осталог алата и сечива 1,042.931 кгр. за 9,803.923 динара; 3. секира, секирица, сатара за сечење меса 143.175 кгр. за 898.943 динара; 4. справа за мерење, сечива за фрезовање, справа за одвијање и завијање и т. д. 64.550 кгр. за 950.247 динара; 5. справа за потребу пољопривредника на другом месту непоменуто 1.532.957 кгр. за 8,856.910 динара; 6. израда од ковног гвожђа на другом месту непоменуто 1.319.673 кгр. за 4,381.422 динара. Као што се види толико милиона кила и динара, а не узевши железнички материјал од 9,196.569 кгр., гвоздене конструкције од 826.397 кгр., дизалице и чекрке од 94.514 кгр., осовине од 445.634 кгр., и т. д.

Овај велики огромни увоз долази од тога, што пре нисмо у Србији водили никаква рачуна о нашем ковачком занату, што се тај занат није могао развити у ослобођеним крајевима од притиска аустро-мађарске конкуренције, и што су сада царине врло мале за све коване израде.

Како ковачки занат и индустрија падају међу прве индустрије народне одбране, то у томе погледу заслужују нашу највећу пажњу.

Исто таку пажњу заслужују ковачке израде и с погледом на народно економске интересе. Због тога треба свима силама радити, да се овај занат и индустрија што пре код нас подигну, јер има за то све услове, а то су: необично погодан људски материјал за коваче, добру водену снагу, угаљ и гвоздену руду, гвожђе и челик.

Одавно је позната ствар, да су наши ковачи првокласни, али за време рата су се о томе Немци и Французи уверили, где су наши ковачи радили. Тако је причао фабрикант плугова Еберхарт у Улми г. Др. Мики Поповићу, нашем познатом економисти, да су Срби, који су као заробљени код њега радили, одлични ковачи и да је један од њих био најбољи ковач кога је он уопште дотле видео. Било би Богу плакати кад би се оставила ова добра неискоришћена, а за време рата гинути као муве без ковачке индустрије.

Да се то постигне требало би радити: 1. подигнути царине на ковачке израде, да може сваки наш модерно опремљен и вредан занатлија и индустријалац напредовати; 2. подигнути машинско-ковачку-ножарску школу у Санском Мосту или Приједору за израду алата и ножева; увести израде алата и ножева механичким путем у војно-техничком заводу с тим, да то служи као школа за тај занат; 3. организовати свугде где има више ковача у задруге, па задруге помоћи да набаве машинске чекиће и слично, као и да повећа обртни капитал; 4. спремати одличне младе ножаре и коваче да изуче ножарску и алатну школу у Штајеру (Нем. Аустрија); спремати одличне коваче у Вестфалију да прођу и раде у свима крајевима велике и мале ковачке индустрије да се усаврше, па их и касније кад посао науче при повратку помоћи да се етаблирају; 5. сваког бољег ковача и ножара помоћи да подигне моторну радионицу за израду ножева, алата и справа; 6. поручивати за рачун општина и државе искључиво код наших ковача; 7. израдити један уџбеник опширан за ковачки занат и штампати га о државном трошку; 8. потпомоћи општине у већим ковачким местима, да им подигну моторне ковачнице, како је Ужице подигло општинску ковачницу за своје коваче; и 9. школовати вештије младиће коваче од Цигана ковача и спремити их за поједине нове послове и помоћи их да га уведу међу своје.

65. НАША ПРОИЗВОДЊА ЗЛАТНИХ И СРЕБРНИХ ИЗРАДА.

Златне и сребрне израде израђујемо у земљи у виду заната и индустрије.

Индустријски се израђује само у Загребу, Цељу и Сарајеву, а занатлијски по целој земљи, а највише у Јужној Србији, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Далмацији.

У Загребу постоји »Златарка« уједињене југ. творнице златнине и сребрнине и завод за лучење д. д. »Златарка« има две творнице, и то у Загребу и Цељу.

У Загребу има творницу, која се бави: 1. издвајањем драгог метала, као платине, злата и сребра из разне старежи, драгог метала, накита и сличног; 2. израдом свију врста легура за златаре и зубне техничаре; 3. израде разне жице и лима у жељеној легури за златаре. Сировине добија у земљи.

У Цељу постоји творница израда златних и сребрних. Она израђује: 1. златне, сребрне, тула и дубле ланчеве у свакој фазони; 2. златну бижутарску и драгуљарску робу; 3. златне, сребрне и тула кутије за цигарете и дуван. Радника имају 90, од којих су 20 шегрти. Робу продаје у земљи, пошто извоз није дозвољен, и ако има велике тражње из Италије, Грчке и Румуније. Пре рата је творница у Цељу преко гросиста у Чехословачкој, Аустрији, Румунији, Мађарској, распродавала робу на Исток, где је била омиљена, па се и сада тражи.

У Цељу постоји: Гатеј и Комп. д. з. о. творница златних, сребрних предмета и драгуља. Она преради годишње око 25 кгр. злата и 50 кгр. сребра. Са јувелирима у земљи мења старо злато и сребро за израде и тиме чини да се злато и сребро из земље не извози. Раде машински са електричним погоном и то све врсте бижутерије.

У Сарајеву постоји радионица златних и сребрних ствари Браће Злотар. Они израђују разне златне, сребрне и металне предмете, најмодернијег система и разних форми, фазона, облика и величине. Раденика има 39. Има: 1. ваљарницу за израду лима и израђује лим од 8 см. дебљине до 10/100, исто тако тања жице од 1 см. дебљине на 1 мм.; 2. пресе за израду прстења, кокарди, медаљона, звездица, еполета, ордена, пулки, дугмета, уреса за балчаке од сабаља, копче и појасеве и све знакове одликовања у разним металима; 3. пећ за емаљирање, која израђује знакове у разним бојама на дуванским кутијама, друштвеним знацима, орденима и слично; 4. машине за полирање.

Легалан увоз 1920. године је био: 1. златне робе са драгим камењем и правим бисером 0.340 кгр.; 2. златне робе са полудрагим камењем и њиховим имитацијама са правим и лажним бисером и коралима 8586 кгр.; 3. сребрни накит 6427 кгр. и остале израде од сребра 60.732 кгр.

Написали смо легалан увоз, јер нелегалан би сигурно стотину пута био већи.

Из горњега се види, да треба још неколико пута већи број творница, да се подмири наша потреба у земљи.

Увоз и израда позлаћених и посребрених израда био је 1920. г.: позлаћен и посребрен без везе са другим материјалом 8987 кгр. за 546.721 динара; у вези са другим материјалом 18.036 кгр. за 1,339.537 динара. Вредности робе су врло мале узете у овој статистици.

Овај увоз је знатан и он би могао омогућити рад на десетине и десетине занатлија, или неколике мале творнице. — Занатлијски раде око 200 занатлија.

Г. Мирко Курилић пише о српском кујунџилуку у 35. броју »Народног Јединства« од 1920. године следеће:

»Ти лепи уметнички, златарски занати, који су се у разним временским периодама развили и усавршили, да су својим израђевинама у стилу народне орнаментике били престигли, нарочито у Старој Србији за време Неманића владавине, и филигранску уметност млетачку, одакле је и пренешен тај лепи уметни занат у тадању српску државу; тако исто тај уметни занат у то време, већ је био достиго граверски уметнички посао византиски. То сведоче и разни уметнички споменици из тих времена, од којих је један део нашо скровиште у ризницама старих српских манастира, док је други добар део за време расула српске државе, запао у руке млетачких и дубровачких трговаца, па се и данас налазе разне ствари тих уметничких израда у Венецији по Дуждовом Двору и цркви Св. Марка, као отуђено уметно благо нашега народа.

У златарским занатима имаду три стила, али су главна два, граверски по кованој племенитој ковини и филигрански.

Филигрански је стил стар. Порекло му је из Азије. Јерменија је много неговала тај стил, тако исто, и још лепше, Индијанци и Кинези су развили филиганску иметност. Касније су Млечани пренели ту лепу уметност у своје земље, одакле је дошла и код нас.

Граверски стил је византиског порекла, још из класичне Грчке, одакле су га стари Грци пренели у Рим, где се одо-

мађио. Леп је и један и други. Само у нашим земљама није нигда било филигранских радова од веће уметничке вредности. Међутим граверских радова имаде много и пре и данас од уметничке вредности. Интересантно је, да Срби нису никада били велики, филигрански уметници, док су граверски били одлични. Албанези су прилични филигрански мајстори. Далматинци, нарочито Дубровчани, знали су правити лепих али ситних филигранских ствари, али без уметничке вредности.

Што се тиче стила у орнаментици, у те две златарске гране, тај је јако измешан; каришик истока. Арапски, перзијски, византијски, па и српски стил, можете их опазити на једној ствари, мало веће вредности, измешане, али ипак хармонично.

У граверскоме стилу највише је византиског. Византиски стил је круто збијено везиво у облицима: четвероперог листа, троугаоника, коцки, гравирани између две равне линије, повезаних линијама у полукруг, као венци. Чине утисак сувише набацаног шаренила. Међупростори тога везива су матирани или исечени. Српски стил је типичан. Мотиви из природе, цветови са шест перца, винова лоза са грожђем, искласано жито са лишћем и т. д., грлићи, соколови и друге птице. Стари српски златарски мајстори с тиме су везли своје лепе производе, које су гравирали без међашних линија (контра византинском стилу), те би их тако згодно повезали виновом лозом да видите и биљку и плод, а птице, које су у том везиву сплетене, као да су дошле да поједу род. Ти везови или су летом изрезани или утиснути. Међупростори нису матирани, те би остало празних места, која су везиво отварала, да се око одмах заустави на везиву — да се диви лепоти орнаментике! Касније половином четрнајестог века, увлачи се византиски стил и меша се са српским. Српска властела тада, у ери подизања цркава и манастира поручивала је разне црквене утвари, те та лепа српска орнаментика уступа место религиозним атрибутима: крстовима, ликовима свих могућих светаца и т. д. Интересантно је, да се српски стил помешан са арапским и персиским појављује у шеснајестом па и у осамнајестом веку у Охриду, Битољу, Призрену и Скадру. Највише у Охриду и Скадру, док у Призрену само филигрански послови су напредовали.

То сведоче сребрне токе, пушке, ножеви и сабље сребром оковане и српских богатијих јунака у првом Карађорђевом устанку. То сведочи и оружје, кућне посуде и опреме коњске, старих наших властеоских породица, које су примиле ислам Ризванбеговића, Љубовића, Шорића и т. д. Имао сам прилику, нарочито из Охрида и Скадра, да гледам таких лепих ствари: кафених сервиза, флаша за миришљаву воду од сребра, оплетених виновом лозом и грожђем, са више малих орлића урезаних. Тако ми је тада било, као да сам гледао на тим лепим стварима пописану тужну историју наше расе од Косова. Али су ми били драги ти мали орлићи са савитим крилима. Били су лепо гравирани. Поља нису имала само голо перје. Лепши су мали орлићи, него велике орлушине.

Трећа грана тога стила је везиво златом и сребром по дрвету. Та је грана новијег доба, одомаћила се у Ливну, те је пренешена у Сарајево, где се прилично развила; и има изгледа, да ће се и даље развијати. О томе могу да кажем само ово: Посао је доиста леп, па је пренесен у владину школу за уметне занате. Ту би у ствари тај посао могао и да се развије поред других лепих уметничких производа те школе.«

Овај занат је заступљен у свима већим местима у Јужној Србији, и то са 35 радњи у Призрену, у Скопљу са 20, Битољу са 20, Новом Пазару 2, Плевљу 4, Митровици 3, Приштини 7, Тетову 9, Велесу 4 и т. д.

Најбоље израде раде у Битољу, где се поред израде за домаћу потребу радило и за извоз у Цариград, Смирну, нешто се извозило само у мањој мери и из Скопља и Призрена. Најбољи потрошачи су Муслимани. Као израде су везене израде од сребра, после сви украси, које Муслимани носе, као ланац за сат, ланац за револвер, муштикле, табакере, чибуци и т. д.

Ове израде ће се дотле трошити, докле и овде не продре европски укус.

У Босни и Херцеговини је овај занат у изумирању; у Далмацији и Црној Гори такође; у осталим крајевима је једино за оправку.

Знатна и важна кућевна индустрија је у Јањеву, где се 50 кућа баве израдом прстења, крстова, кандила, минђуша од месинга и паквона, и то обично слабо посребрених и лула за чесме од месинга, и то све ливено. Поред ових 50 што раде по кућама, има и њих пет што имају дућане. Ова кућевна инду-

стрија дошла је потпуно у трговачке руке, јер сву робу, што израде ови, одмах продају двојици већих и тројици мањих трговаца, који после пред вашаре препродавају разносиоцима, који их носе на вашаре. Ови разносачи препродавци на вашарима и по селима идући из села у село обично трампљавају ове ствари за старе сребрне и златне ствари, које опет доносе и продају овим трговцима, а они их продају даље или скупљачима старине или кујунџијама у Призрену, Приштини, Скопљу и т. д. Своје ствари продају у Румунији, Бугарској, Србији, бившој европској Турској и ређе у Грчкој. Саме кујунџије рђаво материјално стоје, а препродавци, што иду по варошима, стоје боље, јер имају земље и стоке. Због ове експлоатације кујунџије су почеле да иду на рад у Америку, али их и у томе она двојица трговаца глобе, јер им за 20 наполеона наплаћују 20 наполеона интереса годишње.

Ова грана рада заслужује да се детаљно проучи, а за сада колико се може прегледати потребно је, како у интересу ових кујунџија, тако и у интересу одржања, повећања и усавршења овога начина рада: 1. ове занатлије новчано помоћи, да се откупе од експлоатације трговаца; 2. помоћи их бољим алатом, да би и модерне израде могли израђивати; и 3. изашиљањем питомаца из Јањева у стручне школе, да се обуче новом начину рада или довођењем мајстора са стране, да се науче изради модерних израђевина ове врсте. Да би ово био и интерес варошице Јањева, ван сваке је сумње.

Овај занат у Србији, негда врло лепо развијен са одличном техником, готово је на ивици пропасти. Са овим је занатом пропала и техничка уметност вежења златом и сребром по челику, као и уметничко вежење сребра у дрвету.

Прво су кујунџије изгубиле пушкаре као своје муштерије за украсе на пушкама, па су изгубили цркве, јер их је тамо за путире и кандила потисло јавтино кина сребро, па су променом одела у варошима изгубили варошане као муштерије за накит, па су онда почели да губе варошане као муштерије за посуђе и кашике, јер су потиснути кина сребром и фабричком робом од месинга и најпосле изгубили су сељаке, јер сељанке престају да носе пафте, а пафте су биле један од великих артикала.

И сада златари раде по неку кашику сребрну од старог сребра, по неки прстен (и то у Београду), а кујунџије раде

прстенове од месинга и пијавице за кајише за опанке и то у тако малој мери, да од тога једва могу живети. Од 20 кујунџија у Ужицу сада их има 5 и они такође једва живе. Иначе је занат заступљен у Београду са четири радње, Аранђеловцу са једном, Лесковцу са једном, Ваљеву са две, Крагујевцу са једном, Неготину са четири, Нишу са две, Обреновцу са две, Прокупљу три и Шапцу са две радње кујујнциске и златарске.

Овај је занат пропао, што је подлегао страној конкуренцији: 1. која колико је радила у истом материјалу као накит од злата, радила је пресоване шупље израде од танког лима и жице, па је јевтиније израда стала, док је наш кујунџија радио из масивног лива златног, даље наш је лио или искивао, док је странац у специјалисаној производњи већином од машински израђеног лима и жице са пресама израђивао, и 2. страна је конкуренција тукла новим легурама и сурогатима, о којима нити је наш знао нити их је могао знати обрађивати; 3. тукла је разноврсношћу израде што наш није могао имати.

Једино што би помогло, да се овај занат сасвим не изгуби и да се та наша стара уметност не изгуби, било би, да се оснује државна ковница за новац, која би још радила ордење и све медаље, претапала злато и сребро од старијих израда сребрних и златних, а у исто време, радила све полуфабрикате који су потребни нашим занатлијама и давали им по цени коштања. Ова би ковница била у исто време школа за кујунџије, граверe и металоливце и у исто време школа за друге металне уметничке занате.

66. НАША ПРОИЗВОДЊА ЦИНКА И ИЗРАДА ОД ЊЕГА.

У нашој земљи имамо једну топионицу цинка у Цељу са називом Државна Цинкарна. Она је произвела 1921. године: сировог цинка 395.800 кгр., рафинованог цинка 32.000 кгр., цинканог лима 736.400 кгр., цинковог праха 24.000 и плавог камена 196.400 кгр.

Главни део сировине добија из места Рабеља, које је припало Италији. Већи део производа продају у нашој држави делом извози у Аустрију, а цинков прах у Кину. За производњу цинка имају следеће инсталације: 1. млин за дробљење сирове руде; 2. две Ренанија пећи за пржење руде; 3. десет

пећи за редукцију пржене руде и дестилацију цинка; 4. две пећи за рафинацију цинка; 5. ваљарница за производњу цинканог лима са 500 коња; 6. радионица за производњу муфлова; 7. генератора за производњу гаса.

За производњу плавог камена служе: 1. пећ за ситњење бакра, два суда за растварање уситњеног бакра; 2. 4 каде за концентрисање; 3. судови за кристалисање; 4. центрифуге за осушење кристала. Поред овога има: парну машину до 70 коња, 1 локомобилу од 100 коња, три дизлова мотора од 500 коња. Осим овога постоји и творница сумпорне киселине, која је својина цинкарне.

Цинкарна је застарела, јер би требало пећи »Ренанија« преудесити за механичко пуњење и празњење, удесити мешање и пржење цинкове руде и кокса механички, пећи за дестилацију президати, генераторе преуредити, а држава не даје средстава за преправку. Та застарелост је један од узрока, да се цинкарна не рентира. Други разлог нерентирања је, што се главни део руде купује у лирама а израде продају у динарима, па је државно надлештво незгодно за бирање згодног момента куповања стране валуте. Трећи је разлог, што нема довољно обртног капитала за израду плавог камена.

Из ових разлога требало би ову цинкарну предати приватном капиталу у друштву са државом да би добила нужну трг. слободу повећањем капитала, али не дати самом приватном капиталу, јер би то могло шкодити интересима народне одбране.

Што се тиче саме руде требало би гледати да се пронађу и разраде цинкана рудишта у нашој земљи, да би били независни од иностранства, а нарочито од Италије. Цинк представља један од важних метала за националну одбрану, јер се од њега ради месинг са 30—40 од сто цинка, а од месинга се раде чауре за муницију и т. д.

У Србији има цинкане руде у Кучајни, Завлаци и Руднику, па би та рудишта требало разрадити. Исто тако би требало разрадити и остала рудишта цинкане руде у нашој земљи у Словенији и Босни. Бар једно рудиште цинка у средини земље требало би разрадити па ма било то скопчано са државном годишњом субвенцијом, да би се у интересу народне одбране имала осигурана производња цинка за време рата.

За време оскудице лима 1919. и 1920. године цинкарна у Цељу је учинила врло велике услуге нашем лимарском занату и нашем грађевинарству, јер је владала огромна оскудица у лиму. На против цинканом праху, који се добија као отпадак при дестилацији, није било готово никакве примене у земљи, који да је прерађен у цинк добило би се само 75 од сто од цинка, а цена му је била као и цинку, зато није ни прерађиван. Као боја није се тражио, а примене у нашој другој индустрији није имао.

У 1920. години је увежено: 1. цинка сирова 8331 кгр. за 15.793 динара; 2. лима и плоча 39.099 кгр. за 311.258 динара; 3. полуге и шипке 61.567 кгр. за 104.014 динара; 4. жице 2343 кгр. за 9.715 динара; 5. цеви и ваљци: извучени и ваљани 3852 кгр. за 34.260 динара; 6. из цинканог лима израда 6501 кгр. за 21.080 динара; 7. израда од цинка грубих 9433 кгр. за 53.985 динара, финих 20.832 кгр. за 222.546 дин.; с другим материјалом 86.585 кгр. за 548.817 динара. Целокупни увоз цинка и цинкових израда био је око 20 вагона. Поред овога ће бити увоз цинковог белила око 40—50 вагона годишње.

Како имамо производњу цинка потребно би било да имамо производњу израда од цинка, а нарочито ливених, као и израду цинковог белила. Да би завели израду од цинка требало би ангажовати прво наше сународнике, који раде ту врсту рада у иностранству да се преселе код нас, у оскудици таквих људи требало би наше ливце спремити да се усаврше у таквом послу. Било пресељене или усавршене овакве занатлије требало би помоћи да се етаблирају.

Производњу цинковог белила требало би наложити будућем власнику цинкарне као дужност. Разуме се да би производњу цинка и израду од цинка требало заштитити царином.

67. ПРОИЗВОДЊА ОЛОВА У НАШОЈ ЗЕМЉИ.

У нашој земљи олово се израђује у Србији, Словенији и Хрватској.

У Србији, која је врло богата оловним рудама, има на много места оловне руде познатије у Подрињу на: Авали и њеним огранцима, на Космају, Руднику, Копаонику, Кучајни и Ђуриној Срећи у атару села Рупља, Кратову, Новом Брду,

Бресници и т. д. У последње време само се радило са вађењем руда у Подрињу где постоје и топионице код Крупња. Тај је рудник обично држава експлоатисала, а у последње време је дат приватним на експлоатисање, који га експлоатишу под именом »Подринских Рудника«. Овај рудник је играо велику улогу за време рата 1876. и 1877. год. лиферујући олово српској војсци. Сада ради са 78 радника и то олово и антимон и продаје у Београду и Загребу.

Развитку ових рудишта смета што је далеко од железница и водених путева, тако је далеко од Шапца 63 километра. Како за време државе тако и за време приватног предузећа је мало рађено, па се и сада врло мало ради. Када се подигну добри путеви и железнице моћиће се разрадити и остала рудишта и знатно допринети богатству околних крајева.

У Межици (Словенија) постоји рудник и топионица олова сада једног енглеског друштва. Она производи 460 вагона олова у плочама и цинкове руде 27—80 вагона. Радника има 681, а некад и до 823. Ово је један по своме уређењу најмодерније и најсавршеније израђен рудник и топионица, да може да служи као светски узор. Овај рудник има концесију на 38.723 ектара, има 50 подкопа на висини од 500—1250 м. морске висине. Рудиште је неизцрпно, а руда се појављује као галенит.

Да би се видела величина овога рудника и топионице износимо следеће податке о инсталацији.

Рудник има у јамама 43—250 километара железнице са ручним погоном и 17.990 км. са електричном железницом са 12 локомотива; над земљом 2830 м. железнице за вагонете, 810 метара електричне железнице, 1740 метара жичне железнице са три електрична мотора са 85 коња; 14.620 км. железнице од станице Превале до топионице са две локомотиве од 80 коња и 18 вагона по 5000 кгр. теже; четири дизалице за 505 м. дубине са 75 коња снаге; за вађење, ветрење, осветлење има 36 електричних мотора са укупно 400 коња снаге; 372 машине за чишћење, за дробљење, справа за црпљење воде, превозника које терају 13 електро-мотора са 500 коња.

У Жерјаву постоји топионица, која се састоји из једне високе пећи, 6 американских пећи, 4 конвентора-пршника руде, 2 котла за пречишћавање, 2 Феникс и 2 Јегер дувaљке, два екзаустора, две дизалице и остале машине које треба да креће мотор од 180 коња. За произвођење снаге имају пет модерних електричних централа са 10 динама од 3300 волти напона, са 1090 коња чисте снаге и један дизелов мотор од 300 коња.

Изнета руда из поткопа састоји се из 15% олова, 5% цинка, 0.5% пирита у сразмери олово: цинк: пирит као 75:25:2. По пребирању се састоји оловна руда из 77.6% олова и 3% цинка и цинкана руда 42% цинка и 6.5% олова. Рудник је почео 1868. год. па се постепено развио.

У Литији постоји топилница свинца ин сребра в Литији д з. о. з. Она има топионицу која може да изради годишње око 500 вагона олова дупло рафинованог у полугама од 42 кгр. Има две парне машине од 300 и 60 коња. Радника има 150. Топионица стоји већ од дужег времена пошто нема руде за топљење.

У Сушаку постоји угарско дионичко друштво за талење ковина. Она има пећ за израду бакарног камена, полупроизвода за добијање бакра; две високе пећи за топљење олова; три пећи за чишћење олова; једна велика пећ за вађење оксида; 1 осребраоница са три котла са 50 тона садржине; две пећи за вађење сребра и злата; централа са три мотора од укупно 950 коња. Радника има обично од 180—296. Сада има 36. Производња је варирала од 1915.—1919. год. 232.664—3,649.482 кгр. олова. Топионица у Сушаку сада не ради због нередовних прилика тамошњих.

За ове две топионице је штета што не раде. Требало би испитати детаљне разлоге нерада, па им по могућству помоћи, било железничком тарифом или иначе. Ако се не би могле одржати где, добро би их било преселити на погоднија места.

*

* *

Олово се као сирово извози, па се прерађује у Корушкој и из Корушке код нас доноси натраг.

Ми смо увозили 1920. године израда од олова: цеви и ваљака 95.248 кгр. за 338.208 динара; штампарских слова, матрица, линија 150.214 кгр. за 2,789.886 динара; куршума и сачме 105.969 кгр. за 320.934 динара; лима, плоча, полуга, шипки 15.962 кгр. за 128.464 динара и остале израде од олова 8449 кгр. за 176.140 динара; оловног белила, црвенила и жутила 86.916 кгр. за 445.026 динара, а глеђа 154.682 кгр. за 308.166 динара.

Израда од олова увежено је 609.441 кгр.

Велики интерес наше како економске тако и народне одбране би био, да се код нас уведе прерада нашег олова, које се изради сада око 500 вагона. Разуме се, да ону количину олова што ми израдимо не потребујемо у израдама од олова више од $^1/_{10}$ дела, па би за нас било од велике економске важности, ако би место олова извозили израде од олова. Као прво средство за постигнуће увођења израда од олова било би подизање стопа царина за све израде од олова. По овоме би требало тражити да управа Межице сама подигне творнице за прераду олова и његове израде, а ако они не пристану треба их извозном царином натерати на то.

Као треће средство било би да се спреме о државном трошку један део наших радника понајбоље из Словеније, да изуче занат прераде олова у његове производе, па да се поба их извозном царином натерати на то.

68. НАША ПРОИЗВОДЊА ИЗРАДА ОД АЛУМИНИЈУМА, КАЛАЈА, НИКЛА И ЊИХОВИХ ЛЕГУРА ИЗУЗЕВ НАКИТА КАО И ИЗРАДА СИТНИЦА ОД ЦИНКА.

У нашој земљи за сада је слабо заступљен занат прераде алуминиума, калаја и никла и њихових легура и ако се све више и више развија увоз израда од белих легура као алуминиума, цинка, калаја и никла.

За сада постоје поред појединих ливница као војно-техничког завода и друштва »Цинал«, које ради ножеве и виљушке од алуминијеве легуре и поједини израђивачи глава за сифоне и слично. Друштво »Цинал« у Цељу има творницу једилнега орођа тер других ковинских предмета. До сада израђује виљушке и кашике око 260.000 комада годишње. Са истим машинама могла би годишње израдити око 2,500.000 комада . Има 11 машина за глачање и полирање са 20, 10, 5 и ½ коњске снаге и два динамо апарата за помесинговање, бакреписање и пониклование и три пећи за ливење и ексдегитер пресе. Раденика има 16 мушких и 7 женских. За сада док се не уведу и док наше раднике не обуче имају да се боре са јаком страном конкурецијом. Творница би могла да израђује упаљиваче за гранате и шрапнеле из цинканих легура. Иста би творница могла да изради точкове скретаче за железничке сигнале и скретнице из цинкане легуре.

Ова творница намерава увести израду кашика из мартинова челика и алпаке.

У Осијеку постоји Ф. Р. Ротерл љеваоница сифонских глава и завод за електо-кемичко пониклавање. Она израђује око 50.000 сифонских глава год. и све артикле који засецају у фабрикацију содне воде, дакле делова за машине за производњу содне воде; даље израђује натписе ливене као уличне натписе, натписе за машине, вагоне од меког метала и месинла. Има зими 15 радника, а лети 30. Трпи јако од стране конкуренције. Робу продаје по целој земљи.

У Љубљани постоји творница ковинских издељков Сајовић и Комп. Љубљана. Она израђује главе за сифоне, после разне изливке од алуминиума, калаја, олова и бакра. У случају потребе творница може да излије дневно до 2000 комада и то глава за сифоне, славина и других израда од метала. Ако би форсирано радила била би у стању да подмири целокупну потребу земље и да остане за извоз око 200.000 комада. Творница је уређена најмодерније и располаже са свима техничким помоћним срествима; има сопствену топионицу и ливницу, глачалницу и галванопластику. У мртвој сезони зими има 30 радника, а у сезони 50—60 радника.

За сада им смета много аустријска конкуренција.

* * *

Године 1920. био је увоз: 1. израде од алуминиума 26.617 кгр. за 1,154.923 динара; 2. израда од калаја, грубе: кашике, виљушке и остало 27.657 кгр. за 442.065 динара; 3. израде од никла остале 2658 кгр. за 156.262 динара.

Када би се повисиле царине, а све ово у земљи израђивало, онда се види да би остала лепа пара за ове израде у земљи.

Ове ливнице алуминиума, цинка, никла и у опште белих легура имају ту добру страну, што за време рата израђују упаљиваче за шрапнеле и гранате и делове аутомобила и аероплана, због тога су од необичне важности, па их треба царином заштити и помоћи да се развију и унапреде.

За ове израде требало би привући све наше земљаке, који се налазе при оваком раду у Бечу, па им помоћи етаблирање, као што би требало и друге погодне раднике слати да се спреме за овај рад, па им по томе помоћи у етаблирању. Нарочито би требало обратити пажњу на посуђе од алуминиума.

69. ЗАНАТСКО ИНДУСТРИЈСКО ШКОЛОВАЊЕ.

I.

Потреба брзог унапређења и подизања заната, кућевне индустрије и индустрије у земљи.

Овим великим ратом показало се, да је индустрија један од главних основа народне одбране и да, када не би било привредних разлога — требало би индустрију створити, као што се стварају утврђења, граде лађе или се војска преоружава, јер се у рату показало, да је индустрија — ако не веће — оно бар исте важности као сви горе набројени фактори.

Из ових разлога би требало, пошто-пото и што пре почети стварати све индустрије, које су за народну одбрану потребне, као: гвоздену, машинску, текстилну, хемијску, кожну и т. д.

Да би се овака индустрија створила, било државним, било приватним средствима, и то што пре, најбоље би одговорило циљу, да буде руковођена нашим једно-племеницима, а то се може постићи интензивним школовањем било у земљи или на страни, упућивањем и свима другим савременим средствима за подизање индустрије и заната.

Уједињењем Срба, Хрвата и Словенаца у државу од 14 милиона, створена је могућност стварања многих и многих грана домаће индустрије, па да би се и наши људи и наш капитал користили, потребно је брзо школовати и упутити што већи број људи и послужити се свима савременим средствима за подизање индустрије и заната. У колико се ово не би одмах учинило, доживећемо да се новоствореном ситуацијом користе странци и анационални елементи у нашем друштву.

Ми имамо знатна природна блага, као вода, шума, минерала и т. д. Ова треба испитати и наше људе на њих упозоравати. Ова блага ће се почети искоришћавати и највећи наш интерес је, да то искоришћење буде што пре и да дође у добро нашим племеницима, било што се поседа, било што се рентабилног упослења тиче, а то ће се постићи савременим средствима за подизање заната и индустрије.

Ми смо пољопривредна земља, те ради бољег искоришћења наших земаља, ради боље ренте и ради најбољег приноса пољопривредника, мораћемо стварати пољопривредне индустрије, а те ће се пре створити и боље циљу одговорити, ако се ми што пре спремимо за овај велики посао. То ће се постићи савременим средствима за подизање заната и индустрије.

За бољи и интензивнији рад у пољопривреди потребне су нам пољопривредне справе и машине, а интерес пољопривреде је, да су оне израђене за наше прилике, што је једино онда могуће, кад их наш занат и индустрија израђује. Могућност примене и искоришћења ових алата и машина је дата: када има неко да поучи свет како се са њима ради и ко да их оправи, те се због тога осећа потреба за спремним радничким кадром за израду и оправку. Интерес за постајање индустрије пољопривредних справа и машина, као и постајање индустрије пољопривредних справа и машина, као и постајање спремног заната за израду и оправку је интерес и народне одбране.

У Банату, Бачкој и Барањи, Босни и Херцеговини и Далмацији нема готово ни једно предузеће од мало веће вредности, а да није у страним рукама. Па не само то, него је сав управни елеменат, сав персонал у бироу стран и књиге су водили на страном језику. У Хрватској и Славонији је то исто, само што је у неким предузећима био пословни језик хрватски и књиге хрватски вођене.

Сва та предузећа треба национализирати, а за то је потребна врло енергична политика за национализирање, подпомогнута савременим средствима индустријске политике.

II.

Прешност обилног занатско-индустријског школовања у страним и домаћим школама.

У Србији су већина надзорника већих млинова, свих пивара, индустријских стругара, рудника, свих текстилних фабрика, као и сви боље плаћени мајстори странци. У Бачкој, Банату, Босни и Херцеговини стоји још горе. На паробродима у Далмацији су 5% машиниста домаћи, а остало странци, на железницама у Хрватској, Славонији, Бачкој, Банату и Барањи то исто. Наш народни понос и наш економски, народни и социјални интерес је, да ова места буду заузета нашим људима, а то се без интензивног школовања не може постићи.

У Хрватској, Славонији, Бачкој, Банату и Барањи већина занатлија за модерне — уносне занате су странци; то

важи делом за Босну и Херцеговину. Ово није добро за национaлан здрав живот, јер тешко народу чија је буржоазија анационална, а не одговара ни садашњим интересима нашега народа, јер није корисно да сваки бољи залогај странац узме.

У нашој Краљевини скупи су занатски и индустријски производи и скупи станови, што долази делом од неискуства и незнања предузетника и радника, као и неусавршене производње, те и интерес појевтињења живота захтева брзо школовање и једних и других.

Школоване занатлије и радници су мирнији, разборитији грађани и међу њима је мање анархистичког елемента, што је један важан фактор у прилог брзог и обилног школовања.

Модерна народна одбрана државе тражи што већи број механичара за аутомобиле, аероплане, топове и митраљезе, дезинфекционе апарате, телефоне, телеграфе и т. д., што већи број и што боље школованих људи, па је једини начин да их брзим школовањем добијемо.

Ми имамо наше раднике и инжињере, али средине немамо на којима почива правилно извођење посла, а то су палири, руковође, бољи цртачи, хемичари, практични инжињери. Највећи наши интереси нам налажу, да их што пре добијемо.

III.

Како и где да школујемо младеж.

Општи преглед.

Школовање занатско индустријског подмладка бива или шиљањем питомаца у стране школе; или давањем путне помоћи занатлијама и радницима за одлазак у иностранство на занатску или фабричку праксу, где би уједно посећивали и вечерње занатске школе или упућивањем деце на занат и на изучавање индустријских радњи у привредно напредније крајеве; заснивањем празнично-вечерњих општих занатских школа, празнично-вечерњих стручних занатских, кућевно-индустријских и занатско-индустријских школа, као и зимских школа за сезонске раднике; занатско-индустријским курсевима за мајсторе и најпосле ширењем корисних знања преко часописа и стручних књига.

Питомце треба слати онде, где би били потребни, да се након свршене школе употребе или за наставнике школа, или

да послуже за заснивање нове врсте заната (рукавичари, ортопедисти, ножари и т. д.), или да замене странце као техничаре у постојећим и будућим индустријским предузећима, као и да се проређени редови ређих заната попуне, где се за сада не би рентирало, да се за таки број установе наше школе. Питомце треба слати за занате и кућевну индустрију: за ситну механику, електричаре, рукавичаре, керамичаре, сапунџије, ножаре, прераду перја, израду мидера, машамоде и т. д.; за индустрију: хемичаре, машинске, артијске инжињере, за текстилну, пиварску, кобасичарску индустрију и т. д. За сву потребу за стручним људима у колико се може потреба прорачунати, треба спремати питомце, за школовање у иностранство за оне струке, где наше школе не постоје, па ма колико то коштало. У свакој земљи где има питомаца требало би поставити и надзорника њиховог.

Занатско индустријске раднике и занатлије треба слати да се усаврше радећи у иностранству, дајући им путни трошак. Потреба за оваквим радницима и занатлијама после рата биће велика, јер би требало послати млађе раднике, генерацију калфи ослобођених за време рата, да се усаврше у своме послу.

Ове раднике требало би слати у Чешку, где би се за те циљи установио нарочити депо, који би их примао, пласирао и надзиравао.

Од необичне важности је продужити и потпомоћи акцију Привредника у Загребу, Сарајеву и Београду и »Радише« у Загребу. Потребно их је омогућити да удесетоструче своју благодатну акцију и то нарочито са ратном сирочади.

Опште занатске вечерње школе показале су се необично корисне, што су допуњавале или замењивале основну наставу и дале су нужно, трговачко образовање нашем занатлијству поред стручних основа, као цртање, рачун, калкулацију и слично. Сад су ове школе још потребније, јер за време рата није било школе, те је већина шегрта и младих калфи неписмена. По закону о радњама ове школе издржава општина, али пошто су општинске финансије сада врло слабе, мораће држава трошкове на себе узети, а нарочито трошкове за школе у Мађедонији и Старој Србији, гдје је после бугарске окупације од нарочитог интереса, да оне што пре и обилније про-

раде. Ове су школе остале без учила, без намештаја, те то треба сада набавити, а хонораре према скупоћи повећати.

Стручне вечерње школе, где се могу засновати, још су корисније него опште, али их је могуће за сада основати само у већим местима и када се спреме погодне снаге за наставнике и нужна учила.

Стручне дневне занатско-индустријске школе, које је најтеже основати због скупих набавака радионица, најбоље је основати уз државне радионице, које би требало да руководи Министарство, које руководи радионицом (као што је светли пример занатска школа војно-техничког завода у Крагујевцу) или уз приватне радионице, где треба са предузетником склопити један уговор, да деца извесно време преко дана раде практично, а друго време у школи. За самосталне школе би се радионице имале зидати и устројавати. За ове последње школе треба ове године припремати матријал, алат, машине, намештај, снаге и зидати и негде дозиђивати. Најбољи пример колико су стручне школе успеле и онда када су рђаво руковођене, је ткачка школа у Ужицу, која је иницирала ужичку ткачку фабрику и ткачка ужарска школа у Лесковцу, која је иницирала ткачку фабрику у Лесковцу и завела модерни ужарско-салерски занат.

Треба отварати зимске школе за сезонске раднике као каменарске, грађевинске, цигљарске и т. д., да би се у зимским курсевима добили добри каменоресци, палири, пецачи цигље и слично, у којима јако оскудевамо, јер би се овим одличним раденицима поред одличне праксе дала нужна теорија и цртање.

Потребне су нам стручне школе прво практичне, а после и теориске за места кућевне индустрије, да се на старој основици накалеми или нова индустрија, или иста модернизира. Такве школе су имале свугде очекивани успех (као поменути случај у Лесковцу за салере), те су или подмладиле кућевну индустрију или су иницирале велику индустрију. Ове би школе према средствима и људима требало основати у лончарској индустрији у Подпећу и Рогама, качарској у Никојевићима, плетарској у Велесу и т. д.

Исто тако потребно је у свима сиромашним крајевима, где људи иду у печалбу заснивати практичне школе кућевне индустрије, да би се на тај начин иста подигла.

Радничке школе Женског Друштва у Србији, које су од 1880. год. успеле да унесу и распростру по целој земљи женско- кројачки занат, дале би се даље проширити и преко њих унети занати: машамодски, трикоташки, мидерски, конфекциони и слични занат, поред курсева о домаћинству.

Потребне су нам школе за млинарство, пољопривредно машинство, текстилну индустрију, кожарске школе и т. сл., чија је потреба јасна да не треба објашњења. Ове школе најбоље је основати као дневне уз већа приватна предузећа с тим, да ученици раде пре или после подне у фабрици, а после или пре подне у школи; или као вечерње с тим, да ученици дању раде у фабрици, а у вече похађају школе.

Исто тако нам је потребно оснивање хотелијерске и куварске школе, школе за израду конзерви да би се добили и добри хотелијери, кувари за хотеле и кувари за фабрике конзерва, чија је потреба очигледна.

За постојеће мајсторе треба оснивати специјалне мајсторске курсеве и то као дневне и вечерње. За сву младеж треба спремати учила, стручне књиге и повремена издања.

IV.

Посебни преглед школа.

Опште занатске или занатско-трговачке вечерње празничке школе. Ове школе похађају шегрти и калфе, који су, и то у Србији и Босни, свршили основну школу, а у другим нашим крајевима, који су свршили и продужну школу. Ове школе су врло корисне и оснивају се и у малим паланкама, па су код нас показале врло леп успех. Оне су дале лепу трговачку основицу без које ниједан модеран занатлија не може опстати. Ратови су нас спречили да видимо плодове рада ових школа у Србији. Ове школе треба снабдети школским погодним књигама и училима, што је сада у толико потребније, јер је за време рата све упропашћено.

У већим местима биће потребно ове школе што пре реформисати, тако да сваки занат који има тридесет ђака добије своју стрчуну школу. Овакве стручне школе имамо ми у Београду: вечерњу празничку грађевинску за све грађевинске занате, као и обућарску. У Љубљани постоји стручна вечерња школа уз занатску школу у Љубљани.

За специјализирање вечерњих школа по занатима потребно је израдити за њих потребне специјалне уџбенике, набавити учила и спремити стручно особље. А то је посао за који треба и кредита и времена и стрпљења, али ни једно не треба жалити.

Стручне занатско-индустријске дневне школе за грађевинске и машинске занате. Ове школе могу да буду за децу која су свршила основну школу или која су свршила четири разреда гимназије или продужне школе. Ове школе могу да буду самосталне стручне школе са својим радионицама или школе уз државне и приватне радионице. Како самосталне школе са својим радионицама коштају много, то се увек претпоставља да их посећују деца са вишим образовањем, а исто тако, да у школе уз државне радионице треба примати шегрте, који су свршили основну школу. Најбољи тип школе са радионицама јесу више занатске школе или техникуми, где постоје уз њих ниже занатске школе, где калфе који су изучили занат, могу да се усаврше у теориском знању, да би се добили стручни мајстори за фабрике или спремније занатлије. Такове технике са занатском школом постоје у Љубљани, Загребу и Сплету. Ове технике дају руковаоце послова као руковође, практичне инжињере, боље цртаче, грађевинаре, хемиканте (који је у стању да руководи једном фабриком), електричари који су у стању руководити једном већом инсталацијом и т. сл.

Занатске школе за шегрте постоје у Сарајеву две, и то једна столарско-ковачко-браварска и уметничко грађевинска цизелерска, у Мостару ковачко-шлосерско-лимарска и столарско-бачварско-качарска. Од школа за шегрте уз државне радионице имамо ону уз војно-техничке заводе у Крагујевцу и у железничкој радионици у Скопљу као и уз железничку радионицу у Сарајеву. Све ове школе дају спремне мајсторе.

Од школа за калфе уз државне радионице постоји машинска школа у Тивату у Боци, као што ће се основати школа уз поштанско-телеграфску радионицу.

Школе уз приватне радионице постоје сад у Дрвару, Теслићу, Јесеницама, Лукавцу, али је у изгледу да ће се скоро отворити још више. Разлика између шегрта, који је изучио занат у школи уз државне и приватне радионице, и шегрта, који је изучио у школи са радионицом је та, да први обично

остаје у струци, а други обично бежи у државну и општинску службу. Из ових разлога најбоље су школе за шегрте у школама уз државне и приватне радионице, те школе за шегрте са скупоценим радионицама не треба ни оснивати.

Које би школе ове врсте требало одмах отворити?

Требало би отворити: 1. техникум са занатском школом у Београду, по овоме отворити исту такву школу у Скопљу, Осеку и Никшићу. Ова техника би имала пет одељења, и то за електротехнику, машинство, хемиску технологију, грађевинарство и инжињерство, а уз то и занатску школу за занате, које ова одељења обухватају и са вечерњом стручном школом; 2. дневне школе уз државне жел. радионице у Нишу, Загребу, Осјеку, као и уз војне радионице у Варадину, Мостару, Тивату (Бока); 3. дневне школе уз приватне радионице гвожђа у Зеници, Јасеницама, Беловару, Осјеку и Загребу.

Стручне занатско-индустријске школе за поједине гране заната и индустрије. Ове школе могу да буду дневне или вечерње, као што могу да буду државне или приватне школе са својим радионицама, као и школе уз приватне и државне радионице.

Овакве школе су нам потребне за текстилну индустрију, млинарску индустрију, пиварску, шећерну, стаклену, кожарску, пољопривредно машинство, обућарску и керамичку индустију и т. д.

За **текстилну индустрију** треба поучавати: предење, ткање, бојење, апретуру, трикотажу, чипкарство, вез и позаментерију, ужарију и ћилимарство.

Код предења, бојења, ткања и апретуре разликују се, да ли је за памук, вуну, свилу, лан, конопљу и јуту. И за свако влакно треба засебна школа. За сада би нам потребне биле школе за памук, вуну и кудељу. Како у текстилној индустрији има и специјалних завода за бојење, штампање и апретуру, то би требале и специјалне школе за бојење и штампање. Исто тако су нам потребне засебне школе за трикотажу, засебне школе за чипкарство и вез, и засебна школа за позаментерију. За сада би најлакше и најјевтиније било, да се уз приватне фабрике подигне школа и то било вечерња или дневна, и то уз фабрику гг. Косте Илића и Синова а. д. или уз фабрику фирме Илић, Теокаревић и Петровић у Лесковцу; школа за белење и бојење памука уз фабрику фирме К. Илић

и Синови а. д. Београд или Мита Ристић и Синови, Ниш; школа за памучну индустрију у Дугој Реси (Хрватска) или у Тржићу (Словеначка); школа за трљење и предење кудеље уз фабрике у Врбасу, Лесковцу или Паланци; школа за филирање свиле у државним филатурама у Новом Саду, Панчеву. У школама где се учи бојење учи се и апретура.

Уз једну технику (в. т. м.) требало би основати специјалну школу за текстилну индустрију. Та би школа имала и курс за бељење, бојење и штампање, да би се добили инжињери и хемичари бојаџиница и наставници за текстилне школе; једну школу за бојење треба створити уз средњу техничку школу.

Једну школу чипкарску и за вез треба створити у Словеначкој, где је иначе клепловање чипака одавно заведено, где би се училе све врсте.

Исто тако треба уз све текстилне фабрике уз које се не би основале дневне школе основати вечерњу школу и то као уз фабрику у Ужицу, Лесковцу, Нишу, Београду, с тим да један учитељ предаје предмете за опште образовање, а стручњак из фабрике текстилне предмете.

Поред ових школа потребно би било и у крајевима који немају текстилне индустрије, а погодни су за заснивање исте, да се заснују ткачке или трикоташке школе, да би припремиле радну снагу и иницирале подизање фабрике. Овакве школе би биле у Мостару, Скопљу, Госпићу, Призрену, Вараждину и т. д.

Школу за позаментерију требало би подићи у Врањи или у Пироту, Прилепу.

Школу за трикотажу требало би основати уз фабрике трикотаже у Београду, Загребу у Љубљани, и то или дневне или вечерње.

Што се тиче школе за ћилимарство треба за сада добро искористити одлично уређену школу у Сарајеву.

Школе за ужарију треба основати у Лесковцу, Врањи или Оџаку, где већ постоји знатна кућевна индустрија. Ове би школе биле у прво време вечерње.

За **млинарску индустрију** треба основати млинарску школу уз један велики млин у Осеку, В. Кикинди или Београду, и то или као дневну или као вечерњу. Циљ би ове школе

био да се добију млинари и надмлинари, који су све странци. За ђаке би се узели даровити млинари и машински бравари.

За **пиварску индустрију** треба основати уз једну пивару, и то у Београду, Сарајеву, Загребу, Љубљани, вечерњу или полудневну школу, да би добили добре пиваре, који су сада код нас већином странци. За ово би се узели млади пиварски помоћници.

За **шећерну индустрију** треба основати практичну школу уз једну фабрику, да би се школовали наши укувачи шећера, који је један чисто чешки занат. Овде би се нашли наши отреситији младићи, који би се аташирали уз чешке укуваче шећера, да науче, а Чесима учитељима дала би се нарочита награда.

За **пољопривредно машинство** требало би основати дневну пољопривредну машинску школу у Војводином Граду (Херцеглаку) у Барањи, где има врло лепо уређена стара радионица и сазидана а недовршена нова. Уз машински пољопр. алат и машине у војводином добру уз ову радионицу, могао би се са овом школом, где би се примале калфе: бравари, стругари и ковачи, постићи јединствен успех. Омогућују школу и знатне грађевине, где би се и ђаци и професори могли сместити.

За **обућарску индустрију** тј. за машинску израду обуће треба основати школу уз једну фабрику обуће у Тржићу, где би се спремиле будуће руковође фабрика обуће. За ову школу би се узели даровитији обућарски помоћници и машински бравари. И ова би школа могла у прво време да буде вечерња.

За **стаклену индустрију** треба основати практичне школе уз све фабрике стакла, где би се спремили наши људи за израду стакла, јер су то сада већином Немци. У овој школи имала би се наша деца да науче раду, а мајсторима учитељима би се од сваке главе дала нарочита накнада.

За **кожарску индустрију** требало би основати једну школу уз једну фабрику кожа, која израђује све врсте кожа за обућу. Овде би требало примити синове занатлија кожара или даровитије калфе опанчарске. Ова школа у прво време могла би да буде и вечерња. Исту би посећивали и остали шегрти и калфе те фабрике. Циљ би ове школе био да се добију спремне занатлије кожари и спремни мајстори у фабрици, као и да се постојећи занат кожарски унапреди.

За **индустрију дрвета** треба основати школу уз државно предузеће Штајнбајсово у Дрвару. За ову школу би се узели машински бравари и млађи радници на гатерима. Циљ би школе био да се добију руковође стругара. Ова би школа требала да буде полудневна.

За **штампарску индустрију** требало би основати школу уз постојеће велике штампарије у Београду, Загребу и Љубљани и то вечерње или полудневне шокле. За индустрију хартије и конфекције хартије треба основати школу вечерњу или полудневну уз фабрике хартије и велике конфекције хартије.

За **цигљарску индустрију** треба отворити школу за машинско цигљарство и пецаче цигљи уз једну већу цигљану у Лесковцу или В. Кикинди. Ова би школа могла да буде у прво време вечерња школа. Циљ је ове школе да се добију добри пецачи цигље и руковође машинске цигљане. Овде би се примали калфе цигљарске и маш. бравари или ковачи.

За **осталу керамичку индустрију** треба отворити школу и то: 1. у Пироту лончарску дневну школу за калфе лончарске, а давала би сезонске курсеве зими за све лончаре сељаке, којих има на стотине и који иду лети на рад у печалбу; 2. уз фабрику керамике »Загорка« у Будиковчини (Хрватска).

Постојећу занатско-уметничку школу у Сарајеву треба проширити и на модеран граверски и ливачки занат, занат за посребравање, позлаћивање, помесингавање и поникљавање.

За остале индустрије којих у земљи има као алкохола, штирке, штапова, прераде меса, израде конзерви и т. д. вршило би се школовање на тај начин, што би се одабрали погодни младићи и упућивали у домаће фабрике, да тамо изуче начин рада и управе фабриком. Ови би се младићи издржавали о државном трошку сасвим или делом.

Питање је сада, да ли ће прив. фабрике и радионице хтети да послуже као школске радионице. Ми смо мишљења да ће се наћи начина или да се даје фабрици или радионици накнада од ђака, или да јој се одобри сасвим или делом ослобођење пореза и царине или ће се фабрикантима дати неки видни знак државног признања и одликовања. У сваком случају треба у закону о школама унети принудност.

Ове школе имају задатак да или модернизирају постојећу кућевну индустрију или да уведу нове гране, место оне која

пропада, или да у крајевима који су погодни за то као печалбарски крајеви створе нове кућевне индустрије.

Познато је да ми имамо знатне гране кућевне индустрије као сукнена у околини Пирота, ћилимарска у Пироту; ужарска у Врањи и Лесковцу; лончарска у Роге и Потпећу (округ ужички); качарска Николајевићи и Равни (округ ужички); сувог меса у околини Ужица; мермера у Студеници (округ чачански); качарска у Рибници и Кочевљу (Словеначка); клинчарска у Кропи (Словеначка); шеширџиска Домжале (Словеначка); ситарска индустрија у Словеначкој; корпарска у околини Јагодине итд., итд.

Школе за унапређење и увођење нове кућевне индустрије махом треба да буду практичне и то тако, да би се довео један добар мајстор из другог краја, где се овај посао савршеније ради и он тамо настанио и њему се дали млади људи мештани да их он научи. Најјевтиније државу кошта, ако тај мајстор ради за свој рачун, а накнаду добија од изучена ђака.

За извесне гране индустрије погодни су и курсеви, који би се држали с времена на време. За велике центре каменорезачке треба увести сталне зимске школе, где би и они каменоресци, који раде лети по варошима на грађевинама поред оних што седе код куће, присуствовали курсу.

Постоји огромна маса артикала, предмета израда кућевне индустрије, која би се могла унети код нас у села потребита и сиромашна. Као такови артикли су индустрија вештачког цвећа: дрвене кутије од меког и тврдог дрвета: виле, лопате, колица дрвена, коларске израде, индустрија штофова из вештачке вуне; индустрија ситница од коже као новчаника, портфеља и слично; кожних куфера и платнених куфера; дечијих играчака разне врсте; израда простих и финијих асура од трске и рогоза; израда рибарских мрежа; конфекција одела и рубља; позаментерија; израда чипака и веза на ручним машинама или машинама са малим мотором, израда чешљева, ножарска индустрија; каменорезачке израде; израда ситница од стакла; израда четака; дрвеница за четке; седла и слично; израда штапова; израда брусева; израда воденичког камена; израда конфекције од хартије; конфекција ћурчијских израда; прање и крпљење старих џакова итд., итд.

Зимске школе за сезонске раднике. Сезонских радника имамо и то лончара у округу пиротском, каменорезаца у Гор-

њим и Доњим Матијевцима (о. нишки); зидара и дрводеља у Црној Трави (о. врањски), Житном Потоку (о тимочки); зидара, каменорезаца и дрводеља у Црвењу, Жлни итд. у околини Књажевца; зидара у срезу сребреничком и Травнику; пекара у срезу поречком итд., итд., колара у старом срезу заплањском и т. д.

Сви ови сезонски радници зими долазе кући, где се одмарају, због тога је могуће великом броју одржати курсеве. Одржавањем ових курсева омогућио би се велики напредак у грађевинском занату, као што би се помогли читави крајеви.

Школе радничке-занатске Женског Друштва у Србији. Ове школе Женског Друштва треба потпомоћи од стране државе тиме, што би им се дале довољне субвенције, што би им учитељице добиле сва права као и учитељице основних школа, т. ј. права на пензију, на улагање у фонд. Како ове школе имају да спремају раденице, мајсторе заната и учитељице, које свој посао из основа разуму, то је најбољи начин одржати ове школе такве какве су. Не би их требало потпуно узети у државне руке, јер би прво много више коштале, друго не би могле бити онако интензивно надгледане као од стране одбора Женског Друштва, што је важно како у погледу моралном тако и у погледу стручном. Ове школе би могле да послуже за увођење свих врста женског рада било занатског, било кућевно индустријског.

Школе гостионичарске и за кување. Како за потребу нашег грађанства, тако и у интересу зване страначке индустрије — доласка и бављења странаца код нас ради лечења и путовања неопходно је потребно подићи гостионичарске школе у Београду, Сарајеву, Љубљани, Скопљу, Цетињу, Спљету, поред постојеће школе у Загребу, да би се добили модерни гостионичари и персонал за хотеле. Ове школе би биле вечерњопразничне и полудневне — пре подне од 7—11.

Уз ову гостионичарску школу треба отворити школе за кување финих и интернационалних јела, што је необично потребно за вођење модерних хотела »страначке индустрије«. Ова би школа била неопходно потребна ради школовања кувара за фабрике конзерви. Ми имамо и одлична поврћа одлична меса, рибе, живине, одлична воћа и имали би све што је потребно за израду првокласних конзерви, и када би исте првокласни кувари израдили цео би нам свет био за те конзерве отворен. Са оваквим конзервама ми би наше сировине могли у најурађенијој форми најскупље продавати.

Школовање мајстора и индустријалаца. Ово школовање се врши у курсевима мајсторским и индустријским, који врше индустријски и занатски музеји, или заводи за унапређење заната и индустрије. Ови курсеви имају за задатак да оним мајсторима, који нису учили занатске школе, даде нужна теориска и практична знања, као цртање, рачунање, кројење и слично, калкулацију и вођење књига, без којих знања се у модерно доба не да живети. Ови курсеви су се показали као најефектније средство за унапређење заната.

V.

Школска и стручна занатско-индустријска литература.

Школске литературе немамо ни за вечерње занатске школе, а камо ли за разне врсте занатских и индустријских школа. Оно и што има учбеника за вечерње занатске школе то је застарело или је против национално, као читанка за ново ослобођене крајеве, па треба мењати. Не може се замислити школовање у горе поменутим школама без школских учбеника. Исто тако не може се замислити успех занатских курсева без зато израђених погодних уџбеника.

Поред ове школске литературе потребни су стручни часописи, и остала техничка литература. И једно и друго немамо. Стручне часописе и књиге требало би Министарство Трговине и само да издаје, као и да потпомаже приватне да их издају. Ове стручне књиге требало би да се раде и чисто техничке и техничко-трговачке. Техничка би требала така да буде, да опише у свима детаљима начин рада за учење технике струке. А техничко-трговачке где треба да је изнета и калкулација сваке гране рада, да би се могли трговци поучити о нужној сировини, инсталацији, потребној радној снази и капиталу и т. д.

Није истина да ми немамо капитала, него је истина да ми немамо капитала за посао који ми не знамо и не познајемо, а за послове које знамо имамо увек капитала. И за то треба послове упознати, а то је могуће или школом или књигом. Е, онда, подижимо школе и помажимо штампање књига.

70. ПОЉОПРИВРЕДНА ПОЛИТИКА СРБИЈЕ ДО 1910. ГОД.

Наше патријархално пољопривредно газдинство. Ради се да би се могло живети. Па тако је и у пољопривреди. Док код нас за време Турака, а и после ослобођења дуго времена, није било путева, јавне безбедности и сигурности, све што је било потребно за кућу једног пољопривредника, он је сам са малим изузетком израђивао и обделавао. Његова управа добара била је само томе управљена да добије оне производе и онолику количину истих, колико му је довољно за његову потрошњу.

За мали део својих потреба које је куповао, и то од ових поглавито со и гвожђарију, и малу порезу коју је плаћао, он је продавао један незнатан део својих производа, који су били у релативно високој цени, јер су се могли транспортирати, а то су коже, лој, мед и жива стока. А то је било толико незнатно да због тога није морао производњу удешавати. Земље је за обделавање било доста, шуме доста, испаше доста, и нити се морало дубље орати, нити бољи алат за рад имати, јер се могло често земљиште мењати, па је опет добар износ давало, а мање је рада стало. Стока се није морала пазити, ни за њу много сена здевати, држато је много грла, јер је за 9 месеци преко године било траве, а за три месеца могло се сена и сламе и лисника толико наћи, да стока тек душу преко та три месеца продужи. А због тога је стока и спорије расла.

Живело се одвојено, по засеоцима и задругама, тако да су, како они тако и имања била удаљена једна од дугог; мешања је било слабо па није било ни конфликата. Сваки је живео како је хтео; лични осећај човека није био ничим притешњен, потпуно слободан, као орао у врху планине. Докле је хтео потерати стоку, дотле је, као на својој рођеној земљи, напасао. Које је парче хтео разорати то је разорао. Где је шуму хтео сећи, ту је секао. И готово се нигде није сукобљавао са туђим интересима. А где није било сукоба интереса, није било ни регулатива о правилној расправи тих интереса. За добијање средстава за живот главно је било лични рад и лична вредноћа, имање није играло велику улогу, јер га је слободна на све стране било.

Због одвојености од пијаце, без комуникација, без јавне сигурности, једини могући начин да се своје па и најскромније потребе подмире па да се и одрже био је тада уобичајени задружни живот, у коме је у безпрометно доба могло бити нужне поделе рада за подмирење свих потреба и сигурности основане на крвној вези и потпори. Потреба организације је била само у питањима спољног непријатеља и потреба сигурности задруге, и због истих интереса могао је и један човек тиме руковати.

*
* *

Модерно страно пољопривредно газдинство. Док је код нас тако било, дотле уређење државе у западним државама, где је насељеност била већа, где је јавна сигурност била боља, где је било путева и мостова, није имало потребе за задружним животом т. ј. те је потребе нестало те су и задруге нестале. Под тим приликама се пољопривреда специјалисала, у толико пре што нити је свако земљиште погодно за сточарство, нити свако за пољопривреду; оно које је било за пољопривреду, то је и обделавано, а које је за сточарство ту се сточарство гајило.

Па и поједина су земљишта била згоднија за једне усеве а друга за друге, и како се лако могло преносити, то је онда где је један усев боље успевао тамо и обделаван, и преношен и продаван где треба да се троши; и тако је радио сваки.

Земље је бивало све мање и скупља је била, па се гледало да се што више са извесног парчета скине, и то баш од усева, који најбоље успева, па да се уновчи и за то купи оно што треба и на другом месту боље успева. Стока је негована и имајући мање парче земље, да даде што већи износ, а то је да приспе за краће време и мање трошка. Држата су боља и скупља грла стоке, која су брже расла и гојила се или више млека давала.

Све је срачунато, не по томе, шта треба за потрошњу у кући, него што на пијаци може већи износ добити. Напредак у раду је гледан у новчаном износу, који се на производе добија; све је у новцу срачунато, и само оно што је највећи новчани износ давало, то је рађено.

Распоред рада на добру (управи добра) се управљао по земљишту и пијаци. Што год је мање било земље за обделавање и држање стоке, у толико се је морало боље обделавати и стока боље пазити. Начин обделавања земље и гајења стоке

све се више усавршавао. При томе је, да би се на мање парче земљишта, добио што већи износ, морало више у земљу улагати, боље ђубрити, интензивније радити, што значи већи рад и на мање земљиште, већи покретни капитал улагати, до жетве; као и капитал инвестирати за поправку, одводњавање и ђубрење земљишта.

По земљишту и пијаци рад се специјализирао прво искључиво на пољопривреду и сточарство, а после на поједине гране њихове, тако да су отпале израде обуће, одела, израда куће и кућевних ствари као нерентабилне.

Поделом рада код сточарства један се дао само на добијање што више младих грла за приплод и грла за вучу а и грла за продају касапима; други је узимао за време лета мршава грла па их је гојио и у јесен продавао; трећи се бавио само млекарством купујући краве, овце од овога првога и сваки се управљао према земљишту и пијаци; четврти је куповао само радне волове и коње и те држао само у својој економији; пети се бацао на добијање угледних и младих грла и у томе свој рачун налазио.

Разуме се да је било и разних комбинација овога рада. Али све је удешавано да се за што краће време добије што већи износ за рад и капитал.

У земљорадњи је вршено специјалисање у обделавању производа на разне пољопривредне индустрије као дувана, шећерне репе, женетрге, лана, кудеље, репице, кромпира за алкохол и штирку и т. д. Ово специјалисање тек су омогућиле набавке других производа потребних за кућу по јевтинију цену, него што би их он могао у највећма специјалисаном газдинству израдити, а по појављеној потреби за ове специјалне производе од стране индустрије и пијаце.

При томе се разуме, да подмиривање те потребе мора бити у непосредној близини. Ту важи правило: не сметати могућност подмиривања потребе у најближој околини.

*
* *

И у сточарству, као и у пољопривреди, покретни живи капитал бивао је све већи према сталном капиталу; капитала и једног и другог потребно је више. Што је већи бивао део покретног капитала према сталноме капиталу у задругама и земљишту, то је и питање сигурности капитала постајало све

важније. Уз сигурност капитала иде и сигурност живота, што је још важније, јер је за ову везана сигурност капитала.

Уређење кредита захтева уређење наплате, добру судску и административну власт, а сигурност живота и капитала у опште јавну безбедност и уређење, а уз то опет добру административну власт и судску.

Дакле, како капитал обртни за рад бива све већи, тако капитал за инвестиције бива све потребнији и постаје све веће и важније питање о набавци тога капитала, кредит.

*

Да се може рачунати треба знати рачун, а да се познаје месна пијаца, која је упливисана другим пијацама, треба знати и друге, а то се постиже тек читањем новина и књига; потребно је, дакле, читање.

Да се не би све властитим искуством сазнавало, треба се туђим искуством користити, јер јевтиније стаје, и за то треба читати. Први услов је знати читати, писати и рачунати — бити писмен. А да се то добије потребне су добре школе, а то се у Немачкој постиже са основном школом од 8 година т. ј. од 7.—15. год.

*

Што год ближе пијаци у толико већа могућност искоришћења земљишта и рада. Да се то постигне морају и комуникације да буду што боље и удобније а подвоз што јевтинији.

*

У колико ближе потрошачкој пијаци и зависности од пијаце, у толико је више произвођач упливисан од других произвођача конкурената, а у толико је и већа принуђеност да се саобрази њиховом начину рада и подели посла.

Што мање земљишта у толико је оно скупље, а у колико је скупље, у толико је и већа потреба да се тачно зна шта је чије, како не би било због тога сукоба. Тиме се налаже што прецизнији начин описа и уписа својине земљишта.

*
* *

Наше задруге и њихова прошлост. Задруге су постојале као производ свога времена, да служе сигурности имања и живота, као и да буду једини начин подмирења потреба у подели рада у задрузи због немања саобраћаја.

Тим неминовним потребама подвргавала се свака индивидуалност и сваки је морао да живи животом свију њих и да један другог својим радом комплетира и вредноћу изједначује. Због подједнакости образовања, навика и жењења из близине, били су сви једнаки а ако је ко био различит, он је морао подносити једнакост живота.

Са развијањем сигурности и могућности набавке потреба, престајала је потреба задруге, а услед развијања неједнакости обичаја, образовања и индивидуалности и осећаја бољих чланова да могу боље излазити на крај, ако не раде за мање вредне задругаре, почеле су задруге да пропадају.

Грађански законик, који је то омогућивао, само је једну потребу задовољио.

* *
*

Организоване државне власти у Србији, измена газдинства и утицај на народни живот. Нова држава, као Србија, да би се могла одржати, мора да прима организацију од страних држава, да има своје школе, судове, чиновништво, своју војску и за то треба новаца а треба их порезом добити.

У неновчаном, патријархалном газдинсту морало се и сувише тешко осећати ово давање порезе, јер није газдинство удешено у смислу новчаног газдинства, него само ради намирења неминовних потреба. Ово давање порезе, које би било лако у новчаном газдинству и при ограничаваној производњи на продавању производа у страним државама, учинило је, да је наступило осиромашење у патријархалном газдинству. Новчанога система још није било, јер је он захтевао саобраћај, још већу сигурност и капитал, а њих није било, или их је било, али не у мери да би могао омогућити новчано газдинство и тиме спречити сиромашења.

Ово је одмах код нас примећено. Видело се, да се при оваквом систему не може опстати и онда је тражен лек. Видело се, како у иностранству живе, колико тамо људи производе, видело се да имају бољу стоку и сточне производе и више и бољих производа пољопривреде и са просечно мање земљишта.

Оно што је прво пало у очи то је њихова боља техника. Сматрало се, када се зна пољопривредна техника, онда се све

зна, и када се она уведе, онда ће се све увести, и ми ћемо онда радити као и они. И због тога су спремани младићи да изуче технику.

Али оно, што ту технику условљава било је новчано газдинство, а њега условљава: 1. саобраћај и то како добрим друмовима, тако исто лађом и железницом; 2. писменост; 3. јавна сигурност; 4. јевтин кредит и остало. Али ми све то нисмо имали, и због тога и изучавање технике није показало очекиване повољне резултате.

Сваком газдинству одговара и уређење друштва и управа државе. Ми смо имали патријархално газдинство, а уређење државе због спољних прилика и сигурности државе ми смо стварали према приликама, које одговарају новчаном газдинству. Природно је, да је због тог пореза на те државне установе, које народ није разумео, нити био кадар да их плаћа, народ био огорчен. Зато народ није био ни за грађење путева својом снагом, ни за израду преко предузимача, а већ о железници да и не помињемо.

Омогућавање саобраћаја коштало би новаца, веће порезе, ако не и зајам, а тај начин рада, инвестирање путем зајма, њему је био непознат, јер је у патријархално доба сматран за пропалицу онај, који је позајмљивао. За време патријархалног живота позајмљивало се само за личну потрошњу и није се ни знало за зајам, који би био употребљен за рад и за инвестиције, па је то гледиште народ пренео на државу: да је и она пропалица ако позајмљује.

Са развијањем саобраћаја и рашћењем становништва, људи су се осећали притешњени, долазили у конфликте због земље, стоке, шуме, мало им је свега; тада се осећа потреба регулисања односа законима и стварања нарочитих звања, која те законе треба да врше. Али ненавикнути да се томе звању подвргну због осећаја пређашње личне слободе, људи се буне и протествују, и сами се разрачунавају, и у томе, разуме се, нема правила него како ко зна, уме, хоће и сме. У патријархалном животу немају потребе да читају, пишу и рачунају и зато се они буне кад треба дати децу у школу па за то још платити и порез.

Пореза за државу, чини да мора народ да оскудева, јер га његово газдинство не може да даје лако. Новчано газдинство чини, да се све навике и обичаји, основани на патри-

јархалном газдинству, мењају. Друштво се почиње у темељима да љуља. Мењају се обичаји, мења се начин рада и народ долази у безгранично узбуђење у коме само види, да му је крив онај, код кога је навике новчаног газдинства прво видео, онај који му порезу узима, а то је чиновник, и онда: доле са њим!

Међутим тај чиновник треба да га учи о пољопривредној техници, дакле баш онај од кога, како он мисли, све зло и долази.

Чиновник заповеда, а не треба да заповеда, јер по њиховом мишљењу од тога зло и долази, а да не би заповедао више чиновник, треба да заповеда народ преко народног представништва, зашта је потребан бољи устав и т. д. И питање газдинства, патријархално или новчано, постаје политичко, обузима све умове и влада пола века, па се у њему онда заборави шта је главно, па се поступно прелази из једног у друго газдинство.

У то време је саобраћај заборављен и ако је ико пре тога мислио на њега; он постаје питање четвртог реда, а ако се о привреди мисли, то је само о бољој техници.

Сви смо ми били сељаци, и сви једнаки. Ако је било ауктoритета то је било ауктoритета од старости, који је тада био једини скупљач искуства, јер писаног искуства није било; онда није било ни респекта од науке, а према младом човеку, па ма ко он био, нико нема респекта. Све што је народ знао то је како је било код нас, али не како је и код других народа, нити како ће код нас бити.

Онај који је знао како ће бити, могао је бити чиновник, а од њега народ хоће да се ослободи, јер сматра да од њега зло долази. У колико народ одређује ко ће да влада, у толико мање могућности, да се иде брзо напред тамо где се много изостало. То идење напред нарочито је тешко кад се има брзо из једног привредног система да пређе у други. Другојачије стоји када треба један систем да се завршава, или постепено у други улази у коме неосетно учествује сав народ.

*
* *

Техника патријархалног и новчаног газдинства и примена технике новчаног газдинства на наше прилике. Свако газдинство има и своју управу добара поред своје технике. Код патријархалног газдинства сва се производња удешава за личну потрошњу, па због тога и нема детаљног специјализирања осим специјалисања које само земљиште захтева, тако да су у планинским крајевима више живи од стоке и сточних производа, а у долинама више од пољопривреде.

Где има доста земље, ту се дубоко не оре и не ђубри, јер се са парчета на парче прелази, а старо се оставља да лежи док се само не опорави. Где се стока не храни у штали, ту и нема ђубрета у тој мери да се може интензивно ђубрити. Справама се служи само у толико у колико се оне могу у задрузи да израде. Стока се гаји од испаше, лисника, сламе, брста и мало сена.

Докле год нема услова за организацију добара, које одговара новчаном газдинству, дотле нема ни услова за технику новчаног газдинства.

Нова техника тражи дубље орање и за то требају бољи плугови, јача стока, а народ то не може да набави. Нова техника тражи специјалисање, а народ није у стању да се специјалише, јер нема коме да добро прода своје специјалисане производе, и повољно да купи производе за кућевну потрошњу, јер нема саобраћаја који би то омогућио. Код новог газдинства се тражи сејање трговинског биља, а народ не зна у своме газдинству шта да ради са њима, јер га не може у кући употребити, а при продаји не добија оно што би требало да добије, јер нема пијаце за њих, па због тога то не ради, и ако му се препоручује. Код оваца му се препоручује мерино-овца, која се гаји због вуне за израду финих тканина и због добре цене вуне. Али се мерино-овца не музе, а тако исто она је слабе тежине те даје мало меса. Она се не може у трњацима напасати а зими тражи добре штале и сена, а народ то нема. Кад их, дакле, држи по старом начину, оне пропадају. Вуна је потребна прво за потребу у кући, па што преостане, то се продаје. Код мерино-вуне он не зна како да је рашчешљава, јер је та вуна јаке сјерине тако, да се не да неиспрана ишчешљати а при прању се тако замрси, да ју је тешко рашчешљати.

Када овца не даје млека, или врло мало, и она не даје ни доста меса када се закоље, а кад се све то зна и кад се још дода да самом народу тако фина вуна није потребна, онда је појмљиво да тај рад и није за њега, и да га он не може ни

примити. Због тога су готово у воду бачене суме, које су издане да се мерино код нас одомаћи. Због јефтина довоза аргентинске и аустралске вуне, пројевтињава вуна уопште и лако је било увидети, да мерино-овца није за нас, него да треба тражити овцу, која даје велики износ млека и меса као и количину а не квалитет вуне.

Пчеле су држате док је шећер био скуп, за добијање меда и воска, али како је шећер и восак пројевтинио, то су сељаци престали гајити пчеле за добијање меда, јер га је потиснуо шећер у употреби код сељака и тек са развитком саобраћаја, постао је мед трговински артикал за богатију публику, и од тога доба се исплаћује опет гајење пчела. Рад око подизања пчеларства је успео, где је било лаке могућности трговањем са медом, а не онде где би мед служио место јевтина шећера.

Наше говече, изузев колубарско, мало је, споро расте, али је издржљиво, здраво и успева добро према нашим приликама. По новоме би требало бољу стоку увести, која је већа, млечнија и у исто време брже расте и даје бољи износ у месу, али захтева неге, бољу храну и стајску негу преко зиме. Ми смо довели бикове са стране и почели се трудити да њима укрстимо расу наших говеда.

Па шта смо учинили? Прилике су старе и даље остале, а наша су говеда добила само боју и рогове тих страних говеда, њихову слабост и нежност. У место да смо добили, ми смо губили због веће подложности зарази и болести стране расе при нашим условима.

Јер докле год нема услова за пашу, сено и бригу око те стране стоке, она никако не може да даде оно што она на страни под тим условима даје. Жалосно је погледати говече које има боју швајцарске говеди а није веће од полугодишњег швајцарског јунета, а неки пут мало веће од великог јарца.

Према условима нашега газдинства, наша је стока боља јер она боље издржи и слабу пашу и глад и зиму и болести, па није чудо што сељак није страну стоку примао.

Где су услови били, ту се у последње време и завела добра раса тако да можемо резултатима бити потпуно задовољни, а где тога није било, старо стање се само погоршало.

Г. др. Ђ. Митровић испитивао је краве наше расе и дошао је до резултата, да немају туберкулозу, а код страних у Љубичеву било их је доста са туберкулозом.

Питање је: зар ми нисмо при истој нези, која је потребна и страној раси, и од наше здраве расе могли постићи то исто пажљивим неговањем?

Зато што смо имали повољне услове у нашим буковим и растовим шумама, наше свиње биле су добре, и то у Шумадији понајбоље. Али због сталног извоза мршавих свиња, јер се раније друге нису ни могле извозити у тој количини, ми смо, пуштајући без избора да се плоде, а без обзира, да се само најбоље плоде, прву расу запустили и после све боље и боље извозили, јер је трошена боља, док је нисмо сасвим извезли и на место ње је остало дивљачније свињче из брдских крајева.

Пошто је понестало шуме и због ње могућности јевтиног гајења свиња ради оскудице жира, онда је и дивљачнија форма, која се храни корењем и травом, била прилагоднија.

Увођење нове боље расе, која више неге захтева, донело је болести свињама, али се и завела онде, и то мађарска раса, где су услови за ту расу већ били. После је доведена раса, која није одговарала условима гајења свиња, јер је донета раса, која брзо расте, а и добру негу тражи, док су код нас услови били за хрђаву негу и онда спорије расте, па та раса није ни успевала, или само онде где су услови за њу били, а то је у варошима, а под старим условима на селу давала је горе износе.

Према потребама нашег народа наши мали коњи су потпуно одговарали захтевима. Сељак је био њима задовољан; требало му је мало хране за коња, а када му коњ није требао, он га је одбио у шуму и на утрину, па се сам коњ морао старати за храну; нити му је давао стаје, нити тимара. Према његовој снази и раду била је и његова цена. По појави потребе коња за војску, морали су бити бољи коњи, и онда је требало настати да се такви коњи и код нас почињу одгајивати. Доведени су пастуви са стране и почели су се укрштавати са нашом расом коња.

Без обзира треба ли за војску такав коњ или не, има крајева којима требају већи коњи и тамо има домаћина који имају погодне услове за неговање коња. Место да су надлежни те људе потражили и код њих се трудили да бољу расу коња уведу, они су свима проповедали да треба да има великих коња, да их треба држати у штали, добро хранити и тимарити.

Доведене су расе које захтевају бољу храну и бољу негу и добре стаје. Било је случајева, где су мелези добијали од пастува обично јак горњи део тела а од кобиле сразмерно слабе ноге, па су готово једва били у стању себе да носе. Али и без ове органске мане, само су могли онде успевати где су били услови, а то су добре велике ливаде и добро сено и где се сељак могао надати да га добро прода, а где није тога било, него је по старински рађено, ту је ова мера само погоршавала расу коња и била без икаквог успеха.

Онај који је гајио коње за себе, томе није ни требао коњ већи и бољи а ако га је добио, онда му је само више јео и тиме га штетио; управо за њега је такав коњ био изелица, те је и било смешно захтевати од њега да некога храни и пази мимо корист коју је имао од њега.

Док није било извоза воћа, управо док није било могућности саобраћаја, дотле воћарска страна техника није могла наћи вољна ува у сељака да имају благороднога воћа, које треба иностранству, или које он не може извести, него је садио онолико и онакво какво је њему требало. Покушај да сељак гаји киселу јабуку за компот и тесто, или крушке зимске за сто, могао је код њега само створити неповерење да му са саветом зло чине, јер није знао шта да ради са њима, а самом њему не требају. Али чим је трговина отпочела, онда је требало само две, три врсте трговачке уводити да се има довољно за трговину, а не десетине врста а ни од једне довољно.

Тако исто старом начину рада и приликама нове расе кокошију доносиле су само болести, а место повећања прихода само штете.

Мислило се да је главно показати сељаку технику, како се изводе нове расе стоке и нови производи, па ће он без обзира на прилике које чине да постоји патријархално газдинство и његова техника, све оно примити што даје друго газдинство а то је новчано газдинство. Како су онда надлежни мислили, потребно је само било да сељак само хтедне, па ће му све ићи а он није хтео, јер није смео ни могао, јер је за њега то значило против себе радити, јер су за њега то биле елементарне силе против којих се он није могао борити, а да се економски не упропасти.

Шта више, он се свему што би ишло на то да се прилике измене у омогућавању новчаног газдинства, опирао свом душом и силом својом, и сав утицај у политици је употребио да се спасе од измене дотадашњег патриархалног у новчано газдинство и ако је могућност његова напретка и спасење многих баш од тога звисило, да се уведу прилике, које би омогућиле новчано газдинство.

Сељацима су давани савети технике које не одговарају нити његовој управи добара, нити његовом газдинству, па ако је некад и послушао он се љуто опекао. И онда сте му могли говорити шта хоћете, он је оно научио: да кад ради по ђедовски, најбоље одговара његовим приликама.

Писмене техничке поуке давате су свима и дејствовале су као збир лекарских рецепата, онде где није дијагноза одређена, а сваки је требао да изабере шта је за њега, да одреди себи дијагнозу, или да проба редом, и при томе би се провео као кад би рецепте лекарске редом пробао.

* * *

Потреба капитала за новчано газдинство. Што мањи посед, у толико треба да се интензивније обделава па да даје износе са којима се може живети. Што се интензивније обделава у толико се мора више у земљу да улаже у раду, ђубрету, а и са бољим справама и са бољом стоком да се ради. За то све потребан је већи капитал и то покретни капитал. Покретни капитал је према сталноме у зградама и земљишту све већи, у колико је рад интензивнији. Када се овога капитала нема, онда се он зајми, а да се зајми треба имати кредита. Кредит може бити лични или на имање. Капитал треба да је сигуран, т. ј. да се лако може добити натраг и да је искључена могућност пропасти.

Код нашега сељака лични је кредит исцрпљен кредитом за потрошњу, а код оних који имају до пет јутара земље не постоји кредит на имање.

Ако се жели интензиван рад, онда треба имати кредита, а ако се овај нема, онда се мора имати нешто нашто ће се узети, а ако се то хоће онда се мора имање, па и оно до пет дана орања, моћи задужити. Према томе је преко потребно укинути забрану продаје пет дана орања као сметњу напретку привреде.

Ко неће ово последње, тај неће ни интензиван рад. По овоме како је сад, такви сељаци који имају до 5 дана орања

земље, нити су кадри сами да га добро обделавају, нити су кадри да га продају, и због тога остаје земљиште неплодно и за њих и за државу.

* *
*

Други услови новчаног газдинства. Ради се да се живи; и у колико су веће потребе за живот у толико се мора више да ради. Наш сељак повећава своје потребе, а и пореза је временом све већа. Сваки дан их је све више на истом земљишту.

Досадашњи рад са сточарством у старом обиму не иде, јер нема шуме и испаше као што је било. Сељак се мора више бавити земљорадњом. Зато он покушава по старински што више да пооре и да би то постигао, он иде или у утрину или у шуме па оре или и крчи и оре и докле и ово последње иде, дотле он и не мисли на интензивно обделавање. А где тога нема, он покушава да купи.

Земља се тражи; земљи цена скаче. При њиховом раду то се, при скупом кредиту, не исплаћује. Али он опет земљу узима, јер ако му пође за руком да исплати дуг, земља му остаје и њу нико не може убити и обити као и капитал. Зато он само под оваквим приликама у земљу улаже, јер му је она сигурнија него ма која ствар покретна капитала, јер и ако сељак погине или умре, тутори не могу земљу тако разграбити, као што могу стоку, жито и новце.

За интензиван рад потребан је кредит, а кредит при оваквој несигурности капитала је тежак, ако не и немогућан. За јевтин кредит услов је сигурност наплате како интереса тако и главнице, а он је нема, па због тога нема ни кредита. Најпосле, при оваквој јавној сигурности, што мање покретна капитала у толико мање опасности за капитал и иметак, а што више капитала у толико је више изложен опасности. Што мање покретног употребљавања капитала у толико екстензивнији рад.

Питање интензивнијег рада у пољопривреди је и питање сигурности живота и сигурности покретног капитала и живота. Ако вам неко убије стеону краву, свакако је боље да је то учинио онда, када је она вредела 100 динара него кад вреди 500 дин., јер онда имате мање штете. Боље је неко да вам запали жито са њиве, него када вам почупа лозу, јер лоза више кошта.

Ако вам је неко развалио мочило за мочење кудеље, то је мања штета него ако би вам развалио рибњак, похватао рибе и однео.

Сваки би хтео да има што више земље па због тога се код многих појављује жеља да то од комшије прибави када већ не може од утрине или шуме, и онда долази до сукоба и до злочинства. Први услов је да се зна чије је шта, па то било моје, ваше, општинско или државно. За то је најбоље имати тачан премер земље, па онда нема ни злочинства због распре шта је моје а шта ваше, а нема ни наде да се на туђ рачун стари начин живота продужава.

Сваки Србин сељак треба да има волове и сваки их је имао, док је било утрине, лисника и шума у изобиљу па стока није коштала говото ништа. А како сада држање волова кошта све више и више, то се многима не исплаћује имати волове, ма били и величине јарца, за земљиште од пет до шест дана орања, јер би га и то орање више коштало него да волове за орање позајми или да сам узме будак па место да преоре, оно да прериља.

Сматра се да пар волова има занимања тек када раде на земљишту од 10 хектара и да се на том земљишту исплаћује држање волова. Разуме се, мањи волови могу се и на мањем парчету држати.

Што је мање имање од 10 хектара у коме се држе волови за рад, па и код малих волова, у толико је већа сува штета од држања волова само за рад око тога имања; због тога се гаје понајвише мали волови, и они имају своју цену. Ово се не односи на рад волова, у киријашењу или у надничењу са њима. А да би се та сува штета и конзервисала а раса погоршавала, и закон је одредио да се ти волови не могу ни за порез продати, и тако само кржљава стока има закону заштиту.

*
* *

Стварне зависти и њен утицај на привредни живот. Сви смо били једнаки и имали готово подједнако земље у патријархалном газдинству; тако исто попаше и шуме било је доста; само онај који је инокосан и лењ, или због елементарних штета могао је бити сиромашан.

Ко год је био само вредан, тај је могао све имати што и други има. У садашњем насељењу, у прелазу у новчано газ-

динство, није тако. Овде поред рада играју улогу и капитал и нова звања, памет, прилагодавање приликама па ко од свега овога има највише, тај најбоље и успева.

Пре смо били једнаки, а сада нисмо и не можемо, и онда када хоћемо а не можемо, онда смо пакосни. Прво у тој пакости хоћемо да спречимо и да оштетимо. Онде где се рад смета и штети, не може бити напретка, а где се он жели ту се томе штећењу и пакости мора стати на пут.

Свако доба код једног народа чини да се у класи у којој је, тачно знаде докле се може према својим приликама постићи, па се томе и тежи, а када се то постигне, осећа се задовољство, благостање, срећа. При прелазу из једних прилика у друге, из једног газдинства у друго, где се и нове класе стварају, то се сазнање изгуби и онда сви теже, без обзира на своје прилике највећему а када се не постигне, ствара се завист. А ако се завист не заузда, она може грдне штете да учини.

Да ова завист не кочи привредни развитак, мора да буде добро организована држава односно њена полиција и суд, па да томе стане на пут.

Шумска политика. Има предела, који су такви, да само могу да буду шумски терени. Ми смо имали како шумске терене под шумом тако и такве који могу за пољопривреду да се употребе.

Развитком потребе за пашњацима и орницу и ограду лисник, ми смо шуме били палили, било секли, а подизање шуме није дала стока, него је остала пуста или као пашњаци или шумарци или трњаци; сељаци су попалили и посекли и онде где треба да буде шуме и где не треба.

Шуме су биле сеоске или државне, па пошто се са првима свршило онда су дошле државне на ред. Ради заштите земљишта од укршавања и од поплаве, као и због регулисања климе шумама — безгранично је потребно да бар шумски терени буду под шумом.

Докле се год стари начин газдовања може да одржава на рачун шуме, дотле и сељак и не показује воље да га мења и да прелази у интензивније газдинство, па би и због тога требало томе штетном начину одржавања газдинства на рачун шуме стати врло енергично на пут. Државне установе развијају се и траже средства, државне би шуме биле оне,

које би знатно могле да даду помоћ; па и развитак државе захтева да се зна, шта је њено и да се стане на пут узурпирању њене својине.

*

* *

Повећање потреба и увећање рада. Жели се да се појача производња а то се постиже ако се појача рад. Сељак ће га само онда повећати у границама могућности ако осети потребу. Потреба та треба да буде у његовим намирницама а не само у повећаној порези.

Потреба у намирницама треба да се повећа, да зна зашто му ваља радити, а не само да има осећај да је он приморан радити више једино за то што су државне дације (пореза) веће, за које он мисли да су и сувише велике. Дакле, да би их што више радило, треба да осећају личну потребу за више намирнице, које опет у непосредној близини може да набави.

Сељак као раденик треба, дакле, да се специјалише, и да на тај начин долази до веће количине производа, који ће га јевтиније стати, а да одбаци израду оних предмета, који за то што су сваштарски рађени много скупље стају. Прве би требало да прода, а друге да купи, и то у најближој околини.

Али он то не може, јер је законом о сеоским дућанима продаја такве робе ограничена на вароши и варошице. Тим ограничењем иде се на то: да се ограничавају потребе сељаку а да се у исто доба и отежава специјалисање, а то за собом повлачи и спречавање појачане производње.

Сеоски дућан се избацује из села, јер сматрају сеоског дућанџију да је зеленаш, као да зеленашење не може да се врши из вароши или као да му ту треба неко знање бакалука па да се зеленаши и да му ту није довољна памет неког препреденог сељака.

Сеоски дућанџија избацује се и ако би он био човек, од кога би се сељак научио гледати на свој рад са трговачке стране, јер у новчаном газдинству све се ради за пијацу, ту се продају своји производи и купују потребе, па рачун добитка зависи од прилагођења пијаци а прилагођење пијаци од трговачког духа и знања. Сеоски се дућанџија избацује и ако би он први, по своме трговачком духу и користи, био

у стању да даде савете: шта с погледом на пијацу треба радити и како.

Важност осигурања здравља стоке на уређење рационалног газдинства. У колико би се специјалисање у нашој пољопривреди извршило и како би се у крајевима, који су погодни за сточарство, само на сточарство и одали, у толико стање здравља стоке постаје претежно за економску егзистенцију тих сточара а ветеринарно-полицијске мере добијају све већу важност. Ове мере зависе, опет, од опште политике и уређења опште административне власти и њихове снаге да изведу све законске мере. У колико су административне власти уређеније, у толико су и ветеринарно полицијске мере сигурније, а у колико ове сигурније у толико већа могућност специјалисања у сточарству. Ако се, дакле, жели специјалисање, онда се и добра административна власт мора желети и безусловно извођење ветеринарно полицијских мера. На жалост у томе слабо стојимо.

Сећам се једне појаве шапа за време лета у Златибору. Прво се појавио шап на турској граници у селу Доброселици, где сељаци из Доброселице, Јабланице примају говеда из читава округа ужичког на гојење преко лета. Када се рашчуло по округу да влада шап у Доброселици, онда су сви сељаци, који имају говеда потрчали да своја говеда врате кући. Гоњењем болесних говеда кроз пашњаке златиборске, и друга говеда, на броју око 10.000 комада, добила су шап. Да не беше чорбе куване од белог лука, којом су говеда лечили, процали би толики волови ужичким трговцима а иначе је већ било штете у слабљењу волова и слабијем гојењу. Штета је била велика; можда десет пута већа него што су вредели волови које су сељаци болесне протерали преко сувота златиборских. Власти нису тада ништа предузимале, ни за спречавање ни за лечење заразе. Због овога је и сада врло несигурно само гајење стоке, а и специјалисање у стоци, мора да се ради на бат, како раде Ужичани на Златибору; а где влада бат, не влада рачун, а он треба да влада па да се има користи.

* * *

Важност знања управе добара и потреба изучавања. Да бисмо помогли пољопривреду и сточарство требали су нам пољопривредни техничари, јер се онда сматрало, као што

се, и данас већином сматра, да је главно технику завести па је све учињено. Због тога су слати младићи у иностранство где су учили основне технике, јер је ретко ко од њих ишао по дуже у праксу.

Свако време има своју управу добара, а уз технику као главно иде и управа добара. Међутим за управу добара нисмо никога слали, јер нисмо њену вредност ни знали. А за њу би требали слати само добре техничаре и зреле људе, који наше прилике добро познају, па да је они у пределима и поседу, сличним нашим, добро виде и темељито изуче, па у колико су наступили услови за новчано газдинство, у толико да они у томе дају и поуке.

У Пожаревцу школовани пољопривредници и њин утицај на пољопривредну политику. За већи број учитеља у пољопривредној техници основали смо школу у Пожаревцу. Они су се учили техници. Али сви ти ђаци били су задахнути мржњом према наступајућим односима новчаног газдинства, а требали су да уче технику тога газдинства, технику која тек новчано газдинство условљава.

Они су мислили, као и доданашње јавно мњење, да само технику треба показати и имати воље да се потрудиш и изучиш, па ће онда све ићи како пожелиш. Јавност је у то доба била мишљења, да се културне периоде могу прескакати и да се може прескочити из патријархалног у колективно газдинство и да ту само треба хтети, па је оно ту.

Ти људи су требали да преобразе пољопривреду, која је већином била патријархална, а борили су се у политици против односа који су омогућили новчано газдинство, те су онемогућивали и то газдинство. Због тога нису могли ништа учинити у прво време, док су односи и услови за патријархално газдинство владали и нису могли да учине, ни онда када су се односи са железницама, бољим путевима у неколико променили, јер су остали и тада проповедници само технике без обзира на односе технике са управом добара и газдинства.

Ти људи нису ни данас начисто о факторима који стварају једно газдинство и о утицају газдинства на технику или о утицају управе добара на технику. Да су свесни били о утицају фактора који заснивају газдинство и његову технику, онда би они први изјавили и радили да се ти фактори измене

или бар разјаснили утицај тих фактора на пољопривреду и њено развиће, па да онда буде јасно шта треба радити да се или у целој земљи или у појединим крајевима може како новчано газдинство тако и новој управи добара пригодна нова техника увести. Јер, на пример, докле год у ариљском срезу од 9 општина само две имају колске путеве а у другима се само коњима врши транспорт, и то у ужичком округу, у тим општинама не може бити ни говора о новој управи добара и њеној техници — односно о рационалном газдинству. А на жалост није једини ариљски срез без колских путева.

Како су ти људи већином руковаоци пољопривредне политике и пољопривредне наставе и технике, то не одговарају за та места, ако се свесно хоће напредак, јер несвесно и онако напредујемо. Није јасно публици, шта условљава газдинство новчано, његову технику и рационалну пољопривреду, па види да проповедање технике не помаже, па заопучила да грди пољопривредне техничаре, као да су они криви што немамо јавну безбедност, путова, мостова, железница, јевтин кредит и уређене пијаце, уређене шуме, премерена земљишта и т. д. и т. д.

Пољопривредне школе и пољопривредни техничари и остали. Имали смо и имамо пољопривредну школу у Краљеву па су одатле лиферовани општински писари, економи сремски, надзорници дувана из простог разлога што код већине није било услова за новчано газдинство, чију су технику они учили, а научени начин живота у школи су могли тек изводити при већим новчаним средствима, што им њихова пољопривреда није давала.

Виче се на наше пољопривредне техничаре, а они су онде, где су били у могућности и где је била тражња за њиховом техником учинили своје, као што је на пример подизање винограда на америчкој подлози. Шта треба радити? Пре свега треба бити начисто са тим: шта условљава једно газдинство, а то је новчано, које омогућава рационалну пољопривреду, па онда да се створе ти услови, па када се створе, онда ће лако бити за бољу пољопривредну технику, јер ће се она тада тражити и ценити, а не мора се натурати.

Новчано газдинство захтева, онакву сигурност капитала и живота каква је у Немачкој, Аустрији, Француској, Швајцарској и т. д. а какву ми немамо.

Новчано газдинство захтева добре колске путеве и то како државне и окружне, тако и сеоске, шумске и среске, — а ми их још или немамо никакве или врло рђаве.

Новчано газдинство захтева железнице и водене путеве у свима пределима и то што гушћу мрежу, а ми ни то још немамо.

Новчано газдинство захтева јевтин кредит, лакоћу наплате, добру основицу за зајмове као катастар и лепо уређене баштинске књиге, ми то немамо.

Новчано газдинство захтева већу писменост него што је имамо.

Новчано газдинство захтева слободу трговине, а ми је немамо.

Новчано газдинство захтева слободу задужења, а ми то за посед до 5 дана орања немамо.

Новчано газдинство тражи заокругљене парцеле, добру шумарску политику, осигурање итд. а ми немамо.

То би било што се тражи у главном, шта треба па да свугде можемо засновати новчано газдинство и да се на основу њега појави у велико тражња за новом техником и да се она скоро прими и усвоји.

Један део од тога што новчано газдинство тражи ми имамо и то га само делом имамо.

Патријархално газдинство у чистој форми мало се где одржало, него имамо само прелазе из једног газдинства у друго.

У неколико се показује тражња за новом техником, јер су за извесне ствари и услови створени. Поред усрдне тежње и рада да се добију фактори, који омогућавају потпуно новчано газдинство, треба и следеће радити: прво треба знати шта се хоће и може и то где и кад, па онда с планом и одговарајућим средствима радити.

Прво, ваља одређивати по крајевима, по њиховој комуникацији, јавној сигурности, кредитним приликама, погодности земљишта и према пијаци, шта треба да се ради и како да се ради, па то и народу говорити, или га преко окружних и среских економија, угледних сељачких и трговачких добара (која би била под надзором среских економа а за коју обавезу да раде извесан број година по упутствима економа и награде добијала) школа, расадника упућивати како треба да се ради.

Одређивање шта треба да се ради, треба извршити преко анкетних комисија најбољих наших пољопривредних и трговинских стручњака. Ове би анкетне комисије детаљно испитивале и описале стручно село за селом и предлагала шта би све за подизање требало учинити и то путова, мостова, железница, пошумљавања и т. д. као и како би било најбоље да се ради и каква би управа добара требала да буде.

Ови би извештаји комисија били као подлога за рад, и служили би као основица за руковођење послом из министарства народне привреде и то где би требало посушити, где наводнити, а где путеве а где железнице подићи; где пошумити; где паше поправити; где завести пољопривредну индустрију, какве покушаје треба на сеоским економијама извршити и т. д. По овоме израчунавати шта се сада или под измењеним условима има учинити. По постављеном плану стално радити у колико се не би стање пијаце, због комуникације изменило или због којих других прилика.

Ово би могао бити детаљан рејонисан план. Пољопривредне школе основале би се или за раднике привреднике без теорисања, или за учитеље-професоре и то би биле или ниже школе, или Универзитет.

Како још нема услова за потпуно омогућавање новога газдинства и његове технике, то се и не мора журити са пољопривредним одсеком Универзитета, него се за то време могу спремити најбољи млађи пољопривредници да се у иностранству успособе за поједине гране и то за сваки предмет по двојица ради веће сигурности.

Омогућавање јевтинога пољопривреднога кредита у колико је могуће при садашњим политичким приликама, треба извести. Набавку семена, бољих грла стоке, бољих справа, повећање и извођење мера за унапређење привреде треба поверовати људима, који су у стању ове како национално-економске тако и пољопривредно-техничке ствари да руководе.

71. ЗАКОН О СЕОСКИМ ДУЋАНИМА.

Некада се је у нашој сељачкој кући готово све израђивало, што је од потребе било и то поред животних намирница: одело, обућа, покривке, алати и оно мало намештаја, што је тада у обичају било. Све је рађено од сировине које је најближа околина давала или је сопственим обделавањем добијано поред животних намирница, као вуна, конопља, лан и дрво. Мали део намирница и то поглавито со, гвожђе, тамњан, зејтин, то је са стране доношено. А тако је морало и бити, удаљеност од саобраћаја, готово немогућност доласка на пијаце због немања путева, несигурност путева зарад продаје и куповине, а и бесцење својих производа зарад даљине потрошачке пијаце и скупоће набављајућих производа зарад удаљења места набавке, немешање са страним народима, односно непознавање света ван најуже околине, чинило је да су морали своје потребе израђевинама сопственог рада подмиривати. Оно мало купљених потреба подмиривано је продајом стоке, које се могла извозити, што је могла и без путева да се извезе. Потребе државе турске и спахија су се десетком и обично у натури исплаћивале.

Постанком српске државе: 1. потребе у новцу су повећаване; 2. сигурност је повећана; 3. путеви су се радили; 4. дошло се је брже и лакше са страним светом у додир, па и са нашим, који је знао, видео и научио друге обичаје и навике; 5. саобраћај је убрзат прво лађама на Дунаву, а после и железницом до Базјаша, па смо тиме били ближе куповним и потрошачким страним пијацама; роба коју смо куповали тиме се је јевтиније доносила, а и услед фабричке производње била је иначе јевтинија; производи које смо израђивали постали су скупљи, а већи се новчани износ могао добити. То је све чинило, да смо могли добити нове потребе, добили их, а у размену за њих наше производе давали.

Наши производи, које смо давали у размену, због још велике раздаљине потрошачке пијаце, због немања добрих путева, добијали су још увек таке цене за произвађача, да се њему чинило да је преварен, оштећен, а нарочито кад је за то узимао ствари, које није сматрао да су нужне, него као луксуз без чега се може и без чега се је могло, а то су мараме, шалови, чоја и т. д., т. ј. »крпе«. Кад се узме још у вид, шта значи за сточарски народ стока, његов ранилац, онда је сељаку у толико теже падало давати »раниоца« за »крпе«. Уз то је дошло, да са личном сигурношћу у земљи и популација је брзо расла, сточарство као поглавито занимање није могло да исхрани становништво, морале су се многе утрине, ливаде у орнице претворити, а тим и терен за сточарство смањити.

Морало се све више новим начином рада привикавати, што се је бунећи чинило.

Српска држава морала је из почетка ступити у ред осталих држава у погледу администрације, војске, школа, путева, а то је новчаних средстава стајало. Па и за подмиривање ових морао је »раниоц« да се продаје, па је онда онај део продат за набавку »крпа« у толико теже пао.

Потребе и одржавање државе захтевали су новчана средства, у конкуренцији са страним државама, које су стојале у новчаном газдинству, па и нове изазване потребе, старо патрихијално газдинство није могло дати, морало га је дати само новчано газдинство. Старо је давало док је могло и онда је почело да пуца, да се распада и почело се са увођењем новог из нужде. На газдинству су основани сви друштвени односи, па кад се једно газдинство мења онда се и они мењају. При пуцању газдинства, пуцају и односи на њему основани. У таквом случају почиње друштво да се креће, да се тресе, да се љуља, као и друштвени односи. Кретање бива у смислу да се одржи старо газдинство и његови односи, од једне стране и од друге да се ново уведе. Борба се води о принципима у свима погледима, који из два разна газдинства проистичу. Духови се узљуљају, стварају се религије, странке, правци у литератури. Онај одакле су нови односи дошли, тај се мрзи и презире; онај где иду љубљени производи, он се мрзи, а и роба која од њега долази. И онда тек у говору преставника старог газдинства: чоја, платно, шалови, штофови, постају »крпа«.

Странка, која постаје као протест на ново газдинство а за одбрану старог, меће на своју заставу: доле крпом, а кад дође на владу и законом је прогони са села, кад већ није могла због уговора са страним државама и због варошког становништва да га изагна из земље. И то законом о изменама и допунама закона о сеоским дућанима од 25. октобра 1870. год. потписан 20. фебруара 1891. год. Члан 4. а) овога Закона гласи: »У сеоским дућанима могу се продавати само они еспапи и производи, који су месним и околним житељима од преке потребе, а то су: со, зејтин, дрвено посуђе (необојадисано), чивит, брусеви, гвожђе у полугама, челик, ексери, чивије, сви алати и справе за пољски и кућевни рад од дрвета, од челика и сва ситна гвожђарија, црепуље, грнчарија домаћа, ножеви, виљушке, обућа, сарачлук (израђен у земљи), ужарије, игле, конци, катран, коломаз, писаћи материјал, свеће, тамњан, гас за осветљење (петролеј), жигице, дуван по одобрењу управе монопола дувана, сапун и чешљеви.

Пре ове измене могли су се сеоски дућани отварати на 4 сата удаљења од вароши, ако општински збор одобри отварање дућана у селу, а могло се све у дућану продавати. Овај закон правдан је са више разлога, а у главном са два. Први је тај да су сеоске дућанџије били зеленаши, да су варали сељаке што су трампљавали са њима »крпе« за украдену торбу брашна, пшенице, пасуља. А то нису били никакви разлози. Што и ако је нестало сеоских дућана и дућанџија опет је зеленаштлук на селу остао, јер је и узрок зеленаштлука на селу остао а то је немање јевтиног кредита за земљорадника, како због закона о пет плуга ораће земље, јер му нико нема на шта да даде па и кад да̂, тешко добије натраг због готово немогућности наплате позајмљене суме, а у колико год већи ризик при давању новца у толико већа интересна стопа.

Други разлог је ништаван, што би се тиме показало да земљорадник није у стању да управља својом кућом, па му се мора туторисати, а овамо му је дато право да управља широм кућом—државом, где треба мало више знати, па ако није способан својом кућом да управља, а оно кад је већ дато право управе широм кућом, јер је способан, онда је у толико пре способан ужом кућом да управља.

Прилике су се временом измениле, газдинство патријархално се замењује са новчаним. У новчаном газдинству, је принцип радити оно зашта се може на пијаци добити највећи новчани износ. Ради се оно што се само рентира. Свет се почео навикавати и прилагођавати и са прилагођавањем са њима мирио; оно што га је пре бунило сада ге не буни, идеје које су пре биле рефлекс прилика при новчаним приликама почињу застаревати и губити важност. Нове идеје основане на новом газдинству почињу да владају.

У смислу новчаног газдинства држава и сви мислећи људи налазе, да сељак треба да ради само оно, што се рентрира; да би се ствари рентирале праве се путеви, железнице, подижу пољопривредне школе, расадници, курсеви, изложбе, све да се науче нове и добре ствари, да израђују оно што пијаца тражи. Препоручује се неговање стоке, до сада ненавикнуто,

гајење живине, неговање свилене бубе, боља обрада земље, јер се већ изцрпела, а за све ово треба сељак и сељанка да раде; он нема више времена да прави опанке, алате, намештај; она да преде, тка, шије, везе, а што је најглавније, то му се не исплаћује, јер већи новчани износ добијају од свога рада, када га у пољопривреди употребе. И онда је природно да он то купује, а ако га има у земљи или по јевтину цену, онда земаљски производ, а ако га нема онда са стране. То куповање са стране место израђевина својом руком је дуго и дуго бунило наш мислени свет, јер је сматрао то као неки губитак у привреди, а није се водило рачуна шта је он времена уштедео и шта је он при корисној употреби тога времена добио. Јер су ове појаве или засебно посматране а нису довођене у везу, или о другој се није ни водило рачуна, јер се није ни видела.

Трговина иде за купцем и где купац тасе и креће и онда се код извозне трговине стварају извозни центри. Код увозне потрошне трговине само се образују центри на великопродају, а за детаљ трговина иде потрошачима. И онда се мора бити у најближој близини потрошача. Ако се жели да прода мора се бити у близини, а то је врло важно у добу, где је време новац. За набавку намирница кад потрошач мора да иде далеко, или се неће набавити, неће се ићи, оскудевати се или ће ићи и губити у времену, излагати трошковима. Сваки део времена употребљен за путовање за набавку и свака излишна пара је губитак у смислу новог газдинства.

Повећање и подмирење тих потреба значи у исто време и већу културу, јер је потреба-нужда игла прогреса културе, јер за веће потребе мора се више или интензивније радити. Са већим радом већи приход, а онда и сразмерно лакше сношење државних терета; а онда се дају ови и повисити и држава може лакше испунити своју културну дужност без да се порески обвезници осећају више оптерећени. Ако сељак добије по ектару пшенице 800 кгр. а ви му узмете у име државе 80 кг. теже ће намет сносити, него ако добије на хектару 1500 а ви му узмете од тога 150 кгр.

Повећање потрошње и производње алиментира занате и трговину, а ствара и могућност постајања индустрије у земљи, стварањем велике потребе у извесним једнородним артиклима. Јер је велика потреба у извесним артиклима услов, да се може индустрија развити, јер извесне фабрикације само

при великој потреби могу да остану и издрже страну конкуренцију. Свима је познато да ће се индустрија код нас развити и развила се само код артикала који се највише троше, као што је код текстилне сукно, шајак, платно, поркет, гајтан, вуница, шалови и т. д., а то је код артикала које сељак у маси троши. Задржавати вештачки од увођења нових потреба и подмирења старих исто је као и одлагати подизање нове индустрије. Кад већ сељак почне напуштати израду оних ствари, које је пре сам израђивао и почне куповати, онда то иде постепено, па се и ношња почиње постепено да трансформише и онда и естетични изглед његов није онако, како је навикнут, јер је смеша две ношње, а он се понаша као при старој, јер је пређашње одело са њиме срасло. Тако је смешно видети сељанку са жакетом у опанцима и сукњом од тврде вуне, по жакету личи на варошанку, а по сукњи и опанцима на сељанку. После извесног времена одомаћиће се известан начин облачења, како је то код страног сељака, који ће бити тако исто навикнут и естетичан као пре.

Закон о сеоским дућанима спречавао је и отежавао потрошњу, тиме је кочио напредак у ширењу потреба, па и напредак у култури, спречавао је развијање производње, јер кад немам потребе зашто да радим. Кад се узме да су сеоске дућанџије били већином варошани и варошанке, то је терање њихово са села спречавало онај интимни однос између ових варошана и сељака и тиме онемогућио васпитни утицај њихов на гајење деце и рад по кући и у опште ширење културе. Исто тако онемогућивао је према новим путевима и правцу подизање варошица из села за то предиспонираних.

Како је сва мануфактура и бакалук, стакларија, боје забрањено држати, то су опет многе ствари поред тога тајно продаване, а тиме су потрошачи долазили скупље до намирница, а ћар од тога делио је често знатним делом полицијски чиновник.

Летовање варошана на селу готово је спречено тиме, што се не може ништа набавити, а човек који иде да се одмара и ужива, он неће да оскудева, па и ако је код нас потреба наступила, то се иде у прескупе бање у и ван земље. Ако би се код сељака и нашао стан, човек мора да умре од глади ако неће и не може да једе пројy и млеко. Не може се све понети, па и кад се читав караван понесе, онда у случају потребе касај

по 10 сати до вароши да набавиш. Нити има шећера, пива нити киселе воде, ни лимуна, ни чоколаде, кака-а, ни конзерви, нити се може разбијена чаша, тањир купити, апсолутно ништа и онда и не помишљамо ићи у село. Често су због овога поједини болесници у Златибору, који су одсели код појединих сељака, и ако им је клима одлично чинила, проклињали моменат, када су се сетили да иду.

Индустрија или се није подигла или ако се подигла није у оној мери у којој би могла. Када се за свако парче шећера, бонбоне, сваку боцу пића, парче гајтана, платна, шал, прслук, вуницу мора трчати у варош или варошицу, од два случаја једном се не иде и трпи оскудицу, а тиме производња губи. А за села која су читаве зиме затрпана снегом или готово неприступачна значи за читаве месеце одрећи се свих намирница.

Да су се вароши бар штетом других користиле, јер се у колико би продале сеоске дућанџије мање и у вароши мање продало; али и они од тога нису имали ништа; оне ће бити и остати што су, да буду центар трговине, па као год што радње по крајевима Београда не штете радње у Кнез Михаиловој ул., него баш на добром пазару тих радњи оснива се и добар пазар радњи у Кнез Михаиловој ул., јер оне лиферују за те мале радње, тако исто радње у варошима биће лиферанти сеоских дућана, и у колико сеоски дућани буду боље радили, радиће и они. Уштрба и кад би било у колико би сами лично мање конзументима продали покриће продаје сеоским дућанџијама. Али баш тога уштрба неће бити, јер ће се потрошња повећати. У центру продаје својих производа, где због продаје долази, ту ће и своје главне намирнице подмирити, јер ће их ту увек у великом избору имати, и то баш у моменту кад дође продајом својих производа до новца.

* * *

Закон, који спречава потрошњу, а тиме кочи трговину и развитак индустрије, који спречава развијање потребе јер потребе су покретачи за рад и напредак, који онемогућава интиман однос варошана са сељацима преко сеоских дућанџија, као и спречава летовање на селу, тај закон је предлогом законског пројекта о радњама предложен да се укине, а место њега ступа слобода трговине, што је већ крајње време, јер је у смислу трговинске политике коју влада прокламује, а која је то налагала.